

RUBICON

A SZÉKELY
HADOSZTÁLY

A WILSONI ELVEK
ÉS A VALÓSÁG

IMPÉRIUMVÁLTÁS
ERDÉLYBEN

A SÈVRES-I
BÉKE

AZ ELVESZETT
ŐRVIDÉK

A VERSAILLES-I
DIKTÁTUM

TRIANON

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést!

ajándék, amely

12

hónapra kínál olvasnivalót!

Éves előfizetési díj:
6950 Ft

Születésnapra, évfordulóra lepje meg családtagjait, barátait
Rubicon-előfizetéssel!

Kedvezményes akciónk keretében tízet fizet tízenkettőt kap!

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

Előfizetés menüpont

Információ: www.rubicon.hu • rubicon@t-online.hu • 06-1 402-1848
1161 Budapest, Sándor u. 60.

Szerkesztő bizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György,
Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon–Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
Fax: 402-1849
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON–HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

TARTALOM 2017/7-8

A HÓNAP TÉMÁJA: TRIANON · 1920

ÚJRAGONDOLÁS

- 4 **Ablonczy Balázs:** Rettenetes év.
A párizsi békekonzferencia és Magyarország, 1919–1920
- 14 **Révész Tamás:** 1918: az erőszak éve. *Fegyelem és lázadás a hadseregben az első világháború végétől a Tanácsköztársaság kikiáltásáig*
- 24 **Ablonczy Balázs – Zahorán Csaba:** Rúzs és bocskor.
Román–magyar történetek 1919-ben
- 32 **Ablonczy Balázs:** Mária királyné. *Románia „titkos fegyvere”*
- 34 **Bódy Zsombor:** Vér és kenyér.
Gabonaellátás 1919-ben a megszállt Magyarországon
- 38 **Ablonczy Balázs:** Vörös ország.
Az antant képviselői a Magyar Tanácsköztársaságról
- 40 **Nagy Szabolcs:** A Székely Hadosztály.
Kratochwill Károly, a Székely Hadosztály parancsnoka
- 52 **Szüts István Gergely:** Elűzöttek. *Menekültek, optánsok és vagonlakók*
- 62 **Györi Róbert:** A területi revízió tudományos érvei.
A magyar földrajztudomány Nagy-Magyarország mellett

VESZTESÉGEK

- 68 **Estók János:** Mi veszett oda a nagy háborúval és Trianonnal?
Magyarország gazdasága 1914-ben
- 82 **Kubassek János:** Mit veszített Magyarország Trianonban?
- 89 **Fodor János:** Impériumváltás Erdélyben
- 94 **Sebők László:** Kettévágott települések. *Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka*
- 96 **Krisch András:** Az elveszett Őrvidék. *Nyugat-Magyarország elcsatolása az első világháború után*

REFLEXIÓK

- 102 Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból, 1919–1944
- 110 **Ujváry Gábor:** A békekötés és a magyar történetírás. *„Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk”*
- 116 **Gali Máté:** Egy művelt konzervatív gondolkodó Trianonról.
Berzeviczy Albert és a revízió

VILÁGPOLITIKAI KÖRNYEZET

- 122 **Hahner Péter:** A bécsi kongresszus
- 132 **Magyarics Tamás:** Háború és béke. *Fordulatok Woodrow Wilson amerikai elnök gondolkodásában*
- 140 **Németh István:** Versailles. *A diktált béke*
- 150 **Kövecsi–Oláh Péter:** Sèvres-től Lausanne-ig.
Törökország harca a békediktátum ellen

VISSZATEKINTÉS

- 158 **Jeszenszky Géza:** Elmaradt lehetőségek 1943 őszén.
Reflexió a Rubicon 2017/5., Kállay-számára

TRIANON 1920

E számunk az MTA–Lendület Trianon 100 Kutatócsoporttal együttműködésben készült (4–67. oldal).
A szerkesztésben közreműködött: Ablonczy Balázs

Fotó: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd · Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Történeti Fényképtár · Magyar Mezőgazdasági Múzeum · Hadtörténeti Múzeum · Bognár Béla · PHOTOCÓN

ABLONCZY BALÁZS

RETTENETES ÉV

A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1919-1920

Az első világháborút lezáró békeszerződés a mai napig nagyon erősen foglalkoztatja a magyar közvéleményt és a történészszakmát is. Ennek oka az, hogy 1990 előtt kevés szó eshetett erről a magyar nyilvánosságban – ebből a szempontból a nyolcvanas évek már jelentettek némi enyhülést. Ugyanakkor a határon túli magyarok helyzete révén a kérdés folyamatosan jelen van azóta is a közbeszédben. 2010 óta, amióta június 4. hivatalosan is a nemzeti összetartozás emléknapja lett, a Trianonra történő hivatkozások még gyakoribbak a magyar közéletben. Már elég sokat tudunk a békeszerződés körülményeiről, ám az még eléggé feltáratlan terület, hogy az ország darabokra szaggatása miként érintette a magyar társadalom mindennapjait. Mit szoltak a magyarok a háttországbeli erőszak elszabadulásához a háború végén, a közelítés gigantikus mértékű problémáihoz, az idegen megszálláshoz, a menekültekhez? Hogyan tudtak együtt élni ezekkel a gondokkal, és az állam (a mindenkori) hogyan próbált meg ezeken segíteni? Összeállításunkban javarészt ezekkel a körülményekkel foglalkozunk, emellett kitérünk a Székely Hadosztály működésére, Mária román királyné párizsi látogatására, a Tanácsköztársaságról alkotott külföldi véleményekre és egynémely gyanús prókátor működésére is a békeszerződés körül.

Magyarország szereplése a békekonferencián állandó morfondírozások tárgya. Lehett volna másképp? Hol hibázott a magyar politikai elit? Ki a bűnös? Károlyi Mihály, Apponyi vagy Kun Béla? Ennek igyekszünk utánajárni.

ELŐHANGOK, ELŐÉRTETEK

Ha az Osztrák–Magyar Monarchia és benne Magyarország felosztásának okait kutatjuk, nyilvánvalóan nem kerülhető meg a nemzetközi kontextus és az antantot alkotó nagyhatalmak geopolitikai érdeke. A kulcskérdés valamennyi nyugati nagyhatalom számára ez volt: a Habsburgok soknemzetiségű közép-európai birodalma meddig hasznos nekik, milyen mértékben tud és akar ellensúlyául szolgálni a kelet és dél felé törő német elképzeléseknek, amelyek a kontinentális egyensúly végzetes felborulásával fenyegettek?

Ha volt olyan hatalom a háború elején, amely a Monarchia érzékelhető mértékű megcsönkítésében gondolkodott, az a cári Oroszország volt: a szentpétervári tervek jelentős szlávok lakta területek elcsatolásával (akár az Északkeleti-Felvidék, más néven Kárpátalja megszerzésével) vagy önállósításával számoltak. Ez nem azt jelenti, hogy Párizsban, Londonban vagy később Washingtonban nem voltak olyanok – szlávbarát értelmiségiek, szabadkőművesek, egyes üzleti körök –, akik üdvözölték volna a Monarchia felbomlását, de ez távol állt attól, hogy az antantállamok hivatalos hadicéljának nevezhessük. Ha létezett is a háború elején valamiféle hivatalos állásfoglalás Közép-Európa háborús sorsáról, az derivátuma volt más, nagyobb, a szövetségeseiket jobban érdeklő problémának: Németország visszaszorításának, Olaszország esetleges hadba lépésének vagy az Oszmán Birodalom sorsának.

A Monarchia felosztására irányuló törekvések 1917 elejétől-közepétől öltöttek egyre határozottabb formát, immár a béke-előkészítésen ügyködő külügyminisztériumokban, vezérkarokban. A két orosz forradalom, majd a breszt-litovszki béke a cári birodalom politikájának radikális újraorientálását,

illetve az európai német hegemonia egyre közelebbi lehetőségét jelentette, ugyanakkor a nyugati nagyhatalmakat felszabadította azon morális kötelek alól, amelyeket az orosz szövetség rótt rájuk. A cári hatalomgyakorlást aligha lehetett demokratikusnak nevezni, de 1917 tavaszától, a korlátlan tengeralattjáró-háború bevezetésétől még könnyebb volt a központi hatalmakat a felvilágosodás és a civilizáció ellenségének beállítani a propagandában – nem mintha ez korábban nagy intellektuális nehézséget okozott volna bárkinek Nyugat-Európában. Ráadásul az addig nagyon óvatosan kezelt kérdésben, Lengyelország visszaállításának ügyében is jóval egyértelműbb hangot üthettek meg az antant országai. Ha létezett közép-európai ügy, amely romantikus-humanitárius színezete, a számtalan lengyel felkelés és nagyszámú tekintélyes emigráns miatt ismert és népszerű volt Nyugat-Európában, az Lengyelország visszaállításának igenlése volt.

A Monarchia megsemmisítésére irányuló törekvéseket segítette még Georges Clemenceau kormányra kerülése és IV. Károly különbéke-kísérletének látványos (osztrák–magyar ügytelenségéből vagy a francia rosszakaratból

Apponyi és kísérete Párizsba indul,
1920. február 6.

fakadó) kudarca is. A bukaresti béke (1918. május) és a Monarchia mozgásterét nagyban szűkítő – haderejét német irányítás alá rendelő – spái egyezmény (szintén 1918 májusában) a rettegett kontinentális hegemonia rémképét idézte fel az antant döntéshozóiban. Ráadásul Woodrow Wilson amerikai elnöknek az utolsó háborús év elején közzétett 14 pontja megnyitotta az elvi utat a nemzetállamok kialakulása felé (még ha a gyakorlatit nem is). A többi antantszövetséges egyáltalán nem lelkesedett a népek önrendelkezési jogáért, és mire a békekonferencia megnyílt, hivatalos doktrínaként le is került a napirendről – bár Budapesten ezt kevesen tudták.

BIZOTTSÁGOSDI

Az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferencia szereplőinek túlnyomó többsége tisztában volt azzal, hogy új világrend alapjait rakja le, ezért művüket komolynak, tartósnak és hosszú távúnak szánták. Ennek – és a korszakellenességnek – megfelelően fordultak nagyszámú tudóshoz, egyetemi szakemberhez, hogy a századelő felfogása szerint „tudományos” és „igazságos” rende-

zést teremtsenek. Több száz fős szakembergárda segítette a felkészülést a békekötésre, illetve a békekonferencián való szereplést. Ennek ellenére ha végignézzük az antantszövetségek békeelőkészületeit segítő francia Comité d'Études, az amerikai The Inquiry vagy a brit szakértők névsorát, azzal szembeállítva, hogy relatíve alacsony a Monarchiát és ezen belül Magyarországot első kézből ismerők aránya.

Az amerikaiaknál permanensen hiányzott egy magyarul tudó munkatárs, és az Inquiry elutasította, hogy megvegye Feleky Károly magyar–amerikai bibliográfusnak a térségre vonatkozó könyv- és dokumentumgyűjteményét – ahogy ezt a debreceni egyetem tanára, Glant Tibor korábban feltárta. A francia delegáció „magyarosa” Louis Eisenmann (1869–1937) volt, akinek az 1867-es kiegyezésről írott munkája ma is alapmű a francia szakirodalomban, s akinek ekkorra megszilárdult az az elképzelése, hogy a nemzetiségeknek önálló nemzetállamokat kell alkotniuk. Anyagai sokszor elég felületeseek, viszont – egyéb adatforrás híján – a hivatalos osztrák és magyar statisztikai kiadványokból dolgozott. Aztán persze ha a statisztika nem simult az elképzeléseihez, könnyen közölte, hogy

ezek az adatok manipuláltak, és korrigálta őket – így lehetett az etnikai helyzetéről igencsak elszakadt állításokat megfogalmazni.

Szakértői szerepet vívott ki magának a kollégái által is elfogultnak tartott, cseh származású Robert J. Kerner (1887–1956), illetve a francia békelegáció legfontosabb földrajzosa, Emmanuel de Martonne (1873–1955) is, aki ugyan elég jól ismerte Erdély problémáit, de személyes szimpátiái, esetleg egy korábbi affér – az orsovai háttérrendőrség kémgyanú miatt tartóztatta le 1906-ban – miatt intenzív románbarát magatartást tanúsított a konferencia folyamán és később is.

A szakértők valamikor 1915 és 1917 között határozták meg, hogy mit lehet elképzelni, azt viszont, hogy ebből a gyakorlatban mi valósul meg, a politikusok – és részben a diplomaták – valamivel később döntötték el. A brit és az amerikai földrajz-, néprajz-, történetkutatók hamar rájöttek, hogy Közép-Európa etnikai és felekezeti viszonyai

Az Ébredő Magyarok Egyesületének
Trianon-ellenes felvonulása

Gróf Apponyi Albert

nyugati szemmel nézve olyan bonyolultak, hogy a döntések nem születhetnek meg „igazságos” etnikai alapokon, legalább olyan fontosak a gazdasági, vízrajzi, közlekedési, stratégiai megfontolások – vagy a szimpla politikai szempontok. Ekkortól lett alapvető rendezőelv a stabilitás, az „élhető határok” elgondolása, illetve Németország és Oroszország elválasztása, a cordon sanitaire alkalmazása.

E tekintetben persze mérvadó, hogy mit gondolt a „négy nagy” és a döntésben kulcsszerepet játszó külügyminiszterek, de legalább ennyire fontossá vált a delegációk egyes tagjainak véleménye. Így azon fiatal diplomatáké, akik „*heves ellenszenvvel nézték ezt a turáni fajt*” – Harold Nicolson brit diplomata kifejezésével –, esetleg csak meggyőződéses románbarátok voltak, mint például A. W. A. Leeper, az 1917-ben megjelent *The Justice of Rumania's Cause* szerzője. Ám akadtak olyan politikusok is, mint például Leo Amery vagy Lord Bryce, akik hangot adtak magyarszimpátiájuknak vagy legalábbis enyhébb békét akartak. Végül a határok meghúzásának megha-

tározó elve a stabilitás, a német–orosz szétválasztás/elszigetelés és az élhetőség (viabilité) lett, ami bizonyos pontokon egybeesni látszott a román, csehszlovák, jugoszláv követelésekkel, így a döntéshozatali, praktikus szinten ezek váltak rendezőelvvé.

A BÉKEDELEGÁCIÓK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A békeszerződés párizsi kialakításában a katonák általában nem jutottak komoly szerephez. A politikusok eleve nem kedvelték a saját háborús nimbuszukat gondosan ápoló katonatiszteket, pedig igazából az utóbbiak voltak jelen különböző missziók, bizottságok tagjaiként a terepen – Közép-Európában – 1918–19-ben. Ők viszont könnyen kerülhettek a fogadó ország közvéleményének befolyása alá, mint Henri Berthelot tábornok Romániában vagy Vix ezredes és Bandholtz tábornok Budapesten. Foch marsall híres mondása – „*ez nem béke, ez húsz évre szóló fegyverszünet*” – is inkább ennek a csalódásnak a lenyomata, ami éppen

a keményebb német békeszerződés elmaradása feletti lamentálást jelent, nem pedig valamiféle enyhítést.

A békekonferencia területi albizottságaiban bizonyos egyensúlytalanság és kavarodás alakult ki: hivatalos háttér és adminisztratív tapasztalat nélküli amerikai földrajzosok álltak szemben elég rutinos francia és brit diplomatákkal, álláspontjukat összevissza változtató olaszokkal, akik már lerázták magukról a tudósok sokszor elég esetleges felügyeletét. Ezek a diplomaták gyakran álltak kapcsolatban olyan értelmiségiekkel – gondoljunk itt a brit Seton-Watsonra és körére vagy Ernest Denire és csehbarát értelmiségi társaságára –, akik militáns hangvételt ütöttek meg a Monarchiával kapcsolatban. Az is előfordult, hogy a diplomatákat és szakértőket képzettségüktől vagy érdeklődésüktől elég távol eső albizottságokba delegálták, mert a nagy létszá-

A trianoni békeszerződés aláírásának helyszínéről távozó delegációk

mű béke delegációk dacára egyszerűen nem jutott mindenhova szakértő.

A béke delegációk egyáltalán nem képviseltek egységes politikai irányvonalat. Lloyd George brit miniszterelnök például egy sor kérdésben szembe került a Foreign Office diplomatáival, akik nem lelkesedtek a kormányfő mérsékelt hangütéséért. Wilson amerikai elnök nemcsak Lansing külügyminisztert tartotta rendszeresen a kispadon, de 1919 tavaszán legfontosabb tanácsadójával, House ezredessel – aki a nevével ellentétben nem katonatiszt, hanem egy sajátos világgéppel rendelkező texasi üzletember és politikus volt – is összekapott és hazaküldte őt.

A kisebb szövetségek nagyjelenei – például a románok tiltakozása a békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezései miatt vagy az olaszok elég következtelen vonalvezetése, amelyben egy állandó elem volt: az új délszláv állammal való folyamatos kibabrálás –, a számtalan, egzotikusnak láttott kis nép és követelés megjelenése

helyzeti előnyhöz juttatta az 1919 folyamán viszonylag stabil irányvonalat követő, egységes és ráadásul házigazdai szerepet, így a békekonferencia elnöki tisztét is betöltő Franciaországot. Georges Clemenceau miniszterelnök és a magyar kérésekkel szemben talán még nála is elutasítóbb külügyminisztere, Stephen Pichon viszonylag jól együttműködött, a francia béke delegáció és szakértői háttér többé-kevésbé egységes volt a Monarchia utódállamainak megítélésében 1919 folyamán. Ezt a harmóniát igen ritkán zavarták meg Magyarországnak méltányosabb békét kérő hangok.

EZALATT MAGYARORSZÁGON

A magyar békeszerződés alakulásában kulcsfontosságú az az egy év 1919. január és 1920. január között, amíg Magyarországnak semmiféle képvisellete nem volt a békekonferencián. Nem a

Tüntetés a Nemzeti Múzeum előtt

saját hibájából. Az antant, illetve a békekonferencia egyetlen magyar kormányt sem ismert el legitimnek 1918. november és 1919. november között. Sem Károlyi Mihályét, sem a tanácsköztársaságét, sem a szegedi ellenkormányt, sem Friedrich István kabinetjét. És mivel nem ismerték el őket a népszuverenitás letéteményesének, meg sem hívták őket a békekonferenciára. Voltak ugyan elszórt kísérletek arra, hogy hivatalos-félhivatalos magyar kiküldöttek vegyék fel a kapcsolatot az antant képviselőivel semleges országokban (Svájcban, Hollandiában, Svédországban), de beutazási engedélyt senki nem kapott Franciaországba vagy Nagy-Britanniába.

Az angol és amerikai protestáns egyházak némelyike – elsősorban az unitáriusok – próbált ugyan lobbizni erdélyi hitsorsosaiért, és érveket sora-

A Három Nagy a békekonferencián:
Lloyd George angol,
Georges Clemenceau francia
miniszterelnök és Woodrow Wilson
amerikai elnök

koztattak fel a terület Magyarországon tartása mellett. Akciójuk visszhangjára jellemző, hogy míg a román miniszterelnök meghallgatta őket, és orvoslást ígért mindenre, addig Lord Curzon külügyminiszter nem ért rá fogadni az Egyesült Államokban sok tekintélyes taggal bíró, de mégiscsak a kisebbek közé tartozó protestáns egyház képviselőit. Memorandumaik azonban eljutottak a brit politikai élet néhány szereplőjéhez, és főleg 1920-ban megszólalásra sarkallták őket. Ez azonban részleges, bizonyos értelemben elkésett és szűk területre koncentráló lobbikísérlet volt.

Bizonyos értelemben paradox, hogy a békecsinálók nagy részét elég mélyen átélt antikommunizmus fűtötte, mégis Kun Béla (illetve formálisan Garbai Sándor) kormánya állt a legközelebb ahhoz, hogy meghívják a békekonferenciára. 1919. május 1-jén ki is ment egy meghívó a bécsi francia an-

tantmisszióhoz azzal a kéréssel, hogy továbbítsák azt Budapestre. Henri Alizé bécsi francia főbiztos büszkén írta emlékirataiban (*Ma mission à Vienne*), hogy időhúzással és a meghívás visszatartásával sikerült megghiúsítania az átadást. Majd a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata rajzolta át az erőviszonyokat úgy, hogy a meghívás érvényét veszítette. Mindenesetre az a tény, hogy egy relatíve alacsony beosztású antanttisztviselő komolyabb következmények nélkül visszatartott egy

ilyen fontos iratot, arra utal, hogy a meghívás nem volt sem végiggondolt, sem komoly támogatást élvező lépés.

A korszak nyugati diplomáciai levelezésében egyébként rendszeresen felbukkant az a tézis, hogy a proletárdiktatúra voltaképp nem más, mint a magyarok egy újabb trükkje országuk és hegemon helyzetük megtartására. Valójában Kun Bélák tevékenységében is kár valamiféle ideológiai fordulatot keresni, itt a magyar nacionalisták mimikrijéről van szó. Ennek a tézisnek a leghangosabb szószólója – már Károlyi Mihály kormányzása alatt is – Pichon francia külügyminiszter volt.

Mind a magyar meghívás elmaradása, mind az ennek indoklására felhozott retorikai elemek elleplezik azt a tényt, hogy Magyarország sorsa már 1919 elején eldőlt. A békekonferencia szakértői albizottságaiban február–márciusban már kétszen állt a magyar határ terve. Ezen ugyan történtek később módosítások – talán éppen a tanácsköztársaság hatására –, például Burgenland Ausztriának ítéltése esetében, de Erdély, Felső-Magyarország és a Délvidék sorsa már megpecsételődött. Ráadásul ezek a területek ekkor már csaknem mind

Egy halász a zavarosban * HALMOS KÁROLY

A rendkívüli, kiélezett történelmi helyzetek, politikai szituációk szükségképpen dobnak a felszínre kétes egzisztenciákat vagy olyanokat, akik rövid ideig fontos szerepet látszanak betölteni, majd nyomtalanul tűnnek el. Az 1870-ben született Halmos Károly kassai ügyvéd, földbirtokos is ilyen volt.

Halmos Károly 1920 februárjában tűnt fel a magyar béke delegáció Neuillyben lévő szállásán egy fiatal magyar arisztokrata, Semsey Andor (1897–1977) társaságában. Utóbbi unokatestvére, Louis de Robien francia diplomata nemsokára Maurice Paléologue francia külügyi főtitkár személyévé lett. (Bár ezt a rokonságot a francia diplomata – emlékiratainak tanúsága szerint – nem tartotta valami sokra.) Halmosnak pedig – vélhetően édesanyja révén – Louis Loucheur újjáépítési miniszter volt távoli rokona.

Halmos nem ismeretlenként kopogtatott a magyar béke delegációnál: utalásokból úgy tűnik, hogy Teleki Pál gróffal már a tízes

években voltak közös üzleti ügyei. Halmos kassai gimnáziumi évek után a budapesti tudományegyetem jogi karára járt, majd Abaúj-Torna vármegye székhelyén kezdett ügyvédi praxisba, és indította meg üzleti vállalkozásait. Az 1905-ös országgyűlési választáson függetlenségi jelöltként az eperjesi kerületben ugyan elbukott, de a kassai városi politikai életnek tagja volt a század első évtizedében. Turbulens és gyakorta üzleti, politikai vitákkal, végrehajtásokkal, párbajokkal szegélyezett működése oda vezetett, hogy 1911-ben kilépett a helyi ügyvédi kamarából, és működésének súlypontja érezhetően a fővárosba helyeződött át.

Semsey és Halmos Kassán, illetve a felvidéki Semsén összeismerkedett Eugène Mittelhauser tábornokkal, a csehszlovákiai francia katonai misszió vezetőjével, aki biztatta őket, hogy utazzanak Párizsba, és próbáljanak változtatásokat elérni a magyar békeszerződésben, sőt a francia főtiszt útlevelét is szerzett számukra, mellyel szabad mozgást kaptak Párizsban, ami a gyakorlatilag internálásban lévő magyar delegációnak éppen kapóra jött. Halmos azt próbálta elhitetni a magyar delegáltakkal, hogy a „*Felvidék egy*

utódállami katonai megszállás alatt álltak. Elnézve például a csehszlovák hadsereg gyors előretörését 1918 decemberében és 1919 januárja között, nehéz megszabadulni a gondolattól, hogy a prágai kormány célja a fait accompli kieroszakolása volt a békekonferencia megnyitásának pillanatára. A Román Királyság képviselői pedig – bár csapataik csak 1919 áprilisában érték el a Tiszát – folyamatosan nyomást gyakorolhattak Párizsra, hogy csak úgy nyújthassanak segítséget a francia erők déloroszországi akciójához és a bolsevik csapatok feltartóztatásához, ha a nagyhatalmak nem nagyon piszkálják Románia 1918-as, háborúból történt kiválásának jogi következményeit és egyúttal respektálják a bukaresti ígéreteket.

A magyar béke ügye a békekonferencián jó esetben is ötöd-hatodrangú kérdésnek számított Németország egész kérdéskomplexuma (jóvátétel, gyarmatok, leszerelés), a Nemzetek Szövetségének létrehozása, az Oroszországhoz való viszonyulás, az Oszmán Birodalom sorsa (ezen belül is például a mandátumok kérdése) és az olasz követelések mögött. Bizonyos értelemben még a Monarchia által hagyott problémahalmazban is nagyobb fontossággal bírt Ausztria sorsa vagy akár Szilézia hovatartozásának és az ottani széntermelésnek az ügye, mint a magyar határok kérdése.

Így amikor a kivérzett, törődött ország békedelegációja 1920. január elején Párizsba indult, már túl sok minden elvégeztetett: aláírták a mintául szolgáló német (1919. június 28.), majd az osztrák (1919. szeptember 10.) és a bolgár (1919. november 27.) békeszerződést. Az Egyesült Államok kivonult a békekonferenciáról, azaz a Magyarország számára valamiképpen méltányosabb határokat megfogalmazó tábor továbbgyengült. 1920. január 16-án pedig megtartotta első, párizsi ülését a Nemzetek Szövetségének Tanácsa. Túl sok minden eldőlt és – a győztesek szemszögéből – a magyar kérések teljesítése túl sok ponton forgatta volna fel a nagy nehezen tető alá hozott status quót.

A szándékoltan kései meghívás, a bolsevizmus renoméja, a kész tények politikája azonban nem szabad, hogy elfedtesse a tény: Magyarország sorsa ebben a háborúban szorosan a Monarchia sorsához volt kötve. Abban a pillanatban, amint – egyébként relatíve későn – az antant elkötelezte magát a Monarchia felosztása és egy új hatalmi konstelláció támogatása – azaz többé-kevésbé homogén kis- és középállamok létrehozása, majd szövetségi rendszerbe, esetleg gazdasági egységbe fogása – mellett, nagyon kevés remény maradt arra, hogy a Magyar Királyság változatlanul megőrizhető legyen.

Az új közép-európai államok létrehozásának gondolata nem volt új Nyu-

gat-Európában, de a diplomáciai szintű támogatás hiányzott mögüle. Az 1918 közepén megszilárdult döntés azt vetítette előre, hogy a Monarchia nagy területeiből stafirozzák ki ezeket az új államokat, és teszik őket képessé az önálló állami létre, a nekik szánt stratégiai szerep eljátszására. A Monarchia elviselhetett volna kisebb mértékű területvesztést a határvidékeken, Bukovinában vagy Galíciában, akár a független Lengyelország visszaállításának sem lett volna akadály. De a Monarchia federalizálásának uralkodói bejelentése, majd Csehszlovákia kiáltása és bizonyos értelemben Magyarország mint magterületnek a kiszakadása, illetve a föderalizálás elutasítása halálos csapást mért a sok évszázados Habsburg-projektre.

A külső okok mellett tehát voltak belső okai is az összeomlásnak. A nagy, határ menti magyar etnikai tömbök elcsatolását olyan helyi határmegvonási döntések alapozták meg, melyeket alapvetően gazdasági és közlekedési indokok/ürügyek mentén hoztak meg: egy-egy vasútvonal, város gazdasági hátszaga szerepelt érvként, és ezekben az ügyekben a békekonferencia jobbára Magyarország ellen döntött. ♦

A szerző az MTA-Lendület
Trianon 100 Kutatócsoportjának
vezetője (PhD habil.)

része megmenthető”, és kapcsolatot tud találni a francia politika irányítóihoz.

Egy idő után valóban eljutottak Paléologue főtitkárhoz, és magyar kormányzati instrukciók alapján körvonalazódott egy lehetséges üzlet: a Magyar Államvasutak és a Magyar Általános Hitelbank átengedéséért, illetve a majdani csepeli szabadjikító megépítéséért cserébe Franciaország jelentős területi engedményeket adott volna Magyarországnak a határ menti területeken és a népszavazás lehetőségét egyes elcsatolásra szánt területeken (Északkeleti-Felvidék, Bánság).

Ennek a titkos magyar-francia tárgyalássorozatnak tengernyi irodalma van, a történészeket hosszú időn keresztül megosztotta a tárgyalások valódi célja. Jóllehet a magyar és a francia fél aláírt egy opciós szerződést a tervezett felvásárlásokra, erős a gyanú – és ezt némely francia diplomáciai irat odavetett megjegyzése is igazolja –, hogy a tárgyalásoknak talán csak kezdetben lehetett célja a területi rendezés, utána inkább már francia gazdasági térfoglalásról volt szó.

Bizonyos értelemben a békeszerződés szövegéhez csatolt, Millerand-féle kísérőlevél (amely homályosan célozgatott a helyszíni határkijelölés során lehetséges módosításokra) is részét képezte ennek a kezdeményezésnek, jóllehet a levélnek volt olyan funkciója is, hogy megkönnyítse a magyar félnek a békeszerződés aláírását. Közvetítőként Halmos valószínűleg nem járt volna rosszul.

A kudarc azonban nem szegte kedvét Halmosnak, a húszas években rendszeresen felbukkant a lapokban, hol üzlettársaival, apóstársával való összeveszés, hol sajtóper, hol egyszerű becsületsértések okán. Ha a magyar-francia kapcsolatokban történt valami a két háború között, az agilis ügyvéd tüstént felbukkant, s hol százezer munkást akart toborozni franciaországi munkára, hol egy algériai földhitelbankot igyekezett meggyőzni magyarországi tőkekihelyezésről, vagy csak „fontos információkat” ígért átadni a frankhamisítás ügyében.

Bár láthatóan sem a francia, sem a magyar fél nem szerette – a diplomaták fintorogtak, ha megjelent, antiszemita megjegyzéseket tettek rá, és időről időre megpróbálták ellehetetleníteni vagy kompromittálni (ami nem volt nehéz) –, mindig talpra állt és nélkülözhetetlenné tudta magát tenni. A harmincas évek első felében Párizsba költözött és fiával céget alapított. Innen nehezebb követni a sorsát: a párizsi magyar katonai attasé még találkozókat szervezett neki, egy francia külügyi irat szerint egy időben maga is francia ügynökként ténykedett, majd 1941-ben vichyi lakosként temette el György fiát. Egy elég pontatlan emlékezés szerint 1945-ben hunyt el, de a kommunista állambiztonság még ezt követően is élőként tartotta nyilván, az abaújkéri emlékezet szerint pedig Abaújszántón élte le utolsó éveit. De hogy így van-e, vagy esetleg hasonló nevű fiával keverik, azt nehéz megmondani.

RÉVÉSZ TAMÁS

1918: az erőszak éve

*Fegyelem és lázadás a hadseregben
az első világháború végétől
a Tanácsköztársaság kikiáltásáig*

A magyar történelmi emlékezetben a szürke ruhába bújt baka képe szorosan összekapcsolódik az őszirozsás forradalommal és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával. A hátszágban maradó fegyelmetlen katonák egy része már 1918 elejétől nagyban hozzájárult a közbiztonság teljes megszűnéséhez, míg mások, belépve a különböző karhatalmi egységekbe, döntően elősegítették a rend véres eszközökkel történő helyreállítását.

A katonáknak az utolsó háborús év és az őszirozsás forradalom alatt betöltött szerepéről az elmúlt majdnem egy évszázadban nagyon eltérő értelmezések születtek a magyar történettudományban. A két világháború között megjelent művekben általában azt hangsúlyozták, hogy a Károlyi-kormány felelőtlenül szétverte és felbomlasztotta a korábban négy évig hősiessen harcoló hadsereget.

Ezzel szemben az 1945 után hivatkozási alapnak tekintett októbrista ellenzék és még inkább a kommunista emigráció a katonákban a forradalom egyik fő erejét látta, akik az előljáróikkal szembeni fellépéseikkel a radikális változások motorját jelentették. Mindkét megközelítésben közös, hogy a hadseregben szolgálók viselkedését egy politikai-ideológiai keretben próbálta meg értelmezni, és viszonylag kevés figyelmet fordított a katonák mindennapi tapasztalatainak bemutatására.

Ez a szoborcsoportozat egy székely katona (egyszerű munkás) alkotása. Gyimesi Bálint Lázár a szobrász neve és a csoport megrázó, drámai erővel ábrázolja a háború borzalmaival. A sisakos csont-ember kaszája széles rendet vág katonákban és polgárokból egyaránt, nagy öröme a csoport jobb sarkában ujjongó ördögnek.

FEGYELEM ÉS FEGYELMEZÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az első világháborúban harcoló hadseregek fegyelmének kérdéséről az elmúlt néhány évtizedben számtalan új publikáció látott napvilágot. A legtöbb megjelent írás a katonai fegyelemsértés két formáját, az egyénit és a csoportosat különbözteti meg. Míg az előbbibe a dezertálást, a szolgálati hanyagságot vagy az egyszerű harctéri gyávaságot, addig az utóbbiba egész csapattestek és alakulatok lázadását, esetleg az ellenséghez való átállását szokták sorolni.

A hadsereg fegyelmére irányuló fokozott tudományos figyelem nem is meglepő, hiszen az első világháború szinte minden harctere bőven szolgált példák a fegyelemsértés valamilyen formájára. Az összes hadviselő félnél, még a későbbi győzteseknél is igen gyakran előfordult, hogy a katonák szabadságról visszatérve vagy éppen egy ütközet után hosszabb-rövidebb időre „elvesztették” az egységüket, és „elfelejtettek” azonnal visszatérni alakulatukhoz.

A háború vége felé a kimerült emberek egyre nagyobb része döntött úgy, hogy elege van a front megpróbál-

tatásaiból, és végleg hazatér otthonába. Ez a jelenség különösen Közép- és Kelet-Európában volt jellemző, ahol a gyengébb közigazgatás és a nagy távolságok lehetővé tették, hogy a katonák könnyebben elbújjanak a hátszországban. A növekvő munkaerőhiány miatt számos esetben ezek a katonaszökevények még akár munkát is tudtak találni. Ezek a jelenségek különösen az első világháború utolsó éveiben erősödtek fel. 1918 márciusában, a breszt-litovszki béke megkötését követően a keleti frontról Németországon keresztül Franciaországba szállított német csapatoknak egyes becslések szerint legalább 10, de akár 20%-a is otthona közelében egyszerűen leugrott a vonatról.

A katonák körében nemcsak az egyéni, hanem a csoportos fegyelemsértésekre is számtalan példát találunk. 1917 tavaszán, a nagy francia lázadások során például a nyugati fronton álló hadsereg közel fele hosszabb-rövidebb időre megtagadta a parancsok teljesítését. A felkelés eredményeképpen leváltották a kudarcokért felelőssé tett Nivelles tábornokot, és megszüntették a nagy véráldozatokkal járó offenzívákat. Oroszországban a februári forradalom győzelmében ugyanígy döntő szerepet játszott a petrográdi lakta-

nyákban állomásozó katonák csatlakozása a fellázadt tömeghez.

Könnyen érthető tehát, hogy az első világháború közepére már a legtöbb hadvezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy fokozott erőfeszítéseket kell tenniük a fegyelem fenntartására. Mindegyik hadviselő országban megjelentek a kimondottan a morál javítása céljából terjesztett propaganda kiadványok és az oktató-nevelő célú újságok, rölapok. Mindezek mellett a háború második felében – részben a romló helyzetre, részben az oroszországi forradalomra reagálva – Németországban, majd követve ezt a mintát az Osztrák–Magyar Monarchiában is bevezették a csapatok körében a rendszeres „hazafias oktatást”. Ez általában azt jelentette, hogy a katonatiszteknek hetente kellett (volna) beosztottjaikat a háborús erőfeszítések céljáról és értelméről „felvilágosítaniuk”. A későbbi magyar miniszterelnök Gömbös Gyula is az egyik ilyen, a tiszték számára összeállított továbbképző tanfolyam előadója volt.

Mindezzel párhuzamosan kiépült a katonai igazságszolgáltatás bonyolult rendszere. Az osztrák–magyar vagy éppen az orosz hadseregben a testi fenytetés ugyanúgy bevett gyakorlatnak

számított, mint a börtönbüntetés. Kiguró fegyelemsértés vagy gyávaság esetén pedig a katonai bíróságok halálbüntetést is kiszabhattak. Az elterjedt nézettel szemben azonban utóbbi nem volt nagyon gyakori. A német hadseregben például négy év alatt mindössze 48 katonát végeztek ki, és ez a szám az 1917-ben lázadás által érintett Franciaországban is csak 650 főre rúgott.

A MONARCHIA HADSEREGE A HÁBORÚ VÉGÉN

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege a fegyelmet tekintve nem különbözött lényegesen a többi hadviselő országtól. A legfontosabb eltérést más nagyhatalmakhoz képest a birodalom és így a haderő soknemzetiségű jellege okozta. A hadvezetés gondosan igyekezett elkerülni, hogy a nemzetiségi területekről származó legénységnek a saját „anyaországát” ellen kelljen harcolnia. A román, szerb és ruszin katonákat ezért előszeretettel vezényelték az olasz, míg a dél-tiroli és isztriai egységeket a keleti és a déli frontra.

Bár a hadseregben uralkodó hangulat az 1914-es súlyos vereségeket követően erősen megromlott, a dezertálások száma csak 1917 második felében kezdett drasztikusan emelkedni. Egyes becslések szerint a háború végéig mintegy negyedmillió osztrák–magyar katona távozhatott engedély nélkül szolgálati helyéről. Viszonylag kis számban – elsősorban cseh nemzetiségűek – az ellenség vonalain szöktek át, míg a legtöbben egyszerűen a hátszágban maradtak.

A hazatérők közül azonban nem minden katona szabadult meg rögtön a fegyverétől. 1917 második felétől elsősorban Szlavóniában és Horvátországban egyre komolyabb problémát jelentettek az úgynevezett zöld káderek. Ezek a kis önszerveződő fegyveres csoportok a nehezen megközelíthető erdős és hegyes vidékeken tevékenykedtek. Hasonló csoportok Magyarországon Nyitra környékén, illetve kisebb számban az Erdélyi-érchegység románok lakta területein jelentek meg. A dezertált katonák falvakat, sőt néhol egész járásokat is a kezükben tudtak tartani, létszámukat

1918-ban 50 és 80 ezer fő közé tehetjük. Az 1918, illetve leginkább az 1945 utáni történetírás gyakran egyfajta nemzeti, sőt kommunista forradalmároként ábrázolta ezeket a katonákat. A legtöbb csoportjuknak azonban nem volt egységes ideológiája vagy politikai célkitűzése, lázadásuk jobbra kimerült az államhatalom helyi szervei elleni támadásokban és a csendőrség, a rendőrség és a jegyzők vélt vagy valós bűneit megtorló népi igazságszolgáltatásban.

1918 folyamán a Monarchia hátszágában már nemcsak dezertálásokra, hanem esetenként egész katonai alakulatok zendüléseire is sor került. Ezek közül a leghíresebb az 1918. február 1-jei cattarói matrózlázadás volt. A Sankt Georg cirkáló főleg horvát és szlovén matrózai szembefordultak tisztjeikkel, és azonnali békekötést követeltek.

A felkelés az öbölben állomásozó többi hajóra is gyorsan átterjedt. A matrózok kapcsolatba léptek egymással, és közösen ülészve végül egy 17 pontból álló petíciót fogalmaztak meg. Két nappal később, február 3-ára azonban a legtöbb hajón a tisztek vissza tudták szerezni az irányítást, és a Polából megérkező erősebb flottakötelék láttán a maradék felkelők is megadták magukat.

A felkelés vezetőinek egy része elmenekült, az elfogott főszervezők közül négyet halálra, a többieket börtönbüntetésre ítélték. A cattarói matrózlázadást az 1945 utáni jugoszláv történetírás egyfajta délszláv nemzeti-kommunista mozgalomként mutatta be. Azt azonban fontos látni, hogy a felkelők között a Monarchia mindegyik nemzetisége képviselte magát, és többségük –

Cattarói felkelő matrózok, 1918. március

AZ ÁRULÓ CSEHEK MÍTOSZA

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregével kapcsolatos egyik legelterjedtebb mítosz a cseh csapatok árulása volt. A harctéri megbízhatatlanságukról szóló történetek már a háború alatt elterjedtek, nem kis részben az osztrák nacionalista politikusoknak és a nyugat-európai cseh emigrációnak köszönhetően. Míg előbbieket ezzel a feltételezett hűtlenséggel kívánták megindokolni Cseh- és Morvaország német dominanciájú átalakítását, addig Beneš és köre a dezertáló cseh katonák számának eltűnésével próbálta saját – és a későbbi csehszlovák állam – pozíciót erősíteni az antant előtt. A frontvonalon történeteket közelebbről megvizsgálva azonban jóval árnyaltabb képet kapunk a cseh alakulatok harctéri tevékenységéről.

A csehek „árulásának” két legismertebb példája közül az első a Sáros megyei Esztebnekhutánál történt. Az 1915 áprilisában megindított orosz támadás következtében az itt állomásozó, többségében cseh nemzetiségű katonákból álló 28. gyalogezred katonái tömegesen estek orosz

hadifogságba. Az alakulatot feltételezett árulása miatt nem sokkal az ütközet vége után feloszlatták. A később lefolytatott részletes vizsgálat alapján – amely többek között az érintett osztrák katonatisztek véleményét is figyelembe vette – visszavonták ezt a döntést. Kiderült ugyanis, hogy a nehezen védhető állásokban a nagyrészt újoncokból álló egységeknek esélyük sem lett volna visszavonulni, és még így is csak az ezred töredéke döntött az oroszokhoz való „átállás” – valójában hadifogságba esés – mellett.

Hasonlóan összetett a helyzet az 1917-es galíciai zboróvi ütközet esetében is. Bár a cseh katonák jól kiépített védőállásokat foglaltak el, a Monarchia hadvezetése alábecsülte az ekkor már a februári forradalmi hullámon átesett orosz hadsereget. Az első vonalban álló csapatokat szinte teljesen tartalék nélkül hagyták, így a meglepetésszerű támadás könnyen áttörte a védőállásokat. Nemcsak a cseh alakulatok vonultak pánikszerűen vissza, hanem a megbízhatónak tartott magyarok is, a ki-

alakult hisztérikus hangulatban azonban a sajtó és a hadvezetés egyaránt csak az előbbieket vádolta meg árulással. Ráadásul alig két nappal később itt került sor az oroszok mellett harcoló csehszlovák légió első bevetésére, amiből rögtön azt a következtetést vonták le, hogy a vereségnek a két oldalon harcoló katonák összejártásása lehetett az egyetlen oka.

1918 után furcsa módon senkinek sem volt érdeke a csehek árulásának mítoszáat lerombolni. Az új Csehszlovák Köztársaság nemzeti identitásának alapja volt a Habsburg múlt tagadása, ráadásul a kisszámú átálló légionáriusnak nagy befolyása volt az új államban. A vereséget szenvedett egykori osztrák – és részben magyar – katonatisztek számára az áruló csehek mítosza szintén nagyon kényelmesnek bizonyult. Ezzel ugyanis egyszerűen el lehetett hárítani a felelősséget minden kudarcért, és bűnbaknak lehetett kikiáltani azokat az egyébként ártatlan közkatonaikat, akik többségében az utolsó napokig kitartottak az Osztrák–Magyar Monarchia mellett.

a béke mielőbbi követelése mellett – nem feltétlenül gondolkodott a birodalom megdöntésében. A Sankt Georg církálon például a vörös zászló mellett mindvégig fennmaradt a Monarchia tengerészetének lobogója is.

1918 közepére – a januári nagy sztrájkhullám és a breszt-litovszki béke hatására – a szárazföldi csapatoknál is egyre gyakrabban fordultak elő kisebb-nagyobb lázadások. A magyarországi események közül kiemelkednek a május 20-i pécsi zavargások. Az újvidéki 6. gyalogezred szerb nemzetiségű katonái részben az elégtelen ellátás, részben a frontra vezénylés ellen tiltakozva szabályosan megostromolták és elfoglalták a városi laktanyákat, és maguk mellé állították az ott szolgáló legénységet. Az időközben 1000–1500 főre duzzadó csoport átvette az irányítást a vasútállomás felett is. Másnap – látva az események komolyságát – a hadvezetés jelentős erőket vont össze a térségben, és megkezdte a felkelés felszámolását. A lázadó katonák utolsó egységei a városi temetőben sáncolták el magukat, ahonnan csak 23 fő életét követelő szabályos ostrom után tudták kiverni őket.

Ezek az egyre gyakrabban előforduló lázadások, párosulva a csökkenő

élelmiszer-beszolgáltatási kedvvel, igen hamar válságos helyzetet teremtettek a háttérországban. A Monarchia katonai vezetése a közbiztonság fennmaradását még több erő alkalmazásával próbálta meg elérni. Az egyre kevesebb bevethető egység miatt erre zömében az úgynevezett pótzászlóaljakat használták fel. Ezek egy-egy korábban már a frontra kivezényelt ezred tartalék egységei voltak, amelyek elsődleges feladata az évente újonnan beérkező újoncok kiképzése volt. Legénységük éppen ezért általában idősebb, frontszolgálatra már nem alkalmas, valamint fiatal, még tapasztalatlan katonákból állt.

Ezeket az alakulatokat a legtöbb esetben igyekeztek eredeti állomáshelelyektől távolabb alkalmazni, ezzel megelőzve, hogy esetleg részt vegyennek a helyi nemzeti mozgalmakban. Így 1918 elején körülbelül 6000 főnyi cseh–morva és bosnyák kiegészítésű katonaság állomásozott Magyarországon. Ez az erő azonban nagyon hamar elégtelennek bizonyult, ezért egyre jelentősebb számban kellett a frontról első vonalbeli alakulatokat is a háttérországba vezényelni. A háború végére ez a folyamat már olyan méreteket öltött, hogy a Monarchia fegyverben álló mint-

egy 4,4 millió katonájából 1,5 millió a háttérországban teljesített szolgálatot.

Mindezzel párhuzamosan vált egyre brutálisabbá a fegyvelemsértőkkel szembeni fellépés. Ez annak ellenére igaz, hogy a Monarchia katonai igazságszolgáltatási rendszere nem számított a korban kiugróan kegyetlennek. A háború négy éve alatt összesen 1175 halálos ítéletet hoztak katonákkal szemben, nagyjából feleannyit, mint a francia és negyedannyit, mint az olasz hadseregben. Az azonban kétségtelenül igaz, hogy ellentétben az utóbbi országokkal, a legtöbb esetben az elítéltek nem kaptak kegyelmet, és a büntetésüket rögtön végre is hajtották. Ez elsősorban annak tudható be, hogy az ítéletek többségét rögtönítélő bíróságok hozták meg, ahol nem volt lehetőség a fellebbezésre.

FELBOMLÁS ÉS HAZATÉRÉS

A háttérországban egyre gyakoribbá váló lázadások ellenére a frontvonalon szolgáló osztrák–magyar csapatok fegyelme – általánosságban véve – végig meglepően jó maradt. Bár az elégtelen ellátás miatt 1918 őszére már a spányolnátha is egyre jobban tizedelte a

csapatokat, a teljes felbomlást csak az olasz hadsereg október 24-én megindított offenzívája hozta el. A Monarchia csapatai ekkor már nem tudtak és nem is akartak komoly ellenállást tanúsítani.

Az időközben függetlenedő országok közül Magyarország 1918. november 1-jén – tulajdonképpen önkényesen – rendelte haza a frontról a csapatait, három nappal a harcokat formálisan lezáró padovai fegyverszünet életbe lépése előtt. A katonák a parancsnak engedelmeskedve zárt vasúti szállítmányokban – vagy még gyakrabban kis, rendezetlen csoportokba verődve – négy különböző hadszíntérről indultak haza.

A számszerűleg legkisebb, de a leg-hosszabb utat megtevé csoport Franciaországból próbált meg Magyarországra jutni. Ezeket a csapatokat 1918 közepén az egyre fogyatkozó német erők megsegítésére küldték ki a nyugati frontra. Viszontagságaikat jól jellemzi, hogy a 37. honvéd hadosztály – amelyben a legtöbb magyar szolgált – majdnem egy hónapos gyalogmenet után, csak december 4-én érte el Ulm városát, ahonnan aztán vasúton érkezett vissza Magyarországra. A hadügyminisztériumba bejövő távirati jelentések szerint a legénység „szelleme” Németországban – feltehetően annak köszönhetően, hogy a leggyorsabb hazajutást az együtt maradás biztosíthatta – végig „kitűnő” volt.

A fegyverszünet megkötését követően a legrövidebb hazautat a balkáni hadszíntéren állomásozó magyar csapatoknak kellett megtenniük. Az úgynevezett Kövess-hadseregcsoport alárendeltségébe tartozó katonák ugyanis még a Monarchia felbomlása előtt – Bulgária különbékéjét követően – megkezdték a visszavonulást a Duna vonaláig. Ők november elején már többségében a történelmi magyar határ közelében állomásoztak.

A legrosszabb és legfegyelmetlenebb állapotban az Ukrajnában megálló feladatokra alkalmazott magyar csapatok voltak. Ezeknek az egyébként is zömében idősebb bakákból álló alakulatoknak hosszú és fáradtságos úton, polgárháború sújtotta területen keresztül kellett átvágniuk magukat. Természetesen ezek a körülmények nem hagyták érintetlenül a katonák morálját sem. Az 1918. november 15-én a 155. honvéd gyaloghadosztálytól érkező jelentés jól érzékelteti a csapatok fegyelmének felbomlását: „A hadosztály csapatainak szelleme rossz, legénység fellázadt, fegyelem teljesen meglazult, tisztek tekintélyüket elvesztették, a csapatok sok esetben még Ukrajnában fosztogattak és követelték, hogy a kincstári pénzek közöttük széjjelosztassanak. [...] Jelenleg a hadosztály körülbelül teljesen feloszló félben van, ha szállítmányként kötelékben jön-

nek is, azokat mint csapat alkalmazni nem lehet, a legénység csak haza vágyik és amint alkalom kínálkozik széjjel is széled. A Kőrösmezőn át érkezett csapatok általában a volt Monarchia határán lefegyvereztetnek. [...] Nadwornától Kőrösmezőig a lakosság és az osztrák-ukrán katonaság az összes szállítmányokat teljesen kifosztja. Sok esetben érkeznek meg tisztek és emberek teljesen levetkőztetve, több emberünket az osztrák-ukránok agyonlőtték.”

A legtöbb magyar katona az olasz hadszíntérről indult haza. Többségük két útvonalon, déli irányból Karintián át Gyékényesnél, illetve északon Bécs–Királyhida útvonalon át érkezett Magyarországra. A hazatérés körülményei alakulatonként jelentősen különböztek. Számos egység már a frontszakaszát elhagyva szinte teljesen felbomlott és kis csoportokban érkezett a hátrához, míg mások együtt maradtak és viszonylag szervezetteren el tudták érni a hazaszállításukat.

A kétségtelenül gyorsabb vonatút során azonban a magyar csapatokat az osztrák hatóságok a vasúti pályaudvarokon gyakran megpróbálták lefegyverezni és felszerelésüktől, élelmiszerkészletüktől megfosztani. A helyi nem-

→
Frontról hazautazó katonák, 1918
→

Frontról hazautazó katonák, 1918

zetőrségeket ebben elsősorban saját városaik közbiztonságának megvédelése, illetve az osztrák tartományokat rendkívül súlyosan érintő élelmiszerhiány motiválta.

A magyar tisztek ellenállása több esetben fegyveres összetűzésekhez vezetett. Az Eperjesre tartó 67. közös gyalogezredet például a bécsi Keleti pályaudvaron igen súlyos atrocitások érték. A szomorú mérleg szerint az egységnek az osztrák fővárosban hat katonája esett el és további 24-en nagyon súlyosan megsebesültek. Nem minden alakulatnak volt ilyen nehéz útja. A jelentések szerint bizonyos egységek viszonylag jó állapotban érték el Magyarországot, és felbomlásuk csak

az országhatár átlépése után, az ottani kaotikus állapotok és a forradalmi eseményekről érkező hírek hatására kezdődött el.

KATONAFORRADALOM ÉS RENDFENNTARTÁS

A magyar határt átlépő katonák minden kétséget kizáróan döntő szerepet játszottak az 1918. november elején meginduló vidéki forradalmi mozgalmakban. Ezekben a napokban a hadügyminisztériumot elárasztották a táviratok, amelyekben helyi nemzeti tanácsok, vármegyei alispánok és falusi jegyzők a karhatalom azonnali be-

vetését kérték a fegyveresek garázdálkodásainak megfékezésére. A lövöldözések, fosztogatások, gyilkosságok a vidéki kisebb településekre és a nagyvárosokra egyaránt jellemzőek voltak. A legveszélyesebb helyek mindenhol a vasútállomások voltak, ahol a katonák a vonatokról leszállva gyakran az ott álló, élelmiszert, lőszert és a ruhaneműt szállító vagonok kifosztásába kezdtek.

Egy 1918. november 1-jén Erdélyből érkező jelentés a következő módon számolt be erről: „A tövisi órs ma reggel 8 órakor jelentette, hogy Arad felől délelőtt fél 5 órakor egy 1000 főnyi katonaszállítmány érkezett Tövisre, melynek legénysége a kocsiból kiszállva az állomáson lévő két dohány tartalmú kocsit feltörte, továbbá még [...] egy kocsit amelyben lőszer volt, szintén feltörte és a lőszert magához vette. Az állomáson ügyeleti szolgálatot teljesítő járőrt bántalmazás nélkül lefegyverezte és szabadon bocsátotta. A rendfokozati jelvényeket, valamint a sapkarózsát úgy a legénységeiket, mint a tisztieket leszakította, ugyanígy járt el a vasúti személyzettel. A lövöldözés fegyverekből állandóan folyamatban van. A pályaudvart teljesen hatalmukba kerítették és az ottani pályaudvarórség valamint az órs tehetetlen velük szemben. A szállítmánybeli tisztek egy tiszti kocsi tartózkodnak és nem elegendenek a dolgok folyamába. Gépfegyver is van velük. A tövisi szolgálóbíró értékelése szerint, ha készség lépne fel, akkor a gépfegyvert használni fogják.”

A katonák egy jelentős része a visszatérését követően – különösen a nemzetiségi vidékeken – csatlakozott a fosztogató helyi parasztsághoz. A frontról hazahozott fegyverekkel felszerelt felkelők megtámadták s igen gyakran meg is gyilkolták a jegyzőket és a csendőröket, kifosztották az üzleteket és a helyi birtokosok kastélyait. Egyes vidékeken, így például Máramaros vármegyében, rendszeressé váltak a zsidósággal szembeni atrocitások is.

A magyar kormány számára november első napjaiban elsőrendű fontosságúvá vált a katonák randalírozásának megfékezése. A fosztogatásoknak alapvetően három módon próbálták meg elejét venni. Egyfelől a lehető legrövidebb időn belül igyekeztek minden visszaérkező katonát – leszámítva az

tően spontán módon, rögtön november első napjaiban elkezdődött, de csak a Károlyi-kormány november 11-i hadseregszervezési rendeletének kiadását követően gyorsult fel igazán. A nemzetőrsergekbe általában a már hazatért – vagy egyéb okokból korábban katonai szolgálatra alkalmatlanná vált – idősebb katonák léptek be. Az alakulatokat általában a falusi elit egy tagja, a tanító vagy a helyi nagygazda vezette. Ők zömében korábban mint tartalékos tisztek vagy altisztek szolgáltak az első világháborúban, így rendelkeztek egy kisebb csapat elvezetéséhez szükséges katonai tapasztalattal.

A nemzetiségi területeken – elsősorban Erdélyben – külön magyar, román és szász nemzetőrsergeket hoztak létre, amelyek sok helyen konfliktusba kerültek egymással, ugyanis az ilyen alakulatok kizárólag saját nemzeti tanácsuknak voltak hajlandóak engedelmessékedni. A helyzet november közepévégre az Erdélyi-érchegységben, illetve Dés és Balászfalva környékén vált kimondottan kritikussá. A nagyvárosokban, mint Aradon, Temesváron és részben Kolozsváron, a felek együttműködése – legalábbis kezdetben – jóval

ideiglenesen fegyverben tartott öt legfiatalabb évfolyamot – leszerelni. A határállomásokon, majd minden alakulat állomáshelyén külön leszerelőállomásokat állítottak fel. Hogy minél többen leadják a fegyverüket, a bizottságok előtt jelentkező katonák minden esetben meleg ételt kaptak, illetve leszerelési járadék illette meg őket.

A fosztogatások megfékezésére a leszereléssel párhuzamosan megkezdték a nemzetőrsergek megszervezését. Ezeket az egységeket általában az egyes települések nemzeti tanácsai – önkormányzatai – hozták létre. Néhány helyen nagyobb üzemek, szakszervezetek, sőt gazdag magánbirtokosok önállóan is állítottak fel ilyen alakulatokat. A nemzetőrsergek létrehozása alapve-

A HAZATÉRÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL

A 67. KÖZÖS GYALOGEZRED TISZTIKARÁNAK JELENTÉSE | BUDAPEST, 1918. NOVEMBER 15.

Amidőn vonatunk, amelyet a sötétség teljes beálltáig nyílt pályán tartottak, berobogott az állomásra [a bécsi Ostbahnhofra], azt minden oldalról fényszórókkal világították meg és nagyobb számú fegyveres csapat közelítette meg. A katonák piros-fehér-piros karszalagjain „Land-schütz, Stadtwehr, Volkswehr” felirások voltak. Minden felszólítás nélkül, a legkivívőbb magatartással szitkokkal, mint „kutya magyar, disznó gazemberek, egész háború alatt éhezettek bennünket, most majd megfizetünk nektek” rohanták meg a kocsijainkat, fegyvertelen katonáinkat kilökték és rabolni kezdtek. Az első zászlóalj tisztikara ezt látva erőlesen tiltakozott a rablás ellen, és távozásra szólította fel a fosztogatókat.

A szóváltás alatt legénységünk egy része odacsoportosult, mire ezek megijedtek és elfutottak. Kiáltásaikra a vonat másik oldaláról pár fegyverlövés dördült el. E jelre néhány pillanat múlva jobbról-balról és hátulról a leghevesebb gépfegyver és gyalogsági tűz alá vették négy fény-

szóróval megvilágított vonatunkat. A vagonokból rögtön a sebesültek jajkiáltása hallatszott ki és embereink ijedten ugráltak ki a kocsikból. A menekülő emberek az ellenkező irányból az arzenál tetején elhelyezett gépfegyverek tüze alá kerültek, s egész menekülésük alatt tűz alatt voltak. Közben a tisztek egy része a Bahnkommandora ment felvilágosításért, ahol azt felelték, hogy az osztrák nemzeti tanács határozata folytán történik a vonat átvizsgálása, hogy a még meglévő fegyvereket a katonáktól elszedjék. Erről azonban az egyes zászlóaljakat egyáltalán nem értesítették. [...]

Az állomásparancsnokságnál megjelent tiszteket a tömeg körülvette, inzultálta és lefegyverezte. A tűz beszüntetése után a felfegyverzett katonák, matrózok, vasutasok és polgárok megrohanták a vonatot, a tiszteket és a legénységet erőszakkal terelték az állomás egy részébe, sorakoztatták őket és szuronyos örkkel vették körül. Így teljesen tehetetlenné tette bennünket, megkezdték a vonat tel-

jes kirablását. Mindennemű dolgot a kocsikról szemünk láttára a legvadabb szitkok kíséretében szállították el és azt egymás között felosztották, melyből az oszt-rák tisztek is kivették jó részüket.

A vonat teljes kifosztása után újból a legénység és a tisztek ellen fordultak, és kirabolták őket. Az emberekről lehúzták a cipőt és köpenyt, tisztekről a prémes kabátot, a zsebeket kifordították, pénzt és minden értékes dolgot elvittek. Ezután nyomtétlően újból gépfegyver tűz alá vettek bennünket. A legénység egy része elmene-kült, a megmaradtakat behajtották a kocsikba és azokat kívülről becsukták, miután figyelmeztettek, hogy ha nem maradunk a legnagyobb csendben, rögtön gépfegyver tűz alá veszik a vonatot. Ekkor a katonaság elvonult, a visszamaradt felfegyverzett csöcselék a felfegyverzett vasutasokkal együtt újból kezdtek az ügyis kifosztott vonat egyes kocsijainak kirablását.”

(Hadtörténelmi Levéltár, I. Magyar Hadügyminisztérium, elnöki C osztály, B/6. d. 3754. 273. o.)

A VÖRÖS MATRÓZOK MIÉRT ÁLLTAK A TENGERÉSZEK A FORRADALOM OLDALÁRA?

A 20. század első felében a radikális tengerészek szinte minden országban kivétel nélkül a baloldali forradalmi mozgalmak főszereplői voltak. Ellegendő Oroszországban a Patyomkin cirkálóra, illetve Németországban a végül a császár lemondásához vezető kieli matrózlázadásra gondolni. A tengerészek általában elsőként csatlakoztak a baloldali forradalmi mozgalmakhoz, jóval korábban, mint a szárazföldi hadseregben szolgáló társaik.

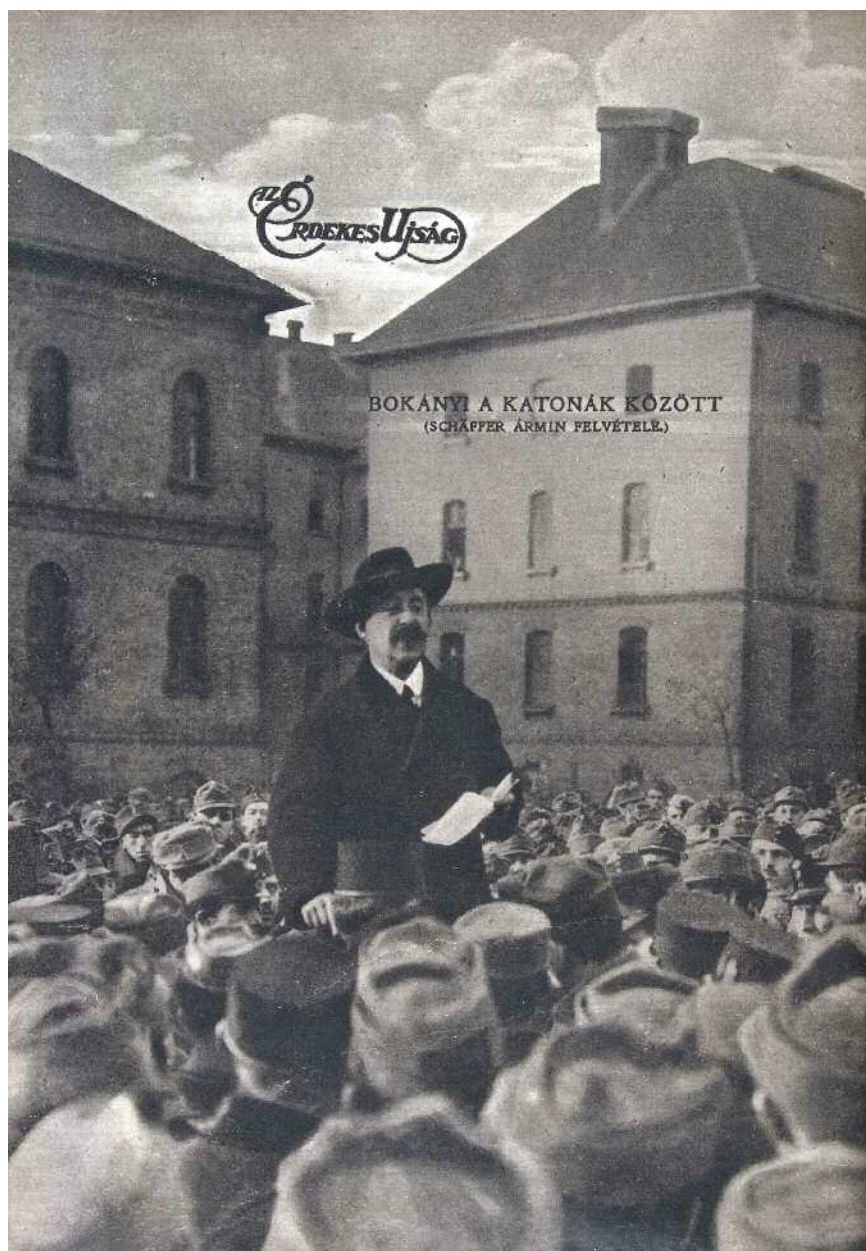
A jelenség mögött alapvetően két fontos ok húzódik meg. Egyrészt a haditengerészetbe a gyalogsághoz és a lovassághoz képest kiemelkedően nagy számban soroztak be ipari munkásokat. A modern hadihajók működtetéséhez – az ágyúk és a gőzgépek karbantartásához – elengedhetetlenül szükség volt a szakértelmükre. Így nem meglepő módon a flottánál a potenciálisan baloldali érzelmű emberek aránya lényegesen magasabb volt, mint a szárazföldi csapatoknál.

A matrózok forradalmisága mögött húzódó második okot a nagy hadihajókon töltött szolgálat jellegzetességeiben kell keresnünk. A tengerészek között ugyanis lényegesen ritkábban alakulhattak ki azok a tisztetek és a legénységet is magukba foglaló, 10-20 fős kis közösségek, amelyek döntő fontosságúak a katonák moráljának fenntartásában. A nagy hajókon a tisztikar elkülönítve étkezett és aludt, s látszólag alig osztozott a matrózok megpróbáltatásaiban, a kényelmetlen fekvőhelyeken és a rossz ellátáson. Ráadásul a csatahajók és a cirkálók – nagy értékük és presztízsük miatt – viszonylag ritkán vettek részt ütközetben, így az eseménytelen szolgálat tovább nehezítette a tisztetek és a legénység összecsiszolódását. Nem véletlen, hogy a gyakrabban bevetett kisebb hadihajókon – rombolókon, torpedónaszádokon, tengeralattjárókon – sokkal ritkábban volt gond a matrózok fegyelmeivel.

kedvezőbben alakult. A helyi katonai és politikai vezetés ekkor még meg tudta oldani, hogy a magyar felkelők ellen a magyar, míg a románok ellen a román nemzetőrséget vessék be, elkerülendő a nemzetiségi konfliktusok kiéleződését. Az azonban nagyon hamar egyértelművé vált, hogy a nemzetőrök csak igen korlátozottan használhatók. A katonák egy jelentős része csak a fizetés kedvéért vállalta a szolgálatot, ha nem érkezett meg időben a zsold, igen gyakran maguk is beálltak a fosztogatók közé.

A rend helyreállításának legjobb módja a reguláris alakulatok bevetése volt. A honvédkerületek alapjain létrejövő új katonai kerületi parancsnokságok – folytatva az első világháború alatti gyakorlatukat – a hátszágban

megmaradt és valamennyire még megbízható pótszázadokat próbáltak erre a célra felhasználni. Ezek kiegészültek még a kisszámú megmaradt csendőri egységekkel és a visszatartott öt évfolyamból kikerülő katonákkal. Hogy az általában túlerőben lévő fosztogatók ellen hatékonyan fel tudjanak lépni, igen sok esetben a városokba vonták össze a kisebb helyőrségeket és csendőrkülönítményeket. Innen aztán általában nagyobb megerősített csoportokban, lehetőleg géppuskákkal felszerelve indultak vissza a rendet fenntartani a környező településekre. Az újonnan formálódó haderő ezzel a módszerrel az ország középső részén és a Dunántúlon gyorsabban, míg a nemzetiségi területeken lényegesen lassabban, de helyre tudta állítani a rendet.

Agitátorok a kaszárnyákban:
Bokányi Dezső népbiztos (balra)
és Pogány József katonai
kormánybiztos (fent)

KÖZTÁRSASÁGI FEGYELEM?

Bár minden kétséget kizáróan az új köztársasági hadsereg karhatalmi bevetése volt a leghatékonyabb eszköz a fosztogató katonák féken tartására, az új haderőben folytatódtak, sőt még fokozódtak is a Monarchia csapatainál már megtapasztalt fegyelmi problémák. A Károlyi-kormány azonban részben ideológiai – a szociáldemokrata párt régi követelése volt a testi fenytés eltörlése –, részben praktikus okok miatt tartózkodott a korábban bevett brutális fegyelmezőeszközök alkalmazásától. Úgy gondolták, hogy a meggyőzés és az eredményes propaganda – egy igazságosabb társadalom kialakításának ígéretével együtt – elegendő lesz a katonák moráljának fenntartására.

A hadsereg megszervezéséről szóló rendeletben éppen ezért a szolgálatért cserébe előnyöket ígértek a jövőbeni földosztás során, illetve az állami állások betöltésekor. Úgy gondolták, az a fenyegetés, hogy a rendbontók kimaradnak ezekből a kedvezményekből, elegendő visszatartó erő lesz a katonák számára. A különböző lakatanyákból érkező jelentésekből azonban nagyon hamar egyértelművé vált,

hogy ezek a homályos ígéretek nem nagyon vezetnek célra. A katonák rendszeresen megtagadták a parancsot, alig voltak hajlandók ellátni a szolgálatukat.

A problémák orvoslására végül 1918. december 2-án – az időközben egyre nagyobb befolyást nyerő szociáldemokraták követelésére – bevezették az úgynevezett bizalmiférfi-rendszert. Ez tulajdonképpen a gyárakban már évtizedek óta működő szakszervezeti képviselőrendszer katonai egységekre történő alkalmazása volt. Századonként négy legénységi és egy tisztbi bizalmi választottak, akik együtt alkották az alakulat katonatanácsát. Feladatuk a katonák érdekeinek képviselete és a csapatok fegyelmének fenntartása volt.

A katonatanácsok működése alakulatonként nagyon különbözött. A fővárosban és a nagyobb ipari központokban, ahol jelentős számban voltak tagjaik között régi szakszervezeti munkások, ezek a testületek leginkább a szociáldemokrata párt – és azon belül is a gyakran önállóan tevékenykedő Pogány József kormánybiztos – politikáját követték. Máshol, elsősorban a vidéken állomásozó alakulatoknál a katonatisztek igen hamar visszavették a hatalmat, és tulajdonképpen a saját céljaikra használták fel az új rendszert. A katonatanácsok összességében azonban a legtöbb helyen inkább akadályozták a hadsereg hatékony alkalmazását.

A szakszervezeti rendszer és a hagyományos haderő találkozásának el-

lentmondásos jellegére talán a legjobb példa Fellner Andor főbizalmi férfi esete volt. 1919. március elején Fellner egységét Aradról egy fosztogató banda felszámolására vezényelték ki. Fellner esküt tett, hogy élete árán is teljesíti a parancsot, de mivel a katonatanács többi tagja megvétózta az alakulat elindítását, a laktanya udvarán egyszerűen föbe lőtte magát. Az eset hatalmas vihart kavart, a gyászszertartáson Böhm Vilmos hadügyminiszter is részt vett, sőt a temetés időpontjában a budapesti közhivatalokban öt percre megállt a munka. A sajtó és a katonatanácsok Fellnert a „szocialista fegyellem hőségének” igyekeztek beállítani, tette pedig „a forradalom katonájának világraszóló hősi cselekedetének” nevezték. Az esemény jelentőségét mutatja, hogy az őszirózsás forradalom időszakában készült kevés filmhíradófelvétel egyike épp a gyászszertartásról számol be.

A Károlyi-kormány minden későbbi intézkedése dacára a hadsereg fegyelme mindvégig meglehetősen rossz maradt. A problémákat végül részben – de közel sem egészben – a proletárdiktatúra bevezetése oldotta meg. A Vörös Hadseregben visszaállították a katonatisztek fegyelmezési jogát, és drákói szigorral léptek fel a dezertálásokkal és a harctéri gyávasággal szemben. ♦

A szerző hadtörténész, doktorandusz,
Universitát Wien

ABLONCZY BALÁZS - ZAHORÁN CSABA

Rúzs és bocskor

ROMÁN-MAGYAR TÖRTÉNETEK 1919-BEN

A trianoni békeszerződést megelőző, 1919-ben lezajlott magyar-román háború egyes epizódjairól viszonylag sok írás olvasható magyar nyelven is, ám a magyar történetírás – a romántól eltérően – még mindig adós az események és kontextusuk átfogó összefoglalásával.

Ez természetesen nem könnyű feladat, már csak azért sem, mert a korszak megítélése nem csupán magyar-román viszonylatban ellentmondásos, hanem a magyar historiográfián belül is meglehetősen vitatott.

Jelen cikkben nem is próbálkozunk meg az „igazságtétellel”, de még csak az egész kérdés áttekintésével sem, hanem az ehhez fűződő, a köztudatban erősen jelen lévő történeteket vizsgáljuk.

Anéhány éve még a boldog békeidők prosperitását élvező, a háborúban pedig nagyhatalmi álmokat dédelgető magyar közvéleményt valósággal sokkolta, hogy 1918 végére nemcsak a nemzetiségek által lakott területek, hanem fontos magyar városok és régiók is idegen megszállás alá kerültek. Ennek hatására – miután a csehszlovák és a déli antantcsapatok elérték a megállapított demarkációs vonalakat, a román hadsereg viszont folyamatosan megsértette a fegyverszüneti egyezményt – a kormány leállította a visszavonulást Kelet-Magyarországon. A román csapatokat feltartóztatták, s ezzel egy időben a nagyhatalmak is a további előrenyomulás beszüntetésére szólították fel Romániát. Bukarestnek és az antantnak keletre, az Oroszországban zajló hadieseményekre is figyelnie kellett.

ROMÁN TÜRELMETLENSÉG

A magyar fegyveres ellenállás elsősorban a Székely Hadosztályhoz, később Székely Különítményhez köthető, amelyet még az év végén, Kolozsvárott kezdett el szervezni Kratochwill Ká-

roly ezredes különféle csapatrészekből, főleg székelyföldi illetőségű katonákból. A magyar–román front 1919. január közepén a történelmi Erdély és a Partium határán, a Maros és a Tisza közötti Zám–Csucsá–Zilah–Nagybánya–Máramarossziget vonalon stabilizálódott, és kisebb-nagyobb katonai akciók ellenére mintegy három hónapig érdemben nem is változott.

Ezt a helyzetet azonban sem a magyar, sem a román (sem pedig a csehszlovák fél) nem tekintette véglegesnek. A magyar kormány ugyan továbbra is arra számított, hogy a béketárgyalásokon Magyarország érdekeit is figyelembe veszik, és ezért nem akarta elmérgesíteni a viszonyt a nagyhatalmakkal, ám Károlyi Mihály 1919. március 2-i szatmárnémeti beszéde már jelezte, hogy a további területfoglalásokat elfogadhatatlannak tartja. A román kormány és az erdélyi román Kormányzótanács szintén szorgalmazta az 1916-os bukaresti szerződésben „megígért”, illetve a gyulafehérvári népgyűlés által is meghatározott területek minél gyorsabb birtokbavételét, és a csehszlovák vezetők is szerették volna elérni, hogy egy stratégiai és gazdasági szempontból még kedvezőbb demarkációs (és határ-) vonalat jelöljenek ki a nagyhatalmak.

Ám a nagyhatalmak nem siették el a döntést. A januárban megnyílt béke-

konferencián ugyanis Magyarország határai nem tartoztak a legfontosabb kérdések közé, és a pillanatnyi körülményektől a nagyhatalmak közötti érdekellentététekig számos tényező befolyásolta őket. Mivel ezt a Párizsban ténykedő román és csehszlovák küldöttek is megtapasztalhatták, ez is fokozhatta türelmetlenségüket, hogy minél előbb további területeket szállhassanak meg (vagy az ő értelmezésükben: szabadíthassanak fel). A magyar–román határról számos alkalommal – először február 11-én – tárgyaltak a nagyhatalmak és az illetékes szakbizottság. Több változatot is megfontoltak, amelyek közül az olasz és az amerikai javaslat valamivel kedvezőbb volt Magyarországra számára, mint a brit és a francia (az előbbieket nem ítélték volna Romániának például Nagyváradot és Szatmárnémetit), és előbb az új demarkációs vonalat, március 2-án pedig a véglegesnek szánt határt jelölték ki.

PÁRIZSBAN ÉS A TEREPEN

A március 20-án átnyújtott, a demarkációs vonalat és a semleges zónát tartalmazó, ún. Vix-jegyzék a Berinkey-kormány és Károlyi Mihály elnök lemondását és a Magyarországi Tanácsköztársaság egy nappal későbbi kikiáltását eredményezte. Ez annyiban teremtett

← Román gyalogság Újpesten

új helyzetet, hogy a Garbai Sándor vezette (de valójában Kun Béla által irányított) kommunista–szociáldemokrata kormányzatot a szövetségesek – akkor még – annyira sem tekintették tárgyaló félnek, mint az előző kormányokat. Jóllehet a kommunista hatalomátvétel nem volt hatással a hónap elején kijelölt határvonalra, mégis kapóra jött a román (és csehszlovák) politikusoknak, akik addig is a bolsevizmus megfélemezésének fontosságával támasztották alá területszerző törekvéseiket. Az április eleji rövid és kudarcos hamarosan valóban meg is indultak az újabb katonai támadások Magyarországra ellen.

Az 1989 utáni román történetírásban sokáig meghatározó volt az az álláspont, hogy 1919. április 16-án az Erdély elvesztésébe beletörődni képtelen magyarok indítottak támadást a román csapatok ellen. Erre a románok ellentámadással válaszoltak, amely a még idegen uralom alatt álló román területek felszabadításával és a Tisza stratégiai szempontból szükséges elérésével végződött. Egyes, mérvadóknak számító munkákban, mint például a Román Akadémia gondozásában *A románok története* címmel megjelentetett tízrészes szintézis vonatkozó fejezetében még ma is ebben az értelemben foglalják össze a tavaszi eseményeket, noha azóta több román történész is rámutatott ennek az állításnak a tarthatatlanságára, mint például Lucian Leuştean (Alexandru Ioan Cuza Egyetem Iasi/Jászvásár), aki 2002-ben megjelent könyvében megállapította, hogy egyértelműen a román fél kezdeményezte az offenzívát, mégpedig valószínűsíthetően francia áldással.

A román vezetők értelemszerűen arra törekedtek, hogy hadseregük minél hamarabb folytathassa december közepe óta tartó folyamatos előrenyomulását, vagyis keljen át az Erdélyi-középhegységen is. A végső cél az 1916-os bukaresti titkos szerződésben megállapított Vásárosnamény–Oroszáza–Algyő vonal elérése volt. Az újonnan megszerzett területeket nemcsak a minél jobban védhető front kialakításával vélték biztosítani, hanem azzal is, hogy ez a vonal minél messzebbre essen a még nyugtalan erdélyi hátsószágtól, főleg a Székelyföldtől. A román berendezkedés ugyanis több szempontból is ingatag volt. Legitimítását egyrészt megkérdőjelezte a fegyverszüneti egyezmény, amelynek értel-

Román csapatok bevonulása Budapestre

mében a románok nem vehették volna át a közigazgatást (és nem követelhetek volna hűségesküvet a magyar állami alkalmazottaktól), másrészt a hadi helyzet bizonytalanságát a kisebb magyar ellentámadások is jelezték, mint például a Kolozsvár irányába vagy a Zilah visszafoglalására indított akció.

Jóllehet a székely katonák türelmetlenül várták az ellentámadást és szűkebb pátriájuk visszafoglalását, s maga Károlyi Mihály is arról beszélt Szatmárnémetiben, hogy az országot akár fegyverrel is felszabadítják, a magyar kormányzat sem március 21. előtt, sem utána nem szándékozott támadni. A pacifista Károlyiék ragaszkodása Magyarország területi integritásához is inkább tekinthető elvi deklarációnak és a béketárgyalások előtti tárgyalási pozíció kinyilvánításának, mintsem valódi harciasságnak. Noha a Tanácsköztársaság a honvédelem programjával került hatalomra, s vezetőinek gondolkodását meghatározta a világforradalom eszméje, számukra ekkor mégis a rendszer és saját hatalmuk konszolidálása

jelentette a prioritást, mintsem egy azonnali háború a szomszédok ellen. Sőt, Kun Béla március 24-i jegyzékében elismerte az előző kormány fegyverszüneti egyezményét, a területi kérdésekről pedig kész volt tárgyalni a „népek önrendelkezési elvének alapján”.

Ebben az időszakban mindegyik érintett fél aktív propagandatevékenységet folytatott a nyugati hatalmak tájékoztatása, pontosabban meggyőzése érdekében. A román hírek a frontvonalon túli román – valójában vegyes – lakosságú területeken élők megpróbáltatásairól, a magyar hatóságok és fegyveres erők önkényeskedéseiről, mi több, terrorjáról és vérengzéseiről, illetve a románok önrendelkezésének megakadályozásáról számoltak be. A Párizsban lévő Alexandru Vaida-Voevod, az erdélyi ügyek miniszteri rangú államtitkára, későbbi miniszterelnök 1919 februárjában kompromittáló anyagot kért tár-

Román katonák Budapest utcáin

saitól a magyarokról és a szerbekről, illetve egy album elkészítését a magyarok erőszakoskodásairól.

Atrocitásokról a magyar fél is folyamatosan gyűjtött panaszokat, és már az erdélyi román bevonulás kezdetétől igyekezett eljuttatni azokat az antant-hatalmakhoz. Az aktuális demarkációs vonalak megsértésén túl a véglegesnek tűnő berendezkedés – vagyis a békeszerződés „megelőlegezése” –, a civil lakosság bántalmazása, a rekvirálások és fosztogatások voltak a leggyakoribb esetek. Valóban számos atrocitásra és önkényeskedésre került sor, gyakran meggyilkolt civilekkel az áldozatok között – a hosszú felsorolásból kiemelhetjük Köröstárkány magyar vagy Belényes román lakosait.

A „magyar terrorral” kapcsolatos híresztelések mellett a román tudósítások ismételten hangsúlyozták a bolsevizmus rohamos terjedését Magyarországon. A tanácsköztársaság kikiáltását

egyébként a nagyhatalmak is a magyar nacionalista elit sajátos manőverének vélték az ország területi integritása megőrzésének érdekében. Károlyi Mihály hiába hívta fel a nagyhatalmak figyelmét helyzetének ellehetetlenülésére az újabb és újabb területi követelések folytán, a kommunista hatalomátvétellel fenyegetőzését inkább csak zsarolásként értelmezték. A kommunista hatalomátvétel után viszont már valóban reális veszélyként merülhetett fel az Ukrajnában előretörő szovjet Vörös Hadsereg és a Tanácsköztársaság csapatainak esetleges katonai együttműködése.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS

Az 1919. április 16-i román offenzíva a front több pontján is viszonylag gyorsan áttörte a magyar védelmi vonalakat. A Tanácsköztársaság vezetése és egységei nem voltak képesek feltartóztatni a Gheorghe Mărdărescu tábornok által irányított román hadsereget, amely néhány nap alatt a hegyek közül

kiért a Tiszántúlra. A Nagyvárad és Békéscsaba, majd Debrecen felé tartó román főcsapástól északra elhelyezkedő Székely Hadosztály is visszavonulásra kényszerült, majd április végén katonáinak nagy része letette a fegyvert.

A román csapatok a Vix-jegyzékben kijelölt demarkációs vonalon is átlépve május 1-jére felsorakoztak a Tiszánál, közben pedig felvették a kapcsolatot a szintén előretörő csehszlovák egységekkel. Ezt követően azonban egészen július 20-ig, a magyar Vörös Hadsereg támadásáig viszonylagos nyugalom köszöntött be a román fronton. A román hadvezetésnek ugyanis erősítéseket kellett küldenie Besszarábiába a Dnyeszter menti szovjet hadmozdulatok miatt, és Magyarországon tulajdonképpen el is érte, amit akart – megszállta az igényelt területeket, sőt csapatai messze azokon túl állomásoztak.

A Tiszánál csak a csehszlovák hadsereg elleni északi hadjárat után folytatódtak a hadmozdulatok. A Tanácsköztársaság által indított offenzíva azonban néhány napon belül kifulladt. A Felvidék kiűrtése miatt is demorali-

zált Vörös Hadsereget a román csapatok először visszazoritották a Tisza jobb partjára, majd július végén a folyón átkelve folytatták az üldözését. A cél az ellenség végleges kiiktatása volt, amit – a nagyhatalmak tiltakozása ellenére – Budapest megszállásával látott biztosítottak a román vezetés. Erőfeszítéseiket néhány napon belül siker koronázta: a front összeomlását követően, augusztus 1-jén lemondott a Garbai Sándor (és Kun Béla) vezette Forradalmi Kormányzótanács, és megalakult Peidl Gyula szociáldemokrata kormánya, 3-án este pedig Budapest utcáin megjelentek az első román lovasok. Román megszállás alá került a csehszlovák demarkációs vonalig Északkelet-Magyarország is, míg a Dunántúl északi felén egészen Győrig és Veszprémig hatoltak a román egységek.

Magyarország kétségkívül vereséget szenvedett. A magyar főváros elfoglalása azonban nemcsak stratégiai, hanem presztízskérdés is volt. Ahogy Florin Constantiniu román történész megállapítja, a budapesti bevonulás szimbolikus jelentőséggel bírt a románok számára, elégtételt és „*az Erdélyben elszenvedett elnyomás és megaláztatások évszázadainak megváltását*”

jelentette. A pillanat jelképes erejét talán két esemény tükrözi a legjobban: Gheorghe Mărdărescu tábornok augusztus 4-i, az Andrássy úton tartott katonai díszszemléje, illetve egy bocszkor megjelenése a magyar Parlament fölött. Az utóbbi eset ugyan egyfajta városi legendának tűnik, de a román nyilvánosságban valós történetként kezelik, és gyakran hivatkoznak is rá, különösen a nacionalista/magyarellenes beállítottságú szövegekben.

A bocszkorról a *Tactica și Strategia* román hadtörténeti folyóirat 2014/2. számában is olvashatunk. A lap az 1919-es román–magyar háborúnak szentelt összeállításban Marcel Olteanu tábornok *A fekete huszár* című, 1926-ban megjelent könyvéből idézi, hogy a magyar Parlamentet őrző román szakasz vezetőjét ingerelte az épületen lobogó magyar zászló, és hogy „megbosszulja Romániát”, egy káplár társaságában felmászott az árbócra, majd miután félig leeresztették a magyar zászlót, kitűzték fölé a káplár bocszkorát. Ezután jó ideig így lobogott a magyar zászló a Parlamenten, fölötté egy bocszkorral: „*mint a szörnyű valóság legjellemzőbb és legironikusabb jelképe, egy gögös és zsarnoki kép-*

zödmény összeomlásának szimbóluma, épp egy olyan képződmény sarka alatt, amelyet oly sok idő óta tartott bilincsbe verve, és amelyet mindig is méltatlanul tartott a nap világára, de amelytől mégis egy egész életen át félt...”

EGY KIS HÚS, EGY KIS RÚZS

Budapest román megszállásának három és fél hónapja alatt a városkép szerves részévé váltak a közrendre felügyelő román járőrök és a korzózó tisztek, a szállodákat megtöltötték a román és antanttiszték, akik gyakran nagyszabású vacsorákat adtak egymásnak az ellátási gondokkal küszködő városban, míg a háttérben szakadatlanul folytak a különféle diplomáciai tárgyalások és egyezkedések Magyarország jövőjéről.

A románok időről időre beavatkoztak a magyar belpolitikába: tulajdonképpen az ő jóváhagyásuk mellett ment végbe a Peidl-kormány leváltása, és egy alkalommal megpróbálták letartóztatni Friedrich István miniszterelnököt is. Emellett aktív diplomáciai tevékenységet folytattak azzal a céllal, hogy minél jobban kiaknázzák rendki-

Így botoztak a románok a Tiszántul, míg ki nem kellett üríteniök a megszállott területeket. A fölvettelt dokumentumként készítették annak idején és most megküldötték Az Erdekes Ujságnak.

A magas rangú tisztek azonban örvendhettek a lila vagy égszínkék szemhéjfesték-privilegiumnak, amit monoklival viseltek." A cikk mellett képanyag is található, amely megerősíti az állítást. Azaz a férfismink, úgy tűnik, lehetséges volt a román hadseregben – erre utal az is, hogy időről időre megpróbálták betiltani –, ugyanakkor használatuk nem volt egyedi: a háborús sérülések elfedésére, a varratok eltüntetésére a korban más, nyugati országokban is alkalmazták kozmetikumokat. Figyelmet érdemel a szövegkörnyezet ezekben az elbeszélésekben: a szokatlanság mellett Magyarország mélyre süllyedésének metaforájaként szerepel a sminkelt román tisztek jelenléte. Ebben az olvasatban „olyan mélyre süllyedt az ország”, hogy még az őselenség, az egyszer már megvert, „feminin” vezetés alatt álló román hadsereg is le tudta győzni.

ELTÉRŐ OLVASATOK

Nem túl meglepő módon Magyarország jó részének és a fővárosnak a megszállása szintén ellentmondásos megítélés alá esik a magyar és a román történetírásban. A magyar historiográfia rendszerint a román önkényeskedéseket, „az ország nagyszabású kifosztását” (L. Nagy Zsuzsa) és szervezett kirablását emeli ki. Az elmúlt két évtizedben örvendően megszorított helytörténeti munkák pedig kitérnek a gyilkosságokra, kivégzésekre vagy a nyilvános botbüntetésekre (Hódmezővásárhelyen és másutt), amelyek sokkolták a magyar lakosságot, tekintettel arra, hogy ezt a testi büntetést a magyar büntetőjog már vagy negyven éve nem ismerte.

A román történetírásban ugyanakkor valamivel változatosabb kép él 1919-ről. Az egyik legrészletesebb, alaposan dokumentált, de meglehetősen „hazafias” szemléletű hadtörténeti munka – Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu és Costică Prodan *Nagy-Románia védelmében* című könyve – szerint a román hadsereg tulajdonképpen visszaállította a rendet Magyarországon, Budapesten pedig ha nem is lelkesedés, de a kommunisták bukása miatt bizonyos elégedettség fogadta a román csapatokat – idéznek egy ott szolgáló brit tisztviselőt. A szerzők „egy másféle megszáll-

lásról” írnak, amelynek kapcsán „a hála [...] elfelejtett tanúbizonyosságait” és „a magyar népességnek nyújtott alapvető román gazdasági és szociális segítséget” a „sovén magyar propaganda támadásai” próbálták elnyomni.

Másik fontos toposzként jelenik meg a románok érdeme a „bolsevizmus közép-európai tűzfészkének” felszámolásában. Ez a történész-diplomata Neagu Djuvara magyarul is olvasható könyvében szintén felbukkan: „A tisztességes magyarok ma is elismerik: nekünk köszönhetik, hogy 1919-ben megmenekültek a kommunizmustól, s azért, hogy három hónapig elfoglaltuk Budapestet, egy viszonylag demokratikus kormány kerülhetett hatalomra...” A fosztogatások kapcsán pedig rendszerint a Bukarestet és Románia felől 1916–1918 között megszállva tartó központi hatalmak gyakran szintén kí-

méletlen intézkedéseit hozzák fel, amelyek következményeit a románok Magyarországon kompenzálták.

Árnyaltabb megközelítésekre is van azonban példa: a már idézett Lucian Leuștean például a román verzióval szöges ellentétben álló magyar és más véleményeket is megjelenít könyvében. Ugyanakkor a magyar historiográfiában meglehetősen alulkutatott terület a román megszállás időszaka, és bár helyi összefoglalások léteznek, átfogó, levéltári kutatásokra alapozott munkákról alig beszélhetünk. Ha nem is a kölcsönös „kiegyezés”, de a másik álláspontjának ismerete érdekében érdemes lenne intenzívebbé tenni ezeket a kutatásokat. ♦

Zahorán Csaba az MTA BTK TTI munkatársa (PhD)

Mária edinburghi hercegnő – Viktória királynő unokája (második fiának, Alfréd hercegnek a lánya) – 1875-ben született. Anyja II. Sándor cár egyetlen életben maradt lánya, Marija Alekszandrovna orosz nagyhercegnő volt. A családban csak Missyként emlegetett hercegnő neveltetése részben Angliához, részben Máltához – ahol apja a földközi-tengeri brit flotta parancsnoka volt –, részben

pedig Németországhoz kötődik, mivel apja egyúttal a Szász-Coburg-ház feje lett 1893 után. Máriát ugyanebben az évben feleségül vette a Hohenzollern-házból származó román trónörökös, az 1914-ben trónra lépő I. Ferdinánd.

A hercegnő hamar népszerű lett a román nyilvánosságban: egyrészt viszonylag hamar (és jól) megtanult románul, másrészt nyilvános szerepléseiben tökéletesen azonosult a román közvélemény célkitűzéseivel; továbbá ügyelt arra, hogy viselkedésével vagy öltözködésével ne botránkoztassa meg az ortodox egyházat. Ugyanakkor a dinamikus kisállam Párizsra és általában Nyugat-Európára tekintő elitjének is a modernitás fuvallatát jelentette a sokszor túlságosan németesnek tartott királyi udvarban: rövidre vágott frizurájával például divatot teremtett. A lovaglás iránti szenvedélye külföldön is ismert volt, sőt a megfigyelők szerint jobban ülte meg a lovat, mint királyi férje. A Románia által vívott

Ablonczy Balázs

MÁRIA KIRÁLYNÉ

Románia „titkos fegyvere”

Mária román királyné szerepéről a párizsi békekonferencián számos történet kering, vannak, akik azt állítják: semmire nem volt jó az egész, mások szerint az egész egy nagyszabású udvarlári kísérlet a nyugati szövetségesek megnyerésére; adakozó kedvű udvarhölgyekkel és erotikus fülledtséggel. Érdeemes súlyozni ezen vélemények között: Ferdinánd román király hitvese a kármentés céljával érkezett Párizsba, és befolyásának, kapcsolatainak, illetve intelligenciájának hála egy sor, Romániának kedvező döntést el tudott intézni - de korántsem mindent. Lássuk ezeket!

balkáni háborúk, majd az első világháború során, ha lehet, még tovább növelte népszerűségét: rendszeresen látogatta a tábori kórházakat, sőt betegápolói feladatokat is vállalt, amiről a korabeli média szorgosan tudósított.

Miután férje 1914-ben trónra lépett, következetesen a központi hatalmakkal szembeni álláspontot foglalt el, és támogatta Románia hadba lépését az antant oldalán. „Mária királyné azzal az elszárással lépett be a háborúba, ahogy egy szerzetesrendbe szokás” – írta róla Saint-Aulaire gróf, bukaresti francia követ, aki – hasonlóan a külföldi diplomaták nagy részéhez – őszintén rajongott az uralkodó hitveséért. Ebből logikusan következett, hogy a királyné élesen ellenezte az 1918 májusában aláírt bukaresti békét.

Ez a Marghiloman-kormány által megkötött szerződés meglehetősen kínos helyzetbe hozta a román delegációt a békekonferencián. Az akkori miniszterelnök, Ion Brătianu nehéz helyzetben találta magát: a különbéke a nagyhatalmak szemében érvénytelenítette a bukaresti titkos szerződés területi ígéreteit, és ezt a békecsinálók elég sokszor az egyre ingerültebb román kormányfő orra alá dörgölték. Ebben a helyzetben állt elő Brătianu azzal az ötlettel, hogy Mária jöjjön Párizsba, és próbálja megpuhítani az antant képviselőit.

Férjével ellentétben, aki nem nézte jó szemmel miniszterelnöke erőszakosságát és önféjűségét, a királyné kezdettől jó viszonyt ápolt a nemzeti liberális politikussal, és szívesen kötélnek állt. Útját emellett olyan politikai számítások is kísérték, hogy a békekonferencia egyes, Románia számára hátrányos döntéseiért ne csak a kabinet vállalja a felelősséget, hanem abban az udvarnak is osztoznia kelljen. Mária királyné kétségkívül jobban megtalálta a hangot Wilsonnal és Clemenceau-val, mint Brătianu miniszterelnök. Az akkor 43 éves Mária vonzó és szellemes nő volt, akinek nyelvtudása, műveltsége, nagy-

világi modora sokakra volt hatással az általa meglátogatott döntéshozók közül.

A királyné 1919. március elején érkezett Párizsba. Néhány napnyi ott-tartózkodás után átkelt Nagy-Britanniába, majd március legvégén visszatért, és

egymást. A találkozó politikai hasznáról erősen megoszlottak a vélemények (nemcsak a román politikuské, de a történészeké is).

A királyné kétségtelenül kulcspillanatban, a Bánságért folytatott szerb-román vita te-

ben. A személyéhez kapcsolódó híreszteléseket részben magánélete magyarázza: a korban elég sok félrelépéséről pletykáltak. Hírbe hozták egy kanadai katonatiszttal, egy Stirbey herceggel és egy amerikai hotelmágnással, sőt Loie Fuller amerikai mozdulatművésznővel is – bár ez utóbbinak valószínűleg nem volt alapja.

A román alkalmazásban álló kéjnök vagy éppen a királyné buja udvarhölgyeinek története azért születhetett meg, mert a Párizsban ekkoriban fénykorukat élő irodalmi és politikai szalonok némelyike francia-román arisztokraták és értelmiségiek köré szerveződött. Anna de Noailles, Hélène de Vacaresco (Ferdinánd király egy korábbi kedvese) vagy a Bibescók (Antoine román diplomata például az író Marcel Proust jó barátja volt) olyan kapcsolati hálóval rendelkeztek a francia fővárosban, amellyel kevesen vetekedtek.

A jó kapcsolatok ellenére Románia komoly engedményekre kényszerült a békekonferencián. Nemhogy a Tiszántúlt, de Békéscsaba vagy Debrecen sem lett Románia része; a Bánságot meg kellett osztani és a Duna feletti szuverenitásának egy részét is elvesztette az ország, mivel a dunai hajóforgalmat egy időre szövetséges irányítás alá helyezték. És bár Brătianu lemondott a békeszerződésekhez csatolt kisebbségvédelmi egyezmények miatt, Románia mégiscsak rákényszerült azok aláírására – igaz, a román delegáció ebben is jelentős engedményeket ért el.

Mindent összevetve Mária királyné utazása 1919 tavaszán valószínűleg inkább társasági epizódja volt a békekonferenciának, mint valódi, pikáns részletekkel színezett kéjút. Kétségkívül helyreállított bizonyos megromlott szövetséges kapcsolatot a békekonferencián. De Románia súlyát nem ez adta meg Párizsban, hanem a magyar bolsevizmussal való riogató, a déloroszországi antantintervencióban nyújtott segítség és egy majdani szövetséges rendszerben neki szánt szerep. ♦

Aix-les-Bains-be való távozása előtt újabb bő tíz napot töltött a francia fővárosban. Ünneplően fogadták a francia Akadémián, találkozott Clemenceau-val, Poincaréval, Wilson amerikai elnökkel, és ami ennél is fontosabb: az elnök feleségével, Edith Wilsonnal, akivel rögtön rokonszenvesnek találták

tőpontján érkezett Párizsba. (Itt nem ért el átütő sikert.) Az a hír járta, hogy ő lobbizott a románbarát Berthelot tábornok posztján tartásáért. (Ha valóban lobbizott, akkor ebben kétségkívül sikerrel járt.) Megnyerő személyisége sokat segített a mogorva és sértett Brătianu okozta hátrányok leküzdésé-

BÓDY ZSOMBOR

Vér és kenyér

GABONAELLÁTÁS 1919-BEN
A MEGSZÁLLT MAGYARORSZÁGON

A közélet már az első világháború éveiben is mind nagyobb problémát jelentett. A háborús viszonyok között külföldről nem lehetett élelmiszert behozni, a hazai élelmiszer-termelés pedig a mezőgazdasági munkaerőt érintő behívások – és az igásállatok besorozása – miatt általában elmaradt a békeidőképtől. Az összeomlás után pedig a mindennapi kenyér biztosítása is olyan feladattá vált, amelynek megoldásához a kiszolgáltatott helyzetben lévő ország kormányának a győztes nagyhatalmak és Trianon haszonélvezőinek jóindulatában kellett bíznia.

A háború alatt a sokszorosára növekvő létszámú hadsereg és a szintén gyorsan növekvő hadiipari munkásság élelmiszer-szükségleteit egyre nehezebb volt kielégíteni, ellátásuk érdekében a kormány egyre több élelmiszer forgalmát vonta ellenőrzése alá. A hadseregen kívül elsősorban azoknak a társadalmi csoportoknak – köztisztviselők, hadiipari munkásság – a megfelelő és elfogadható áron történő ellátását igyekeztek biztosítani, amelyek élelmezését politikai

szempontból is fontosnak tartották. A különféle élelmiszerfajták forgalmazása a kormány által életre hívott „központok” kezébe került, amelyek tulajdonképpen monopóliumot kaptak az adott élelmiszer felvásárlására és elosztására. A termelők és a fogyasztók szemében egyaránt hamar népszerűlenné váló „központok” közül a legfontosabb az 1915 nyarán létrehozott Haditermény Rt. volt, amelynek első sorban a kenyérgabona begyűjtését és elosztását kellett lebonyolítania.

A GABONATERMÉS MENTÉSE 1919-BEN

A kormányzat már 1915 nyarán zár alá vette az ország kenyérgabona-termését, s rendeletben szabályozta, hogy a gazdaságok mekkora mennyiséget tarthatnak meg saját céljaikra, a felesleget pedig csak a Haditermény Rt.-nek adhatták el – szabott áron. A Haditermény Rt. által így begyűjtött kenyérgabonát osztották azután ki a városi lakosság különböző csoportjai, illetve a gabonát nem termelő, „ellátatlanként” számon tartottak között. A termés „zár alá vétele” azután a háború folyamán évről évre megisméltődött, s bár a gabona- és lisztforgalom hatósági ellenőrzésének részletszabályai – különösen a malmok kontrollja – egyre kidolgozottabbá váltak, mégis többször szükség volt arra, hogy a gabonát az engedélyezettnél nagyobb mértékben maguknak visszatartó termelőkkel szemben karhatalommal –

katonasággal, csendőrséggel – végrehajtott rekviráláshoz folyamodjanak.

A különböző háborús „élelmiszerközpontok” tevékenységét 1916-tól a Közélelmezési Hivatal fogta össze. Ebből a hivatalból a Károlyi-korszakban minisztérium lett, ám a közellátás rendszere ettől érdemben nem változott. A tanácsköztársaság létrejöttével a közélelmezésen addig dolgozó apparátus továbbra sem ment át érdemi változáson, csupán népbiztossággá nevezték át. Az ország gabonakészleteivel való gazdálkodás irányítói az 1918-as termésből meglévő készleteket az előrenyomuló cseh és román csapatok elől igyekeztek az ország belsejébe menekíteni. A tanácsköztársaság időszakában az államosított nagy- és közép-birtokokról a Közéllátási Népbiztosság az előző évről meglévő gabonakészletekből szintén sokat Budapestre szállított, mert fontosnak tartotta, hogy a munkásállam a korábbinál jobb élelmiszer-ellátást biztosítson a dolgozóknak. A főváros kenyérrel történő ellátása így ebben az időben is – ha nem is bőségesen, de – biztosított volt.

A tanácsköztársaság bukása után nagy kérdés volt azonban, hogy mi lesz az 1919 nyarán betakarított termés sorsa, és hogy miként lehet biztosítani az ország és főként a főváros kenyérgabona-, illetve lisztellátását. Az 1918-as termésből származó készletek kimerülése után az 1919-es gabonatermés jelentős részét mindenképpen el kellett juttatni a városi, illetve a gabonát nem termelő lakossághoz.

Ez a kérdés – és különösen az a veszély, amelyet az ország nagy részét megszálló román csapatok a magyar közélelmezésre jelenthettek – a nagyhatalmakat is nyugtalanította. Az általános budapesti kenyérhiány nyilván veszélyeztette volna a győztes hatalmak törekvéseit egy konszolidálható magyar állam megteremtésére. Ezért brit kezdeményezésre már a tanácsköztársaság bukása után, augusztusban létrejött a Danube Food Commission (Dunai Élelmezési Bizottság) nevű szervezet, amelynek feladata a magyar városi lakosság élelmezésének menedzselése lett.

Ugyanakkor létrejött a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) is, amelynek a gyakorlatban kellett biztosítani a kenyérgabona-, illetve a lisztellátást. A GOK valójában nem új szervezet volt, hanem a korábbi Közéllátási Népbiztosság apparátusára épült, amely viszont még a

A GABONAGYŰJTÉS ORSZÁGOS KORMÁNYBIZTOSA TÉRFI BÉLA

Karrierje az éles politikai fordulatok között is meglepő egyenességgel ívelt felfelé, amit szakértelmének és a konzervatív agrármozgalmakba való beágyazottságának köszönhetett. 1869-ben született Komáromban, bátyja Térfi Gyula jogtudós, kúriai bírósági elnök, majd az állami erdészeti igazgatásban dolgozott. Az agrárius mozgalmakban a szövetkezeti terményértékesítés megszervezésével foglalkozott. Az első világháború alatt került be a Közéllátási Hivatal, majd a Közélelmezési Minisztérium tisztviselői közé. 1919 februárjától helyettes államtitkár a minisztériumban, majd a Közéllátási Népbiztosság egyik vezetőjeként a kenyérgabona-ellátás felelőse a Tanácsköztársaságban. Kun Bélák bukása után, 1919 augusztusától a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa államtitkári besorolásban. 1921 decembere és 1922 októbere között közélelmezési ügyekért felelős tárca nélküli miniszter a Bethlen-kormányban. 1939–1944 között a Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt. elnöke volt, azaz az államilag támogatott szövetkezeti hálózat nagykereskedelmi cégének élén állt, amelyet 1919-ben maga is segített életre hívni. 1959-ben Argentínában halt meg. A magyar bélyeggyűjtés nagyjai között tartják számon.

háborús idők Közéllátási Hivatalából nőtt ki. A gabonagyűjtés kormánybiztosa Térfi Béla lett, aki már 1916-tól megszakítás nélkül ezen a területen dolgozott. A gabona- és lisztraktárakra országszerte brit zászlók kerültek, ezzel próbálva távol tartani a román hadsereget a készletek spontán vagy felsőbb parancsra történő lefoglalásától. A románok azonban közvetlenül a gazdaságokból is nagy mennyiségben vettek el élelmiszert, illetve állatokat.

A Danube Food Commission Budapest élelmiszer-ellátása érdekében megkezdte a megszálló román csapatok főparancsnokságával, hogy az általuk megszállt területeken kijelölnek 12 települést, amely körül 20 km-es sugarú

körben lehetővé teszik a magyar hatóságoknak a gabona begyűjtését és Budapestre szállítását, s e körzetekben a románok nem rekvirálnak. A 12 település kijelöléséről a román csapatok parancsnoksága ki is adta a megfelelő parancsot, a GOK pedig kijelölte azokat a tisztviselőit, akiknek az adott körzetekben a gabonagyűjtést irányítaniuk kellett. E tisztviselők megfelelő magyar, angol és francia nyelvű igazolványokkal ellátva útnak is indultak, s megkezdték szerény eredményt hozó munkájukat.

Ugyanakkor a kormány, illetve a Közélelmezési Minisztérium 1919 őszi reménytelennek tűnő élelmezési helyzeten külföldi vásárlással is próbált segíteni. Még a szegedi ellenforradalmi kormány megbízást adott egy konzorciumnak, hogy a szerbek által megszállt területről a belgrádi kormány jóváhagyásával gabonát szerezzenek be, és a románoktól is igyekeztek gabonát vásárolni. Bár az erre vonatkozó szerződések létrejöttek, a szerbekkel ebből semmi nem teljesült, és román területről is mindössze 400 vagon gabona érkezett 1919 decemberében, ami a románok által vállalt mennyiségnek kevesebb mint a fele volt. (A románok 1920 januárjában azzal vádolták Magyarországot, hogy a kapott gabonáért fegyvereket vásároltak Ausztriában, ami azonban valószínűleg nem volt igaz.) A külföldi élelmiszer-vásárlás elé nem csak a potenciális eladók gördítettek akadályokat. Amint Korányi Frigyes pénzügyminiszter a minisztertanácsban kifejtette, a korona gyengesége és a megfelelő hazai exportárualapok hiánya eleve majdnem reménytelenné tette a gabonaimportot.

A VÁROSOK ELLÁTÁSA

Ilyen körülmények között a kormány nem tehetett mást, mint hogy 1919 őszi–telési hazai forrásokból igyekezett a kenyérgabona-ellátást biztosítani. A GOK elsősorban az ország meg nem szállt részeiből, mindenképp a Dunántúl nyugati és déli feléből, majd ahogy a román csapatok visszavonultak, mind újabb területekről igyekezett gabonát összegyűjteni. Ennek alapjául egy kormányrendelet szolgált, amely a kenyérgabona-félék szabott áron történő, de önkéntes beszolgáltatására hívott fel, és egyben azzal fenyegetett, hogy ha ez nem történik meg,

NYUGATI VÉGEK NYUGAT-MAGYARORSZÁG KÖZELLÁTÁSI PROBLÉMÁI

Amikor a saint-germaini békeszerződésből világhosszá vált, hogy Magyarország nyugati határsávját Ausztriához kívánják csatolni, a magyar kormány ez ellen minden lehetséges módon próbált tiltakozni. Bleyer Jakab – a német irodalom tanára a budapesti egyetemen – a nemzeti kisebbségek ügyének minisztereként azzal a kéressel fordult Térfi kormánybiztoshoz, hogy az elcsatolásra kijelölt területekről, mindenekelőtt Moson megye ilyen részeiből, ahol nagyobb gabonakészletek voltak, ne szállítsanak kenyérgabonát Budapestre, illetve az ország belsejébe. Bleyer szerint a nyugati határsáv Magyarországhoz tartozása mellett az egyik legfőbb érv, hogy ez a terület gabonából nem önellátó, Magyarország más vidékeiről szállítanak ide kenyérgabonát. Ha Mosonból mégis gabonaszállítmányok indulnának Budapestre, az osztrák agitációra adhatna alkalmat, és a helybeli lakosság hangulatát is rontaná.

Térfi kormánybiztos 1919. december 19-én kelt válasza szerint a nyugati határvidéken a kényszerítőeszköztől valóban tartózkodni kell, nehogy a lakosság hangulatát az elszakadás mellett befolyásolják. Az elcsatolandó területen azonban akadnak egyes vidékek, ahol gabonabőség van, míg más tájak természeti adottságaiknál fogva valóban nem önellátóak kenyérgabonából. Nem lehet azonban ezeket a vidékeket Magyarország belső vidékeiről ellátni, miközben az elcsatolandó terület más részein bőven van kenyérgabona, és ott az Ausztriába csempészéssel tetemes haszonra tesznek szert a gazdák. Ezért Térfi kérte, hogy Bleyer foglaljon állást az elcsatolandó terület önálló ellátási körzette alakítása mellett. *„Amennyiben tehát Nagyméltóságod az Anschluss-Gebiet lakosságának összetartozásától reméli, hogy a feleslegekkel rendelkező termelők önként be fogják szolgáltatni terményeiket, ha biztosítékot látnak arra, hogy azok saját fajtestvéreik ellátására fognak szolgálni”,* akkor Térfi kész életre hívni az önálló nyugat-magyarországi élelmezési körzettel. Végül azonban nem született ilyen intézkedés.

akkor karhatalom igénybevételevel később alacsonyabb áron fogják a gabonát rekvirálni.

A rendelet valójában blöff volt, a kormány is tisztában volt azzal, hogy 1919 őszén a közigazgatás, a közlekedés, a rendelkezésre álló karhatalom problémái lehetetlenné tennék a rekvirálás lebonyolítását. Ehhez olyan egyszerű dolgok is hiányoztak, mint például a benzin. Bár a GOK kapott autókat a fővezérségtől, azokat üzemanyag hiányában nem tudták használni. Benzint a Danube Food Commissiontól próbáltak szerezni, amelynek voltak saját készletei. Az önkéntes felajánlás szorgalmazásán kívül tehát a kormánynak nem sok lehetősége volt a gazdáktól a gabona begyűjtésére. Ehhez az egyházak segítségét is próbálták igénybe venni. A közlelmezési miniszter mindhárom nagy keresztény felekezet vezetőit felkérte, hogy a papság magyarázza el a gazdáknak a gabonafelajánlás szükségességét. Az önkéntes felajánlás azonban nem vezetett a kívánt eredményre, ezért idővel kötelezővé tették a terménybeszolgáltatást, de karhatalommal megtámogatott rekvirálásra – bár a kormány egyes miniszterei ezt szorgalmazták – nem került sor.

A GOK rendkívüli erőfeszítésekkel igyekezett biztosítani, hogy a gabonát nem termelők, mindenekelőtt a fővárosi lakosok kenyérgabonához jussanak. Adataik szerint egyedül Budapest ellátásához naponta minimum 60, de inkább 70 vagon gabonára lett volna szükség. Ezzel szemben 1919 őszén előfordultak olyan napok, amikor csak 15 vagon gabona jutott el a fővárosba. A helyzet november végére javult valamelyest, amikor már napi 30-40 vagon gabona érkezett Budapestre, amelyet a GOK vidéki kirendeltségei nagy nehezen tudtak begyűjteni és a fővárosba indítani. November végén a Budapesten rendelkezésre álló hatósági búza-, rozs- és árpakészlet a főváros lakosságának egyheti kenyérszükségletét sem fedezte. A GOK-nak ráadásul nem kizárólag Budapest és más nagyvárosok ellátásáról kellett gondoskodnia. Vidéken is rengetegen minősültek kenyérgabona szempontjából „ellátatlannak”, akik maguk nem termeltek gabonát vagy nem részesültek gabonajuttatásban – például konvenciók uradalmi cselédként –, s akik szintén a hatósági lisztjuttatástól függttek.

A termelőktől a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága nem tudott annyi kenyérgabonát begyűjteni,

amennyi az ország nem gabonatermelő részének szükségletét fedezte volna, ezért – ahogy már a háború éveiben is – szigorúan ellenőrizte a malmokat. A termelők után ugyanis nyilvánvalóan itt lehetett leginkább megfogni a kenyérgabonát. A malmok a hozzájuk őrlésre bevitt gabonából rendeletben megszabott arányban „őrlési vámot” szedtek – békeidőben ez egyszerűen az őrlés díja volt –, melyet a GOK igyekezett a közellátás céljaira a malmoktól lefoglalni. Az ellenőrzés másik eszköze volt, hogy a gabona hajón vagy vasúton történő szállítása engedélyhez volt kötve, sőt a demarkációs vonalak mentén a szekéren, hátizsákban vagy más kézi módszerrel történő szállításhoz is engedély kellett, amit azért írtak elő, hogy megelőzzék a kenyérgabona ki-csempészését magyar területről.

A GOK gabonabegyűjtési erőfeszítéseit nehezítette, hogy a helyi közigazgatás sokszor nem volt képes vagy valójában nem is akart fellépni a gazdákkal szemben. A GOK vidéki szervei gyakran jelentettek a kormánybiztosnak a helyi közigazgatás közreműködésének problémáiról. Amikor például Pavlik, a GOK szombathelyi kirendeltségének vezetője arról számolt be, hogy a Sárvári járásból igényelt 36 és fél vagon gabona helyett eddig mindössze hetet sikerült összeszednie, a távirati jelentés végéhez hozzáfűzte: *„főszolgabírótól lehetőleg szorítom”.* Összességében a GOK-nak – ha sokszor kétségbeesett erőfeszítésekkel is, de – sikerült biztosítani, hogy az ország nem gabonatermelő lakosai – a románok által a gabonakészletekben okozott veszteségek ellenére – 1919 őszén-telén is hozzájussanak szerény fejadagokhoz. A közlekedési, ipari és bányavállalatok nehéz fizikai munkát végző munkásai napi 350 gramm, azaz havi 10,5 kg lisztre – vagy ennek megfelelő mennyiségű kenyérré – voltak jogosultak. Mindenki más, így a nehéz testi munkások családtagjai és a közalkalmazottak, illetve a köztisztviselők is naponta 240 gramm, azaz havi 7,2 kg lisztet kaphattak. Akinek ez kevés volt, a feketepiacon vásárolhatott, persze a hivatalos ár sokszorosáért, már ha rendelkezett megfelelő fizetőeszközzel.

A HADITERMÉNY RT.

Amikor a háború első évében szükségessé vált a gabona- és lisztkészletek központi, állami ellenőrzése, a kor-

mányzatnak hiányzott a megfelelő apparátusa ehhez. Nem volt olyan közgazgatási szerv, amely képes lett volna országszerte a termelőkötől a gabonaféléket megfelelő szakértelemmel átvenni, elszállítani, tárolni, a malmokba eljuttatni stb. A kormány kezdeményezésére létrejött Haditermény Rt. sem épített ki erre a célra új, saját apparátust, hanem valójában az ország gabona-nagykereskedőit fogta össze, akik a gabonafelvásárlásban a korábbi, szabad piaci időszakban is tevékenykedtek.

A vidéki bizományosok a Haditermény Rt.-vel magánjogi szerződéses viszonyban állva szállították be a termelőkötől a háborús gabonarendeletek értelmében átvett terményeket, és a vállalt megbízatások határidőre történő teljesítéséért a kereskedelmi jog feltételei szerint voltak felelősek az Rt.-nek. A Haditermény Rt.-nek ez a szervezete hatékonynak bizonyult, és talán az egyetlen lehetséges megoldás volt a gabona forgalmának kormányzati ellenőrzés alá helyezésére az adott időben. Ugyanakkor azt eredményezte, hogy mind a fogyasztók, mind pedig a gabonatermelők úgy látták, hogy továbbra is ugyanazokkal a – jelentős részben zsidó – gabonakereskedőkkel van dolguk, akikkel korábban is. Hiszen a legtöbb vidéken továbbra is a megszokott gabonakereskedő cégek vették át a kenyérgabonát a termelőkötől, csak immár a hatóságok által előírt mennyiségben és áron.

A Haditermény Rt. azonnal népszerűtlenné vált. Bár a részvénytársaság

igazgatótanácsában igyekeztek minden érdekelt félnek képviseletet biztosítani – a gazdáktól a malmokon és a finanszírozásban részt vállaló bankokon keresztül a fogyasztókat képviselő szakszervezetek delegáltjáiig (Garami Ernő) –, mégis minden érdekelt úgy érezte, hogy a Haditermény Rt. méltánytalanul működik és éppen a vele ellentétben állók érdekeit szolgálja. Mind a termelők, mind a fogyasztók szemében a háborús gazdálkodás igazságtalanságát és korrump voltát szimbolizálta a Haditermény Rt. – valószínűleg alaptalanul. A részvénytársaság hálózatának szolgálatairól azonban a háború végével sem tudtak lemondani a kormányok. A Haditermény Rt. oldotta meg a kenyérgabona-félék tényleges mozgását az országban a Károlyi-korszakban éppúgy, mint a Tanácsköztársaság idején.

1919 augusztusa után a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) továbbra is a Haditermény Rt.-vel oldotta meg a gabona begyűjtését és szállítását. Ez azonban nem volt problémamentes. 1919. szeptember 12-én a GOK-nak például nyomatékosan fel kellett hívnia a vármegyék figyelmét arra, hogy az elterjedt híresztelésekkel szemben a Haditermény Rt. továbbra is működik. „A vidékről vett értesüléseim folytán, tévedések és zavarok megelőzése végett szükségesnek látom külön hangsúlyozni, hogy a felajánlott gabonakészletek átvétele és elszállítása, valamint a helyi ellátatlanok folyó évi november hó 30-áig számított

élelmezésére szükséges mennyiség beszerelése továbbra is a Haditermény Rt., illetve a részvénytársaság bizományosainak a feladata. Figyelemmel azonban a jelenleg sok helyen mutatkozó faji és vallási türelmetlenségre, amely a Haditermény Rt. túlnyomóan zsidó vallású bizományosai ellen is nagy mértékben megnyilvánul, hozzájárulok ahhoz, hogy azok a bizományosok, akiknek működése, illetve magatartása a gabona összegyűjtésének sikerét veszélyeztetné, másokkal, a lakosság előtt rokonszenvesebb egyénekkal kicseréltesenek. A bizományosok teendőik ellátásával megbízandó új személyeket Alispán Úr azonban csak megbízottaimmal és a Haditermény Rt. illetékes főbizományosával egyetértésben jelölheti ki” – írta Térfi kormánybiztos a vármegyei közigazgatás vezetőinek.

1919 decemberében a GOK a kormánynak is jelentette, hogy a Haditermény Rt.-vel szembeni gyűlölet akadályozza a gabona összegyűjtését: „A malmellenőrzésre elsősorban hivatott Haditermény Rt. kirendeltségei és központi közegei ugyanis a hatóságoknak és a termelő lakosságnak a részvénytársasággal szemben mutatkozó ellenszenvet, sőt velük szemben tanúsított ellenállása miatt feladatuknak megfelelni csak részben voltak képesek...” A Haditermény Rt. 1919 augusztusa óta érlelődő megszüntetésére végül 1920. február 1-jén került sor. Helyét a gabona összegyűjtésében és forgalmazásában az agrárius szövetkezetekből kinőtt Futura vette át, amely az egész Horthy-korszakban a legfontosabb állami gabonafelvásárló szerv maradt.

Az első világháborúban, a szabadpiaci gabona- és lisztforgalom összeomlása után a kenyér biztosítása állami feladat lett, s ezzel közvetlen politikai kérdéssé vált, hogy van-e kenyér, és hogy milyen áron lehet hozzájutni. A forradalmi indulatokat nem kis részben a hatósági élelmiszer-ellátás gyengesége és a vele párhuzamosan létező feketepiac szította. A városiak a gazdákat, a gabonatermelőket a városi fogyasztókat mindinkább politikai ellenfelüknek látták, s mindkét fél szembe fordult azokkal, akik a gabonát a falu és a város között közvetítették, azaz a kereskedőkkel, akik valójában az állam képviselőivé váltak a háborús gazdálkodásban. ♦

A szerző egyetemi docens,
PPKE BTK (PhD habil.)

Vörös ország

AZ ANTANT KÉPVISELŐI A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁGRÓL

A magyarországi kommunista hatalomátvétel meglehetősen elképedést váltott ki a párizsi békekonferencia döntéshozói körében. Nemcsak azért, mert a proletárdiktatúra vezetői jobbra teljesen ismeretlen szereplők voltak a nagypolitika színpadán, hanem egyúttal olyan új, ismeretlen, dinamikus és félelmet keltő politikai erőt képviseltek, amely a civilizált világ leigázásával fenyegetett. Rádásul az első hírek Budapestről arról érkeztek, hogy az új államhatalom szervei vagy egyszerűen csak kommunista aktivisták bántalmazzák, megverik az antantmissziók munkatársait. Vix alezredes és munkatársai három napon keresztül tulajdonképpen szobafogságra voltak ítélve, s bár Kun Béla személyesen látogatta meg a francia misszióvezetőt a kapcsolatok fontosságát hangsúlyozva, a francia katonatiszt és társai, amint teheték, elhagyták az országot.

Az antantnak kevés képviselője és megfigyelője maradt helyben: néhány olasz tiszt és diplomata, a Vöröskereszt és különböző segélyszer-

vezetek képviselői, illetve Philip Marshall Brown amerikai jogász és diplomata. Ő is hozzájárult ahhoz a párizsi békecsinálók között elég gyorsan elterjedő nézethez, mely szerint a magyar kommunizmus nem más, mint a magyar nacionalizmus és a Kárpát-medencei hegemon törekvések egy újabb alakváltozata, s ebben a tekintetben eszmei folyamatosság van Károlyi, Kun Béla és akár Horthy Miklós között. Az, hogy az antant képviselői jobbra másodkézből, a bécsi, belgrádi, bukaresti missziók révén jutottak információkhoz a magyar állapotokról, nem sokat segített a helyzet megértésében. Az április eleji, végül is kudarcosnak bizonyult Smuts-misszió (Jan C. Smuts búr tábornok vezette, a vasúti kocsiját el sem hagyó küldöttség Budapesten 1919. április elején) nem javított az ügyön. Az alábbi szemelvények azt mutatják be, hogy miképpen kombinálódik a bolsevizmustól való félelem, vezetőinek lenézése és a magyar helyzet feletti töprengés, továbbá a várakozás a proletárdiktatúra csendes elmúlására.

VIX ALEZREDES JELENTÉSE A PROLETÁRDIKTATÚRA KITÖRÉSÉRŐL 1919. ÁPRILIS 1.

21-e délutánján kitört a forradalom. Amikor 16 óra tájban Vix alezredes azt az értesítést kapta, hogy a forradalmi mozgalom bármelyik percben kirobbanhat, minden eshetőségre számítva azonnal megtette a szükséges biztonsági és védelmi intézkedéseket. Baker alezredes és Body százados haladéktalanul Vix alezredes parancsnoksága alá helyezték magukat.

A román és a lengyel képviselő sietve a francia misszió épületében keresett menedéket. Potocki lengyel százados, aki éppen Párizsba volt indulóban, vonatra szállt. A cseh képviselő egy konzuli hivatalba menekült, és néhány nap elteltével közölte, hogy saját lehe-

tőségeire támaszkodva elhagyta Magyarországot.

Az angol, olasz és amerikai tisztek (Baker alezredes kivételével) a szállodanegyedben maradtak, ahol senki nem háborgatta őket. Rooseveltt százados 22-én váratlanul hivatalos ügyben elutazott anélkül, hogy Vix alezredest értesítette volna.

Az alezredes késedelem nélkül kihirdette, hogy a misszió minden odamenekült tisztnek – többek között a közharagnak különösen kitétt román tiszteknek – védelmet nyújt, és hogy a francia tisztek semmi olyan kedvezményt nem fogadnak el, amelyből akár egyetlen más szövetséges tiszt ki lenne zárva. A későbbiek során sem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy eme nyilatkozatát a magyar kormány képviselői előtt megújítsa.

21 órakor mintegy harmincfős rendőri egység érkezett

azzal, hogy a kormány megbízásának megfelelően gondoskodik a szövetséges misszió biztonságáról. Az egység fegyelmetlen volt, előljárójának nem engedelmeskedett. Tagjai közül vagy tizenötön azon melegeben kerekelt oldottak. Nyilvánvaló módon bebizonyosodott, az egység nincs abban a helyzetben, hogy védelmet nyújtson a misszióknak egy népi mozgalommal szemben.

Éjszaka puskalövések az utcán. 23 órakor a francia parancsnoksággal minden távirati összeköttetés megszakadt. 22-én hajnali négykor hasonlóképpen megszakadt a telefon-összeköttetés Belgráddal. Mivel a drót nélküli távirókészülék már 21-én este elvették a forradalmárok [...], a misszióknak 22-én reggel már egyáltalán semmi kapcsolata nem volt a parancsnoksággal.

A nap folyamán ismertté vált az új kommunista kormány összetétele. Az alezredes rendőrtisztviselők és a misszióval rendszeres kapcsolatot fenntartó magyar fegyverszüneti bizottság tisztjei keresték föl, azonban semmiféle pontosabb fölvilágosítással nem szolgáltak.

A nap folyamán több alkalommal jelentek meg erőszakos cselekményekkel próbálkozó bujtogatók, ellenőrizhető megbízás nélkül érkező népbiztosok, katonák, akik a misszióval történt kapcsolatfölvételüknek hivatalos látszatot igyekeztek adni. Egyébként a kormányval semmilyen elképzelhető módon nem lehetett kapcsolatba kerülni.

Mindeme tény arra engedett következtetni, hogy valójában az új kormány egyelőre nem tartja kezében a hatalmat, és tartani lehet a csőcselék szélsőséges megnyilvánulásaitól. Ugyanezen nap reggel a védelmünkkel megbízott rendőri erő egyik tagja azt követelte, hogy vonjuk be a misszió zászlaját.

Tekintve, hogy a misszió sem a parancsnoksággal, sem a magyar kormánnyal nem tudja fölvenni a kapcsolatot, feladatát a továbbiakban nem láthatja el. Másfelől nemzeti büszkeségünkben sérelem ért bennünket, és a misszió biztonságát a legjelentéktelenebb incidens is veszélyeztetheti. Az alezredes úgy határozott, elhagyja Budapestet.

Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó, 232–233.*

VIX ALEZREDES JELENTÉSE A MAGYAR POLITIKAI HELYZETRŐL

1919. ÁPRILIS 1.

Valóban figyelemre méltó, hogy miután az első napokban a szövetséges tiszteket elszigetelte, a kormány később úgy határozott, kifejezést ad az antant iránti jó szándékának, valamint tárgyalási készségének.

Ám ne hagyjuk, hogy a látszat megtéveszsen bennünket!

Azért, mert a budapesti forradalmárok az eszmék dolgában le vannak maradva az orosz bolsevikok mögött, még igen talpraesett kommunisták, amint azt alig néhány nap alatt végrehajtott intézkedéseikkel is bizonyították (törvények a bankok, gyárak, lakóépületek köztulajdonba vételéről, törvények a közlekedési eszközök elkobzásáról, törvények a lakásokról, az üzletekről stb.).

Amennyiben egyezkedni akarnak az antanttal, az kétségkívül annak tudható be, hogy Leninnek pillanatnyilag nem áll módjában hatékony segítséget nyújtania, ezért időt kell nyerniük.

Való igaz, Magyarország integritásáról vallott fölfogásuk szélesebb alapon nyugszik, mint a felsőbb osztályoké. E tekintetben bizonyára jobban hajlanának engedményekre. Úgy tűnik, hogy elvileg az antant területi követeléseit könnyebben elfogadnák. De vajon mennyit érnének a velük kötött megállapodások?

Bármilyen eredményt érjünk el is ebben a vonatkozásban, kétségen felül áll, hogy amennyiben a kommunizmus a hatalom birtokosaként befészkelje magát Budapestre, úgy Kelet-Európa szívében egy állandó fölforgató központ jön létre.

Ádám - Ormos (szerk.):
i. m. 238.

HENRY PERCIVAL DODGE AMERIKAI ÜGYVIVŐ JELENTÉSE A MAGYAR HELYZETRŐL BELGRÁD, 1919. ÁPRILIS 15.

Freeman korvettkapitány a brit haditengerésztől több hónapra keresztül Budapesten maradt és azt jelentette, hogy bár a jelenlegi kormány számos politikai elemből tevődik össze, akik között vannak mérsékelt szocialisták, forradalmi szocialisták és kommunisták; a kommunista elem folyamatosan növelte befolyását, különösen a terrorista erőszak segítségével, amelyet a többi politikai szereplőn gyakorolt. Miközben

valószínűleg Budapest lakosságának csak kis része fertőződött meg a bolsevizmus eszméivel, ennek a csoportnak a terrorista ténykedése a kormányban azt hozta magával, hogy a lakosság nem bolsevik elemei hamar valódi bolsevistákká váltak vagy legalábbis ezt állították magukról a saját biztonságuk érdekében. Freeman kapitány szerint ha nem lépünk fel az úgynevezett kommunista kormány ellen, akkor két héten belül teljesen uralma alá vonja a közigazgatást, és olyan totális káoszt okozhat, hogy a helyzet Budapesten hasonló lehet, mint Oroszország legrosszabb vidékein. [...]

Freeman kapitány szerint (és ebben osztoznak az itteni francia és brit hatóságok is) Smuts tábornok missziója és amerikai élelemszállító vonat ideirányítása komoly presztízst jelentett a kommunista kormánynak. Kun azzal kérkedett, hogy kormánya az egyetlen, amelyet a fegyverszünet óta az antant hivatalosan is elismert, és hogy kormánya az egyetlen, amely a nép számára élelmiszert tud szerezni a szövetségesektől.

National Records and Archives Administration, Records of the Department of State relating to Internal Affairs of Austria-Hungary and Hungary, 1912-1929, Record group 59, file 708, reel no. 3.

A PÁRIZSI AMERIKAI MISSZIÓ TÁVIRATA AZ AMERIKAI KÜLÜGYMINISZTERIUMNAK PÁRIZS, 1919. MÁRCIUS 28.

Nicholas Roosevelt kapitány a következőket jelenti a budapesti forradalom jellemzőiről: 1. A forradalom részben nacionalista volt, amit a magyarok arra használtak fel, hogy utolsó menedékként használják a területi integritás megőrzésére. 2. A forradalmat sietette az erdélyi határvonal és a semleges zóna átmeneti létrehozásának ötlete. A magyar kormány úgy vette ezt a jelet, mint annak bizonyítékát, hogy a békekonfe-

rencia egész Erdélyt Romániának adja, és a csapatok visszavonásával gyakorlatilag az ország felét ellenséges megszállás alá helyezik.

3. A forradalom nagyjából nyugalmasan zajlott le. Voltak lövöldözések és rablások 21-én éjjel, de elég kevés áldozattal.

[...]

6. Magyarország minden társadalmi osztálya üdvözölte a forradalmat mint egy valószínűen sikeres módszert arra, hogy az integritást megőrizték, amelyvel minden párt egyetért. Ebből következően a bolsevizmust nemzeti célokra használják, a románok és a csehek ellen.

7. A forradalom egyúttal nyílt kihívás a békekonferencia döntései ellen. A bolsevizmus fegyver a szövetségesek ellen, lehetséges, hogy német segítséggel.

8. Az azonnali következmény valószínűleg a csehek és a románok elleni hadműveletek megindítása lesz. Miközben a cseheket talán jobban gyűlölik mindenkinél, a legjobb csapatok Erdélyben vannak. A magyar hadműveletek legnagyobb gátja a szén hiánya, ami megbénítja a vasúti szállítást.

NARA, Record group 59, file 708, reel no. 3.

FRANK RATTIGAN BUKARESTI BRIT ÜGYVIVŐ JELENTÉSE CURZON KÜLÜGYMINISZTERNEK 1919. JÚLIUS 1.

Greenly tábornok, aki tegnap tért vissza a magyar frontról, azt jelenti, hogy a teljes lakosság, ideértve a magyar elemeket is, a szövetségesek védelmét kéri Kun Béla és a bolsevikok ellen. Ez egybevág azokkal a híradásokkal, melyeket más forrásokból kaptam. Ha a bolsevik ellenőrzés alatt nem álló Magyarország véleménye mérvado lehet, akkor nem is kétséges, hogy a lakosság nagy tömegei gyűlölik a bolsevik rendszert és üdvöznének egy szövetséges vagy akár román intervenciót is.

A Magyarországról jövő hírek ellentmondásosak, de úgy

tűnik, hogy Kun el van ragadtatva attól, hogy a békekonferencia úgy kezeli őt, mint egy felelős kormány fejét, ettől fogva gondosan ügyel arra, hogy a Párizsból jövő kéréseket teljesítse. Ugyanakkor kis befolyása van a tisztikarra, amely főleg német befolyás alatt áll, dacos és nagyon bízik abban, hogy le tudják rohanni a csehek, ugyanakkor nem vesz tudomást a szövetségesekről.

E. L. Woodward - R. Butler (szerk.): Documents on British Foreign Policy, First series, vol. 6. London, 1956, HMSO, 15-16.

BALFOUR KÜLÜGYMINISZTER LORD CURZONNEK PÁRIZS, 1919. JÚLIUS 9.

Engedjük meg a magyaroknak, hogy olyan területeket tartsanak megszállva, amelyeket más országoknak szántunk? Ez lehetetlen. Hagyjuk ki meghatározatlan időre Magyarországot a békerendezésből? Ez nemcsak kényelmetlen lenne, hanem gazdasági katasztrófát jelentene Közép-Európa számára, amely, ahogy Mr. Hoover is említette, nem térhet vissza egy normális gazdasági élethez, amíg nem használhatja szabadon a magyar vízi utakat és a vasútvonalakat. Ilyen körülmények között a helyes út az lehet, ha kényszerítjük Magyarországot, ahogy Németországot is kényszerítettük, az aláírt fegyverszünet betartására. Ha ez megvan, akkor [Kun Bélát?] lefegyverezzük, és amint fegyvertelen, sokkal könnyebb vele tárgyalni, és hamarosan meg is bukik. Sajnos a versailles-i katonák [a békekonferencia katonai szakértői - A. B.] elég sötéten látják a kérdés katonai oldalát. Nem biztosak benne, hogy Románia és a cseh katonák, illetve a franciák, akik a helyszínen vannak, elegendőek lesznek a siker biztosításához. És nem is nagyon látják világosan, hogyan lehet megerősíteni őket.

E. L. Woodward-R. Butler (szerk.): Documents on British Foreign Policy, First series, vol. 6. London, 1956, HMSO, 64.

Nagy Szabolcs

A SZÉKELY HADOSZTÁLY

A Trianonhoz kapcsolódó témák közül immár lassan száz esztendeje az egyik legvitatottabbnak számít a fegyveres ellenállás kérdésköre. Magától esett szét a hadsereg vagy szándékosan szétbomlasztották? Lett volna lehetőség a haderő egy részének egyben tartására és ütőképessé alakítására? Ha igen, milyen esélyek mutatkozhattak az utódállá-

mok s főként az antant hadseregei ellenében? S egyáltalán, ez utóbbiak túlmerészkedtek volna-e a diplomáciai nyomásgyakorlás eszköztárán, vagy nem tudták volna elérni, hogy a négy és fél éves háborúba a vesztesekhez hasonlóan belerokkant társadalmuk újabb áldozatokat hozva távoli országok területi gyarapodása érdekében harcoljanak?

Mivel a revíziós törekvés a Horthy-rendszer alapköve volt, a téma szükségszerűen átpolitizálódott. Így a kérdések feltevését, az azokra adott válaszokat nagyban befolyásolta s mindmáig befolyásolja az ország aktuális politikai irányvonala, illetve a rendszerváltozás óta az, hogy a politikai-közéleti székértáborok közül melyikben tárgyalják a témát. Nyilvánvaló, hogy a tudományos igényvel fellépő történészek kívül állnak e jelenségen, ám az tapasztalható, hogy hangjuk ritkán jut a szerekereken túlra. Ezért – bár közel három évtizede lehet politikai nyomás nélkül beszélni Trianonról – mind a tördőfés-legenda, mind az ataturki Törökország-hoz hasonló ellenállás lehetősége jelen van a közgondolkodásban. Ugyanúgy, ahogy a másik oldalon pedig makacsul ragaszkodnak a hadsereg teljes és spontán bomlásáról szóló teóriához. Pedig ezen teória cáfolatára is bőven akad történelmi adat. Például a Kratochwill Károly vezette m. kir. nagyváradi 4. gyalogezred díszmenetben, zenésző mellett vonult be a határtól több száz kilométerre fekvő békeálmáshelyére, a váradi kaszárnyába.

BELENYUGVÁS VAGY ELLENÁLLÁS?

De a spontán módon lezajlott bomlásnak is ellentmond az adatok egy része. 1918 októberében például a cs. és kir. székelyudvarhelyi 82. gyalogezred Tiroiban tartózkodó menetzászlóaljához Budapestről agitátorok érkeztek, akik magukat újságíróknak mondták, s a legénységet a tisztek ellen lázították. A menetzászlóalj hazafelé vezető útja sem zajlott zökkenőmentesen, a forradalmi erők több vasútállomáson is le akarták fegyverezni őket, Bécsben például csak egy kézigránát felrobbantása riasztotta el a rájuk támadó helyi karhatalmat. A 82-esek Szászsebesen tartózkodó pótszázada sem járt sokkal jobban. Őket 1918 novemberében a budapesti kormány által felfegyverzett és pénzzel ellátott helyi román nemzetőrség kívánta lefegyverezni. Végül azonban fegyvereiket nem a helyi románok, hanem a Magyar Királyi Államvasutak miatt kellett a kaszárnyában hagyniuk, mivel azok elszállítására a vasút nem biztosított szerelvényt.

Ugyanebben az időszakban a magyar állami vasúttársaság román töme-

geket utaztatott az Erdély Romániához csatlakozását kikiáltó gyulafehérvári nagygyűlésre. Arra a december 1-jei eseményre, mely a román szimbolikában Trianon ellenpólusának szerepét tölti be. Általánosan is jellemző, hogy határainkon túl az új államok megalakulását, a területszerzéseket nem a békekötéstől számítják, hanem más eseményhez, például népgyűléshez kötik. E felfogás alapján a történelmi Magyarország már Trianon előtt mintegy másfél esztendővel elveszítette területei jó részét. Trianonban tulajdonképpen csak rögzítették a már eldöntött tényeket.

A magyar köztudat fősodra viszont kizárólag a jogi aktusra, a trianoni békekötésre koncentrál, tudomást sem véve a kisszámú, de mégis valós eredményt elérő törekvésekről, mint a balasagymarmati „csehkiverés”, a jóval kisebb súlyú szomoróci eset, illetve a már Trianon után lezajlott s annak első revízióját hozó nyugat-magyarországi felkelés. Az egymásnak ellentmondó álláspontok közötti eligazodást leginkább a fegyveres ellenállás lehetőségeinek vizsgálata segíti elő. Erre témaként a legalkalmasabbnak a Székely Hadosztály majd féléves műkö-

dése tűnhet, mivel válasszal szolgál a hadseregszervezéssel, a fegyveres ellenállás lehetőségeivel és szándékaival kapcsolatos legtöbb kérdésre.

ERDÉLY HELYZETE

1918 késő ősze talán Erdélyben hozta a legnagyobb felfordulást. Az ország-részbe 1916 augusztusában már betört a román hadsereg. S bár az oda vezényelt német és osztrák–magyar csapatok beérkezése után hamar fordult a hadszerencse – decemberre Bukarest is elesett –, a harcok nagy károkat okoztak. Főleg a székelyföldi gazdaságra volt igaz, hogy azt a világháború végéig sem sikerült legalább az 1916 nyarán elért szintre hozni.

De a lakosságot nem csak gazdasági károk érték. Sokat szenvedtek a harcok elől elmenekült tömegek, de még inkább azok, akiket a románok magukkal hurcoltak. A román táborokban elkesztő viszonyok uralkodtak, főleg a tifuszbajvány jelentett veszélyt az elfogottakra. Pál-Antal Sándor adatai szerint például a sipoti táborba hurcolt mintegy 17 ezer személy közül csupán háromezer tért vissza. Ilyen előzmények után érthető, hogy az erdélyi magyar – s kiemelten a székely – közösség nagy félelemmel tekintett az esetleges újabb betörésre.

Az erdélyi harcok elülte után a Monarchia hadvezetése nem akart újra a felkészületlenség hibájába esni. Ezért megszervezte a Goldbach-csoportot, melynek feladata Erdély védelme volt. A cs. és kir. hadsereg, illetve az m. kir. honvédség különböző fegyvernemeiből az Anton Goldbach Edler von Sulitaborn altábornagy által szervezett haderő körülbelül tizenhárom és fél ezer puskát, illetve nyolcvan ágyút birtokolt. Mivel azonban nem Erdélyben honos alakulatokból állt, a helyi politikusok a kezdetektől hangot adtak félelmeiknek, hogy egy nagyobb katasztrófa esetén az idegen katonák hamarabb feladják védelmi állásaikat, mint a közvetlenül otthonaikért, családjaiért küzdő helyiek tennék. Ezért szorgalmazták a Goldbach-csoport alakulatainak erdélyi csapatokkal történő felváltását. A hadvezetés azonban eltűzöttnek tartotta a félelmeiket, amelyek – mint utólag kiderült – nagyon is meg-

A SZÉKELY HADOSZTÁLY EGYESÜLET

Az egyes első világháborús alakulatok (főként a honvédezek) emlékének ápolására a Horthy-korban sorra jöttek létre az úgynevezett bajtársi egyesületek. Ezek elsősorban ezredtörténet-írással, emlékművek létrehozásával, emlékünnepek szervezésével foglalkoztak. Tagjaik köre általában az egykori ezred teljes tisztikarának az országban tartózkodó részére kiterjedt, de az altisztek, a legénységi állomány részvételét is csak egzisztenciális okok korlátozták. Taglétszámát, tevékenységét tekintve kiemelendő közülük a Székely Hadosztály Egyesület. Tevékenysége az átlagnál jóval szélesebb körű volt, nem csupán a hagyományőrzésre szorítkozott. Az egykori katonák segélyezése, álláshoz segítése mellett az össz-székelység ügyét is felkarolta, a II. bécsi döntés után karitatív tevékenységét Székelyföldre is kiterjesztette. Részt vett a revizionista mozgalom népszerűsítésében, de a sztereotípiákat cáfolva zsidómentő tevékenységet is folytatott. Mivel az egykori tartalékosok is tagjai, szimpatizánsai voltak, befolyása nemcsak a honvédség, de a közélet, a politika, a művészet minden területén megmutatkozott. Rendezvényein ezen szférák legmagasabb körei is képviseltették magukat. A bajtársi egyesületek máig feltáratlan története közelebb vihet a Horthy-kor társadalmi-politikai befolyási rendszerének, kapcsolati hálójának részletesebb feltérképezéséhez, az egyes személyi döntések informális okainak jobb megértéséhez.

alapozottak voltak. 1918. november elején a háborús vereség, illetve a forradalom hatására a Goldbach-csoport feloszlott, katonái hazaindultak a Monarchia távoli területein található otthonaikba. November 12-én – egy nappal azelőtt, hogy a belgrádi konvenció azt számukra lehetővé tette volna – Gyergyótölgyesnél a román hadsereg ismét behatolt a magyar területekre.

Mindeközben az Erdélyben állomásozó csapatok köreiből is katasztrófális viszonyok uralkodtak. Még azokat

a katonákat is, akiket sikerült a frontról rendezett körülmények között hazahozni, hamarosan megfertőzték a zűrzavaros közállapotok. A Kratochwill korábbi ezredét átvevő Gombos Zoltán alezredes például nagyon szemléletesen írt a „négyeseknél” december elejére kialakult viszonyokról: „*Ha, pl.: a közkatona új nadrágot akar, azt mondja tisztjének, hogy »Hallja. Mikor ad már más nadrágot?« Erre egy bajtársa közbeszól: »Hajítsd a pofájához!« A tiszt kérdésére, hogy ki használ ilyen hangot, az illető büszkén kiáll s fenyegető hangon jelentkezik: »Én mondtam, most új rend van, most másképp beszélünk.«*” Természetesen hasonló állapotok uralkodtak más ezredeknél is. A kolozsvári kaszárnyákból például rendszeresen kihajigálták a matracoikat, a katonák részegeskedéssel, a drága lőszer levegőbe puffogatásával töltötték az időt.

SZÉKELY ÖNKÉNTESOK AZ ELLENÁLLÁS ELÉN

1918 novemberében Kratochwill Károly ezredes lett az V. erdélyi katonai kerületi parancsnokság – ezzel tulajdonképpen valamennyi erdélyi alakulat – parancsnoka. Az erdélyi parancsnokság központjában azonban szomorú állapotok fogadták. Az elméletileg rendelkezésére álló ezredeknél gyakorlatilag csak a keretei voltak meg, háborús létszámuknak a töredékével rendelkeztek. És ennek a csekély létszámú hadseregnek a harcértéke – a fent említett fegyelmi állapot miatt – még a létszámarányosan elvárhatónál is jóval kisebb volt. Ahhoz, hogy az erdélyi parancsnokság ellen tudjon állni az országra törő erőknek, sürgősen hadilétszámra feltöltött, fegyelmeztetett csapatokra lett volna szüksége.

Kolozsvárott ekkor jelentős számú székely származású katona tartózkodott. Volt, aki még nem ért haza a frontról, mire a románok betörték szülőföldjére, és most várta, mit tehetne az otthon maradtokért. Mások a román betörés elől menekültek oda, megint mások tanulmányaik, munkájuk miatt egyébként is a kincses városban éltek, de szeretteik révén szoros kapcsolatban álltak szülőföldjükkel. A hírek hallatán egyre jobban aggódtak mind az otthon maradtok sorsa, mind az Erdély megvédésére képtelennek látszó magyar hadsereg miatt. A székelyek egy kis csoportja – főként

fiatal értelmiségiek, akik tartalékos tisztként szolgáltak a háborúban – 1918 novemberének második felében szervezkedni kezdett, hogy valamiféle toborzással létrehozzon egy ütőképes, a románoknak ellenállni képes haderőt.

Egyik vezetőjük, Zágoni István tartalékos hadnagy (újságíró, később az Erdélyi Szépművéses Céh egyik alapítója) a *Székelyek ítéletidőben* című művében részletesen leírta az eseményeket. A csoport tagjai megkeresték a látóköriükbe kerülő, Kolozsvárott tartózkodó fiatal székely tiszteket és altiszteket, hogy a helyzetre közösen találjanak megoldást. A szervezkedők hamarosan elhatározták, hogy titokban Székelyföld még meg nem szállt területeire utaznak, s ott toboroznak a románok elleni harcra. Ahhoz azonban, hogy az esetlegesen felállított alakulat sikerrel szállhasson szembe a megszállókkal, szükségük volt a hivatalos hadvezetés és a politika támogatására is. Ezért megkeresték Kratochwillt és kelet-magyarországi fő kormánybiztosát, Apáthy Istvánt. Zágoni arra a kérdésre, hogy kivel lehetne megvédeni Erdélyt, így felelt: *„Nincsen más reménység, a székelyeket kell fegyverbe szólítani, és székely csapatokat szervezni.”* Apáthy – aki korábban Zágoni tanára volt az egyetemen – erre felcsettant: *„Ne mondja, csinálja meg!”*

A tervet Kratochwill is támogatta. A katonai kerületi parancsnokságtól megkapták a szükséges pénzt és felszerelést, és elindultak a román vonalakon át Székelyföldre. A szervezkedés központjául Erdővidéket, azon belül is Barótot jelölték ki, ahová november 28-án érkeztek meg. Egyrészt a csoport legtöbb tagja innen származott, másrészt ez a kieső, csendes vidék volt a legalkalmasabb egy titkos akcióra. Néhányan Erdővidékről továbbmentek Csíkba, Gyergyóba vagy Háromszék egyéb területeire, de a nagyobb településeket a dekonspiráció fokozott veszélye miatt mindenütt elkerülték. A toborzást hamar siker koronázta. Mint Gottfried Barna nyíregyházi történész az eseményekről írt egyik munkájában megfogalmazta: *„Bibarcfalváról döcögtek november 30-á éjjelén az első székerek az önkéntesekkel az ágostonfalvi vasútállomásra. Aztán jöttek a hermányiak, olasztelkiek, baconiak, füleiek, bardóciak, Erdővidék megmozdult.”*

A következő nehézséget a székely önkéntesek megszervezése jelentette. Kolozsvárott Kratochwillék elkülönítették őket az ott állomásozó egyéb

csapatoktól, elsősorban azért, hogy amazok magatartásukkal, nézeteikkel ne demoralizálhassák a lelkes önkénteseket. Ezért az összes többi csapattól – és a város politikai-morális zűrzavarától – távol, a Fellegvárbán szállásolták el őket. A fegyelem fenntartása volt a vezetők egyik legnehezebb feladata. Például a – később a Székely Hadosztályba olvasztott – cs. és kir. székelyudvarhelyi 82. gyalogezred maradéka ez időben Zilahon tartózkodva több ízben majdnem összecsapott az ott állomásozó egyéb alakulatokkal. A helyzet olyannyira tarthatatlanná vált, hogy hamarosan át is irányították őket Kolozsvárra, hátha ott, a székely önkéntesek között megváltozik a viselkedésük. A Székelyföldről közben folyamatosan szivárogtak az önkéntesek Kolozsvárra, hamarosan zászlóaljja, majd ezredde szerveződhetett a csapat. Az ideiglenes parancsnok először Zágoni, majd Berde Gábor őrnagy volt, ezredde fejlődve pedig Nagy Pál ezredes parancsnokolt a székelyek élén. A toborzás mellett legalább akkora feladatot jelentett a katonák felszereléssel történő ellátása. Ruhát a székelykocsárdi raktárból szereztek, egy korabeli kimutatás szerint fegyvere azonban csak minden második katonának volt.

Az önkénteseken, illetve az erdélyi katonai kerületi parancsnokság vezetőin kívül egy harmadik fél is segítette a legénység toborzását, ellátását: a budapesti székhelyű Székely Nemzeti Tanács. A frontokról visszatérő székely ka-

tonákat Budapesten összegyűjtötték, és néhány száz fős csoportokban, felszereléssel ellátva küldték őket Kolozsvárra. A Székely Nemzeti Tanács politikailag is támogatja a hadosztály működését, biztosította a csapatok hátszágát, valamint összegyűjtött egy jelentős pénzüsszeget, az ügynevezett Székely Alapot, mellyel a honvédelmet – illetve az esetleges maradványból a székely művelődést – kívánta támogatni.

A román hadsereg december elején – megsértve a belgrádi konvenciót, de az antant jóváhagyásával – átlépte a Maros jelentette demarkációs vonalat, és megkezdte előrenyomulását Kolozsvár felé. Ekkor a Fellegvárbán még csak 2-3000 székely gyűlhetett össze. Ekkora létszámmal óriátság lett volna megkísérelni a város védelmét. Az erőviszonyokat tovább rontotta, hogy a legénység kiképzése, fegyelmezése és felfegyverzése sem érte még el a kívánatos szintet. Így Kratochwillék számára nem maradt más lehetőség, mint hogy kivonják az alakulatot Kolozsvárról.

A román hadsereg 1918 karácsonyán szállta meg a kincses várost. Kratochwill erői Erdély nyugati határának kulcspontjaihoz vonultak, a Csucsai-szorosba, Zsibóra, Tasnádra. Ez a döntés nagy feszültséget okozott. Akadtak olyanok (például a 21. ezred egy teljes zászlóalja), akik – elkéservedve a visszavonulás miatt – inkább letették a fegyvert, s hazatértek a már megszállt területen fekvő otthonaikba.

A nyugatra vonult erők parancsnoksága rövid ideig Nagyváradon, majd Szatmárnémetiben állomásozott, ahol nagy erővel folyt a légénység kiképzése. A további toborzásról sem tettek le, de általánosságban elmondható, hogy minél kijebb jöttek Erdélyből a toborzók, illetve minél nagyobb településen verbuváltak, annál kevesebb katonát sikerült gyűjteniük. A nagyvárosokban (Nagyvárad, Debrecen, Szatmárnémeti) jelentős volt a munkásmozgalom hatása, így lakosaik nem nagyon álltak a székelyek közé, sőt ezeken a helyeken a hadosztály helyben dolgozó részeinek, vezérkarának tevékenységét is hátráltatták. Az Alföld lakossága sem érezte azt a fenyegetettséget, mint a székelyföldiek, így onnan sem lehetett feltölteni az ezredeket. Az alföldiek, ha kötélnek álltak is, kisebb lelkesedést mutattak, s jóval nehezebb volt közöttük a fegyelmet fenntartani.

Kratochwill erőinek összetétele összességében mégis jelentősen megvál-

←—————
Kratochwill és tisztikara az első világháborúban (mindkét képen)
—————→

tozott. A székelyeken felül szép számmal szerepeltek már benne egyéb önkéntesek (például nemzetőrök), illetve a 38. hadosztályhoz tartozó reguláris alakulatok – a 21. (korábban kolozsvári), a 24. (korábban brassói) és a 32. (korábban dési) ezredek – is kezdtek feltöltődni, ha messze nem is hadi létszámra. Így a későbbiekben a románokkal összecsapó magyar erőknek már csak egy részét képezte az 1918 decemberében Kolozsvárra érkező székely önkéntesek csapata. Azonban a toborzás során végig kimutatható volt a székely elem túlsúlyának megőrzésére irányuló törekvés, kiemelten a tisztikar; de a légénységi állomány körében is.

A SZÉKELY HADOSZTÁLY ELNEVEZÉS KÉRDÉSE

A Kratochwill parancsnoksága alatt álló csapatok – a katonák saját kérésére – Festetics hadügyminiszter 1919. január 17-i rendelete alapján kapták a Székely Hadosztály megnevezést. Korábban a székely önkéntesek a Székely Zászlóalj, majd a Székely Ezred nevet viselték, a 38. hadosztály ezredei pedig

eredeti hadrendi számaikat. De az új nevét is mindössze másfél hónapon keresztül, február végéig viselte az alakulat, mivel – Böhm hadügyminiszter hadsereg-átstrukturizációs tevékenységének részeként – ekkor Székely Különítménnyé alakították át. Az az alakulat tehát, melyet ma Székely Hadosztály néven emlegetünk, szigorúan katonaszakmai szempontokat figyelembe véve mindössze egy bő hónapon keresztül tevékenykedett.

Azonban a csapatok vezetőinek személye, légénységének összetétele, honvédelmi tevékenységének irányultsága, valamint nem utolsósorban a kortársak felfogása miatt indokoltnak látszik a Székely Hadosztály fogalmát jóval tágabban értelmezni. Kratochwill mint Erdély katonai parancsnoka a 38. hadosztályt, illetve a 20. hadosztály részét képező, nagyváradai székhelyű 39. dandárt irányította. Valószínűleg e két alakulat románok elleni együttes fellépésének köszönhető, hogy a harcokban részt vevők és a visszaemlékezők nem törődtek azzal, hogy a Kratochwill irányítása alá tartozó csapatokat megkülönböztessék egymástól, hiszen harci cselekményeiket összehangolták, s kö-

zel azonos politikai nézeteket vallva a forradalmi viszonyokat bizalmatlanul vagy egyenesen elutasítóan szemlélték.

A kortársak meglegedtek azzal, hogy – a Székely Hadosztály fogalmát térben és időben is kitérítve – mindazokat, akik 1918 novemberétől 1919 áprilisáig együtt harcoltak Kratochwillal, a hadosztályhoz tartozóként aposztrofálták. Mivel ez a felfogás terjedt el a köztudatban, nem látszik indokoltnak a megváltoztatása, elég rámutatni, hogy eredeti, hadrendi értelemben a Székely Hadosztály elnevezést csak az egykori 38. hadosztály viselte.

A SZÉKELY HADOSZTÁLY ELLENÁLLÁSA

A csapatok létszáma feltöltöttségük csúcspontján is legfeljebb egy-két ezerrel haladta meg a tízezer főt. Ennyi emberrel Kratochwillnak a Belényestől Máramaroszigetig tartó teljes frontszakaszt kellett (volna) tartania. Ez képtelenség volt. Így – a domborzati viszonyokra támaszkodva – első sorban a folyóvölgyekben fekvő közlekedési útvonalakat biztosították na-

gyobb erőkkel, másutt tábori őrsök laza sora húzódott. Mélységi tagozódásról, megfelelő tartalékok biztosításáról szó sem lehetett.

Mialatt a Székely Hadosztály egyes részei elfoglalták a számukra kijelölt harcálláspontokat, még mindig nem volt nyilvánvaló, hogy az egység milyen jellegű tevékenységet végezhet s milyen mozgástérrel rendelkezik. Ismert, hogy a forradalom politikai vezetése kezdetben nem tartotta fontosnak az ország területi integritásának fegyveres védelmét, arra Károlyi először csak március elején éppen a hadosztály katonái előtt Szatmáron elmondott beszédében utalt mint kiemelt feladatra. De a fegyveres ellenállás elhatározása már jóval korábban, „saját hatáskörben” megtörtént. Kratochwill december közepén, a románok előrenyomulásakor közölte csapataival, hogy megszervezi a románok elleni aktív védelmet. Jellemző az állapotokra, hogy az utasítás nem az – árulkodó módon Honvédelmiről átnevezett – Hadügyminisztériumból érkezett, de az is, hogy ennek ellenére nem akadályozták meg az ellenállás megkísérlését.

Ugyanúgy jellemző a korra, az ország és a hadosztály viszonyaira, hogy az első ellentámadás nem Kratochwill parancsára, hanem Kubay Lajos ezredesnek, a 21. gyalogezred parancsnokának elhatározása alapján indult. 1919.

január 12-én a románok megtámadták az ezred Egeresen tartózkodó egységeit. A 21-esek ennek hatására Csucs térségébe húzódtak vissza. A kialakult helyzetben Kubay ellentámadásra határozta el magát, melyet engedély nélkül – csupán értesítve a hadosztály vezetését – 23-án meg is indított. Az ezred három nap alatt a kalotaszegi Malomszegig nyomult előre, ám a kialakult helyzet – északról és délről román irreguláris erők támadták a 21-eseket, míg Kolozsvár irányából a román hadsereghez is jelentős erősítés érkezett – az ezred bekerítésével és megsemmisülésével fenyegetett. Így kénytelenek voltak Csucsára visszatérni, ahol január 29-én egy francia bizottság látogatta meg az ezredet, felszólítva őket az ellenségeskedés beszüntetésére.

A front ezzel tulajdonképpen több hónapra megszilárdult. Csupán a lényeges viszonyokon nem változtató, helyi jelentőségű összecsapások zajlottak. A tisztikar egy része – főleg azon, székely származású kör, mely a kezdeti toborzásban is oroszlanrészt vállalt – azonban nagyon nehezen tűrte a tétlenséget. Mozgalmat szerveztek egy parancs nélküli támadás megindítására, melytől a hadosztály általános támadásának kikényszerítését remélték.

A terv azonban az idősebb, megfontoltabb parancsnokok ellenállásán megbukott. A „tétlenség” időszakának

Károlyi Mihály a Székely Hadosztály tagjai között, 1919. március 2.

legjelentősebb összecsapása mégis egy ilyen, felsőbb parancs nélkül megindított támadás következményeként alakult ki. A Szilágy megyei nemzetőrség zászlóalját Gyurotsik Mihály őrnagy vezetésével éppen a Zilahtól nyugatra található frontszakaszra vezényelték. Február folyamán a közeli városból sorra érkeztek hozzájuk a hírek a románok visszaéléseiről, erőszakoskodásairól. Mivel sokuk családja tartózkodott Zilahon, az embereket nagyon nehéz volt türelemre inteni. Végül február 22-én Gyurotsik el is rendelte a támadást Zilah, Zsibó és a Meszesgerinc visszafoglalása érdekében. A parancsnok azonban hamar elvesztette csapataival a kapcsolatot, így utasításainak betartását nem tudta ellenőrizni. Zilah visszafoglalása után a támadás nem folytatódott, a katonák a stratégiaileg fontos pontok elfoglalása helyett a polgári lakossággal mulatoztak. Amikor a román tüzérség észlelte a helyzetet, a kezén hagyott Meszesgerincről lőni kezdte a várost. Ennek hatására Gyurotsikék kénytelenek voltak feladni azt, a magyar lakosság jó része pedig elmenekült Zilahról. A balsikerű akció miatt az őrnagy hadbíró-ság elé került, s csak április elején térhetett vissza csapataihoz.

A SZÉKELY HADOSZTÁLY VISZONYA A POLITIKÁVAL

A Székely Hadosztályt vezetői – elsősorban Kratochwill – a Horthy-korban igyekeztek ellenforradalmi alakulatként bemutatni. Ennek jól körülírható és méltányolható okai voltak, ám az állítás mégsem volt komolyan vehető. Való igaz, hogy sem a legénysége, sem a tisztikara nem mutatta a forradalmi hevület jeleit, ám saját jól felfogott érdekében a hadosztály folyamatosan próbált együttműködni az országot vezető politikai erőkkel és a hadvezetéssel. Helyzetéből adódóan nem is tehetett mást. Ugyanakkor ez a saját maga által megalapozott vád a múlt rendszerben hozzájárult a hadosztály áru-lási mítoszának kialakulásához s e mítosz máig tartó fel-felbukkanásához.

Egyes politikai erőknek, politikusoknak azonban a kezdetektől bajuk volt a székelyek területvédelmi törekvéseivel. Különösen igaz volt ez a szociáldemokraták baloldali ellenzékére, illetve a sok titkos párttag miatt tőlük nem is minden esetben elkülöníthető kommunistákra. Személyesen Pogány

József emelhető ki, aki 1918 novemberének elejétől a Budapesti Katonatanács vezetője volt, s ezáltal nagy befolyással bírt az ország katonapolitikájára. Az 1918. október 25-től megalakult katonatanácsok behálózták a hadsereget, s a „forradalom vívmányainak” a hadseregben belüli érvényesülésére ügyeltek, mint például a rangjelzések használatának vagy a kommunikációban az aláfőle rendeltségi viszonyok megjelenésének tiltása s egyáltalán, a hierarchikus viszonyok megszüntetése.

A székely tisztikar – a legénység zöméhez hasonlóan – nem értett egyet ezekkel az előírásokkal. Jó részük számára fontosabb volt a szülőföld védelme, mint a „progresszív” eszméknek való megfelelés. A hadsereg hierarchia, fegyelem nélkül nem képes működni. Ott, ahol a legtöbb esetben percek alatt kell dönteni, cselekedni, nem működik a teljes körű demokrácia, a legénység „szavaztatása” a támadás vagy visszavonulás kérdéséről. Ezt a székelyek próbálták megmagyarázni a csapatokhoz delegált bizalmi férfiaknak, ám az általában erős ideológiai képzettséggel felvértezett katonatanács-i tisztviselők nem fogadták el érveiket. Így a váll-lapok, tisztelgések általában maradtak, viszont a helyzetet a bizalmi férfiak folyamatosan jelentették Budapestre.

Mindehhez hozzájárult a csapatok ellátatlanságának kérdése is. Nehezen tisztázható, hogy a felszerelés- és az élelmiszer-utánpótlás akadozásában mekkora szerepe volt az ország általános gazdasági helyzetének, s mekkora

Károlyi Mihály a Székely Hadosztály tagjai között, 1919. március 2.

az egyes esetekben bizonyítható budapesti szabotázsnek, de a székelyek hadvezetésbe vetett bizalmát nem erősítette a nélkülözés. Ilyen viszonyok közepette egyre nőtt a feszültség. Február elején Budapesten Pogány József egyik beszédében már ellenforradalmi alakulatként jelölte meg a Székely Hadosztályt, s a feltöltésére irányuló toborzást ellenforradalmi szervezkedésként bélyegezte meg. A beszédre egyes megszólított ezredek a debreceni sajtóban közöltek választ, melyben kifejtették, hogy elutasítanak bármilyen ellenforradalmi szervezkedést, de a számukra mindennél fontosabb honvédelmi feladataikat csak a fegyelem fenntartása mellett látják megvalósíthatónak.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után az új berendezkedéstől a honvédelem hatékony megszervezését remélték, s úgy tűnt, a Vörös Hadsereg felállításával várakozásaik be is teljesülnek. Ám a székelyek hamarosan megtapasztalhatták, hogy az új rendszerben „különutasságukat” már nemcsak a szavak szintjén nem tolerálják. A *Vörös Újság* hosszú cikket szentelt a Székely Hadosztály ellenségként történő bemutatásának. A csapatokhoz hamarosan minden addiginál nagyobb számban érkeztek komisszárok, akik megpróbálták a legénységet fellázítani előljárók ellen. Ez a törekvés általában a visszajára sült el, több esetben a tiszt

A SZÉKELY HADOSZTÁLY PARANCSNOKA

Kratochwill Károly

A Székely Hadosztály parancsnoka, Kratochwill Károly 1869 végén született Brünnben, ahol édesapja, Kratochwill József a debreceni magyar királyi 39. ezredben szolgált katonatisztként. Morva eredetű családneve és szülővárosa okán gyakran hitték morvának.

Már az édesapja is magyar identitású volt, aki tizenhat éves kőszegi diákként 1848-ban belépett a honvédseregbe, ahol tüzerként szolgált. Miután megsebesült és fogságba esett, büntetésből besorozták a császári seregbe. Az indulás nem nyomta rá bélyegét pályájára, 1866-ban már századparancsnok volt, s a custozzai csatában fényes haditettet hajtott végre embereivel. Hősieségéért magyar nemesi címet kapott. A haditett színhelye, a Monte Santa Croce után a szentkereszthegyi előnevet viselhette.

Az édesapa állomáshelyváltozásainak megfelelően gyakorta költözött a család, Károly később Brassót tekintette otthonának. 1884-ben a morvaországi Märisch Weisskirchen-i (Morvafehértemplom) Katonai Főreáliskolában kezdte meg katonai tanulmányait, majd tizenhét évesen felvételt nyert a Bécsújhelyi Katonai Akadémiára. Mindez szokványos pályáiv, ám az ezeket 1894-től követő Bécsi Hadiiskola már különlegesebb: egyrészt ide évente csak kevesek juthattak be, másrészt ez az intézmény számított a vezérkar előszobájának.

A különböző csapatszolgálatok mellett az 1900-ban vezérkari századossá kinevezett Kratochwill a katonai oktatásban is feladatokat kapott, előbb a pécsi Honvéd Hadapródiskolában, majd a Ludovikán tanított. 1909-ben életének fontos állomásához érkezett, a Habsburg-

család magyarországi ágához, József főherceg udvartartásába, József Ferenc és László gyermek főhercegek mellé került nevelőnek. Az itt eltöltött öt év egész életére kihatással volt. A családdal kialakított jó kapcsolatát egész életében ápolta. Fontos volt az is, hogy az első világháborúban alakulata sokszor József főherceg irányítása alatt szolgált, aki nyilván külön figyelmet szentelt egykori családi emberének. De a főhercegi ház vacsoráin, fogadásain megismerkedhetett a közélet krémjével is, megalapozva a Horthykorban meglévő terjedelmes kapcsolati hálóját.

Az első világháború kitörésekor Kratochwill kényelmes udvari beosztásából önként jelentkezett frontszolgálatra, ahol a nagyváradi m. kir. 4. gya-

ségnek örvendett. A háború után is rengeteg levelet kapott egykori beosztottjaitól, több esetben keresztapaságra is felkérték.

Katonai pályája a román fogságból történt hazatérte után hamar befejeződött. 1921 és 1923 augusztusa között a debreceni vegyesdandár és a debreceni katonai körlet parancsnoka volt. Innen a Hadtörténeti Múzeum élére helyezték át, amit sikeres harctéri parancsnokként feltétlenül viszszalépésként élhetett meg. Katonai pályájának 1925 elején szakadt vége – a hadseregnek a győztes hatalmak által engedélyezett alacsonyabb létszámára hivatkozva –, tettejéhez mérten fiatalon, ötvenhat évesen nyugdíjazták. Ettől a pillanattól számítható a még

Rendszeresen levelezett például az elhunyt király családjával, illetve br. Lehár Antallal is kapcsolatban állt. A politikai irányzat egyik legjelentősebb képviselője, gr. Hunyady József felsőházi tag 1926. szeptember 29-én kelt levelében biztatta Kratochwillt, hogy induljon a közelgő választásokon. Az ugyanezen politikai körhöz sorolható Ernszt Sándortól is maradt ránk Kratochwillhoz íródott levél.

Buzgó katolikusként természetesen a felekezet egyházi-politikai vezető köreivel is kereste a kapcsolatot. Fennmaradt levelezése Serédi Jusztinián érsekkel és Kornis Gyula piarista oktatáspolitikussal. Több irat tanúsítja, hogy tevékeny részese volt akkori lakóhelye, Kelenföld katolikus gyülekezeti életének, oklevelet kapott az eucharisztikus kongresszus szervezésében végzett munkájáért.

De nemcsak a katolikus-legitimista táborral tartotta a kapcsolatot. Inkább integráló, mint megosztó személyiség volt. Teleki Pál volt és leendő miniszterelnök „kedves barátom”-ként szólította meg leveleiben. Az éppen regnáló miniszterelnök, Bethlen István a rá jellemző szűkszavúsággal hátrította el egy bajtársi egyesületi eseményre szóló meghívását. A felsőházi tag – a korban talán mai megítélésénél jelentősebb munkásságúnak tartott író – Herczeg Ferencsel is levelezett. Az argentinai magyar konzul a chilei konzul személyére vonatkozóan kért tőle ajánlást.

Nem meglepő, hogy Kratochwill a két világháború között jelentős személyisége volt a magyar revizionista mozgalomnak is. A Székely Hadosztály élén végzett tevékenysége révén a régi magyar határok védelmének emblematisz alakja

KRATOCHWILL VAGY KRATOCHVIL?

Kratochwill Károly a Székely Hadosztály parancsnokaként még w-vel és két l-lel írta a nevét. Később v-vel és egy l-lel kezdte használni családnevét, valószínűleg a Vitézi Széknek tett engedményképpen. A Kratochwill név különböző változatai egyébként gyakoriak voltak a Monarchia magyar felében is, elég például Vajda János műzsájára, Georginára, Kratochwill Mimi művészettörténészre vagy Baróti – eredetileg Kratochfill – Lajos labdarúgóedzőre gondolnunk.

logezredhez került mint az I. zászlóalj parancsnoka. Nem sokkal később az ezred parancsnoka lett, majd a háború vége felé a „négyesek” és a debreceni „hármások” alkotta 39. dandár élére került. Katonáival – az „agyagemberekkel” – mind a galíciai, mind a hírhedt isonzói fronton helytállt. A Monte San Michele védelméért a két világháború között megkapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. Egyéb kitüntetései mellett legalább annyit számított neki, hogy katonái között nagy népszerű-

két évtizedet élt, rendkívül aktív, energikus Kratochwill intenzív közéleti tevékenysége.

Bár a tábornok szervezett keretek közötti politikai tevékenységet nem folytatott, mégis jól kirajzolható politikai álláspontja. Személyes meggyőződése, korábbi élményei alapján leginkább a legitimista-katolikus alapelveket valló politikai erők mérsékelt, a mindenkori kormányokat támogató részével talált nézetközösséget, bár ápolta a kapcsolatokat a legitimista erők radikálisabb, emigrációt választó részével is.

volt. A Székely Hadosztály Egyesület vezetőjeként Kratochwill az elcsatolt országrészek visszavételére irányuló mozgalom fontos alakjává vált. Ezenkívül egyéb, egyértelműen revizionistaként jellemezhető szervezetekben is töltött be vezető tisztségeket. Áttételesen szintén kapcsolódtak a revízió ügyéhez azon szervezetek, melyek hazánk külföldi népszerűsítését, az elszigetelt ország külpolitikai szövetségesi rendszerének újjáépítését szolgálták. Ezek közül tisztséget töltött be például a Magyar–Lengyel Egyesületben, a Székely–Finn Társaságban, a Magyar–Francia Kultúrligában és a Magyar Külügyi Társaságban.

Munkabírását, tetterejét jelzi, hogy intenzíven foglalkozott hobbjáival is. Érdeklődése a festészet és a zene iránt szintén intézményesült, szerepet vállalt a Magyar Iparművészek Országos Egyesületének elnökségében, a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség és a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület választmányában, valamint a Mozart Egylet vezetőségében is. De nemcsak adminisztratív tevékenységet végzett e területeken. Sokat festett például, ránk maradt művein – jó rajztechnikával, de kissé „képregényhatású” stílusban – főleg az életével kapcsolatos hadieseményeket örökítette meg.

Kratochwill a második világháború kitérője s főleg a második bécsi döntés után reménykedett, hogy reaktiválják, és speciális tapasztalatait Erdély szolgálatában kamatoztathatja. Reményeiben azonban hamar csalatkoznia kellett, a honvédelem vezetői már nem azokból a körökből kerültek ki, amelyekben ő korábban oly otthonosan mozgott. A háború alatt főleg nyaralójában, Balatonszepezden tartózkodott, össze-összejárva József főherceg és a többi, közelben tartózkodó pályatárs családjával. A szovjet megszállást, világa, egzisztenciája összeomlását (egyebek mellett budapesti lakását is elvesztette) nem sokkal élte túl, 1946-ban Budapesten hunyt el.

teknek kellett kimenteniük a propagandistákat a legénység karmai közül. De némely visszaemlékezésekben áldozatok is szerepeltek...

A hadosztály hátában található, egyes szerveiknek helyet adó alföldi városok (Nagyvárad, Debrecen, Nagykároly, Szatmár) lakossága viszont általában forradalmi érzelmű volt. Nem egy esetben a szolgálati ügyekben ezeken átutazó vagy ott tartózkodó székely tiszteket atrocitások érték. Az események miatt a székelyek több városban felléptek az őket támadó helyi direktorium ellen, ezeket az eseteket az ellenoldal természetesen ellenforradalmi cselekményekként állította be.

A helyzet rövid idő alatt teljesen elfajult. A bizalom mindkét fél részéről visszafordíthatatlanul megingott. A front kulcspontján, Csucsán a 21. ezred helyére a Vörös Hadsereg hadvezetése a budapesti vasutasok egyik ezredét rendelte. (Más források nemzetközi zászlóaljakról tudnak.) Az új alakulat tagjai érkezésük közben a vasúti kocsikból a vezetékek porcelánszigetelőire, illetve legelésző állatokra lövöl-

döztek. A beérkezés után kirabolták az egyik tiszt étkezdét, majd éjjel-nappal tovább ropogtatták fegyvereiket, pazarolva az amúgy is nagyon szűkös lőszerellátmányt. Ilyen állapotok közepe indult meg a teljes frontvonalon két nappal később, április 16-án a nagy román támadás.

FEGYVERLETÉTEL

A meginduló támadásban az új csucsai védők egy pillanatig sem tartottak ki, ellenállás nélkül megfutamodtak. Ettől kezdve védtelenül állt Nagyvárad, s emiatt egyrészt kettészakadt a védelmi vonal, másrészt a teljes északi szakaszt a bekerítés fenyegette. Nem volt más hátra, mint a minél rendezettebb körülmények között megvalósítandó visszavonulás. Az egyes alakulatok a románokkal számtalan esetben és helyszínen összecsapva vonultak vissza Mátészalka térségébe, hogy ott erőiket egyesítve még menteni próbálják a menthetőt.

Kratochwill már április elején látta, hogy végleg két tűz közé került. Ezért egy elkeseredett irreális próbálkozást tett: parlamentert útján megkísérelte a helyi antantkiküldötnél, Gondrecourt tábornoknál elérni, hogy állítsa meg a

románokat addig, amíg a székelyek megdöntik Kun Bélák hatalmát. Bár a Tanácsköztársaságot az antant ellenében szemlélte, annak megbuktatását nem Kratochwilléktól remélte. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a követek tragikomikus viszontagságok következtében nem is tudták küldetésüket teljesíteni, Gondrecourt elutasító válasza csak a brassói fogolytáborban ért el Kratochwillhoz.

A nagy román offenzíva megindulása után alig egy héttel Mátészalka térségében csaptak össze a főerők. Az egyenlőtlen küzdelem a székelyek vereségével végződött. A hadosztály vezetői előtt több lehetőség merült fel. Az egyik alternatíva a Vörös Hadseregbe testületileg történő beolvadás lett volna. Ez ellen számtalan érv szólt. Egyrészt ekkor már néhol nyílt fegyveres konfliktusba váltó ellenségeskedés zajlott a székelyek és a vörösök között. Másrészt a hadosztály vezetői az ellenforradalmárság bélyege miatt joggal tarthattak esetleges kivégzésüktől is. Ugyanakkor a legénység jó része – bár Erdélyért, a szülőföldjéért a végsőkig küzdött volna, de – elutasította a Kun Bélák hadseregében történő szolgálatot. Lelkesedésüket az sem hozta meg, hogy a Vörös Hadseregbe tagozódás esetén a székelyekre bün-

A nagyváradai 4. honvéd gyalogezred I. zászlóalj tisztikara, 1914

A nagyváradai 4. honvéd gyalogezred I. zászlóalj tisztikara 1914 aug.
 esküvel a kultúr. kőre.
 Lelet: Kecskés, Kratochwill Karoly vezetésénél
 az I. honv. II. parancsnok.

tető-nevelő századokba kerülés vagy jobb esetben eredeti alakulataik „szét-szórása” várt volna.

A másik lehetőség a románok előtti fegyverletétel volt, amelyről már 18-án megindultak a tárgyalások. A mátészalkai vereség ezeket felgyorsította, s az egyezményt 25-én Demecserben írták alá. Ám az ezredes előtte még megkérdezte csapatait a döntésről, nem kötelezte őket az egyezményhez történő csatlakozásra. A többség mégis a fegyverletételt választotta. Döntésükben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy ügyüket veszni látták, s a románok előtti fegyverletételtől azt remélték, legalább hazatérhetnek otthonaikba. Szép számmal akadtak azonban olyanok is, akik a fegyverletételt megtagadták. Ők különböző viszonytárságos utakon később csatlakoztak a Vörös Hadsereghez, azon székelyek egy részével egyetemben, akik a csucsaai áttörés után már nem is tudtak egyesülni a főerőkkel. Egy részüknek kiemelkedő szerep jutott az északi hadjárat későbbi sikereiben. De az 1918 novemberében indult történet a Tanácsköztársaság bukásával sem ért véget, Kratochwill egykori katonái közül sokan még a Nemzeti Hadseregben is szolgáltak.

A román fél – megsértve az internálásra szóló egyezményt – a székelyeket hadifogságba vetette. A tisztikar zöme Brassóba, a legénység többsége a Regátba került. Innen még 1921-ben is küldtek leveleket egykori parancsnokoknak, hogy segítsen nekik a szabadu-

FEKETE HÚSVÉT KÖRÖSTÁRKÁNY ÉS KISNYÉGERFALVA MAGYAR ÁLDOZATAI

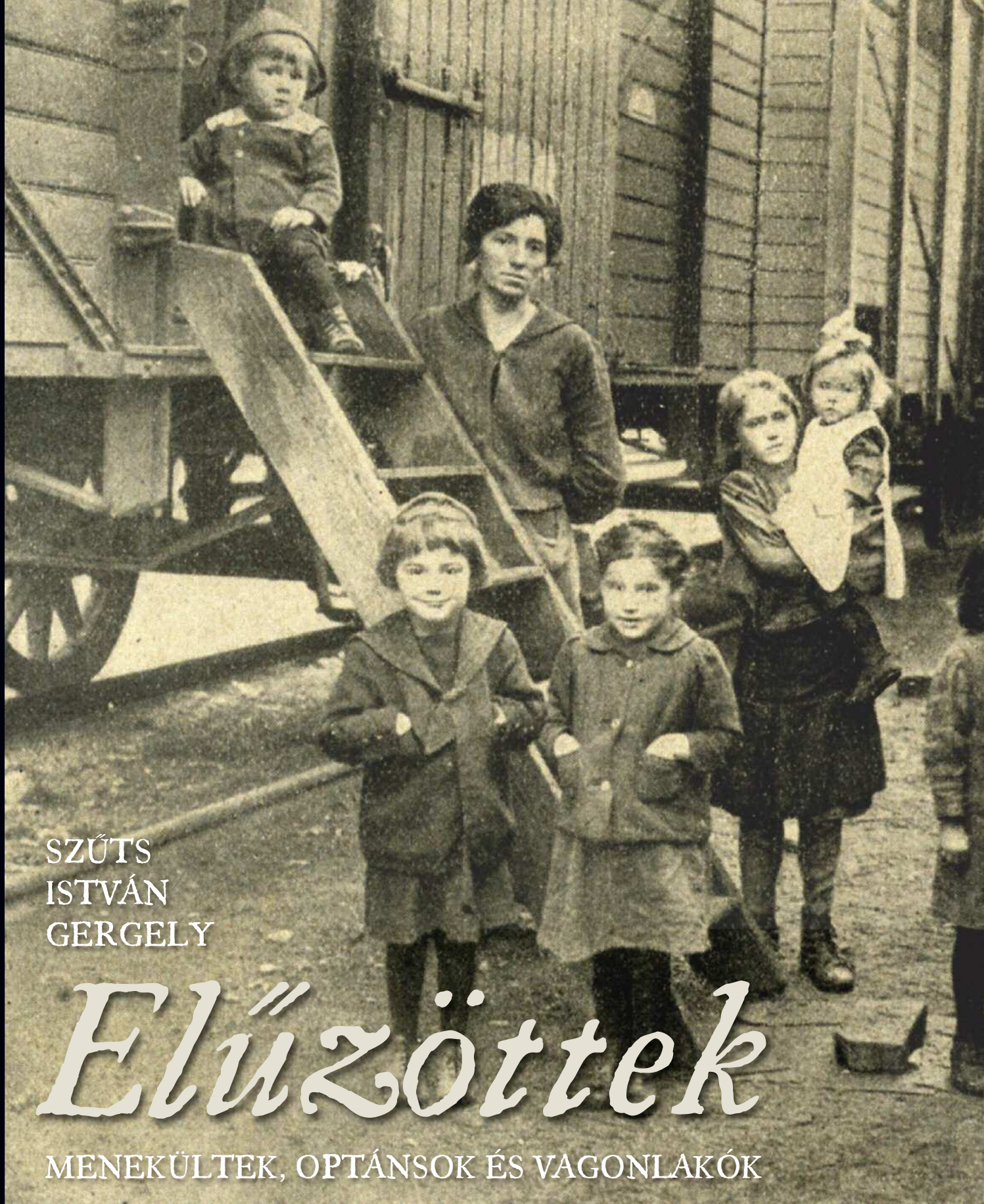
Kratochwillék védelmi vonalának legdélebbi része a Belényesi-medence térsége volt. A már régóta román többségű területen néhány falu őrizte még magyarságát. Lakosság-számban és a magyarság számárányában kiemelkedett közülük Köröstárkány. Az itteni magyarok segítettek a frontszakaszon ellenálló Verbőczy-különítmény tevékenységét. A csucsa front összeomlása után ez a terület is védhetetlenné vált. A különítmény távozása után a helyi magyarok magukra maradtak. Április 19-én román irreguláris erők jelentek meg, tagjaik közt környékbeli emberekkel. Tárkányt és a szomszédos Kisnyégerfalvát kirabolták, és válogatott kegyetlenséggel végeztek minden magyarral, akit otthon találtak (sokan elmenekültek már házaikból). A vérengzésnek több mint kilencven áldozata volt. A halottak emlékének ápolását egészen a Ceaușescu-rendszer bukásáig tiltotta a román hatalom, ma emlékfal őrzi neveiket.

Pogány József, a Budapesti
Katonatanács vezetője, 1919

lásban. Kratochwillt néhány tisztársával a román állam elleni cselekmények miatt perbe fogták. A vádat végül – talán annak abszurditása miatt, hiszen 1920. június 4-ig Romániának semmilyen jogi alapja nem volt Erdély birtoklására – ejtették. Az utolsó katonáival egy időben az ezredes is szabadult.

A Székely Hadosztály szűk féléves fennállása, működése tehát nem sikertörténet. Ám rengeteg tanulsággal szolgál. Rámutat azokra az ilyen-olyan okokból bekövetkező hiányosságokra, melyek az amúgy is kilátástalannak tűnő hadi helyzetet tovább rontották. Annak ellenére, hogy a '16-os betörés után szétesett román hadsereg elsősorban az erdélyi román emberanyag, illetve az itt talált k. u. k. hadianyag révén erősödött meg, nem állítható, hogy egyszerű lett volna megállítani. De az igen, hogy a korabeli magyar politika tehetett volna többet egy ütőképes hadsereg megszervezéséért. Vagy legalább gyanakvását, némely politikusa rosszindulatát időlegesen háttérbe szorítva engedhette volna a pozitív kezdeményezések érvényesülését. ♦

A szerző jogász, levéltáros,
MNL Veszprém Megyei Levéltára

SZÜTS
ISTVÁN
GERGELY

Elűzöttek

MENEKÜLTEK, OPTÁNSOK ÉS VAGONLAKÓK

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai vereségének pillanatában a magyarországi határszéleken megkezdődtek a

szomszédos államok fegyveres alakulatainak előkészületei. 1918 novemberétől a visszavonuló magyar hadsereggel együtt

biztonságot remélve több tízezen igyekeztek az ország belseje felé. A rövid idő alatt szinte kontrollálhatatlanná váló

tömeg méretéről az impériumváltás okozta közigazgatási káosz, majd átmenet miatt keveset tudunk jelenleg.

Annyi biztos, hogy magánszemélyek, családok és számos esetben munkahelyek, hivatalok komplett személyzetei indultak a magyar fennhatóság alatt maradt területek felé. 1918 decemberének első napjaiban például a dél-bánsági Kevevára (Kovin) vasútállomásának összes dolgozója volt kénytelen otthagyni munkahelyét és családjával együtt távozni a berendezkedő szerb csapatok miatt.

KIKÖLTÖZŐK

A menekültek megindulása tovább súlyosbította az amúgy is kritikus politikai, társadalmi és gazdasági helyzetben lévő ország állapotát. A tömegesen érkező menekültek regisztrálására és kontrollálására 1920 áprilisában életre hívták az Országos Menekültügyi Hivatalt (OMH), amelynek 1924-es jelentése szerint addig összesen 350 ezren érkeztek az utódállamokból Magyarországra területére. Közülük 1919-ben és 1920-ban 230 ezren. Mivel az OMH viszonylag későn, csak másfél évvel az első menekültek megérkezését követően kezdett munkába, az 1919-es esztendőről nem rendelkezettek megbízható adatokkal. Látva az 1918 novemberétől megindult menekülthullámot és figyelembe véve a nem vagy csak később regisztráltakat, az utódállamokból Magyarországra érkezettek száma elérhette a 400-430 ezer főt is.

Abban, hogy a menekültáradat nem öltött nagyobb méreteket, jelentős szerepe volt Bethlen István későbbi miniszterelnöknek, aki az Országos Menekültügyi Tanács vezetőjeként a

DOLGOZAT A VAGONLAKÓKRÓL

JÓZSEF ATTILA LEVELE
JÓZSEF JOLÁNNAK

A vagonlakók a hétköznapiak részévé váltak, különösen igaz volt ez a vidéki városokban. Jól példázza ezt József Attila 1920 októberében nővérének címzett levele, amelyben arról ír, hogy a makói iskolában a pályaudvar oldalvágányain élőkről kell fogalmazást írniuk.

„Most nem érek rá verseket kell írni, mert levelet is csak vasárnap szabad. De leckét írhatok bőven: pl. magyar órán a tanár azt mondta. (mikor kijavították a dolgozatokat) a következő dolgozat címe „A vagonlakók” 7 oldal október 26ra. És erről kell írni valamilyen hazafias dolgot.”

Makó, 1920. X. 24.

In: Fehér Erzsébet (szerk.): József Attila válogatott levelezése (Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 11.) Budapest, 1976, 13.

Bár a statisztikák szerint csak a Magyarországra menekültek körülbelül 10%-a élt hosszabb vagy rövidebb ideig vagonokban, helyzetük a magyar sors szimbólumává emelkedett. A menekültek többsége barakktelepeken, iskolákban, kaszárnyákban vagy magánházaknál lakott.

beáramlás korlátozására tett javaslatot. Bethlen úgy vélte, a nemzet számára súlyos következményekkel járna a menekültek további beözönlése: egyrészt az utódállamokban jelentősen csökkenne a magyarság számaránya, ami a revízió szempontjából rendkívül kedvezőtlen lenne, másrészt az áttelepülők komoly társadalmi feszültségeket idézhetnének elő az amúgy is súlyos helyzetben lévő országban. A Bethlen által beterjesztett és 1920. október 23-án elfogadott kormányrendelet így meghatározta, hogy a jövőben milyen jog alapján lehet a letelepedést kérni Magyarországon.

A rendelet elsősorban a családintegrációs céljából, a megkezdett egyetemi tanulmányok, valamint bizonyított kitasítások miatt érkezők esetében mérlegelt, más indokok alapján elvben senki sem kaphatott volna beutazási engedélyt. A menekültek továbbra is csak a kijelölt határállomásokon regisztrálhatnak, aki ezt elmulasztja, az később nem jogosult semmilyen se-

gélyre. A határállomásokra érkezők kérelmeit az OMH és a Belügyminisztérium (BM) kéttagú bizottságai bírálták el, és csak egységes döntésük után kaphattak a kérvényezők beutazási engedélyt.

Az OMH adatai szerint az 1920 októberében bevezetett, majd 1921 végéig negyedévente meghosszabbított szigorításoknak köszönhetően hivatalosan csökkent a Magyarországra áttelepülők száma. Egy 1921 júniusában kelt, szigorúan bizalmas belügyminisztériumi jelentés szerint azonban továbbra is tömegesen érkeztek az utódállamokból az országba. Ennek okát a határellenőrző szervek sokszor enge-

dékeny magatartásában, valamint az illegális beáramlásban látták. Éppen ezért ismét felhívták a hatóságok figyelmét arra, hogy az érvényben lévő rendelet értelmében az olyan kérvényezők (iparos, orvos, gyógyszerész stb.) ügyében, akiknek megélhetése – szemben a korábbi állami alkalmazottakkal – az utódállamokban továbbra is biztosított, sokkal szigorúbban járjanak el. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a belügyminisztérium a beköltözést korlátozó rendelet életbe lépése után egy évvel sem volt maradéktalanul elégedett az eredményekkel, bár az OMH adatai folyamatos csökkenésről tanúskodtak.

Az Országos Menekültügyi Hivatal nemcsak a menekültek elhelyezésével foglalkozott, hanem munkaközvetítőt, ingyenkonyhát, tanfolyamokat (szőlő- és borgazdaságitól az áruforgalmiig), gyereknyaraltatást szervezett és egész kis vállalatbirodalmat működtetett, amely egyrészt a foglalkoztatást szolgálta, másrészt az olcsóbb vásárlást a menekültek számára.

A beköltözés korlátozását nemcsak szociális és külpolitikai okok, hanem egyszerűen az ellátás biztosításának érdekei is megkívánták. 1921 nyarán és

ORSZÁGOS MENEKÜLTÜGYI HIVATAL

1919 ősztől tömegesen indultak el az utódállamok területéről Magyarországra a magukat magyarnak valló és nagyobb-részt kiutasított menekültek. A magyar kormányzat, érzékelve a helyzet súlyát, már szeptemberben külön ügyosztályt állított fel a béke-előkészítés koordinálására életre hívott Béke-előkészítő Iroda kebelén belül az erdélyi menekültek segítésére. A többi elszakított területről érkezők ügyét előbb olyan társadalmi szervezetek intézték, mint a Délvidéki Liga, a Felvidéki Liga vagy a Szepesi Szövetség. 1920 áprilisától

azonban földrajzi helyzettől függetlenül az összes menekült megsegítésével az Országos Menekültügyi Hivatalt bízták meg. A budapesti központtal rendelkező hivatal mellett hat vidéki városban (Székesfehérvár, Szombathely, Kaposvár, Szeged, Debrecen, Miskolc) területi illetékességgel bíró kirendeltségeket is létrehozottak.

A következő négy évben a hivatal legfontosabb feladata a menekültek regisztrálása, ideiglenes elhelyezése és anyagi támogatása, munkához és lakáshoz juttatása, munkaerőpiaci átképzése, vala-

mint jogi segítése volt. A hivatal nemcsak a legreménytelenebb helyzetben lévő vagyonlakhóknak, hanem más, egzisztenciális krízisben lévő menekülteknek is megpróbált segítséget nyújtani anyagi és természetbeni (ruházat, tüzelőanyag, ingyenes étkezés) juttatásokkal vagy munkaközvetítéssel, jogsegéllyel. Az anyagi források hiánya, valamint a nagyszámú igénylő miatt az Országos Menekültügyi Hivatal 1924-es megszüntetéséig csak a menekültek egy részének tudott valós segítséget nyújtani.

kora őszen például a súlyos tehervagonhiány a mezőgazdasági termés szállítást is veszélyeztette, ezért a kormány a beköltözők előtt három hónapra lezárta a határokat. A határzár azonban nem volt teljesen átjárhatatlan, hiszen ebben az időszakban is folytatódtak a legális beköltözések. Ez idő alatt legtöbbször nemzeti érdekre hivatkozással fontos intézmények magas rangú alkalmazottai, valamint ritkábban, külön megindokolva magánszemélyek is kaphattak beutazási engedélyt.

A menekültek többsége olyan, állami alkalmazásban álló személy volt, aki önként vagy kényszerből, legtöbbször az utódállamokban megkívánt hűségeskü megtagadása miatt távozott hivatalából, állomáshelyéről. A megszállt területekről, majd az utódállamokból való elvándorláshoz, meneküléshez természetesen számos ok vezethetett, azonban a leggyakoribb két ségkívül a kényszer, a fenyegetettség és a bizonytalanság volt.

AZ OPTÁLÁS

A trianoni döntés egyik legfontosabb kérdése – a szerződésben külön kitértek rá – az állampolgárság megítélése volt. A békeszerződés VII. részének 61–66. cikkei rendelkeztek az optálás, azaz az állampolgárság-váltás kérdéseiről. A 61. cikkely kimondta, hogy mindazok, akiknek (községi) illetősége azokon a területeken található, amelyek egykor az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezték és a trianoni döntés után nem maradtak magyar fennhatóság alatt, elvesztették magyar állampolgárságukat, és ezzel párhuzamosan az új állam polgárai lettek.

Az egyén választási szabadságát teljes mértékben nélkülöző rendelkezés nagyban elősegítette a magyar állammal lojális, határon túlra került állampolgárok nagy csoportjának kialakulását. A 63. cikkely ugyan megpróbálta valamelyest fenntartani az önrendelkezés látszatát azzal, hogy a 18. élet-

évüket betöltött személyek számára a békeszerződés életbe lépésétől számított egy éven belül lehetőséget adott az állampolgárság fenntartásának (opció) igénylésére. A 64. cikkely pedig az optálás jogkörét kibontva lehetővé tette az állampolgárság megtartását azok számára, akik faji vagy nyelvi alapon különböznek illetőségi helyük többségi társadalmától.

Az opciós rendelet a jogok mellett az állampolgárságukat fenntartó személyek kötelezettségeit is rögzítette. Eszerint az optálási határidő letelése után egy évvel kötelesek voltak áttenni lakhelyüket az általuk választott országba, ez azonban (elvben) nem jelenthetett vagyonszétosztást. A rendelet kikötötte, hogy az optálók megtarthassák korábbi ingatlanjaikat, ahhoz akadály nélkül visszajárhatnak, ingóságait pedig mindenféle illeték nélkül vihetik át az államhatáron.

A 65. cikkely próbálta szavatolni az opciós rendelkezés végrehajtását, eszerint mindenki saját döntése alapján választhatott állampolgárságot, hatósági rendelkezéssel, intézkedéssel befolyásolni senkit nem lehetett. A hétköznapiak során azonban az új államok hatóságai és helyi vezetői számtalan esetben igyekeztek távozásra bírni a magukat magyarnak vallókat. Ennek következtében olyan családok is útnak indultak, amelyek korábban ezt nem tervezték.

Az optálók állampolgárságuk megválasztása, valamint letelepedésük érdekében kénytelenek voltak írásos kérvényt benyújtani a letelepedésük helyéül választott magyarországi településekhez. Az optálási kérvényeket legkésőbb a trianoni békeszerződés életbe lépésétől (1921. július 26.) számított egy éven belül kellett benyújtani, az utódállamokból való kiköltözést pedig 1923. július 26-ig végrehajtani. Ez utóbbi dátumot többször is módosították, Magyarország és a szerb–horvát–

➤ A vagonokban sok esetben több nemzedék lakott együtt, számos esetben akár a háztartási alkalmazottak is. Minden család két vagonnal rendelkezett: egyikben tartotta a holmijait, a másik lakhatásra szolgált. A kimenekített holmik tárolása általában is örök rákfeneje volt a menekült-létnek. Se vége, se hossza a tönkrement-eltulajdonolt bútorok feletti pereknek, panaszkodásoknak.

➤

szlovén állam között például egészen 1930. november 1-jéig toldott ki.

A MEGÉRKEZÉS, AZ ÚJ ÉLET

A magyar területre érkező menekültek első útja (hivatalosan) valamelyik állami szervhez kellett, hogy vezessen. Ez a csoportosan, vasúti szerelvényeken érkezők esetében már a határon felállított fogadóállomásokon megtörtént, ahol az OMH alkalmazottai igyekeztek lajstromba venni őket. Hat, határ közeli településen (Hidasnémeti, Lőkősháza, Biharkeresztes, Szeged, Szombathely, Szob) hoztak létre ellenőrző kirendeltségeket, ahonnan az adategyeztetést követően az ország belseje felé irányították a menekültek szerelvényeit. Alapvetően az adott település kapacitásától, az elosztási rendszertől és az egyéni kapcsolatoktól függött, hogy a menekültek az első állomáshelyen maradtak vagy továbbindultak az ország belseje, elsősorban a főváros felé.

A menekültek jelentős része ideiglenesnek tekintette új helyzetét, és egészen a trianoni döntés megszületéséig reménykedett a korábbi állapotok visszaállításában és a hazatérésben, ezért elsősorban 1919-ben a regisztrálatlan érkezettek közül sokan megpróbáltak észrevétlenül maradni a magyar hatóságok előtt. Végül a maradás érdekében ők is kénytelenek voltak hivatalosan bejelentkezni.

1920-tól kezdődően országszerte több tízezer személy nyújtotta be optálási (állampolgársági) kérelmét. A kérvényezők a történeti Magyarországon minden szegletéből érkeztek és rendkívül különböző társadalmi státuszúak voltak. Így az állami alkalmazottak mellett földbirtokosokat, gyarmatárú-kereskedőket, vasgyári munkásokat, háztartásbelieket és nyugdíjasokat is találhatunk közöttük.

Számtalan közismert személy is magyar állampolgárságért folyamodott ezekben az években. 1922. július 28-án például az Ausztriához került Borostyánkőről érkező Almásy László nyújtotta be kérvényét a szombathelyi városházán. Az utazó és felfedező – aki szombathelyi tartózkodása alatt IV. Károly visszatérési kísérletében is részt vett – ezekben az években a püspöki palotában lakott. Több százezer személyhez hasonlóan kényszerből hagyta el szülőföldjét az OMH elnöke, az erdélyi Petrichevich-Horváth Emil is. Raj-

tuk kívül még számtalan példát lehetne hozni, áttelepült egyetemek híres professzorait vagy politikusokat, arisztokratákat említve.

A menekültek elhelyezése és ellátása komoly problémát okozott a törvényhatóságoknak. Az 1924-ig áttelepült 400-430 ezer személy lakáshoz juttatása a korszak lakáspolitikáját és súlyos lakáshelyzetét figyelembe véve szinte lehetetlennek tűnt. A kormányzat politikája már a kezdetektől arra irányult, hogy előbb elhelyezzék, majd megfelelő életkörülmények közé juttassák az utódállamokból érkezőket. Ez azonban a vártnál is nehezebben alakult, hiszen hamar kiderült, hogy nem néhány, hanem több tízezer kérvényezőről lesz szó. Ilyen mértékű igényre sem a befogadó települések, sem a hazai lakás piac, sem a szociális rendszer nem lehetett felkészülve.

JÖN A TÉL!
A DÉLYVIDÉKI LIGA GYÜJTÉSE
A VAGONLAKOK
ÉS MENEKÜLTEK
GYÁMOLÍTÁSÁRA.
SEGÍTSETEK VAGONLAKÓINKON ÉS MENEKÜLTJEINKEN,
AZ EZERNYI SZEGÉNY KIS GYERMEKEN!
OKTÓBER 2-ÁN SZOMBATON:
HÁZIGYÜJTÉS, AZ ÖSSZES MÚLATÓHELYEKEN PERSELYGYÜJTÉS. ZÁRÓRA 3 ÓRAKOR.
OKTÓBER 3-ÁN, VASÁRNAP:
PERSELYGYÜJTÉS EGÉSZ NAPON.
A MÚLATÓHELYEKEN VÁLTOTT JEGYEK ÁRA
A MAGASZTOS CÉLT SZOLGÁLJA.

Bár a menekültek Magyarország tragédiájának szimbólumává váltak, Beczassy Judit, Ignác Rózsa, Zilahy Lajos, Szitnyai Zoltán sorsukat ábrázoló regényei, novellái mára szinte feledésbe merültek.

A lakáshiány a hazai nagyvárosokban már az első világháború idején is komoly gondokat okozott, hiszen alig lehetett használható ingatlanokhoz, bérleményekhez jutni. A kialakult lakáskriszisa egyik oka az volt, hogy a hazai lakásgazdálkodást a háború óta inkább a már meglévő lakások újraelosztása és nem a lakásállomány bővítése jellemezte. Ez a körülmény és az 1916 után bevezetett kötött lakásgazdálkodási rendszer együttesen hozzájárult a szabad lakáspiaci forgalom korlátozásához. Mivel új, nagy állami be-

A rossz higiénés helyzet mellett a vagonok között a balesetveszély jelentette a legnagyobb kihívást az otlakóknak és a hatóságoknak.

A pokoli lakhatási körülményeken a főváros és a központi kormányzati szervek, illetve egyes magánvállalatok építkezésekkel igyekeztek segíteni. Ilyen, menekültek számára készült telep volt a fővárosban például a Pongrác úti telep, a Juranics úti telep, a pestszentlőrinci Állami Lakótelep vagy a különböző, női nevű (Lenke, Mária Valéria, Augusztina) barakktelepek.

ruházások nem történtek és a kereslet messze meghaladta a kínálatot, jelentősen felértékelődtek az ingatlanok. A lakáshiány miatt felvert árak, gyakori bérlőcserék és folyamatos konfliktusok jellemezték nemcsak a főváros, de a nagyobb vidéki települések mindennapjait is.

Hivatalosan a lakáshivatalok feladata volt a menekültek lakáshoz juttatása. Ez azonban a hatalmas számú igénylő és a rendelkezésre álló kis számú szabad ingatlan miatt alig működött. A lakást kérvényezőket esélyeit csökkentette, hogy 1918 őszétől a megszállt területekről érkező polgári lakossággal együtt állami intézményeket is el kellett helyezni a fővárosban és a megyeszékhelyeken. Miskolcra például ekkor került az egykori tótsóvári erdőigazgatóság, a kassai tankerü-

leti főigazgatóság és postaigazgatóság, a kerületi rendőr-főkapitányság, az ungvári főreáliskola, valamint az eperjesi jogakadémia. Ezeknek az intézményeknek a működtetéséhez megfelelő épületekre volt szükség, ez pedig prioritást élvezett a polgári lakosság igényeivel szemben. Hasonló volt a helyzet más megyeszékhelyeken és kiváltóképp Budapesten is.

OLDALVÁGÁNYON

A súlyos lakáshiány miatt 1919 őszétől a menekültek egy részét csak tömegszállításokon vagy vasúti vagonokban tudták elhelyezni. 1920 és 1923 között országos szinten általában 1500-2000 vagon szolgált lakóhelyként úgy, hogy közben az itt élők jelentős része ingóságainak egy részét már nem a szom-

MAGYAR VAGONLAKÓ TESTÜLET

1920 szeptemberében Szűcs Jakabné és többen a budapesti Nyugati pályaudvaron élő vagonlakók közül a MÁV által tervezett kiköltöztetés miatt úgy döntöttek, hogy saját kezükbe veszik ügyüket. Felhívást intéztek a főváros állomásain élő sorstársaikhoz, majd Magyar Vagonlakó Testület néven egyesületet alapítottak s beadványban fordultak Teleki Pál miniszterelnökhöz és Tomcsányi Pál igazságügy-miniszterhez. Azt kérvényezték, hogy maguk is felkutathassanak üresen álló lakásokat, bérléményeket, amelyeket aztán a lakáshivatalok számukra kiutalhatnak.

Az igazságügy-miniszter engedélyt adott erre, így a testület néhány nappal később napilapokban tett közzé felhívást

a lakástulajdonosok felé. Elképzelésük azonban sikertelennek bizonyult, hiszen egyetlen olyan önként jelentkező sem akadt, aki felajánlotta volna üresen álló bérléményét a vagonlakók számára. Ezért az érintettek maguk kezdték el felkutatni a város üresen álló, lakhatásra alkalmas helyiségeit.

Több vidéki városban is előfordult, hogy az állami lakáselosztás működésképtelensége miatt a legnehezebb helyzetben lévők maguk próbáltak megoldást találni. Ennek megfelelően ezekben az években a lakáshivatalok megbízottjai mellett menekült magánszemélyek és csoportok járták a települések utcáit, hogy feltérképezzék az üresen álló lakásokat.

A Magyar Vagonlakó Testületének jelentése szerint akciójuknak köszönhetően két hónap alatt háromezer vagonból sikerült lakásokba költöztetni menekült családokat. A mindezt tíz évvel később papírra vető visszaemlékező beszámolója azonban erősen túlzó lehet, hiszen 1920 szeptemberében az ország egész területén összesen 3753 vagonban éltek menekültek. Az mindenesetre megállapítható, hogy a testület szervezett formában juttatta lakáshoz tagjainak egy részét. Azonban feladatai a következő években is csak alig érezhetően csökkentek, hiszen még 1924 júniusában is országgszerte 967 vagonban 2841 személy volt kénytelen a pályaudvarok oldalvágányain élni.

A menekültek között értelemszerűen felülreprezentáltak az állami, vármegyei szolgálatból elbocsátott középosztálybeliek, de a vagonlakás nem ismert társadalmi hierarchiát: találunk a vagonokban törvényszéki bírót, postatisztet, írónót egyaránt.

A legtöbb problémát mégsem az együttélés, hanem a kényszer és néha az otthonosság érzetének javítása érdekében beszerzett házi- és használatok jelentették. „Békeidőben” mindez megengedhetetlen lett volna, azonban a helyzetet felmérve a MÁV és a helyi törvényhatóságok tiltás helyett legtöbbször hallgatólagosan elfogadták ezt. Így a vagonvárosokban a megfelelő higiéniai és biztonsági állapotok garantálása esetén az ott élők tarthatnak néhány szárnyast vagonjaik között. Természetesen hamar akadtak olyanok, akik már nemcsak saját szükségleteik, hanem a piaci igények szerint próbálták fejleszteni „gazdaságukat”.

A higiéniai hiányosságok, valamint a megszorodó háziállatok jelentősen növelték a komfort nélküli kocsik jelentette egészségügyi kockázatokat. Nem véletlen, hogy rövid idő elteltével több állomáson is tífusz- és vérhasjárvány ütötte fel a fejét. Az ingyenkonyhák, az Amerikai Misszió és más segélyszervezetek hathatós segítsége ellenére a kezdetektől problémát okozott a higiénikus étkezés kérdése is. A vagonlakásokban található „konyhák” melléktermékei ugyanis számos esetben a sínek közé kerültek, ami természetesen magával hozta a rágcsálók, elsősorban a patkányok elszaporodását.

A pályaudvarok és állomások amúgy is zárt terei az elkerített karámok, a vagonok előtt leválasztott privát terek miatt drasztikusan szűkültek. Ez pedig fokozott balesetveszélyt jelentett, elsősorban az ott élő gyermekek számára. Több állomáson súlyos, akár halálos sérüléseket is okozott egy-egy ilyen baleset. Az ideiglenesen ott elhelyezett menekülteknek saját és családtagjaik érdekében különösen figyelniük kellett az állomás mindennapi működéséhez hozzátartozó tolatásokra és szerelvénymozgatásokra.

Az évtized végére a MÁV vagonjai lassan felszabadultak, ám ez nem jelentette a menekültkérdés hatékony és megnyugtató megoldását. A következő évtizedben ugyanis a pályaudvarok oldalvágányai helyett ideiglenes

szédos kocsiban, hanem berraktárakban tárolta. Budapesten például az 1921-ben a menekültek számára kislakásokká átalakított Magyar Lőszergyár Rt. üresen maradt raktárait jelölték ki erre a célra. A súlyos lakáshiány miatt rövid ideig olyan, akkoriban vagy később közismert személyek is vagonokban éltek, mint Cholnoky Jenő földrajzprofesszor vagy Kosáry Domokos.

Az utódállamokból Magyarországra érkezők a legtöbb esetben két vagonot kaptak használatra. Az egyikben élte mindennapjait a család, míg a másikban megmaradt ingóságait tárolta. Az amúgy is zsúfolt privát terek a hideg beálltával tovább szűkültek, hiszen a tételre kiutalt tüzelőt is zárt helyen, azaz a raktárwagonban kellett tárolniuk. A zsúfoltságot fokozta, hogy a tiltások és ellenőrzések dacára több család bevételük növelése érdekében albérlőt

vagy ágyrajárót is fogadott ideiglenes otthonába.

Mivel több ezer család nemcsak néhány hetet, hanem hónapokat, akár éveket is kénytelen volt vagonokban élni, ezeken a telepeken lassan kialakultak íratlan szabályok és szokások, amelyek a mindennapok során elviselhetővé tették az együttélést. Ezek a vagonvárosok, annak ellenére, hogy lakóik száma és így méreteik is gyakorta változtak, egy „klasszikus” településhez nagyon hasonlóan működtek. A döntően munka nélküli családok között gyorsan kialakultak olyan társas érintkezési formák, mint például a szomszédolás vagy éppen a cserekereskedelem. A folyamatosan lakóhelyet és munkát keresők a kölcsönösség elve és a sorsközösség érzete miatt pedig rendszeresen vigyáztak egymás családtagjaira és értékeire.

ECCE HOMO!
 A MINISZTERELNÖK A BÉKESZERZŐDÉS ÁTADÁSÁNAK
 NAPJAIBAN MEGMUTATJA A MAGYAR NYOMORT AZ
 IDEERKEZETT AMERIKAI PÜSPÖKÖKNEK
 (RÉVÉSZ ÉS BIRÓ FÖLVÉTELE)

1920 és 1924 között az Országos Menekültügyi Hivatal két étkezdéje (a budapesti Király és a Nagykorona [ma: Hercegprímás] utcában) napi több mint kétezer embernek biztosított ingyenes vagy kedvezményes étkezést, összesen mintegy kétmillió adag ételt szolgálva ki. De hamarosan más szervezetek is működtettek inéskonyhákat, így például a MÁV is.

A vagonlakók helyzetük furcsasága folytán állandó tárgyai voltak a külföldi küldöttségek érdeklődésének, nyomoruk nyilvánvaló volta miatt pedig a hatóságok is szívesen vezették a rendezőpályaudvarokra az amerikai, japán vagy brit látogatókat

szállásokon, barakktelepeken, külvárosi nyomortanyákon és ideiglenes albérletekben éltek – olykor akár évtizedekig is – olyan, többségükben egzisztenciát vesztett családok, amelyek nem voltak képesek megkapaszkodni új környezetükben. Természetesen a menekültek integrációja sem csak a kudarcról szólt, jelentős részük korábbi egzisztenciáját megteremtve vagy éppen azon túllépve sikeresen tudott alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. ♦

A szerző levéltáros, MNL
 Veszprém Megyei Levéltára (PhD)

ALC
ERDEKES ÚJSÁG

VIII. ÉVFOLYAM 40. SZÁM.

ÁRA 5 KORONA.

CSONKA-MAGYARORSZÁG-NEM-ORSZÁG,
EGÉSZ-MAGYARORSZÁG-MENYORSZÁG.

GYŐRI RÓBERT

A területi revízió tudományos érvei

A MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNY NAGY-MAGYARORSZÁG MELLETT

Az első világháborút lezáró békekötések tárgyalóasztalainál nemcsak politikusok, diplomaták, hanem tudósok, mindenekelőtt geográfusok is helyet foglaltak. A földrajztudósokat a legtöbb érdekelt ország szakértői között az első sorokban találjuk, hiszen a békeszerződések legfontosabb vitatémái területi, földrajzi kérdések voltak. A tudós szakértők szerepe azonban az igazán lényeges kérdések eldöntésében nem volt jelentős, hiszen a területi rendezésről a politikai, hatalmi érdekek, illetve stratégiai megfontolások döntöttek, a tudományos érvek legtöbbször a már korábban megszületett döntések legitimálására szolgáltak. Ennek ellenére a tudomány embereinek igyekezetére nem lehetett panasz: a geográfusok mindegyik érintett országban a legkorszerűbb tudományos eszközöket vetették be nemzetük igazának bizonyítására. A hatalmas népszámlálási adatbázisokból könnyen értelmezhető mutatószámok, majd látványos, szuggesztív tematikus térképek készültek, mindenekelőtt nemzetiségi (a kor szóhasználatára szerint „néprajzi”) térképek.

Nagyvárad

Kassa

Szabadka

A földrajztudósok a területi kérdések rendezését a kor legmodernebb földrajzi elméleteire épülő, komplex érvrendszerekkel próbálták alátámasztani. Az akadémiai földrajzban a 20. század elején a táj-földrajzi, regionális földrajzi elméletek váltak egyre népszerűbbé, amelyek az egyes tájak-vidékek természeti arcúata (domborzata, talajadottságai, éghajlata stb.) és társadalmi jellegzetességei (települései, gazdasága, kultúrája) közti kölcsönhatásokat, összefüggéseket kutatták. Joggal gondolhatták, hogy ezen az alapon lehetséges az egyes vitatott területek hovatartozását eldönteni.

A BÉKE TUDOMÁNYA

A határmegvonások által érintett régiók, országok helyzetének feltárásában, sajátosságaik jobb megértésében a földrajzosok kulcsszerepet szántak ezeknek az elméleteknek, hiszen ezek éppen az összetett, sokféle elemből összeszövődő területi kérdésekre ígértek elfogulatlan választ. A tudósok

„hadra fogását” a tudomány vélt objektivitása is kívánatosá tette, hiszen a földrajz „a természet örök törvényeit”, „hideg igazságait” tudta szembeállítani a pillanatnyi politikai érdekek esendőségével. A geográfusok pedig a nemzetükért vállalt szolgálat mellett tudományterületük megerősödését és saját szakmai előrelépésüket remélhették a nagypolitikához kapcsolódástól.

A magyar földrajztudomány a háború során nem készült tudatosan a békekötésre, az ország területi épsége mellett érvelő első szakértői anyagokat csak az összeomlás küszöbén, 1918 őszén kezdték összeállítani. A behozhatatlan késedelmet a magyar geográfia magas minőségű tudományos anyaggal próbálta orvosolni: a *Földrajzi Közlemények* 1918 7–9. füzetében jelent meg *A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz* címet viselő közlemény. A Teleki Pál vezetésével összeállított, bő harmincoldalas tanulmány a legfrissebb táj-földrajzi irodalomra támaszkodva foglalt koherens rendszerbe minden olyan fontos földrajzi érvet, amelyet azután a két világháború közti

magyar földrajz fejlesztett tovább a revidió tudományos alátámasztásra.

Teleki már a háború előtt is a francia emberföldrajz híve és magyarországi népszerűsítője volt, ezért nem véletlen, hogy a tanulmányban a legtöbb hivatkozás a korabeli francia geográfusok munkáira történt. Emellett taktikai megfontolások is a francia elméleti bázis mellett szóltak: a legfontosabb tárgyalófélnek a franciák számítottak, és a magyar földrajzosok abban bíztak, hogy a francia tudományos eredményekre hivatkozás megyőző érvelésnek számíthat Nagy-Magyarország fenntartása érdekében.

A bizonyítás során a magyar geográfusok rendre a természetföldrajzi egység eszméjéből indultak ki. „*Minden morfológiai, geológiai vagy tektonikai avagy orográfiai térképen Magyarország mint jól meghatározott kerek egység tűnik szemünkbe*” – fogalmaz a Magyar Földrajzi Társaság szózata. A Kárpát-medence világos természetföldrajzi választóvonalakkal rendelkező nagytáj, amelyet északon és keleten a Kárpátok koszorúja övez, nyugati határát pedig az Alpok nyúlványai jelö-

Koldusszegény volt mindenki * MENEKÜLTSORS

Én mindent elkövettem, hogy feljuthassak Budapestre. Szeptember 24-től október 5-ig jártam utána, hogy a megszálló oláh katonaság engedélyt adjon erre. De a Tiszán senkit sem akartak átengedni. Végül is elhatároztam, hogy szökve megyek át. Október 6-án vonattal eljutottam Szajolig. Itt kiszálltam, s táskámat a vonatban egy becsületes képű vasutasra bíztam, s azután az oláh katonának által már megvizsgált kocsiba ügyesen ismét visszazöktem. Így jutottam át a Tiszán. Éjjel érkeztem Budapestre. Itt egy Törökszentmiklósról való tanárnál, Dankó Istvánnál töltöttem el az éjjelt, azután, másnap, október 7-én elhelyezkedtem Vira Anci nevű unokatestvérénél, aki akkor már Jiraszek Béla mérnök felesége volt. Azután a közoktatásügyi minisztériumban jelentkeztem, és szolgálati beosztást kértem.

Be is osztottak a Szabadoktatási Tanácshoz, de közben Teleki Pálnál járva, ő azonnal beosztott a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Irodájába, amelynek ő volt a vezetője. Itt mint földrajzi szakelőadó főleg a kartográfiai munkákkal kellett foglalkoznom. Sikerült a minisztériumban azt is elintéznem, hogy Virát beosztás szolgálatára a törökszentmiklósi polgári fiúiskolához. Ezt a hivatalos írást egy odamenő utassal be is tudtam küldeni neki. Most tehát ismét volt állása mindkettőnknek, csak azt nem tudtam, hogy kerülök újra össze családommal.

Lakáshoz úgy jutottam, hogy Fattinger Sándor régi egyetemi barátom segítségével elhelyezkedtem Újpesten a Főiskolai Szociális Telepen. Ő is itt lakott, s az volt a terv, hogy majd itt fogok végleg elhelyezkedni. Mikor Vira egy vasutas segítségével október végén fel tudott jönni meglátogatni, már itt laktam.

Új beosztásom közvetlenül Teleki Pál munkatársává tett. Főleg a béketárgyalásokhoz szükséges térképek készítése, azoknak a Magyar Földrajzi Intézetben való sokszorosításának irányítása volt a feladatom. Munkaköröm nagyon érdekes és nagyon változatos volt, de nem veszélytelen, mert Budapest oláh megszállás alatt volt, s ilyesmivel foglalkozni nem lehetett. Irodánk a királyi palota északnyugati szárnyának második emeletén volt. Velem egy helyiségben dolgozott Ezry Sándor, Teleki Pál személyi titkára, akiről később kitűnt, hogy az oláhoknak kémkedett, továbbá Kristóffy József, aki a második világháború előtt oroszországi követünk lett. Sok érdekes és nagynevű emberrel kerültem itt kapcsolatba, pl. Apponyi Albert, gr. Bethlen István, s együtt dolgoztam Kovács Alajossal, a Statisztikai Hivatal elnökével és még sok mással.

Helyzetem tűrhető volt. Délben a külügyminisztérium étkezőjében ebédeltem én is, az elképzelhető legszűkösebb módon. Koldusszegény volt mindenki. Ruházatom igen gyenge állapotban volt, felöltöm még Karánsebesen készült a háború végén egy elviselt és befutott katonaköpenyből, de ekkor mindenki rongyos volt. Legnagyobb gondom az volt, hogy családomtól október végétől kezdve teljesen el voltam zárva, mert az oláhok a Tiszán át még a postát sem engedték keresztül. Jól kerestem, mert tanári fizetésem mellett még pótlékot is kaptam a Béke-előkészítő Irodától, de családomnak semmit sem tudtam eljuttatni, holott tudtam, hogy nélkülöznek.

Fodor Ferenc: *Élettörténet*. In: Győri Róbert – Steven Jobbitt (szerk.): *Fodor Ferenc önéletrajza*. ELTE Eötvös József Collegium, Bp. 2016. 235–350. o. Az idézet helye: 323–324. o.

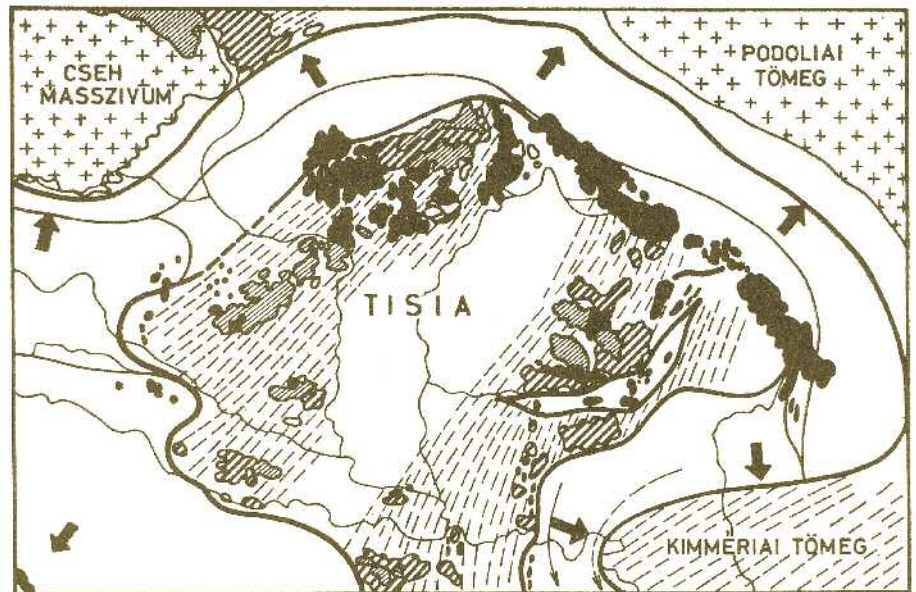
lik ki. A déli határ viszont természet-földrajzilag nem ennyire markáns, talán ez magyarázza, hogy a politikai határok is ezen a vidéken voltak a legbizonytalanabbak. A jól kirajzolódó határok nemcsak a medence domborzatában öltenek testet, hanem az éghajlat, a növény- és az állatvilág egységes jellegében is érvényesül a hatásuk.

TERMÉSZET- ÉS GAZDASÁGFÖLDRAJZI ÉRVEK

A természetföldrajzi egység gondolatát a 20–30-as években Prinz Gyula Tisia-elmélete mélyítette el. Az elmélet szerint a Kárpát-medence mélyén egy ősi, kristályos tömb, a Tisia-masszívum rejtőzik, amely körül mint kaptafa körül gyűrődött fel a Kárpátok. Prinz hangsúlyozta, hogy a természet – vagy a Gondviselés – évmilliókkal ezelőtt formálta ki a Kárpát-medencét egy ország tökéletes természeti alapjául, és ezt a földtörténeti időkből visszanyúló egységet nem tudják megbontani az időleges államhatárok. Igazat kell adnunk a Magyar Földrajzi Társaság szózatának: Nagy-Magyarország határai a korabeli domborzati és geológiai térképeken még akkor is szembetűnők, ha ezeken az államhatárokon nincsenek feltüntetve, ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a természetes határok látványos megjelenését a választott ábrázolási technika nagyban elősegítette. A jól megválasztott ábrázolási forma Prinz Gyula földtörténeti térképének politikai földrajzi áthallásait is felerősíti (1. ábra).

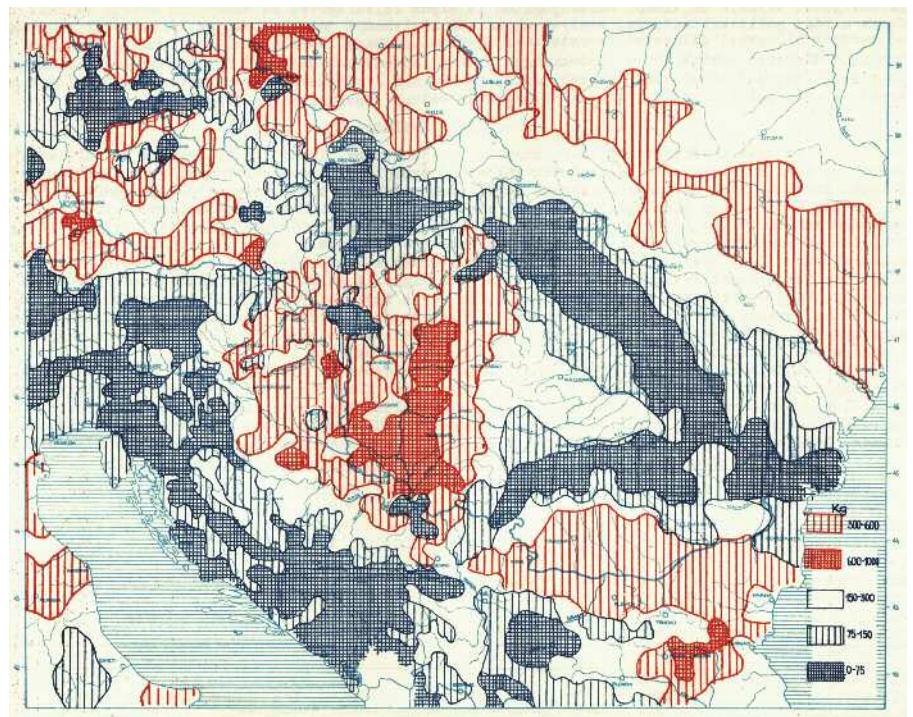
Különösen fontos szerepet szántak a magyar geográfusok a természetföldrajzi érvek sorában a vízrajzi egység gondolatának. A Kárpát-medence folyói ugyanis kevés kivételtől eltekintve a Dunába, annak is a történeti Magyarországra eső szakaszába torkollanak. Ez az előnyös hidrográfiai helyzet viszont az új határvonással rendkívül sérülékennyé vált, hiszen a magashegységi vízgyűjtőterületeken végrehajtott beavatkozások (a felszintakaró megváltoztatása, erdőirtások) növelik az alföldi területeken az árvízveszélyt. A hegyekből induló, gyors lefutású árvizek elleni védekezést az is megnehezítheti, ha az információáramlás előtt új akadályok tornyosulnak.

A lehetséges következményeket drámai hangütésben fogalmazta meg a Magyar Földrajzi Társaság szózata: „Az árvízvédelem és hírszolgálat egysze-

1 | A KÁRPÁT-MEDENCE ŐSI, KRISTÁLYOS MASSZÍVUMA, A TISIA-TÖMB

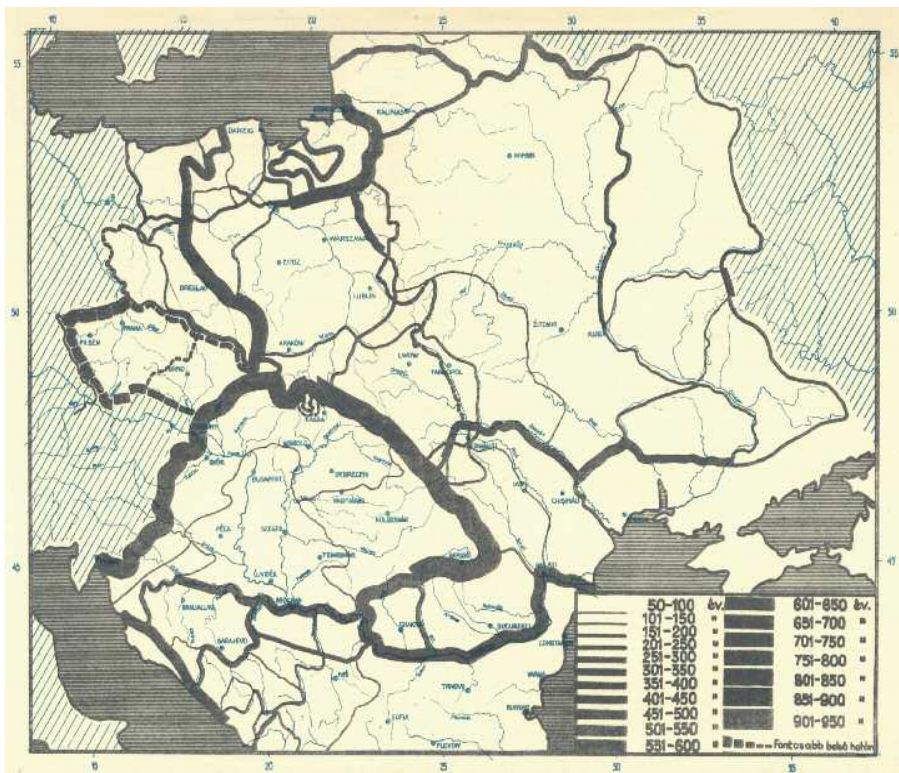
Forrás: Prinz Gyula: Magyarország földrajza. Danubia, Pécs, 1926. II. tábla
Jelmagyarázat: 1. Karbon redők | 2. Prekarbon masszívum
3. Mezozóos képződmény | 4. Eruptívum | 5. Karbon rögök

2 | MAGYARORSZÁG, A GAZDASÁGI TERMELESÜKBEN EGYMÁSRA UTALT, EGYMÁST KÖLCSÖNÖSEN KIEGÉSZÍTŐ TÁJAK HARMONIKUS EGYSÉGE. BÚZA- ÉS ROZSFEJADAG - FELESLEG ÉS HIÁNY.

Forrás: Rónai András (szerk.): Közép-Európa Atlasz. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp. – Balatonfüred, 1945. A Magyar Földrajzi Múzeum archívumából, Rónai András személyes ajándéka.

Jelmagyarázat: A fehéren hagyott területek a két kenyérmagból önellátóak, a pirossal színezett területeken felesleg, a kékkel színezetteken hiány mutatkozik.

3 | RÓNAI ANDRÁS „ÁLLAMHATÁR-TARTÓSSÁGI” TÉRKÉPE AZ EZERÉVES HATÁROK. AZ ÁLLAMHATÁROK TARTÓSSÁGA KÖZÉP-EURÓPÁBAN (1000–1920).

Forrás: Rónai András (szerk.): Közép-Európa Atlasz. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp. – Balatonfüred, 1945. A Magyar Földrajzi Múzeum archívumából, Rónai András személyes ajándéka.

rűen lehetetlenné válnék, ha Magyarország feldaraboltnék [...], mert az ellenségeink követelése alapján felosztott Magyarország Közép-Tiszájának és a szerb Alsó-Tiszájának népét a fenyegető árvíz-veszedelemtől a Bodrog és Hernád mellől a tót, a Latorca és Tisza mellől a rutén, a Visó, Szamos és Körös mellől az oláh kellene, hogy figyelmeztesse!”

Magyarország egységét nemcsak természeti földrajzi, hanem számos gazdaságföldrajzi megfontolás is támogatta. A magyar geográfusok a Kárpát-medencét gazdasági termelésükben egymást kölcsönösen kiegészítő tájak harmonikus egységének látták, olyan gazdasági térnek, amely táji sokszínűségének köszönhetően szinte az önelátásra is képes. A gazdasági érvelés a tájföldrajzi hagyománynak megfelelően természetföldrajzi alapokon nyugodott. Leegyszerűsítve a következő módon lehetne összefoglalni az elmélet lényegét:

A Kárpát-medence belső területe, az Alföld, a Kisalföld, a Dunántúl jelentős része domborzati, éghajlati és talajadottságainak köszönhetően a legfontosabb agrártermékekből, különösen kenyérgabonából saját lakosságát messze meghaladó népesség ellátását tudja fedezni. Ugyanakkor ezek a tájak fában, ásványkincsekben, energiahordozók-

A Kárpát-medence gazdasági egysége

Ha felütjük Európa történelmi térképének 10. századi lapját, s az akkori államalakulatokat összehasonlítjuk a 20. század eleji államalakulatokkal, egyetlenegy államot találunk rajta változatlan helyén, alakjában és nagyságában, a Kárpáti-medencét már akkor egyedül elfoglaló magyar államot. Rendkívül fontos politikai földrajzi tény ez, és erős bizonyíték e föld és a magyarság államalkotó erejének páratlan szimbiózisáról.

Még a legvilágosabb politikai földrajzi egységek is a legzavarosabb államalakulási képet mutatják tíz század előtt. Az Ibériai-félszigeten a Kordobai kalifátus, León, Navarra és a Spanyol örgrófság osztozkodtak. A 20. században földrajzilag igen kedvezően elhelyezkedett Franciaország területe akkor még kénytelen volt a mozaik-szerű részekből álló Burgundiának és a Német-római császárság egy részének is helyet adni. A Lombard-medence egy ál-lamban volt akkor a Germán-alfölddel, a

nagyobbik brit szigeten viszont három állam szorongott. Tehát sehol sem alakultak ki még a földrajzi és az állami harmóniák a Kárpát-medencén kívül. A magyar állam területének tíz század múltán való azonossága mellett még külön ki kell hangsúlyoznunk az évezred alatt való viszonylagos változatlanságát és tartósságát is. Ezt egyetlen európai állam sem tudja önmagáról bizonyítani.

Szent István államalkotásában aligha játszott még lényeges szerepet a medence gazdasági egység volta, hanem csak védelmi szempontok, annak felismerése, hogy a kárpáti kereten belüli terület a kárpáti erdőségek oltalmában könnyebben megvédhető, s az, hogy ez a tér egész és elégséges a magyar állam számára. A gazdasági egység sokkal későbbben lett nyilvánvaló és felismert értéke ennek a medencének. A gazdasági egységé váló rendeltetésének felismerése már csak akkor történhetett, amikor az itteni vérségi tár-

sulásból alakult nemzet kiegészült a különféle fajú és nyelvű népek csoportjává, amely ebben a medencében együtt megtalálta gazdasági szükségletei közös kielégítésének lehetőségeit. Ettől kezdve kétségtelenül a gazdasági egység is államalkotó erői között szerepelt a Kárpát-medencének.

Amikor a medencén belül viszont az egyetlen nemzeti állameszme helyett több nemzeti állameszme támadt, ezek lettek győztesek a közös gazdasági állameszmevel, illetve gazdasági érdekekkel szemben, s ezek a nemzeti eszmék erőt vettek az egész medence közös védelmi potenciáin is. A Kárpáti-medence tehát elvesztette a benne élő népek előtt a megbonthatatlan-sághoz kötött közös védelmi és gazdasági vonzóerejét.

Fodor Ferenc (1946): A magyar lét földrajza. MTA Könyvtár Kézirattár, Ms 10739/I. szöveg, 689. o., Ms 10739/II. ábrák. 440–441. o.

ban szegények és ipari nyersanyagok behozatalára szorulnak. Emiatt a hegyvidéki peremterület és medence síkvidéki középső része között egyfajta természetes munkamegosztás és árucseré alakult ki, amelynek megbontása nemcsak a magyarság, hanem a Kárpát-medence nem magyar ajkú nemzetiségei számára is kifejezetten káros.

A két világháború között a gazdaságföldrajz mellett a revíziós propaganda is sokszor visszatért ehhez a gondolatához – a Magyarországtól elcsatolt hegyvidéki lakosság éhezésének rémképét felfestve. A Kárpát-medence tájainak gazdasági egymásrautaltságát a tudomány eszközeivel leghatásosabban talán a *Közép-Európa Atlasz* gazdasági térképei szemléltetik (2. ábra).

HÁZ, FALU, VÁROS

A természetföldrajzi és gazdaságföldrajzi elgondolásokkal összhangban álltak a településföldrajzi érvek is. A századelő földrajztudománya a városok kialakulásában, a városok térbeli helyének „kijelölésében” fontos szerepet tulajdonított a tájhatároknak. Minden egyes táj a saját természeti adottságaihoz alkalmazkodó gazdasági termeléssel rendelkezik, és termékeit a tájhatárokon kialakult vásárvonalakon cseréli ki. Ezeknek a vásárvonalaknak a legenergikusabb, közlekedésileg legjobb helyzetű pontjain alakulnak ki a városok.

A Kárpát-medence legmarkánsabb vásárvonala a hegyvidék és a síkvidék határán fut, a városokat pedig a hegyvidékről a folyóvölgyekben, szorosokban kifelé futó utak mentén találjuk. Ilyen városok például az Erdélyi-középhegység és az Alföld találkozásánál Nagyvárad, Arad vagy az Alpokalja és a Kisalföld határán Sopron. Magyarországon a hegyvidék és a síkság tájhatára sokszor nyelvi, nemzetiségi határ is, maguk a tájhatárra települt városok gyakran többnyelvűek. Ezért a nyelvhatárhoz igazodó országhatár esetén eldönthetetlen, hogy ezek a városok melyik tájhoz, melyik országhoz tartozzanak. A hosszú idő alatt, szerves fejlődés során kialakult településhálózati rendszerbe történő drasztikus beavatkozás további károkkal jár – érveltek a magyar geográfusok. Az országhatár szélére szorult városok vonzáskörzete féloldalas lesz, ez egyrészt a városok gazdasági stagnálásához, másrészt a központ nélkül maradt, piacukat veszített falvak sorvadásához vezet.

Magyarország soknyelvűségét természetesen a magyar földrajztudósok sem vitatták, viszont azt vallották, hogy a magyarok és a nemzetiségek közti nyelvhatár nem képezheti az országhatár alapját. A nyelvhatár ugyanis a legtöbb vidéken nem éles vonal, hanem egy széles, vegyes lakosságú, nyelvszigetekkel tarkított zóna vagy egyenesen többnemzetiségű falvak övezete. Míg a magyarság zöme egy nagyobb és egy kisebb tömbben él a Kárpát-medencében, addig a nemzetiségi területek felszabdaltak, mozaikosak. Még ott is, ahol a nemzetiségi lakosság többséget alkot (pl. a Felföld északi megyéiben a szlovákok, Erdély és a Partium jelentős területein a románok), településterületük foltjait rendre lakatlan hegyvidékek szakítják meg. Ezt az álláspontot meggyőzően támasztotta alá Teleki Pál híres „néprajzi” térképe, a *Carte rouge*. A területi integritás megtartását célzó térkép nemcsak az egyes nemzetiségek térképi színének taktikus megválasztásával, hanem a lakatlan területek hangsúlyozásával is törekedett a magyarság súlyának „vizuális” erősítésére.

A Kárpát-medence egységét a magyar geográfia természetföldrajzi és társadalomföldrajzi indokokkal egyaránt alátámasztotta. A komplex érvelésben a történelemnek is fontos szerep jutott, hiszen a táji egységet kézzelfoghatóan bizonyította, hogy a nagytáj évszázadokon át egybeesett a Magyar Királyság területével. A magyar politikai földrajz a két világháború között sokféle frappáns statisztikai eljárással, egyszerűbb és összetettebb mo-

dellekkel, ábrákkal vetette össze Nagy-Magyarország, illetve a mesterségesen létrehozott Csonka-Magyarország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia adottságait. Ezek közé tartozott Rónai András „államhatár-tartóssági” térképe is, amely – a déli országhatár kivételével – a történeti magyar határban találta meg Közép-Európa legstabilabb államhatárát (3. ábra).

Az 1920-as, 1930-as években a magyar földrajz számos ponton kapcsolódott be a területi revízió ügyébe. Egyrészt biztosította a revíziós törekvések számára a tudományos munióit, másrészt az iskolákban is ébren tartotta Nagy-Magyarország gondolatát, és szerepet játszott a revíziós eszme bel- és külföldi népszerűsítésében. A korabeli magyar közgondolkodásban a földrajz nem csupán intézményesen töltött be fontos szerepet: a földrajzi diskurzus a korábinál sokkal erősebben átjárta a mindennapokat, hiszen a nemzeti tér védelme alapvetően területi földrajzi téma volt. A földrajzi szimbólumok nagyon sok formában jelentek meg a tankönyvekben, az újságokban, a beszédekben, a kor operettjeiben, nótáiban, a közterek megformálásában, átalakításában stb. Nemcsak a földrajztudományt járta át a revíziós diskurzus, hanem a revíziós közbeszéd is a földrajzon alapult. ♦

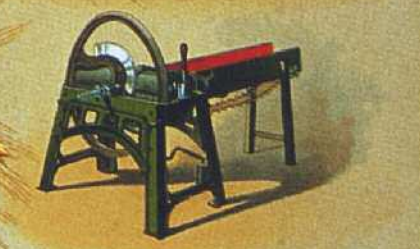
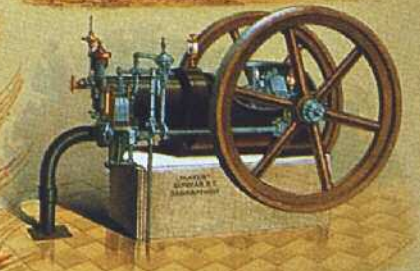
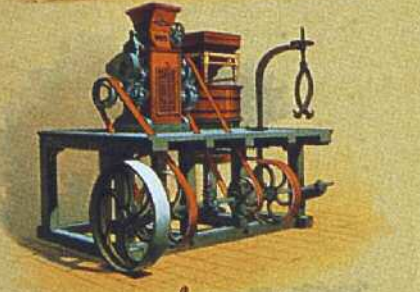
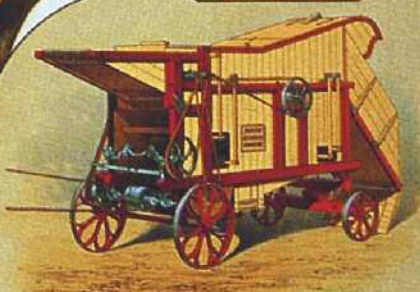
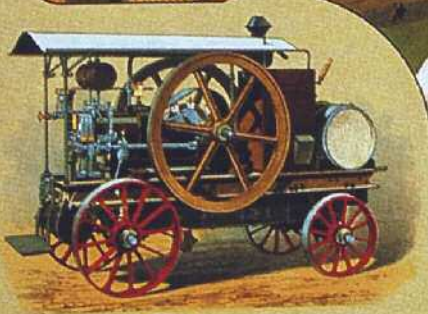
Győri Róbert geográfus,
tanszékvezető docens,
ELTE Társadalom-
és Gazdaságföldrajzi Tanszék

MAYER "GÉPGYÁR

VAS-ÉS FÉMÖNTÖDE

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG SZOMBATHELY

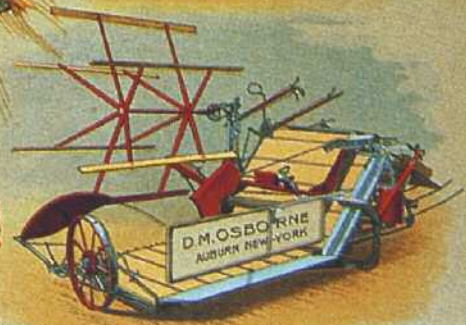
ALAPÍTTATOTT 1850

FIÓK =
RAKTÁR:

BUDAPEST
V, LIPÓT-KÖRÚT 15.

Magyarország gazdaságának dualizmus kori fejlődése kapcsán sokan látják „félíg üresnek a poharat”, azaz elégtelennek a bő fél évszázad alatt elérteteket. A számszerű eredmények – akár Németországgal, akár Ausztriával vagy Csehországgal összevetve is – szerénységre intenek. Kétségtelen, hogy a magyarországi iparfejlődés és városiasodás képtelen volt a mezőgazdaságból megélni nem tudó falusi tömegeket teljes egészében „felszívni”, de a megtett út így is tiszteletre méltó! Országunk több területen is a fejlődés élvonalába került. A legkorszerűbb technikát alkalmazta például a vasúti infrastruktúra és járműgyártás, a malom- vagy éppen a villamosipar terén. Magyarország gazdaságilag elmaradott országból fejlett infrastruktúrával rendelkező, a világpiaci vérkeringésbe bekapcsolódó ország lett.

A szombathelyi Mayer Gépgyár Vas- és Fémöntőde plakátja a századforduló éveiben. A gyár 1902-ben alakult részvénytársasággá. Az állam százezer koronás szubvencióval támogatta az új szellemű gyárat, amely termékei közé felvette a legkorszerűbbnek számító benzin- és szívgázmotorokat, benzinlokomobilokat is. Emellett mezőgazdasági gépek és eszközök, malomberendezések széles körét gyártották. 1913-ban bemutatták az első Magyarországon gyártott belső égésű motoros traktort. (Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár)

ESTÓK JÁNOS

Mi veszett oda a nagy háborúval és Trianonnal?

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGA 1914-BEN

DINAMIKUS NÖVEKEDÉS

Ausztria–Magyarország súlyos belpolitikai válság felé haladt a 19. és a 20. század fordulóján. A Monarchia utolsó békeéveit nézve kijelenthető, hogy a birodalom gazdasága egészségesebb volt, mint az 1867-ben béklyóba vert állami jogi rendszere, politikai és szociális feszültségekkel terhes világa. A magyarországi gazdaság teljesítményének a századfordulón bekövetkezett megtorpanását például 1906 és 1913 között ismét dinamikus növekedés váltotta fel.

1848 és 1918 között a mezőgazdasági termelés évente átlagosan 1,7%-os, az ipar 4,5%-os növekedési ütemet mutatott fel. A gyáripar fejlődése a századforduló és az első világháború között felgyorsult: a gyárak száma kétszerezésére (2700-ról 5500-ra) emelkedett, munkásaik létszáma 302 ezerről 563 ezerre növekedett. Az egykorú statisztikák gyárnak a 20 főnél több munkással és gépi berendezéssel dolgozó ipari üzemet tekintették. Az ipari munkáságnak így már több mint a fele a gyáriparban dolgozott.

A gyáripar fejlettségének és termelékenységének fontos mutatója, hogy az erőgépek teljesítménye megháromszorozódott, 307 ezer lóerőről 930 ezerre emelkedett. Az ipari termelés nagyobbik hányadát – csaknem háromnegyedet – a gyáripar adta ugyan, de a kisipar számos iparágban (ruházati ipar, építőipar és általában az ipari szolgáltatások terén) meghatározó maradt és képes volt a fejlődésre. A kisiparban alkalmazott munkások száma 363 ezer főről 448 ezerre növekedett. Az első világháború előtt az ipar részesedése az ország

nemzeti jövedelméből a kiegyezés kori 15%-ról 28%-ra emelkedett.

Magyarország lakosságának több mint másfélszeres növekedése, a dinamikus városiasodás és az ipari népesség lélekszámának a mezőgazdaságiénál gyorsabb ütemű gyarapodása kitágította a belső piacot. Súlyos, időben a dualizmus korán túlmutató gondot jelentett azonban, hogy a népesség jelentős hányadát (30-40%-át is) kitevő agrárszegénység tagjai alig jelentkeztek fogyasztóként a piacon. Családok százezrei rendezkedtek be önellátásra, és csak a legszükségesebb, házilag elő nem állítható iparcikkekét vásárolták meg. Ez pedig fékezte a magyar gazdaság modernizációját, az ipar – különösen a fogyasztási ipar – fejlődését.

A BELSŐ TŐKEKÉPZŐDÉS MEGERŐSÖDÉSE

A belső tőkeképződés növekedése révén csökkent a külföldiek részesedése a magyarországi részvénytársaságok értékpapírjaiból és az államkötvényekből. Az első világháború előtt a vasúti részvényeknek és kötvényeknek több mint 40%-a, az államkötvényeknek több mint 36%-a és az ipari részvénytársaságok értékpapírjainak mintegy 70%-a hazai kézbe került. A kiegyezés idején a beruházások összértékének még a fele, a századelőn már csak a negyede származott külföldi forrásból. Mérséklődött tehát a magyar gazdaság külföldi tőkére utaltsága, ami erősítette az ország gazdasági önállóságát. Sőt, magyarországi tőke áramlott a balkáni országokba.

A DUNA-PARTI ÚJ ORSZÁGHÁZ, 1904

Az Országsház Magyarország alkotmányosságának, államiságának szimbóluma. Steindl Imre tervezte az eklektizáló historizmus stílusában emelt, lenyűgöző épületet. Külső megjelenése gótikus, szimmetrikus alaprajza a reneszánszt, belső térhatása és kupolája pedig a barokkot idézi. A Parlament épületét 1904-ben fejezték be. A népképviselési választójog alapján megválasztott országgyűlés feladata a törvényalkotás és a kormány ellenőrzése volt. A végrehajtó hatalmat a parlamentnek felelős kormány gyakorolta.

Folytatódott a hitelrendszer dinamikus növekedése: 1900-ban Magyarország 2696 pénzüintézete 2,6 milliárd, míg 1913-ban 5993 pénzüintézet már 6,7 milliárd korona tőkeállománnyal rendelkezett. A bankok az összegyűjtött tőkét részben a gazdaság finanszírozására – főként nagybirtokok számára nyújtott jelzáloghitelekre – fordították. A jelzálogkölcsonök összege a századforduló és az első világháború között megkétszereződött, 1,9 milliárd koronáról 3,8

milliárdra emelkedett. A regionális különbségek ez esetben is egyértelműen kimutathatóak: a Dunántúlon és a Duna–Tisza közén több mint kétszer annyi jelzálogkölcson esett egy kataszteri hold földre, mint a Tiszántúlon, és hat-szor annyi, mint Erdélyben.

A nagybankok bonyolították le az ipari részvénytársaságok alapítását, alaptőke-emelését, vezették folyószámláikat. Árubizományosi feladatot vállaltak, és nemzetközi kapcsolataik, piaci ismeretük révén segítették a gyárak exportját. Ha megszerezték az „érdekkörükbe” tartozó vállalatok részvényeinek többségét, a banki főrészvényesek rendszerint szindikátusi szerződésben rögzítették az érdekeltségi arányokat, és vállalták az együttes fellépést a részvénytársaság közgyűlésein. Felosztották az igazgatóságai, felügyelőbizottsági helyeket.

A jelentősebb magyarországi bányák és iparvállalatok nagyrészvényesei között leggyakrabban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank neve bukkant fel. A bankok azonban csak a világháború után elszabaduló infláció, majd a pengő bevezetését követő szanalási válság idején vásárolták fel az érdekkörükbe tartozó vállalatok részvénytöbbségét vagy rész-

vénypakettjét – és vonták ellenőrzésük alá a cégeket.

A Budapesti Áru- és Értéktőzsde 1905-ben a mai Szabadság téri, Alpár Ignác tervezte grandiózus Tőzsdepalotába költözött. Ugyanakkor a századfordulón éppen a pangás jellemezte a budapesti tőzsdét, ahol csak 1910-ben emelkedett az 1895. évi szint fölé a jegyzett részvénytársaságok száma. A balkáni válságok idején, a háború előszelében pedig visszatért a tőzsdére a bizonytalanság érzete.

HITELSZÖVETKEZETEK

A szárnyait bontogató magyarországi szövetkezeti mozgalom úttörői Károlyi Sándor gróf, Hajós József és Bernát István voltak. Utóbbi szerkesztette a Szövetkezés című lapot, amely 1890-ben indult útjára. Ebben az esztendőben tartották az első szövetkezeti kongresszust – a Pestmegyei Hitelszövetkezet évi rendes közgyűlése alkalmával – Magyarországon.

A hitelszövetkezetek országos elterjesztéséhez állami segítségre volt szükség. A kormány – mindenekelőtt a Darányi Ignác vezette Földművelésügyi Minisztérium – felkarolta a hitelszövetke-

zetek országos központjának életre hívását. Az 1898: XXIII. tc. alapján ez év decemberében életre hívott, budapesti székhelyű Országos Központi Hitelszövetkezet tagjai az abba belépő falusi hitelszövetkezetek lehettek.

A szövetkezetek az állami támogatás révén különféle kedvezményekben (adómentesség, kamarai illetékmentesség stb.) részesültek. A hitelszövetkezetek száma 1900 és 1913 között 964-ről 2425-re, taglétszáma 200 ezerről 700 ezer főre nőtt. Bernát István a hitelszövetkezetben látta azt az alapot, amelyre a fogyasztási, értékesítési és a közös géphasználatra, tenyészállatok beszerzésére alakuló szövetkezetek támaszkodhatnak. Bernát az iparosok szövetkezetekbe tömörülésének is szószólója volt, de ipari szövetkezetek csak elszórtan alakultak Magyarországon, leginkább Szegeden.

MAGAS SZÍNVONALÚ IPARI, MŰSZAKI KULTÚRA

Az 1840-es években a Széchenyi István gróf által kezdeményezett Pesti Hengermalomba a svájci malomgépek beépítéséhez még külföldi szakmunkásokat kellett hívni, a gőzgépet pedig Ausztri-

ából hozatták. Sőt, szembe kellett nézni azzal a ténnyel is, hogy a hazai ipar nem rendelkezik a nagymalom igényelte gépi és egyéb berendezések előállításához szükséges felszereltséggel, gyártási kapacitással. A századfordulóra viszont Budapest vált az első számú, majd az egyesült államokbeli Minneapolist követő második legnagyobb malomipari központtá a világon. A hazai malomipar technikai fejlettsége, olyan találmányoknak köszönhetően, mint a Mechwart András-féle acélhengersizék és a Hagenmacher Károly-féle síkszita, megelőzte a világot. A Ganz-gyár pedig nemcsak hengersizéket értékesített világszerte, hanem teljesen felszerelt nagymalmokat is.

A nehézipar már munkások tízezreit foglalkoztatta. A magyarországi acéltermelés központja, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.-hez tartozó, a legkorszerűbb Martin-kemencékkel felszerelt ózdi gyár például a világháború előtt 16 ezer, az Állami Vasművek diósgyőri gyára pedig 8 ezer munkáscsaládnak biztosított megélhetést. Hozzájuk hasonlóan az Osztrák–Magyar Államvasúttársaság is különféle ágazatokat egyesítő nehézipari komplexum volt: a bányászattól (vasérc és szén) a kohászat (nyersvas és acél) át a vas- és

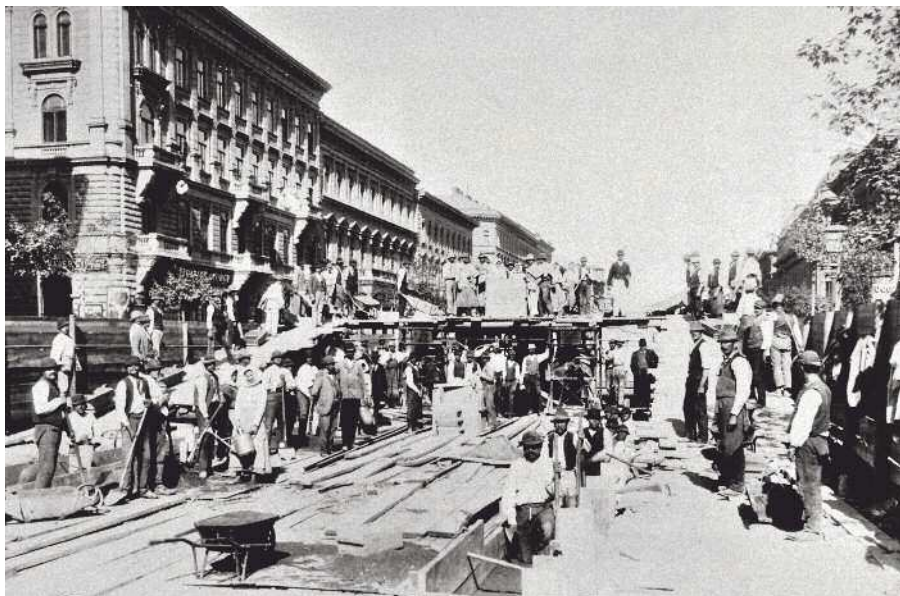
AZ ANDRÁSSY ÚT AZ OKTOGONNAL, 1900 KÖRÜL

A városok kiterjedésének és népességének növekedése, illetve az újfajta időszemlélet megkövetelte a korszerű tömegközlekedés kiépítését. Olyan közlekedési eszközökre volt szükség, amelyek sok utast képesek egyszerre megadott útvonalon, gyorsan, olcsón és menetrend szerint szállítani.

Az omnibusz, a lóvasút, azután a villamos már a 19. század második felében meghódította a nagyobb városokat. A tömegközlekedés hozzájárult a városi népesség demokratizálásához is.

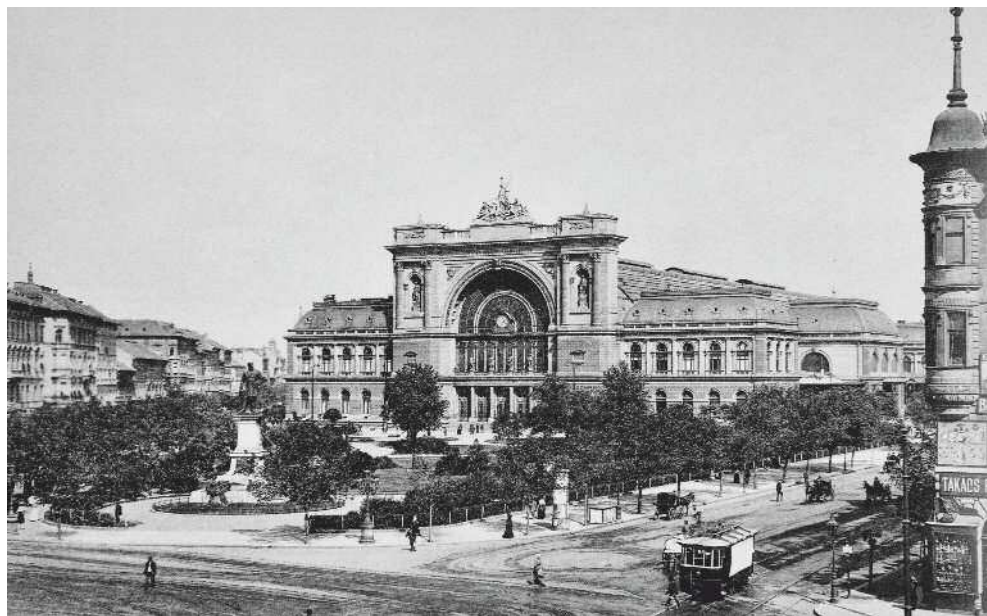
lemezáru-féleségek, gépipari késztermékek előállításáig terjedt a tevékenysége.

A gépiparon belül a közlekedési eszközök gyártása volt a meghatározó. Az első hazai gyártású mozdony 1873-ban, az ezredik 1900-ban futott ki a budapesti MÁV Gépgyárból. A vasúti kocsikat öt gépgyárban, köztük a Ganz-gyárban és a győri Magyar Vagon- és Gépgyárban állították elő. Gépgyártásunk fontos területe volt még a hajógyártás, amelyben a Ganz Danubius, a Schlick-Nicholson, a Röck és az Óbudai Hajó-

A FÖLDALATTI VASÚT ÉPÍTÉSE AZ ANDRÁSSY ÚTON

„Mi szép s kényelmes leend a budapestiekre nézve ez árnyas fasorozatok közt a Lánchídtól kezdve egész a Városerdőig mintegy parkban sétálni s kocsizni, kikerülve a ronda Király-utcát s annak unalmas, vég nélküli bázisát!” – fogalmazott egykor Kossuth Lajos. Az Andrásy út felszíne alatt 1896-tól földalattival, az úttest középső részén omnibusszal vagy bérkocsival, a széleken pedig lovaglósétányon lehetett eljutni a zöldbe és a korzóra. A villamoskocsi pályáját esztétikai okokból bújttatták a föld alá.

A KELETI PÁLYAUDVAR A BAROSS TÉREN, 1905 KÖRÜL

A vasút megváltoztatta az emberek mindennapjait és az időhöz való viszonyát. Átformálta a települések arculatát is: az indóház környékén raktár, vasúti fűtőház, javítóműhely, hengermalom és fűrésztelep épült. Fűtőanyagigényével, illetve berendezés- és járműszükségletével a vasút keresletet támasztott, előmozdította a magyarországi szén- és vasércbányászatot, illetve a kohászatot és a gépipart. A piactól korábban távol eső vidékeket kapcsolt be a bel- és külkereskedelembé.

gyár járt az élen. A magyarországi autógyártás úttörője Csonka János volt. A győri Magyar Vagon- és Gépgyár mellett az aradi Magyar Automobil Rt. lett a magyarországi gépkocsigyártás központja. Az USA-ba kivándorolt Galamb József magyarországi és németországi autógyártási tapasztalatait hasznosítva vett részt John Ford nevezetes T-modelljének, majd a nem kevésbé híres Fordson traktornak a tervezésében.

A 20. század elején indult fejlődésnek a vegyészeti ipar. 1913-ban a vegyipar termelési értéke (241 millió korona) már meghaladta a gépiparét (229 millió korona). Különösen gyorsan növekedett a petróleumfinomítók teljesítménye. Megtörténtek az első lépések az erdélyi földgázvezetők kiaknázására is. A kémia és az orvostudomány gyors fejlődése tette lehetővé, hogy a magyarországi vegyészeti iparból korán kiemelkedjen a gyógyszeripar. Vámosy Zoltán nevéhez fűződik a fenolftalein hashajtó hatásának felfedezése 1902-ben. A Phenolftaleinum tableta ma is használatos készítmény. Richter Gedeon a budapesti Sas patikában berendezett laboratóriumból indulva fejlesztette ki vegyészeti gyárát. Az ipari méretű gyógyszergyártás hazai úttörője, a kőbányai Richter-gyár 1912-ben hozta forgalomba a Kalmopyrin lázcsillapítót. Az újpesti Chinoin gyárat Kereszty György és Wolf Emil alapította. A cég a Marek József által feltalált, Distol nevű állatgyógyászati termékkel tett szert világhírnévre az első világháború után. Az 1910-es évek elején jött létre a Phylaxia Állatgyógyászati Szérum és Vakcina Intézet,

a debreceni Rex Gyógyszervegyészeti Gyár (a Biogal [ma: TEVA] Gyógyszer-gyár elődje) és a svájci érdekeltségű Dr. Wander Gyógyszer- és Tápszer-gyár Rt., az EGIS Gyógyszer-gyár Rt. jogelődje is.

Világviszonylatban is az elsők között épült ki a hazai villamossági ipar. Magyarország nemzetközi hírnévre tett szert az elektromosság ipari alkalmazása terén. A Ganz Villamossági Rt. mérnökei minden versenytársuknál hamarabb ismerték fel, hogy a jövő a váltakozó áramé. A villamos energia nagy távolságra szállítását forradalmasította a Zipernowszky Károly, Déry Miksa és Bláthy Ottó szerkesztette transzformátor. Ezzel a találmánnyal terjedhetett el széles körben az elektromos energia. A világ első váltóáramú erőművét a Ganz-gyár építette fel Luzernben. Az ál-

A RÉGI SZÁZADFORDULÓ AUTÓPÁLYÁJA - A VASÚT

Az első világháború előtt már több mint 22 ezer kilométernyi sínpár kanyargott az országban. A vasúti hálózat Budapest-központú volt, de vasútvonalak hidalták át az ország déli és északi térségeit is. A Kálsárföldet, a Dunántúl egyes részeit és az Alföldet hajóutak és vasutak kötötték össze a világgal. A Maros és a Körösök völgyein keresztül Erdély is bekapcsolódott az országos hálózatba. A kormány arra törekedett, hogy a gazdasági szempontból legfontosabb vasútvonalakat költségvetési forrásból maga építse ki vagy államosítsa. Ez a törekvés lényegében sikerrel járt, hiszen a MÁV kezében volt a Budapestről Fiuméba, Bécsbe, Bukarestbe, a Ruttikáig és onnan Berlinbe, a Szabadkán és Újvidéken keresztül Belgrádba, a Kassáról Sziléziába futó vasútvonal.

Az országot behálózó vasút tehát nemcsak az egységes belső piac megteremtéséhez járult hozzá, hanem bekapcsolta Magyarországot a nemzetközi kereskedelembe is. A trianoni békediktátum következtében a vasútvonalak több mint 61%-a a szomszédos országokhoz került, így csupán 8705 kilométer maradt az új országterületen. Fontos vasúti csomópontok veszték el, megszűnt a Tiszántúl észak-déli összeköttetése. A hálózat szerkezete kedvezőtlen és még inkább Budapest-központú lett.

Az első világháború után a vasútvonalak alig 40%-a maradt a megcsonkított országban. A magyar gazdaság számára súlyos gondot okozott, hogy az új határ átvágta a sugárirányú vasútvonalakat, és vasúti csomópontok kerültek a szomszéd országokba.

taluk készített váltóáramú villamos központok segítségével gyűltak ki a villanylámpák számos európai és tengerentúli városban. A Róma melletti Tivoliban a Ganz-gyár szakemberei helyezték üzembe 1892-ben Európa legnagyobb hidroelektromos áramfejlesztő telepét, amely közvetlenül a nagyfeszültségű generátorokról táplálta a városi elosztóhálózatot. 1889-ben a világon először a Ganz-gyárban kezdték el gyártani Bláthy Ottó találmányát, a váltakozó

áramú fogyasztásmérőt. Magyarország villamosenergia-termelése 1913-ban elérte a 215 millió kilowatt órát. Az előállított villamos energiát elsősorban az ipar hasznosította, villanyvilágítás mindössze háromszáz településen volt.

Az Egyesült Villamossági és Izzólámpagyár Rt.-ben elsők között kísérleteztek a kis határfokú szénszálas izzók volfrámszálasra cserélésével. 1905-ben Juszt Sándor és Hanaman Ferenc szabadalma alapján a gyár újpesti telepén

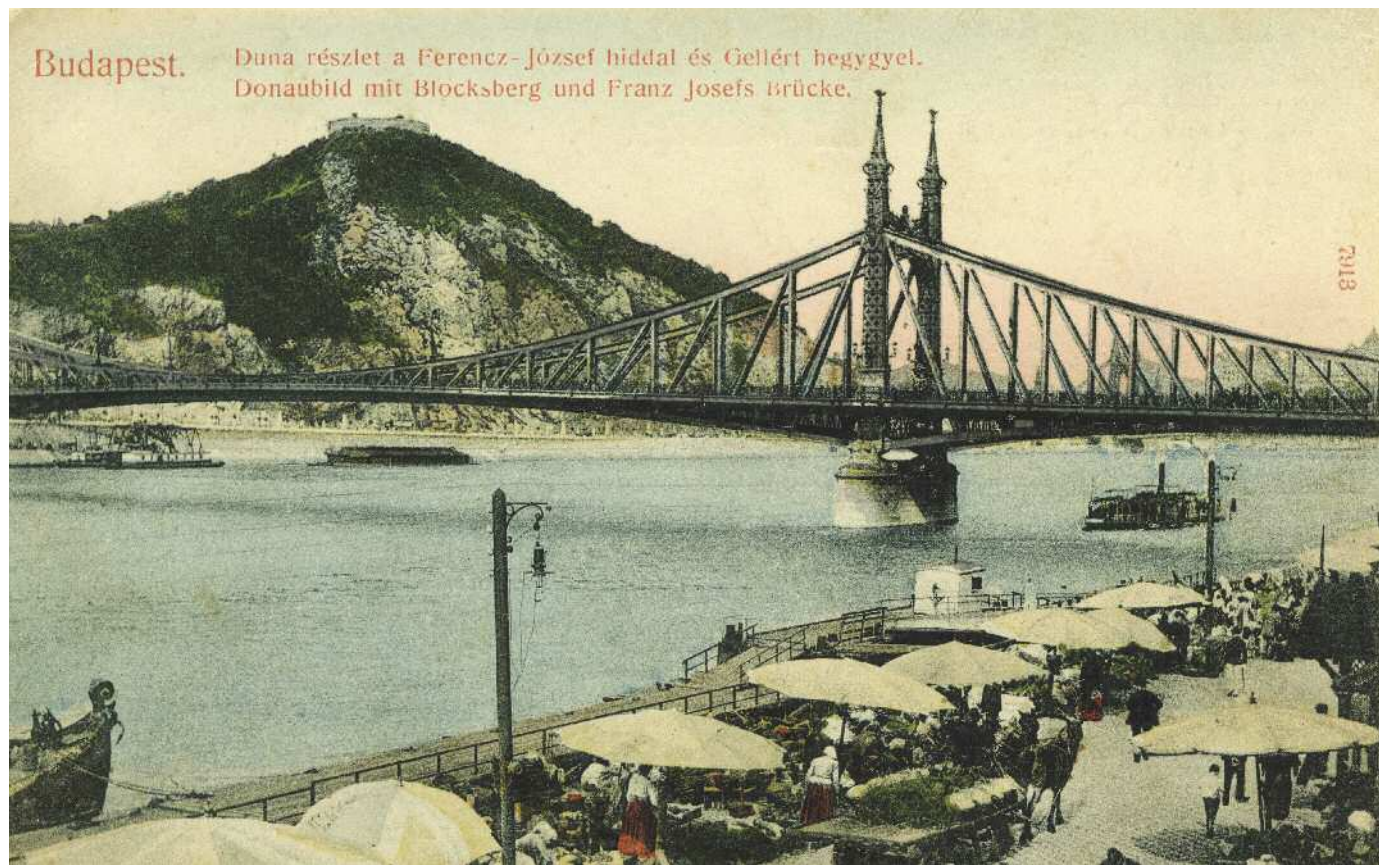
meg is kezdték a volfrámszálas izzólámpák gyártását. A cég a volfrám angol (tungsten) és német (wolfram) neve után vezette be később a Tungsram márkanévet.

A századelőn az élelmiszeripar fejlődési üteme ugyan mérséklődött, de még ekkor is az élelmiszeripari ágazatok adták a gyáripari termelés értékének mintegy 40%-át és foglalkoztatták a gyáripari munkásság 14,5%-át. A cukoradó 1888-tól megváltozott rendszere újabb cukorgyárak – többek között a hatvani, a mezőhegyesi, a szerencsi és a selypi gyár – építését ösztönözte. Az ipari szeszgyártás legfőbb képviselője a budapesti Zwack-, a Schödel- és a Gschwindt-

A FERENC JÓZSEF HÍD A PESTI OLDALRÓL FOTÓZVA A HETIPIAC RÉSZLETÉVEL, 1906

A Fővármház és a lebontásra ítélt Sárosfürdő között a folyón átívelő Ferenc József híd lendületet adott Lágymányos és Kelenföld fejlődésének. A világ legszebb konzolos hídjai közé tartozó építményt ugyanaz az újjító szellemű építész, Feketcházy János tervezte, aki a Keleti pályaudvar tetőszerkezetének megalkotásával már bizonyította kivételes tudását.

A híd pesti oldalán épült fel az áruválasztékra és a higiénés körülményekre igényes polgárok örömeire a Központi Vásárcsarnok Pecz Samu tervezte épülete.

Budapest.

Duna részlet a Ferencz-József hiddal és Gellért hegygyel.
Donaubild mit Blocksberg und Franz Josefs Brücke.

2013

A VIKTÓRIA GŐZMALOM AZ ÚJPESTI RAKODÓPARTTAL, 1900

Budapest volt a világ első számú, majd az egyesült államokbeli Minneapolist követő második legnagyobb malomipari központ a világon. Megmutatkozott ez azokban az innovációkban (acélhengerek, síkszita, lisztvizsgáló módszerek) is, amelyeket világszerte alkalmaztak. A fővárosi malmok őrési kapacitása meghaladta az évi egymillió tonnát. Magyarországon az élelmiszeripar húzóágazat volt: a 20. század elején ez az ágazat adta a gyáripari termelés értékének mintegy 40%-át és foglalkoztatta a gyáripari munkásság 14,5%-át. (fent)

AZ EISELE, A KÉSŐBBI LÁNG GÉPGYÁR LÁTKÉPE

Magyarországon az egyik első, gőzgépeket gyártó cég az Eisele gépgyár volt, amelyet a Magyar Mezőgazdasági Múzeum épületét tervező Alpár Ignác anyjának, Eisele Máriának a családja alapított. Az Eisele iparoscsalád Württembergből települt Magyarországra, és létesített gépgyártó üzemet 1861-ben Pesten. Később új telephelyre költözve a Váci úton 1890-1891-ben építtettek gyár- és irodaépületet, amelyet Alpár Ignác tervezett. A vállalat 1915-ben a turbinagyártásáról elhíresült Láng Gépgyárhoz került. Az utcai homlokzat máig őrzi a tervező keze nyomát. (középen)

A VÁROSLIGETI MEZŐGAZDA- SÁGI CSARNOK AZ 1885. ÉVI ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSON

A magyarországi mezőgazdaság képes volt a tőkés piaci kihívásoknak megfelelni: a Monarchián belüli munkamegosztásnak megfelelően gabonával, főként búzával látta el a városiasodottabb és iparosodottabb Ausztriát. Sőt, Magyarország búza-kivitele a világkereskedelmet tekintve is ki-magasló volt a 20. század elején: a világex-port 2,6%-át, liszt-kivitele pedig 23,7%-át alkotta. A vízügyi munkálatok eredményeként és az ugar rendszeres művelésbe vonásával kivételes mértékben gyarapodott a szántók területe, növekedett a termésmeny-nység, és a belterjes gazdálkodásnak is köszönhetően javultak az átlaghozamok. (lent)

HALLÓ?

Sokatmondó tény, hogy a *Pesti Hírlap* című napilap és a Sándor utcai képviselőház az elsők között fizetett elő a telefonszolgáltatásra. A magánvállalkozásként kiépülő telefonhálózatot mint információs csatornát azonban főként az üzleti élet szereplői vették igénybe. A hírközlés ezen új eszközének jelentőségét felismerve az állam 1887-ben megvásárolta az akkor 854 előfizetővel rendelkező fővárosi hálózatot Puskás Tivadartól.

A következő évben egyesítették a postai és a távírószolgálatot. A századforduló tájékán egymás után államosították a helyi telefontársaságokat, és a telefontal kapcsolatos ügyeket (működtetés, kutatás, fejlesztés) a Magyar Királyi Posta feladatává tették. Ekkor már félszáz városban beszélhettek egymással az előfizetők. Az előfizetés díja kezdetben meghatározott összeg volt, azaz független

a hívások számától és időtartamától. Ugyanakkor különbséget tettek az előfizetők között: az állami, a városi, a községi szervek és az egyházak fizették a legkevesebbet, évente 30 forintot, a magánembereknek kétszer, a vendéglőknek, társasköröknek háromszor többet kellett áldozniuk a korszerű kommunikációra.

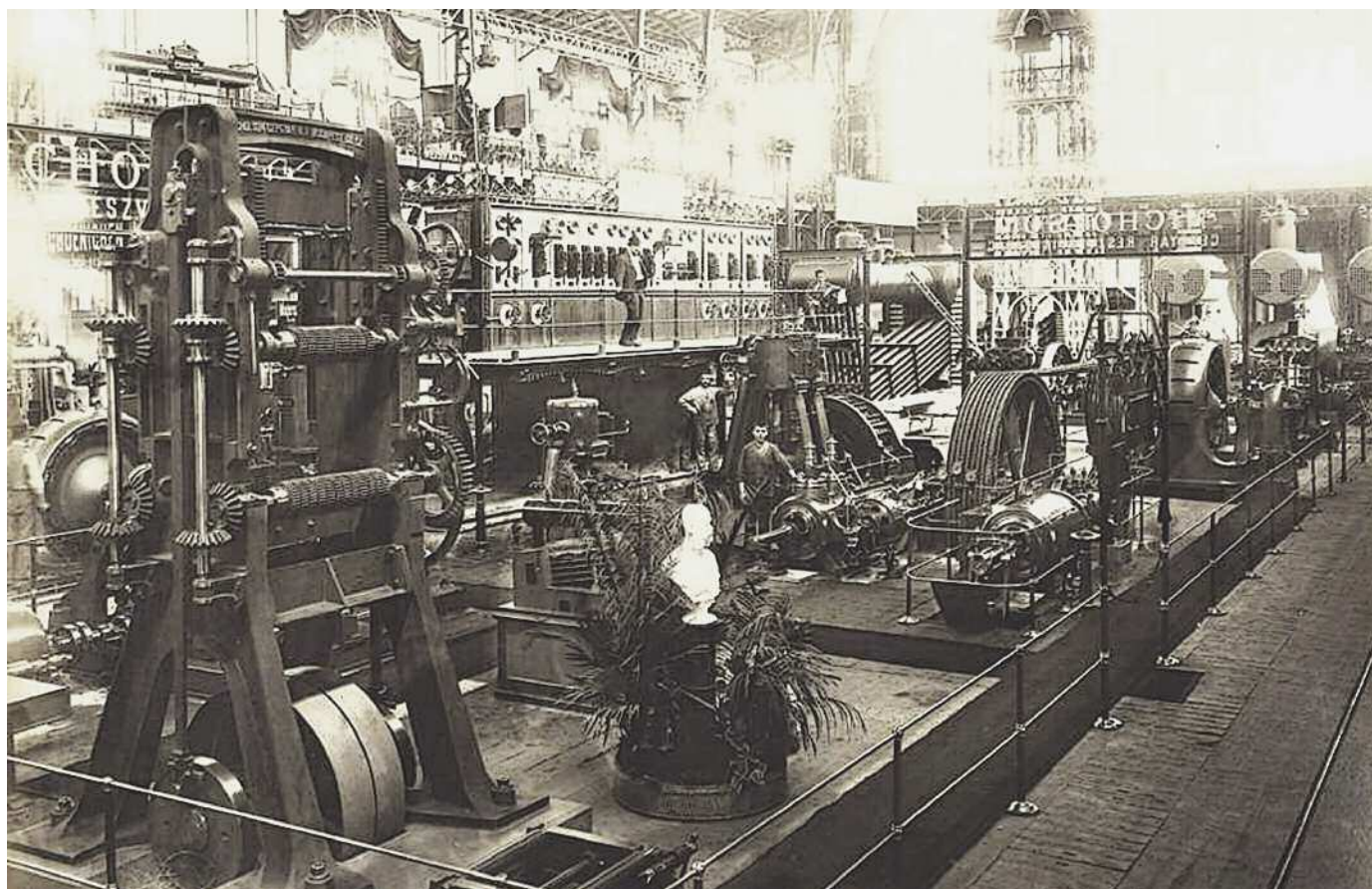
Igazi áttörést a települések közötti (interurbán) telefonvonalak megteremtése hozott. A közvetlen távhívást lehetővé tevő első interurbán telefonhálózatot 1893–1894-ben helyezték üzembe. A telefonhálózat gyors ütemű fejlődését jelezte, hogy 1913-ban félmillió kilométer hosszú vezeték kigyózott az országban. A távbeszélő-állomások száma az 1891-ben számon tartott 3000 darabról 1917-re több mint 82 ezerre nőtt. Az ország területvesztése mintegy megfelelte a távbeszélő-állomások számát.

féle üzem, majd az Első Óbudai Szesz-égető és Finomító Rt. és a Szesz-, Élesztő-, Likőr- és Rumgyár Rt. volt.

A magyarországi élelmiszeriparon belül a cukoripar és a szeszipar jelentősége eleinte szinte eltörpült a malomipar mellett. A Magyarországon alkalmazott ún. magyar magas őrlés technológiája segítségével – a gondosan megtisztított búza többszörös őrlésével – a malmok a külföldiekénél jobb minőségben és jóval gazdagabb fajtaválasztékban őrltek. A nagyüzemi berendezésű

A NICHOLSON GÉPGYÁR RT. BEMUTATÓJA AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSON, 1896

A magyarországi gépiparon belül meghatározó szerepe volt a közlekedési eszközök gyártásának. Az első hazai gyártású gőzmozdony 1873-ban, az ezredik 1900-ban hagyta el a budapesti MÁV Gépgyárat. A hajógyártásban az Óbudai Hajógyár, a Ganz Danubius, a Röck és a Schlick-Nicholson járt az élen. A gépkocsigyártás központjának a győri Magyar Vagon- és Gépgyár és az aradi Magyar Automobil Rt. számított. A malom- és a villamosipar terén Magyarország a világ élvonalába tartozott. Nemzetközi jelentőségű iparvállalatok születtek (Richter, Chinoin) a gyógyszergyártásban.

malmoknak köszönhetően a búza kétharmadát feldolgozva, lisztként értékesítették. A lisztexport a századfordulótól kezdődően meghaladta a búzakivitelt.

Az iparszerű húsfeldolgozásban a közvágóhidak létesítése (Budapest, Miskolc, Szeged, Debrecen, Pápa stb.) és a szalámigyártás volt a legfontosabb. A szegedi Pick és a budapesti Herz szalámi uralta a piacot, de iparszerűvé vált a gyulai kolbász és a pápai sonka előállítás is. A konzervipar volt az élelmiszeripar legifjabb ága. A későbbi ipari fellegvárrá terebélyesedő csepeli Weiss Manfréd Művekben kezdődött Magyarországon – elsőként katonai célokra – az élelmiszerek iparszerű tartósítása az 1880-as évek közepén. A századfordulón több új gyár is létesült, amelyek közül kiemelkedett a gyümölcsöt és zöldséget tartósító Első Kecskeméti Konzervgyár Rt.

A MEZŐGAZDASÁG TELJESÍTMÉNYE

A magyarországi mezőgazdasági termelők kihasználták a Monarchia fejlettségének regionális különbségeit, gazdaságföldrajzi adottságait és a piaci keresletet. Még a korábbi ártéri területek túlnyomó részén is szántóföldi növénytermesztést folytatva gabonával látták el a városiasodottabb, iparosodottabb Lajtán túli területeket. Ehhez társult az élő állatok és állati termékek kivitele. Így tehát elmondhatjuk: a magyarországi gazdálkodók általában jól alkalmazkodtak a tőkés gazdaság piaci viszonyaihoz. Mindaddig nem tértek át – ki észszerűen, ki pedig lehetőség híján – a nagyobb állótkéberuházást és szakismeretet (azaz ugyancsak befektetést) igénylő belterjes gazdálkodásra, ameddig külterjesen is lehetett profitot termelni.

Magyarországon a mezőgazdaság adta a nemzeti jövedelem nagyobbik hányadát, 54%-os, más becslések szerint közel kétharmados részesedésével. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitele az ipari termelés gyors növekedése mellett is megőrizte korábbi súlyát, ami alapvetően a feldolgozott termékek exportnövekedésének volt köszönhető. A legtöbb mezőgazdasági eredetű termék esetében a mennyiségi mutatók emelkedését jóval meghaladta a kiviteli értékek növekedése. Kedvező volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia piacán a mezőgazdasági termények cserearánya jelentősen, mintegy 30%-kal javult.

A Monarchia ötvenmillió, védett piaca továbbra is biztosította a mezőgazdasági termékek elhelyezését. 1907-től az importált búza vámját mázsánként az 1887. évi szint több mint két-

A MEZŐHEGYESI FEDETT LOVARDA, 1910 KÖRÜL

A mezőhegyesi vegyes fajtájú lovakból domináns mének segítségével, hosszú ideig tartó szelekcióval három fajta, a gidrán, a nóniusz és a mezőhegyesi félvér alakult ki. Az állami ménesbirtokok (Bábolna, Mezőhegyes, Fogaras és Kisbér) nemcsak a lótenyésztés, hanem általában a belterjes állattenyésztés és növénytermesztés, a korszerű üzemszervezés, illetve a mezőgazdasági termelés és a feldolgozóipar együttműködésének is mintái voltak. (fent)

GŐZLOKOMOBIL ELÉ FOGOTT BIVALYOK, FOGARAS, 1900 KÖRÜL

A gőzenergiát a mezőgazdaságban elsősorban a cséplésnél és a takarmányfeldolgozásnál alkalmazták, de az uradalmakban gőzekkel végezték a szántást és a talajművelés egyéb munkálatait is. A 19. század közepén induló magyarországi mezőgazdasági gépgyártás harminc-negyven év alatt képessé vált minden olyan eszköz és gép előállítására, amelyre a mezőgazdaságban szükség volt. (középen)

MARHAVÁSÁRRA KIVÁLASZOTT SZÜRKE MARHÁK A KÖZVÁGÓHÍD TELEPÉN, 1900 KÖRÜL

Az állattenyésztés területén a megváltozott piaci körülményekhez történő sikeres alkalmazkodás jeleként előrehaladt a fajtaváltás, és terjedt az istállózó állattenyésztés. A munkabíró magyar és erdélyi szürke marhákat az 1880-as évektől kezdték kiszorítani a kétszer-háromszor jobban tejelő és gyorsabb súlygyarapodásra képes nyugati és az ezekkel keresztezett, később meghatározóvá váló pirostarka fajták. Az állattenyésztés eredményessége elképzelhetetlen lett volna a hazai állategészségügy teljesítménye nélkül, amelynek első nagy sikere az ún. keleti marhavész felszámolása volt.

szerezésére, 7 korona 50 fillérre – a szerződéses vámtételt 6,30 koronára – emelték. A 20. század elején Magyarország búzakisvitele a világkereskedelemhez viszonyítva is kimagasló volt: a világexport 2,6%-át, lisztkivitele 23,7%-át alkotta. Ebben az időben több lisztet csak az Amerikai Egyesült Államok exportált. Az agrártermékek kivitelének összetétele, belső aránya jelentősen módosult: csökkent a növényi eredetű nyersanyagok részesedése, nőtt viszont a feldolgozott termékeké (liszt, cukor) és a tartósan magas árú igás- és vágóállatoké, valamint az állati eredetű termékeké.

Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnere Ausztria maradt: értékét tekintve a kivitel háromnegyede a Lajtán túlra került, és a behozatal több mint háromnegyed része onnan származott. Külkereskedelmi szempontból

a legjelentősebb vámkülföldi ország Németország volt, amelyet leszakadva a balkáni országok, illetve Nagy-Britannia, Olaszország és az USA követtek. Ha a kivitel egészének áruszerkezetét nyersanyagok és késztermékek szerinti csoportosításban vizsgáljuk, kiderül, hogy azok egymáshoz viszonyított aránya alig változott: a nyersanyagok aránya 1888-ban 63,9%, 1900-ban 60,8% volt. A mezőgazdasági árucikkek részesedése pedig lényegében állandó maradt: a nyersanyagok 46%-ot, a késztermékek 21%-ot tettek ki az említett két időpontban.

A szántóföldi termelés termésmennyiségének és termésátlagának az 1880–1890-es években elért gyors és nagyarányú növekedése a századforduló tájékán lelassult. A magyarországi mezőgazdaság kimerítette a vetésterü-

HERZ ÉS FIA

HERZ & SOHN

ALAPITTATOTT
1873
GEGRÜNDET

SZALÁMI-
ÉS ZSIRADÉK-ÁRÚ-GYÁR

SALAMI-
UND FETTWAREN-FABRIK

KÁROLYFALVA
TEMES-MEGYE (UNGARN)

DISZNÓHIZLALDA
SCHWEINEMASTUNG

A HERZ ÉS FIA SZALÁMI- ÉS ZSIRADÉKÁRUGYÁR PLAKÁTJA, KÁROLYFALVA, TEMES MEGYE

Meghatározó maradt a kisiparosok, a marhát is feldolgozó mészárosok és a legfeljebb sertést kimérő hentések szerepe. Az iparszerű húsfeldolgozásban a közvágóhidak létesítése és a szalámigyártás volt a legfontosabb. A szegedi Pick és a budapesti Herz szalámi uralta a piacot. Iparszerűvé vált a gyulai kolbász és a pápai sonka előállítás is. Szeged kedvező adottsággal rendelkezett: nem messze terült el az ország kukoricában gazdag és jelentős sertésenyésztéssel rendelkező vidéke, a Bácska és a Bánát, a város környéke pedig fontos fűszerpaprika-termesztő terület volt.

let bővítésében rejlő (extenzív) lehetőségeket. A továbblépéshez korszerű agrotechnika – gépesítés, öntözés, műtrágyázás – alkalmazására volt szükség. A beruházási hajlandóságot jelezte,

hogyan meredeken emelkedett a mezőgazdaság hitelezését szolgáló jelzálogkölcsönök összege: az 1890. évi 939 millió koronáról 1909-ben 3 milliárd 225 millióra. A pénzüintézetek, például az Osztrák–Magyar Bank, a Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és az Országos Központi Hitelszövetkezet, bővítették vidéki hálózatukat.

A Monarchia piacán garantált magas ár és az alacsony mezőgazdasági munkabérek azonban nem feltétlenül kényszerítették ki a jelentős beruházást igénylő, önköltségsökkentő fejlesztést. A mezőgazdaság belterjesedése nem zárult le a világháborúig, például műtrágyát a szántóterület mindössze 7-8%-án alkalmaztak az utolsó békeévben, és amíg Magyarországon egy kataszteri hold szántóra átlag 12 kg műtrágya jutott, addig a fejlett nyugat-európai országokban 50–90 kg. Magyarországon a műtrágya felhasználása csak ezekben az években indult meg, és az 1907. évi egy kh-ra jutó 5 kg-hoz képest gyorsan emelkedett.

A mezőgazdaságból élő népesség a kiegyezéskor a szűkebb értelemben vett Magyarországon még a teljes né-

pesség több mint 80%-át tette ki, a háború előtti utolsó, 1910. évi népszámlálás adatai szerint viszont már csak 62,41%-át. Az agrárnépesség arányának csökkenése mögött abszolút számának növekedése rejlik, pedig a kivándorlás leginkább a mezőgazdaságból élő népességet sújtotta, és az 1870-es évektől felgyorsuló iparosodás, városiasodás is nagy elszívó hatást gyakorolt rá. Az ipari (és a szolgáltató) szektor azonban

A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS RÉSZLETE A PILSNERI SÖRCSAR- NOK SZEMÉLYZETÉVEL, 1896

Az alsó középosztálybeliek, a módosabb kispolgárok és az anyagilag is megbecsült szakmunkások nem kávéházakba jártak, hanem kisvendéglőkbe. A családi kisvendéglőkben a törzsasztalnál összeszokott, azonos élethelyzetű és rokon szakmákhoz tartozó társaság gyűlt össze. Ha jó idő volt, a kerthelyiségben, kockás abrosszal leterített asztalnál telepedtek le. Megfizethető, házias ételeket ettek. Természetes dolognak számított, ha valaki kis adagot kért.

növekedése ellenére sem tudta teljes egészében foglalkoztatni a mezőgazdaságból kiszoruló munkaerőt.

BELSŐ VÁNDORLÁS

A népesség belső vándorlásának legfőbb áramát – az európai országokhoz hasonlóan – a falvak népének a városokba költözése alkotta. Jellemzően a szegényparasztok, a nincstelenek vették útjukat a biztosabb munkalehetőség, a jobb élet reményében az ipari és kereskedelmi központok, főként a városok felé. A vándorlás tehát a gazdaságilag elmaradottabb régiókból az iparosodottabb, városiasodottabb térségek felé irányult. Ennek eredményeként míg 1869-ben még csak minden hetedik ember élt városban, addig 1910-ben már minden ötödik.

A vidéki népességre a legnagyobb szívó hatást a főváros (és környéke) gyakorolta: 1874 és 1910 között a Budapestre vándoroltak száma megközelítette a 428 ezret. A nagyobb városok vonzáskörzetében fekvő községek lélekszáma is az átlagot meghaladó mértékben emelkedett, így a Budapest környéki Újpest, Kispest, Pesterzsébet, a Pozsony közeli Vereckye és Köpcseny vagy a Nagyvárad melletti Bihar-szentandrás és Vadszőlős népessége. A falvak lakói a városok és azok környékének települései mellett

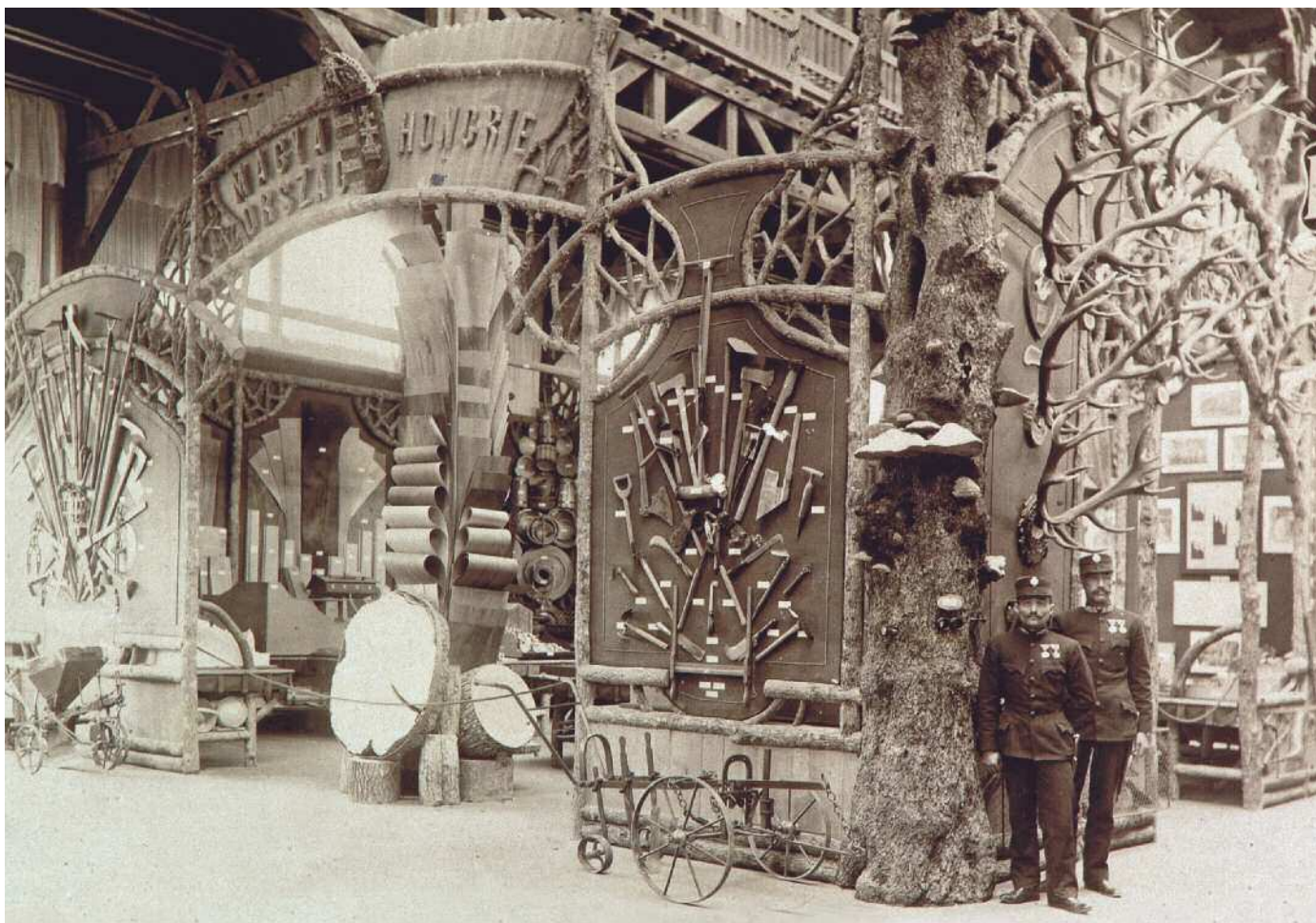
a – közigazgatási szempontból községnek minősülő – bányászati és ipari központokba áramlottak. A korszakban meg többszörözött Ózd, Diósgyőr és Salgotarján nehézipari, Szerencs és Hatvan élelmiszeripari, Komló, Tatabánya, Ajka, Rudabánya stb. bányászati centrumának lakossága. A városokba áramló népesség döntő hányadát a parasztság alkotta, amelyhez csak szerény mértékben csatlakoztak iparosok és értelmiségiek.

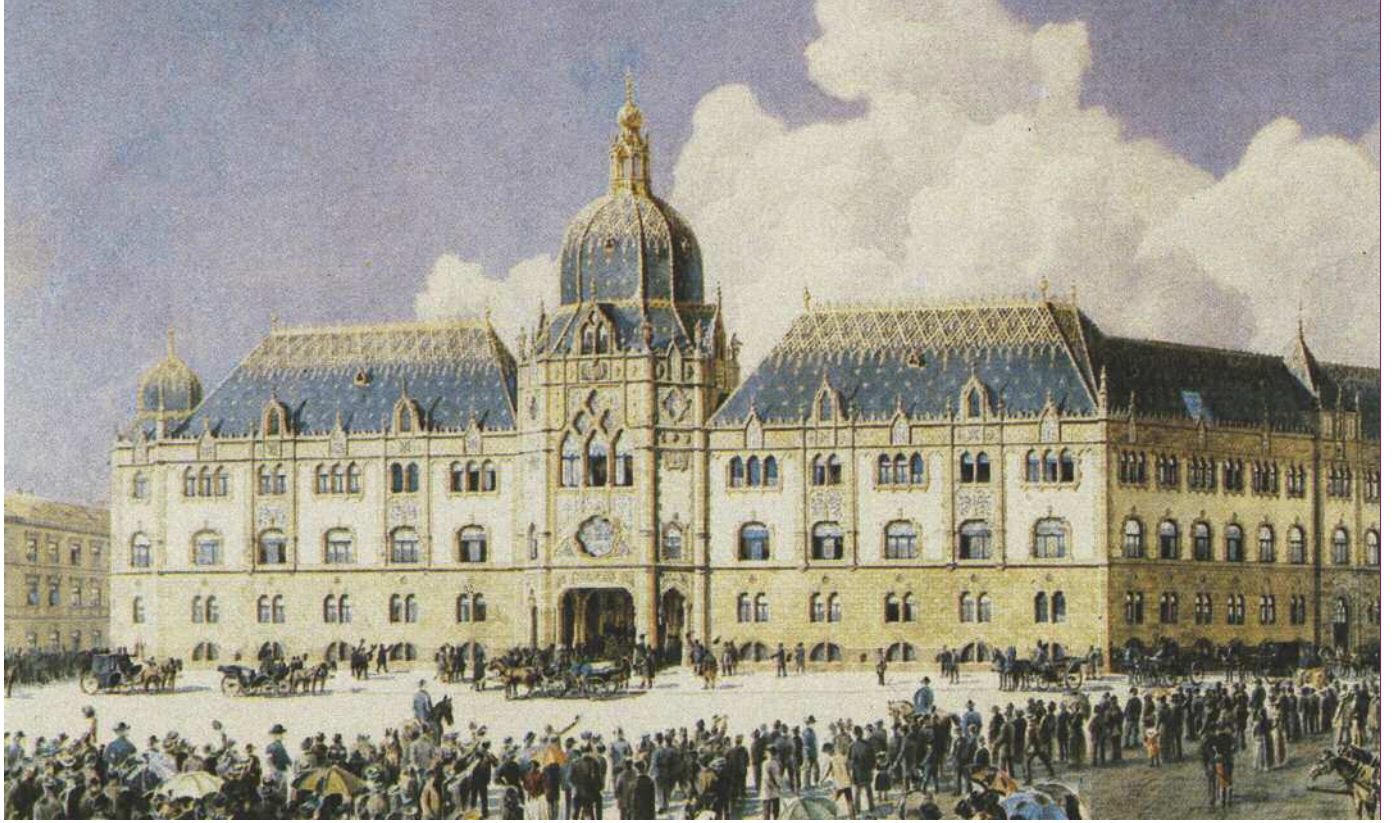
A városba költözéssel ellentétes irányú migráció is zajlott. A régi városlakó népesség egy része a könnyebb megélhetés érdekében kitelepült a környező községekbe. Ennek legjellemzőbb példája a fővárosiaknak az elővárosokba, szomszédos településekre költözése volt. A városi lakosság egy másik része pedig a határba húzódott: az alföldi me-

zővárosokban megindult a népesség kitelepülése a tanyákra. Az Alföldön és a Kelet-Dunántúlon ezrével jöttek létre a puszták és a legelők helyén, a futóhomokon a tanyák. A mezővárosok szegénységén a közlegelő egy részének felparcellázásával segítettek: a kitelepült családok lakó- és gazdasági épületet emeltek és a feltört földön gazdálkodtak. Szegeden vagy Kecskeméten a városi földek parcellázásával kisgazdata nyák alakultak, de például Debrecen határában megmaradtak s még szaporodtak is a nagygazdata nyák. A tanyasiak száma meghaladhatta az egymillió főt, az alföldi városokban a lakosság egyharmada lakhatott tanyán az első világháború előtt. A legtöbb tanyasi ember a civilizációs vívmányoktól elzárva élte az életét a 20. század első felében is.

MAGYARORSZÁG A PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁSON, 1900

Számos magyar szakembert kértek fel a világkiállítások zsűrijébe, például Pekár Imrét az 1878. évi párizsi világkiállítás alkalmával a gabona- és lisztfélék értékelésére vagy Gerbeaud Emil cukrászt az 1898-as brüsszeli, majd az 1900-as párizsi világkiállítás zsűrijébe. A magyar gazdaság színvonalát jelezték a világkiállításokon elért sikerek is: Mathiász János 1873-ban csemegezőlófürtot mutatott be Bécsben; rendszeresen díjazott termékek voltak a Ganz-gyár vasúti és malomberendezései; a pécsi Zsolnay-féle ezozinmáz kerámiák pedig a világkiállítások szenzációit jelentették.

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM MEGNYITÁSA, 1896

Az európai szecessziós építészeti áramba illeszkedő magyar szecesszió többlete a népművészeti díszítőelemek felhasználása. Lechner Ödön volt az új stílus iskolateremtő úttörője: az Iparművészeti Múzeum, a Postatakarékpénztár és a Földtani Intézet jelzik munkásságának főbb állomásait. A népművészeti motívumoknak a magas művészetbe emelésével valami hasonlót valósított meg, mint Bartók és Kodály a népzene a modern európai zenébe oldásával.

SZOROS GAZDASÁGI KÖTELEK

Az Osztrák–Magyar Monarchia népei számára az első világháborúig terjedő időszak összességében a gazdasági, szellemi és kulturális emelkedés, gyarapodás kora volt. Ausztria és Magyarország, a két birodalomfél vámuniót és külkereskedelmi közösséget alkotott. Egységes volt a pénz-, a mérték- és a súlyrendszer, a közlekedés, a postaszabályzat, a közvetett adóztatás. Rendelkeztek a kettős adózás elkerüléséről, a tőke és a munka szabad áramlásáról. A Monarchia eltérő fejlettségű, eltérő népsűrűségű, nyersanyagkészletű, sajátos természetföldrajzi adottságú területei gazdasági értelemben jól kiegészítették egymást. A közös vámhatár és a közös valutarendszer biztosította az áruk akadálytalan belső mozgását, elősegítette a külföldi tőke, a legmodernebb technika bejöttelét, viszont részben mentesítette a birodalmat a nemzetközi versenyben való megmérettetéstől. Amíg

a cseh és osztrák iparcikkek Galícia, Bukovina, Dalmácia, illetve Magyarország piacán, addig az élelmiszerek, a nyersanyagok a Lajtán túl találtak vevőre.

Az osztrák tőke kiaknáztta a magyarországi gazdaságban rejlő, nagy haszonnal kecsegtető befektetési lehetőségeket, ami nélkül Magyarország nem lett volna képes a felmutatott teljesítményére. A közgazdasági környezet fontosabb elemeinek összehangolása lehetővé tette a tőke és a munkaerő teljesen szabad áramlását a két birodalomfél között. A Monarchiát európai színvonalú, egységes infrastruktúra és magasan fejlett bankrendszer fogta össze. Ugyanakkor élénk külkereskedelmet folytatott, külföldi tőkét vonzott és maga is tőkét vitt ki a Balkánra. Szorosan illeszkedett Európa pénzügyi, közlekedési és hírközlési rendszeréhez, s nemcsak befogadott, hanem ki is sugárzott szellemi tőkét.

Mindemellett egyre többen ismerték fel, hogy a polgári szabadságjogok érvényesülése, a vállalkozás és a verseny sza-

badsága nem teremtett társadalmi igazságosságot, nem biztosított esélyegyenlőséget. Nem csökkent azoknak a száma, akik nem tudták kivenni a részüket a civilizációs jótéteményekből. A polgárosodásért, a gazdasági modernizációért a társadalomnak súlyos árat kellett fizetnie. A feszültségeket növelte a csupán két nemzet, az osztrák-német és a magyar hegemoniájára épülő dualista államjogi berendezkedés tarthatatlansága, a többi nép politikai egyenjogúsításának hiánya a tarka etnikai összetételű birodalomban.

A Monarchia nemcsak államjogi szempontból tartozott össze, hanem jól működő gazdasági közösséget is alkotott. Sőt, idővel éppen a gazdasági kapocs vált a legfontosabb összetartó erővé a birodalom országai, térségei között. Az Osztrák–Magyar Monarchia földarabolásával született „nemzetállamok” modernizációja viszont kényszerpályára került. Elvesztek a hagyományos felvevőpiacok, megcsappantak a gazdasági erőforrások, és a politikai megfontolások léptek a közgazdaságiak helyébe. A legnagyobb traumát a lakosságában és területében megcsönkített Magyarország szenvedte el: polgárosodása megbicsaklott és gazdaságát csak részben sikerült új alapokra helyezni. ♦

A szerző a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója

Mit veszített Magyarország Trianonban?

Az Osztrák–Magyar Monarchia vesztésként került ki az első világháborúból. A katonai vereségnek súlyos politikai következményei voltak. 1918 őszén világossá vált, hogy a történelmi Magyarország államegységének megőrzését drámai veszélyek fenyegetik. Teleki Pál kezdeményezésére három magyar geográfus, Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Littke Aurél 1918 októberében arra az elhatározásra jutott, hogy

olyan néprajzi térképet terveznek, mely a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait részletesen bemutatja. Buday László, a Statisztikai Hivatal elnöke pedig hazánk statisztikai adatainak összeállításával olyan anyagot kívánt készíteni, amely minden szempontból bizonyítja a történelmi Magyarország államegysége fenntartásának szükségességét. Ezzel a két indítvánnyal magyar részről megkezdődött a felkészülés a béketárgyalásokra.

A TÉRKÉPEK IGAZSÁGAI

A térképek a béke-előkészítés során többször kerültek a döntéshozók figyelmének fókuszába. Sajnálatos, hogy a valóság tényei elsikkadtak az igen hatékony érdekérvényesítő képességű román küldöttek által prezentált jegyzékek között. A románok – számukra igen előnyösen – olyan módszereket alkalmaztak az erdélyi román nemzeti térképi ábrázolásában, amelyek alkalmasak voltak a távoli döntéshozók megtévesztésére. Tényszerűen nem voltak hamisak a térképeik, de nem a valóságot mutatták be, hanem az általuk sugallt román dominanciát kívánták megerősíteni.

A gyéren lakott Déli-Kárpátok vonulatait, a Fogarasi-havasokat, a Párenyot, a Retyezátot – ahol a magashegységi régiókban mindössze néhány ezer román pásztor élt – több ezer négyzetkilométernyi összefüggő románlakta területként ábrázolták, tekintet nélkül az igen alacsony népsűrűsége. A tekintélyes, szembeötlő román foltok mellett eltörpült a városokba tömörült, igen kis területen élő magyarság pontszerűen kicsiny térségre kiterjedő ábrázolása. Például a Kolozsváron élő több mint százezer magyar megjelenítése ezeken a román térképeken parányi kis pont volt. A népség számárányát tükröző ábrázolási módszerével

Teleki Pál Vörös térképe sokkal reálisabban tükrözte a valóságot.

A románok a székelyeket és a magyarokat két külön nemzetiségként tartották számon, figyelmen kívül hagyva, hogy azonos nyelvet beszélnek, s történelmi összetartozásuk, közös múltjuk, közös érdekeik megkérdőjelezhetetlenek.

Senki előtt nem volt titok, hogy a Felvidék, valamint Erdély és a Délvidék külföldi csapatok által történt megszállása baljós következményekkel járhat. A magyar államhatalom pozíciói a Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken végzetesen meggyengültek.

A magyar társadalom minden rétege – világnézetétől és politikai pártállásától függetlenül – nagy aggodalommal tekintett a jövőbe. Érdemes felidézni gróf Károlyi Mihálynak, a Magyar Népköztársaság ideiglenes elnökének 1919. március 2-án Szatmárnémetiben tartott emlékezetes beszédét. Nem véletlen, hogy ebbe a városba látogatott, mert itt volt a Székely Hadosztály parancsnoksága. A beszédben világosan tükröződik az az aggodalom, amit minden józanul gondolkodó magyar átértzett. Károlyi elemzéséből kitűnik, hogy milyen rablóbéke állt előttünk.

„Katonák! Polgárok! Munkások! Régen vágyódtam már idejönni, hogy megköszönjem azok kitarását, akik

itt őrt állnak. Magyarország sohasem fogja elfelejteni, hogy a háború őt keserű esztendeje után a székely katonák nem mentek vissza családi tűzhelyükhöz, hanem a háború minden nyomorúságát átszenvedve volt annyi lelki erejük, hogy ismét fegyverbe álljanak az egész ország ügyéért. Itt van közöttünk Böhöm Vilmos hadügyminiszter úr, aki szocialista létére minden gondolatával azon van, hogy vissza lehessen szerezni bányáinkat és erdeinket, amelyek életet adnak elvtársainknak, a szociáldemokrata munkásságnak. A legvakmerőbb hazugság, amikor azt merik állítani, hogy a szocialisták nem éppen úgy akarják visszafoglalni elrabolt területeinket, mint minden más magyar ember, azokat a területeket, amelyeket militarista, imperialista és kapitalista államok akarnak tőlünk erőszakkal elvenni. Hiszen akkor legtöbbit éppen a munkások veszítenének, mert ők jól tudják, hogyha ezt az országot megfosztják fájától és szentől, akkor az a munkás kivándorolhat, de nem a szomszédba, hiszen körülöttünk militarista, imperialista és reakciós országok vannak. A veszedelem itt van a kapuinknál.”

Ez a beszéd tükrözi a baljós jövőt. Néhány héttel később, a tanácsköztársaság idején nyílt katonai támadás érte az országot. Ekkor már nem volt titok,

Teleki Pál

Littke Aurél

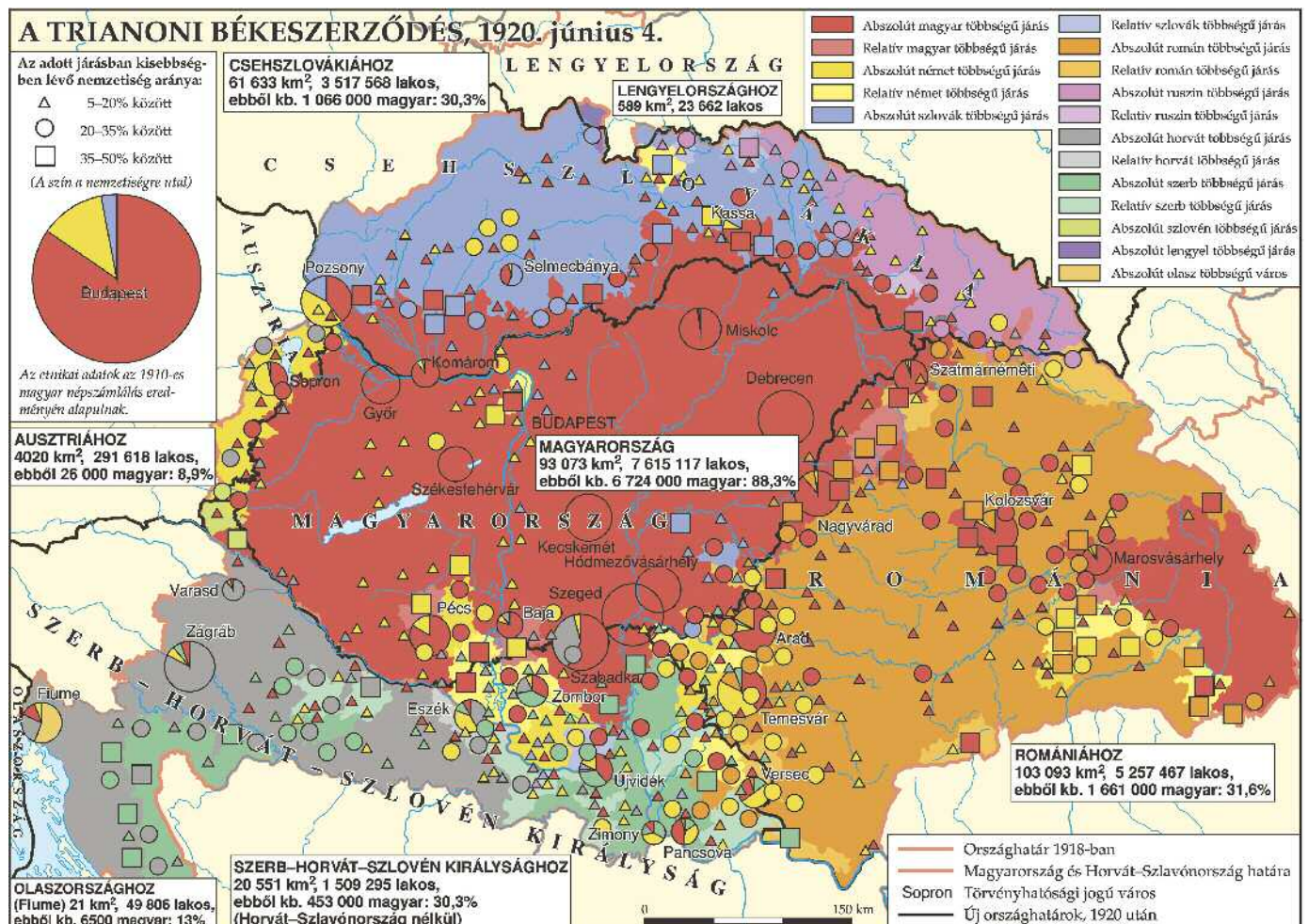

Kogutowitz Károly

hogy az Eduard Beneš által február 1-jén a párizsi békekonferencia elé terjesztett követelésekben szerepelt a Szerbia és Szlovákia között kialakítandó korridor, mely Magyarországot földrajzilag elzárta volna Ausztriától és Nyugat-Európától. A korridor megvalósulása végzetes következményekkel járt volna. A beneši követeléseket olasz és brit javaslatra elutasította a békekonferencia.

A csehek Észak-Magyarországon is mértéktelen igényekkel léptek fel. A stratégiai okokra hivatkozva általuk követelt államhatár Váctól kiindulva átvágta volna a Cserhát, a Mátra és a Bükk-hegység felezővonalát. Miskolctól Gesztelyig, Hernádtól Aszalóig igényt tartottak volna a Tokaji- és a Zempléni-hegységre. Az amerikai delegációnak köszönhető, hogy Észak-Magyarország tekintetében a csehek

mérsékelték igényeiket, és az általuk követelt területek határait északabbra tolták. Reális veszélye volt annak, hogy még nagyobb darabot hasítanak ki a történelmi Magyarország területéből. A mai államhatárokon belül található Balassagyarmat, Kisterenye, Edelény és Miskolc lakosai személyes tapasztalatokat szerezhettek a megszálló csehszlovák csapatok katonáinak viselkedéséről.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS

Erdélyben már megvetették lábukat a román államhatalom képviselői, és a mögöttük álló hadsereg minden ellenszegülést lehetetlenné tett. A román megszállás teljes dominanciát jelentett az élet minden területén. A közigazgatástól a sajtóig semmi nem történt a román hatalom jóváhagyása nélkül. 1919 őszén, Budapest megszállásakor a román hadsereg megkezdte a magyar gyáripar gépeinek szétszerelését és elszállítását. A pesti gyárak berendezéseit, gépeit leszerelték, s a nyomdagépektől a szivattyúig, az automobiloktól a vagonokig rengeteg értéket eltulajdonítottak. A raktárak nyersanyagait elszállították.

A csepeli Weiss Manfréd-gyárat 800 millió koronás kár érte. A Wolfner-féle börgyár 25 millió koronás kárt szenvedett. Elkobozták a vasúti kocsikat, az automobiloikat, még a lovas szekereket is elvitték. A vidéket sem kímélték, a falusi gazdaságokból az igáslovaktól a szarvasmarháig, a baromfiaktól a juhokig amit csak értek, mindent elhurcoltak.

Az Alföld lakói szenvedték el a legnagyobb károkat. A román katonák a vetőmagnak félretett búzát is elvitték, ezért veszélybe került az 1920-as vetés. Az ország legnemesebb borait adó Tokaji borvidékről több mint 20 ezer hektoliter elsőrendű minőségű bort koboztak el a gátlástalanul rekviráló tiszti osztagok.

A magyar állam és a magánszemélyek pontos kárait ma sem ismerjük, mert az eltulajdonított javakról nem készült leltár és nem adtak elismervényt. Voltak olyan illúziók, hogy az elhurcolt értékeket majd beleszámítják a győztesnek számító Romániának fizetendő jóvátételbe. A románok még a Magyar Nemzeti Múzeum kincseire is szemet vetettek. Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok bátor fellépése akadályozta meg, hogy történelmi-muzeális értékeinket is elvigyék.

A lakosság szenvedéseit és megaláztatásait fokozták a települések közterein nyilvánosan végrehajtott botozások, melyek áldozatai között vasúti baktortól pékmesterig, kántortanítótól templomi harangozóig, gyógyszerésztől sekrestyésig minden rendűrangú ember előfordult. A tények tükrében igen furcsán hatott a román hadsereg visszavonulásakor, 1919. november 11-én kibocsátott kiáltvány. A román megszálló csapatok főpa-

rancsnoka, Märdärescu tábornok így fogalmazott: „A román hadsereg mindig arra törekedett, hogy a csapatoknak Magyarországon való jelenléte a lakosságnak a lehető legkisebb mértékben legyen terhére, és semmit el nem mulasztott a tekintetben, hogy a szenvedő lakosság sorsán segítsen.”

A visszavonuló román katonaság megrakott szekerei és a „zsákmányvonatok” szerelvényei felmérhetetlen mennyiségű magyar értéket szállítottak el Romániába. A magyar államhatalomnak pedig nem volt fegyveres ereje, hogy megakadályozza a hónapokig tartó, az egész megszállt ország-részre kiterjedő zsákmányszerzést.

FELKÉSZÜLÉS A BÉKETÁRGYALÁSOKRA

Nagyon hamar világossá vált, hogy a csehek, szerbek, románok által követt új határok – az ország területének összezsugorodása mellett – igen súlyos gazdasági következményekkel járnak. A Kárpát-medence mint természetes földrajzi egység évszázadokon át adott otthont a történelmi Magyarország lakóinak. A Kárpátok vízválasztó vonalával határolt terület olyan természetes földrajzi egység, melynek folyóvizei – a Poprád kivételével, mely a Visztula vízrendszeréhez tartozik – a Duna vízgyűjtő területéhez kapcsolódnak s a Fekete-tengerbe futnak.

A Teleki Pál, Cholnoky Jenő és Fodor Ferenc által vezetett béke-előkészítő munkacsoport heroikus munkát végzett Magyarország földrajzi egységét bemutató alkotásaiban. Részletes érvekkel bizonyították a Kárpát-medence földrajzi tényezőik által meghatározott államegységét. Kiemelték azt a történelmi tény, hogy Európában nincs állam, amelynek határai olyan állandóak, tartósak lettek volna, mint éppen Magyarorszáé.

Szerencsésnek tűnő elgondolás volt, hogy a magyar szempontokat külföldi tudósok véleményével támasztották alá. Idézték a jeles francia geográfusnak, Elisée Reclus-nak [ejtsd: röklű] a *Nouvelle Géographie Universelle* harmadik kötetében megjelent gondolatit: „Magyarországnak és Erdélynek megvan az a rendkívüli előnye, hogy reális geográfiai egészet alkotnak. [...] A magyar királyság egyike Európa leg-egységesebb és legkompaktabb részeinek. Magyarország a kontinens közepén majdnem szabályos tojásdad alakú

síkságcsoporth, körülveve hegykoszorúval. [...] Aggodalommal kell a jövőbe tekintenünk, amikor majd Európa dunai részében az egyensúly megbomlik. De, bármi legyen a keleti országok sorsa, az a nemzet, amely a Kárpátoktól körülvevett óriási aréna területén rendezkedett be, mindig a legnagyobb mértékben befolyással lesz arra a területre, amelyet meghódított és megvédelt. Az emberiség jövőjére nézve jó, hogy Európában egy ilyen jelentős részében nem árjához erősen csatlakozott nép játssza a főszerepet. [...] A magyaroknak voltak gyöngye napjaik. De szomszédjai közül melyik mérkőzhetnék vele értelmesség, hősiesség és szabadságszeretet tekintetében?”

A VÍZRAJZI EGYSÉG FELDARABOLÁSA

Magyarország domborzata és vízrajza olyan egység, melynek az államhatárokkal való feldarabolása hidrográfiai szempontból is komoly kockázatot jelent. A vízgyűjtő és árvízi területek egységes kezelésének elve nemcsak közlekedési, hanem árvízvédelmi megfontolások miatt is fontos. A Körösök, a Szamos, a Maros forrás- és torkolatvidékének államhatárokkal történő elválasztása elszakította Magyarországtól az árvízvédelmi gátakat, s az árvédelmi és vízerőtársulatok területéből összesen 150 000 hektárt veszített az ország. Az árvízvédelmi társulatok területének felszabdálása, a gátrendszerek és a csatornák egységes kezelésének megszüntetése igen veszedelmes helyzetet idézett elő.

Az árvízlevezető csatornák karbantartása olyan állam jó szándékától vált függővé, melynek érdekei nem estek egybe Magyarország érdekeivel. Jelentős csapadék esetén a Kárpátokból lezúduló víz elsődlegesen a magyar Alföldön járt káros következményekkel. Megjegyzendő, hogy északon az Ecse-di-láp és a Szamos bal parti szabályozó- és árvízvédelmi társulat 93 200 hektárnyi területéből 52 000 hektár került idegen fennhatóság alá.

A Kárpátokból kivágott fát vízi utakon úsztatták az Alföldre. A Felvidék és Erdély faanyagának jelentős része az új határok megvonásával már nem juthatott el akadálytalanul sok évszázadon át megszokott rendeltetési helyére. Az Alföldön a Tisza titeli torkolatáig egységes elvek és árvízvédelmi rendszerek alkalmazásával lehetett fenntartani a ha-

józást és megvédeni a termőterületeket az árvizek pusztításaitól.

A folyóvízhálózat egységes kezelése olyan követelmény, mely a vízgyűjtő területeken élő lakosság élet- és vagyonvédelme szempontjából is kiemelt fontossággal bír. A folyóvizek forrásvidékének elszennyezése az alsóbb szakaszokra gyakorolt káros hatások miatt különösen sok problémát okozott a későbbi évtizedekben. Ha a Kárpátok hegyei között hulló jelentős mennyiségű csapadékról a határon túli területek meteorológiai szolgálatai nem adtak időben jelzést, csak késedelmesen tudták megkezdeni az árvízvédelmi intézkedéseket a magyar Alföld vízgyűjtő területén. A Felvidéken a Duna bal parti mellékfolyói – a Vág, a Nyitra, a Zsitva és a Garam teljes vízgyűjtő területe –, valamint az Ipoly jobb parti mellékfolyói kerültek csehszlovák fennhatóság alá.

A vízrendezési és árvízvédelmi problémákhoz kapcsolódtak az erdős területek, melyeknek túlnyomó része szintén a trianoni határokon túlra került. A magyar igényekhez szükséges fűtőanyag, a keményfa túlnyomó része a Felvidékről és Erdélyből származott. A háztartási fűtőanyag, a szerszámfa és a vasúti talpfa anyagának biztosítása az erdős területek elszakításával

igen nehezzé vált. A faanyag az ország belsejébe szállításához a Kárpátok folyói természetes és olcsó vízi utat biztosítottak. Magyarország számára Erdély elvesztése jelentette az egyik legnagyobb problémát. A Kaán Károly által irányított, európai színvonalú erdőgazdálkodás eredményeit külföldön is nagyra becsülték. Az országhatárok megváltozását követően az erdőgazdálkodást és a folyószabályozást igen súlyos veszedelem fenyegették. A Romániához került területeken bekövetkezett mértéktelen erdőirtás nemcsak ökológiai következményekkel járt, hanem a felszíni vízfolyást is kártékonyan befolyásolta.

Érdekes a konkrét adatok tükrében felidézni a veszteséget. Magyarország erdőterülete 1913-ban 7 400 000 hektár volt, melyből 3 661 000 hektár bükk- és lombérfő, 1 964 000 hektár tölgyerdő és 1 775 000 hektár fenyőerdő. A faexportból származó bevétel 76 millió koronára rúgott, a tűzifakivittel együtt 80 millió koronát jelentett.

Az erdőségekhez kapcsolódó papírgyárak termelési értéke 35 millió koronát tett ki 1913-ban, az utolsó békeévtől. Az országcsonkítás szomorú következményei közül is kirívó az erdőt és a papírgyárakat ért veszteség. Az új államhatárokon belül az eredeti er-

dőterületnek mindössze 13,4%-a maradt meg. A határvonalon belül maradt papírgyárak termelési értéke az 1913. évi termelésnek csupán 1%-át jelenti.

A LEGNAGYOBB ARÁNYÚ TERÜLET- ÉS NÉPESÉGVESZTESÉG

A trianoni békediktátum legnagyobb és következményeit tekintve legsúlyosabb traumáját mindenekelőtt a terület- és népességvesztés mérlegén mérték. Elsősorban emiatt vált a trianoni békeszerződés az egész magyar társadalom közös fájdalomává. Az eredetileg – Horvátország nélkül – 283 ezer négyzetkilométernyi Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométerre csökkent, azaz területének több mint kétharmadát elveszítette! A népességvesztések hasonlóan súlyosak voltak. A lakosságszám 18,2 millióról 7,6 millió főre csökkent.

A Statisztikai Hivatal adatai szerint Ausztriához került 4026 négyzetkilométer és 292 ezer lakos, köztük 64 646 magyar, Csehszlovákiának jutott a Felvidék 63 004 négyzetkilométernyi területe 3,5 millió lakossal, köztük 1 084 000 magyarral. Jugoszláviához került 63 497 négyzetkilométer,

1,6 millió lakos, köztük 563 545 magyar, Romániához pedig 102 181 négyzetkilométer 3,5 millió lakossal, közülük 1 704 851 volt magyar anyanyelvű. Románia nagyobb területéhez jutott, mint a megmaradt Magyarország teljes államterülete. Az ezeréves Magyarország államhatárai Európa legáltalán-
dóbb szárazföldi határai közé tartoztak. Európában a Kárpát-medencéhez hasonló természeti egységnek a Skandináv-félszigetet, az Ibériai-félszigetet és az Appennini-félszigetet tekinthetjük, viszont ezeken a területeken az elmúlt ezer évben számos állam létezett, többször változtatott határokkal.

A trianoni döntés egy soknemzetiségű országból több soknemzetiségű országot kreált, s újabb viszálykodások magvait vetette el.

Furcsa és érdekes párhuzam, hogy sem az Amerikai Egyesült államok, sem Oroszország képviselői nem írták alá a trianoni békeszerződést, pedig mindkét állam résztvevője volt az első világháborúnak. A két világhatalom távolmaradása a tényeken nem változtatott. Az ország haderejének létszámát 35 ezer főben határozták meg, a fegyver- és hadianyaggyártást szigorúan korlátozták s katonai ellenőrző bizottságot küldtek ki a rendelkezések betartása érdekében. A döntéshozók már 1920-ban tudatában lehettek annak, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalanságai egy újabb háború csíráját rejtik magukban.

Rónai András földrajzprofesszor az 1947-es párizsi békeszerződés megkötése előtt a francia fővárosban személyesen találkozott az 1920-as trianoni békeszerződés előkészítésének egyik szakértőjével, Emmanuel de Martonne francia földrajzprofesszorral. Ő volt a francia külügyminisztérium és az antant békefeltételeket szövegező bizottságának délkelet-európai földrajzi és népességi szakértője, majd a párizsi Sorbonne Egyetem Földrajzi Intézetének vezetője. Rónai András átadta neki a *Közép-Európa Atlaszt*, mely kilenc álmnyelven és statisztikai adatok százazreinek feldolgozásával mutatta be a térség reális földrajzi, gazdasági, közlekedési, népességi viszonyait. Két nap múlva ismét találkoztak. De Martonne elismerte, hogy 1919-ben ő hitelesítette a román térképeket és statisztikákat, melyek egy részéről később kiderült, hogy hamisak voltak. De Martonne mentegetőzve kijelentette, hogy nem a tények, a statisztikák és a térképek adatainak mérlegelése alapján,

hanem az erő- és érdekviszonyok szerint született meg a trianoni békeszerződés.

A MEZŐGAZDASÁG VESZTESÉGEI

A trianoni békediktátum nagyon hátrányosan érintette hazánk mezőgazdaságát. Az alapvetően agrárjellegű ország e téren is súlyos veszteségeket szenvedett el. Elvesztettük a búza vetésterületének 54,3%-át, a rozsénak 37,1%-át, az árpáénak 52,7%-át, a zabénak 67,8%-át, a kukoricáénak 65%-át, a burgonyáénak pedig 60,9%-át. Veszélybe került az ország gabonatermelése, a lakosság kenyérellátása. Az utolsó békeévben hazánk 10,5 millió mázsa gabonát exportált. Az exportlehetőségek a trianoni békeszerződéssel 40%-ra csökkentek. Az ország kukoricatermesztése az 1914. évi statisztika szerint 4 3769 100 mázsa volt. E mennyiség negyven százaléka származott az Alföldről.

Komoly problémákkal került szembe a sertésenyésztés, hiszen a takarmány jelentős része elveszett. A Bácska és Bánát elcsatolásával súlyos csapás érte a malomipart. Érzékeny veszteségeket szenvedett a mezőgazdaság is: a szántók 42,9%-a, a kertek 25%-a, a rétek 25,1%-a, a legelők 30,5%-a, a nádasok 54%-a és a szőlőterületek 68,4%-a maradt a határokon belül. A legjelentősebb és legértékesebb borvidékeink megmaradtak, pl. a tokaji termőtáj egy kis része Csehszlovákiához került, ami mind a mai napig konfliktust okoz a névhasználatot illetően. Az a tény, hogy termőterületeket és piacokat vágtak el a határok, mindkét oldalon káros következményekkel járt.

VESZTESÉGEK A KÖZLEKEDÉSBEN

A trianoni országhatárok megfosztották Magyarországot vasút- és közúthálózatának jelentős részétől. A vasúti csomópontok egy része a határon kívülre került. Az akkor legnagyobb számú vidéki városok – Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Brassó, Temesvár, Szabadka – mind-mind idegen állam fennhatósága alá kerültek.

A békeszerződés a gazdasági szükségletekre tekintet nélkül számos szárnyvonalat vágott ketté. A Bánréve–Dobsina, a Szatmárnémeti–Fehér-

gyarmat, a Gyula–Simonyifalva, a Körmen–Muraszombat, valamint a Körmen–Németújvár és a Szombathely–Pinkafő vonal szinte teljesen használhatatlanná vált.

Az Ipoly mint természetes határ kijelölésével olyan bazaltbányák kerültek csehszlovák területre, melyek azelőtt ellátták az államvasutakat és az alföldi közutakat zúzott kővel és Budapest közútjait járdakővel.

Magyarország legsúlyosabb veszteségei közé tartozik, hogy elvesztette egyetlen tengerpartját és kikötővárosát, Fiumét. Az 1867-es kiegyezést követően Magyarország óriási összegeket költött a Fiumébe vezető utakra és vasutakra. A vasútra több mint 150 millió koronát, a fiumei vasúti berendezésekre, darukra és raktárakra 50 millió koronát, a kikötő építésére 60 millió koronát. A Fiuméhez kötődő árami hajózási társaságok évi 6-8 millió koronát kaptak szubvencióként. Az ország vasúthálózatának hossza 21 ezer km-ről 8 ezer km-re csökkent.

Az 1867 utáni fejlesztések látványos eredményeket produkáltak. 1868-ban mindössze 23 millió korona volt a kikötő éves áruforgalma, az utolsó békeévben, 1913-ban már elérte a 478 millió koronát. Fiume jelentőségét érzékelteti, hogy a behozatalból 28%-kal, a kivitelből mintegy 40%-kal részesedett. Fiume lakosságának is érdeke volt a Magyarországhoz tartozás, hiszen Olaszország esetében Trieszt, Jugoszlávia esetében Dubrovnik, Split és Zadar jelentett komoly konkurenciát. Hazánk Adria-tengerre vezető kijáratának elcsatolása a világkereskedelemben vezető kapu elvesztését is jelentette.

VESZTESÉGEK ERDÉLYBEN

Az 1918. december 1-jén és 2-án Gyulafehérváron tartott román népgyűlés résztvevői kinyilvánították a Romániához tartozás szándékát. A de facto a román hadsereg által megszállt Erdélyben megkezdtek a román közigazgatás kiépítését. A megyékben megjelentek a román államhatalom képviselői, a prefektusok, akik a magyar intézmények vezetőitől, majd az alacsonyabb rangú hivatalnokoktól, állami alkalmazottaktól a román király iránti hűség eskü letételét követelték. Ezt ezrével tagadták meg a magyar közalkalmazottak, akik ezért állásvesztéssel fizettek, s mivel nem kaptak más alkalmazást, megélhetés híján vagyoniukat, há-

zaikat, lakásaikat elhagyva az anyaországba menekülésre kényszerültek.

A magyar pénzüzeteket, bankokat kötelezték a román hatóságok, hogy pénzforgalmukról, a befizetésekről és az átutalásokról személyre szóló, napi, heti és havi lebontásban küldjenek kimutatást, hogy ilyen módon is ellenőrizhessék a magyarok anyagi helyzetének változásait. A román bankokat nem kötelezték ilyen kimutatások készítésére.

A gyárak, üzemek, fatelepek, vasútállomások, vízművek, tanintézmények vezetőiről, majd alkalmazottairól tételes, név szerinti kimutatásokat kértek, s megkezdtek a magyarok lecserélését románokra, ami nem volt könnyű feladat. A vasúti bakter is megbízhatat-

lannak számított, ha magyar volt. Súlyos emberi drámákat jelentett az egyetemi, középiskolai és elemi iskolai tanárok elűzése, mivel diákok ezrei maradtak megszokott és kedvelt tanáraik nélkül a tanítási évben.

Az 1913–14-es tanévben 2663 elemi iskola működött Erdélyben. Ezek közül az állam 726-ot, a községek 162-t tartottak fenn, a többit pedig a római katolikus (186), a református és unitárius (180), az evangélikus (254), a görög katolikus (1120) és az izraelita (35) egyházak.

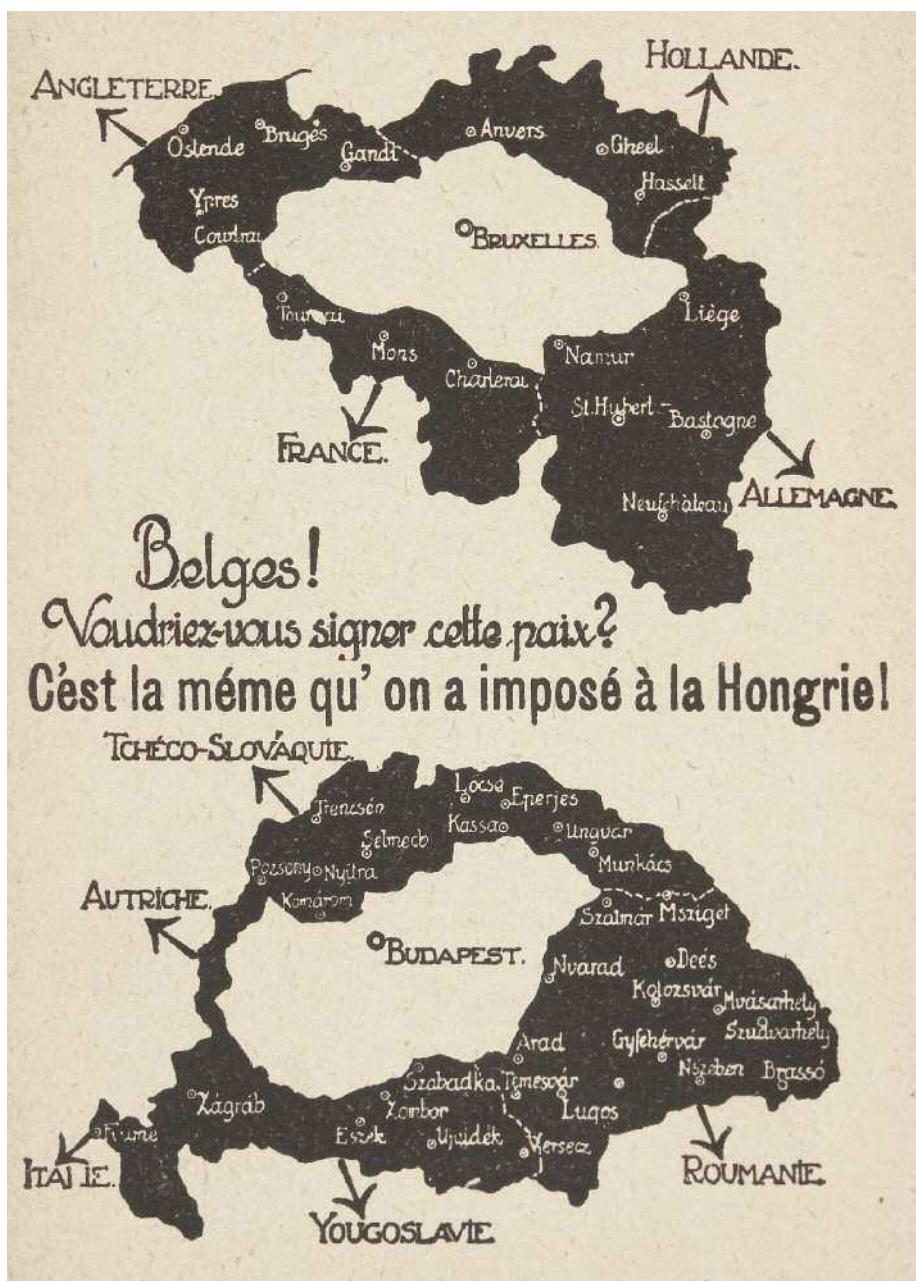
Kórházi orvosok, gyógyszerészek vesztítették el megélhetésüket úgy, hogy állásukat sokszor hónapokig nem tudták román orvossal, patikussal betölteni. Cholnoky Jenő földrajz-

professzor – aki hazájához hűséges magyar állampolgárként megtagadta az eskü letételét a román királyra – megalázó körülmények között kényszerült elhagyni kolozsvári egyetemi katedráját. Vasúti tehervagonban, családjával, kisgyermekével sürgősen kellett távoznia, hátrahagyva egy termékeny, munkával töltött élet számos értékét. Emlékirataiban megrendítően örökítette meg az impériumváltás általa megélt, nyomasztó eseményeit.

Azon tanárok helyzete volt a legszomorúbb, akik állásuk megtartása reményében letették a hűségesküt a román hatalomra, s ezt követően bocsátották el őket. Az ő sorsuk volt a legmegalázóbb, mert később települtek át, amikor már betöltötték az álláshelyeket, s őket, az „érdekből felelküdteteket” Magyarországon sokan oportunista, gyáván megalkuvó „hűtlen árulónak” tekintették. Többen csak fizikai munkásként tudtak megélhetést találni, s éveken át nincstelenül, igen szűkös körülmények között tengődtek. Erdélyben egy falusi tanító megbecsült, úrnak számító ember volt, aki Magyarországra áttelepülve egzisztenciális értelemben gyakran senkivé vált, s újra kellett építenie az életét a semmiből. Erdélyben az otthon maradás és a megmaradás dilemmái családok százazezreinek életét határozták meg.

A NEMZETISÉGI ELV ÉS A KISEBBSÉGI JOGOK

A trianoni békeszerződés értelmi szerzői és kikényszerítői a nemzetiségi elveket sem alkalmazták következetesen. Az etnikai elvet nem tekintették irányadónak, és elutasították az elcsatolni kívánt országrészekben tartandó népszavazásra irányuló javaslatot. Egyetlen kivétel volt, mely Nyugat-Magyarországot, pontosabban Sopront és nyolc közeli falu lakosait érintette. Az 1921. október 11–13. között Velencében lebonyolított tárgyalások eredményeként gróf Bethlen István miniszterelnöknek és gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek sikerült elérnie, hogy antantellenőrzés alatt népszavazást rendeltek el a kérdéses terület hovatartozását illetően.

Ha a trianoni békét Belgiumra szabták volna...

Az Ausztria és Magyarország között zajló disputa tétje Sopron és környéke birtoklása volt, de egyben példát is adott a valódi népakarat érvényesítésére. A népszavazást 1921. december 14–16. között bonyolították le. A 24 072 szavazópolgárból 15 343 úgy döntött, hogy Magyarországhoz kíván tartozni. Az Ausztriához tartozás érdekében mindössze 8277 voksot adtak le, s 502 szavazat érvénytelen volt. Így 73%-os többséggel a lakosság úgy határozott, hogy Sopron és környéke kerüljön vissza Magyarországhoz.

A trianoni békeszerződést követően Pécs és Baranya megyében szerb katonaság állomásozott, s a megszállt területeket 1918. november 14-től szerb kormánybiztos igazgatta. A délszláv állam csak több mint egy esztendővel a trianoni békeszerződés aláírása után, a Nagykövetség Tanácsának utasítására hagyta el a trianoni békeszerződésben is magyar területnek minősített országrészt.

Az antanthatalmak döntéshozói nem tartották indokoltnak népszavazás tartását a Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken. Attól féltek, hogy a helyi népakarat másféle eredményt hozhat, ami sértheti a csehek, a románok, a szerbek előzetesen már akceptált érdekeit. De facto a kérdéses területek már idegen megszállás alatt voltak, s idegen közigazgatás rendezkedett be, melynek működését megzavarhatta volna egy népszavazás kiszámíthatatlan eredménye.

Az impériumváltás temérdek egyéni sérelmet okozott. Családok százazreinek sorsát nehezítette meg, korlátozva megélhetésüket, munkafeltételeiket. A területelcsatolásokhoz kapcsolódó kisebbségvédelmi rendelkezéseket az új államok vezetői csak szavakban ismerték el, a hétköznapi gyakorlatban viszont nem tekintették irányadónak.

MIÉRT KELLETT MÉGIS ALÁÍRNI?

Miért kellett aláírni ezt a szerződést, melyet a magyar társadalom egésze keserű fájdalommal és dühödt tiltakozással fogadott? Mindenekelőtt azért, mert az aláírás megtagadása esetén Magyarország teljesen elszigetelődött volna. Szülőföldjüktől távoli táborokban hadifoglyok százezrei sínylődték, s az aláírás megtagadása esetén semmilyen esélyük nem lett volna, hogy ha-

zájukba visszatérhessenek. A népek közösségéből kirekesztett Magyarország teljesen életképtelen páriává vált volna.

Külföldön nem fogadták volna el a magyar úti okmányokat, útleveleket, iratokat, s teljes zár alá vették volna az összes, külföldön fellelhető magyar állami vagyont, a követségi épületektől a vasúti kocsikig. Nem fogadták volna el a koronát mint fizetőeszközt. Nem továbbították volna a magyar postabélyegzővel ellátott leveleket. Nem lett volna mód külkereskedelemre, s Magyarországról nem utazhattak volna külföldre a magyar állampolgárok. Az aláírók, Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd 1920. június 4-én ezért tették kézjegyüket a kényszerdiktátum hivatalos okmányára a Nagy-Trianon palotában. Az aláírás megtagadásával mi magunk szorítottuk volna meg azt a halálos hurkot, melyet mások tettek a nyakunkba – nem előzmények nélkül –, de amelytől a magunk erejéből nem tudtunk volna megszabadulni.

A békeszerződések előkészítésén dolgozó magyar tudósok minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy a Kárpát-medence földrajzi egységét és ezereves államterületét megóvják a feldarabolástól. Nem rajtuk múlt, hogy ez az eredmény született. Felkészültségük és a több ezer oldalt kitevő jegyzékek és térképmellékletek tudományos értéke ma sem tagadható. A Teleki Pál és Cholnoky Jenő vezette béke-előkészítő tudományos iroda által publikált francia és angol nyelvű kötetek a mai napig forrásértékűek. Az Ádám Magda és Cholnoky Győző által 2000-ben publikált *Trianon – A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban* című, több mint félezer oldalas kötet meggyőző tanúbizonyság arra, hogy a magyar béke delegáció tagjai és a mögöttük álló kutatók mindent megtettek, amit az adott körülmények között tenni lehetett.

A trianoni terület- és lakosságvesztések, valamint a hozzájuk kapcsolódó egyéb káros következmények és emberi drámák a magyarság minden rétegét fájdalmasan érintették. Társadalmi helyzetre, vagyoni körülményekre, világnézetre, pártállásra, foglalkozásra tekintet nélkül a nemzet egésze igazságtalannak és elfogadhatatlannak tartotta a békediktátumot. A szellemi élet számos kiválósága, így Babits Mihály, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád verseikben fejezték ki tiltakozásukat. A második világhá-

ború után József Attila *Nem! Nem! Soha!* című költeményét évtizedeken át elhallgatták, pedig az 1922-ben általa versben megfogalmazott elkeseredés és életérzés milliók lelkében kelteztetett visszhangot.

A magyarok Csonka-Magyarországot nem tekintették örök érvényűnek, s nem nyugodtak bele az államterület kétharmadának elvesztésébe. Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna megrendítő *Hitvallását* negyedszázadon át az ország minden iskolájában minden gyerekek megtanították. A történelmi Magyarország térképei ki voltak függesztve a közintézményekben, a hivatalokban, mert emberek milliói hittek abban, amit Herczeg Ferenc, az írófejedelem megrendítően fogalmazott meg: *„Úgy sohasem fordulhat a világ, hogy a szívünkben is lemondjunk ezer éves örökségünkről.”* Az tény, hogy a közös identitástudat szellemi kincsait, a lelkekben megmaradó összetartozás érzését nem lehet erőszakkal diktált kényszerhatárokkal feldarabolni. Ezt a véleményt nemcsak a Kárpát-medencében, hanem távoli világrészekben, emigrációban élő magyarok is magukénak tekintették Kanadától Argentínáig, Dél-Afrikától Ausztráliáig.

A Kárpát-medence természeti egységének gondolata jelent meg az Ausztráliában élő és tevékenykedő Földváry Gábor geológusprofesszor angol nyelvű, *Geology of the Carpathian Region* című földtani monográfiájában, mely 1988-ban a World Scientific Kiadónál Szingapúrban, New Jersey-ben, és Hongkong-ban látott napvilágot. A szerző e sorok írójának a Sydney-i Egyetemen megjegyezte: azért írta meg több mint félezer oldalas monográfiáját, mert úgy vélte, a nemzetközi tudományos világban is tudatosítani kell, hogy a Kárpát-medencét illetően a földtani, őslénytani, kőzet- és ásványtani érvek is azt bizonyítják, hogy a természet törvényei megerősíthatatlanok. A Kárpát-medence természetföldrajzi, hidrográfiai egysége megkérdőjelezhetetlen, s valamennyiünk, nemcsak magyarok, hanem szlovákok, ukránok, románok, szerbek, horvátok közös érdeke – határokon innen és túl –, hogy ezt a szempontot ne hagyjuk figyelmen kívül. ♦

A szerző geográfus, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója

FODOR JÁNOS

Impériumváltás Erdélyben

Az első világháborút követően az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével Erdély Romániához került. Az impériumváltás, majd az azt követő integrációs időszak többéves folyamat volt. 1918 januárjában Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontból álló békenyilatkozatában az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek az autonóm fejlődés biztosítását írta elő, ugyanazon év októberében pedig válaszjegyzéket küldött a magyar különbéke-ajánlatra, melyben az autonómiát már nem tekintette elegendő biztosítéknak a béke megteremtéséhez.

ROMÁN ULTIMÁTUM

Alexandru Vaida-Voievod a jegyzékre reagálva szólalt fel október 18-án a budapesti országgyűlésben, ahol a következőket mondta: „Azon természetesen jognak alapján, hogy a sorsa felett minden nemzet maga rendelkezzhessék, amely jogot a Monarchia fegyverszü-

net iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismerte, a magyarországi és erdélyi román nemzet e joggal kíván élni, és ehhez képest követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között.” Az élesebb szemű budapesti politikusok tudták, hogy mindez mit jelent: a románok nem kívánnak Magyarország keretei között élni, azonban a parlamenti képviselők többsége – akárcsak a magyar közvélemény – nem vette komolyan, jelentéktelen nyilatkozatnak gondolta.

A Wekerle-kormány lemondása és az őszirózsás forradalom kibontakozása után, október 31-én a budapesti Vadkürt Szállóban megalakult a Román Nemzeti Tanács, kezdetben hat nemzeti párti és hat szociáldemokrata taggal. Később ez az arány a szociáldemokraták háttérbe szorításával módosult, az erdélyi román vezetők ugyanis nem a tanácsok rendszerében gondolkodtak, hanem a hagyományos államapparátus kategóriáiban. A novemberi diplomáciai események egyértelműen azt erősítették, hogy az 1916-os bukaresti titkos szerződés területi követeléseit továbbra is érvényesnek tartják Románia felé. A november 5-én nyilvánosságra hozott ún. Lansing-üzenetben az állt, hogy az amerikai elnök „rokonszenvez a Román Királyság területén és azon kívül élő románok nemzeti egységének gondolatával”, s az USA ígéretet tett arra, hogy befolyását érvényesíti ennek megvalósítása érdekében. Ugyanakkor Berlin is megüzente a román kormánynak, hogy amennyiben a kivonuló Mackensen hadseregét nem háborgatják, „Románia törekvéseit jóindulatúan kezeli”. Ezzel a győztes hatalmak mellett az addigi ellenfél is hozzájárult Románia erdélyi bevonulásához.

November 9-én a Román Nemzeti Tanács Aradról „ultimátumot” küldött a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsnak, ebben a Kelet-Magyarország feletti szuverenitás, az önrendelkezési jog, a vagyon- és a közbiztonság garantálása ürügyével bejelentették a románok elszakadási törekvését. Jászi Oszkár vezetésével november 13-án kormányküldöttség érkezett Aradra, ahol erdélyi bizottsági tagokkal, valamint a szász és a sváb nemzeti tanácsok delegátusaival egészült ki. A magyar közvélemény – de még a Jászi politikai ellenfelének számító Bethlen István is – bizakodással tekintett a tárgyalások elé. Jászi tárgyalási alapja a svájci kantonrendszerhez hasonló, demokratikus alapokon nyugvó föderatív állam megszervezése volt, amely jelentősen megnyirbálta a Román Nemzeti Tanács igényeit, mivel a kormányzást Erdély nemzetiségi viszonyainak megfelelően képzelte el. Miután az RNT visszautasította az ajánlatot, Jászi 11 pontból álló átmeneti javaslatot tett, melyben a román többségű területeket teljesen az RNT fennhatósága alá helyezte volna. Azonban a román tárgyaló felek részéről erre is visszautasító válasz érkezett. Az elutasítás hatására Jászi értetlenül megkérdezte: „Végtére is mit akarnak a románok?” „Teljes elszakadást” – válaszolta Iuliu Maniu.

SZÉKELY NEMZETGYÜLÉS

Jászi aradi tárgyalásaival egyidejűleg, november 13-án aláírták a belgrádi katonai konvenciót, melynek lényeges következménye, hogy a szövetségesek

– így az újra hadat üzenő Románia is – megszállják Erdély egy részét. Előőrseik már november 12-én – a MÁV jelentése szerint korábban is – megjelentek a Gyimesekben. Ezután a Román Királyság hadserege sorra megszállta az egyes székelyföldi településeket. November 26-án Csíkszeredába is bevonultak. A megszállásról kétségbeesett táviratokban adtak hírt a budapesti kormányzatnak, ahonnan az a válasz érkezett, hogy a benyomuló román csapatok antantcsapatoknak tekintendők, és arra utasították a helyi közigazgatást, hogy gondoskodjon elszállásolásokról, valamint élelmezésükről.

A katonai konvenció és az aradi tárgyalások eredményeinek tudatában Bethlen István november 17-én több erdélyi vezetőt hívatott Marosvásárhelyre, ahol egy „székely nemzetgyűlés” megszervezését próbálta előkészíteni. A bejelentett gyűléshez csatlakoztak a székelyföldi és más erdélyi települések – Torda, Gyulafehérvár, Déva, Zilah stb. – nemzeti tanácsai. Akciójukkal a későbbi román nemzeti nagygyűlést próbálták megelőzni, s ehhez a szászok támogatását is igyekeztek elnyerni.

Egyedül a Marosvásárhelyi Nemzeti Tanács ellenezte a gyűlés szervezését, mivel – teljesen félreértve a helyzetet – a múlt rendszer politikusainak visszatérésére gyanakodott. Végül Bethlenék visszavonulót fújtak, s a nagygyűlés szervezése a Marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsra hárult. Bethlen nem tudta megnyerni Kolozsvárt sem a „székely” ügynek, így a szervezésből való kihátrálásával a nagygyűlésnek csak szim-

bolikus jelentősége maradt. A területi integritás kérdése került a középpontba, a székely állam (vagy önállóság) kérdése fel sem merülhetett, mivel ekkorra Székelyföld egy része már a román hadsereg ellenőrzése alatt állt.

Bár november 28-án a vártnál kevesebben jelentek meg Marosvásárhelyen, az erdélyi magyarság így is több ezres létszámmal képviseltette magát a Székely Nemzeti Tanács nagygyűlésén. A *világ népeihez!* címmel itt elfogadott határozat valójában az erdélyi románoknak szólt – akik november 20-án hasonló címmel jelentettek meg kiáltványt az önrendelkezés biztosítása érdekében –, s egy demokratikus szövetségi népköztársaság előnyeit hangsúlyozta. A magyar kormánytól pedig a székely területek védelmét kérte, s azt, hogy az Erdélyi Nemzeti Tanácson belül hozzanak létre egy olyan szervezetet, amely a székelységet szervezné meg. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mivel december 2-án a román hadsereg bevonult Marosvásárhelyre is.

A GYULAFEHÉRVÁRI ROMÁN NAGYGYÜLÉS

Eközben december 1-jére Gyulafehérvárra román nemzetgyűlést hirdettek. Jászi Oszkár biztosította a november végén Budapestre érkező Iuliu Maniut, hogy a magyar kormány nem fogja megakadályozni a nagygyűlés megtartását. Sőt, felső utasításra a MÁV különvonatokat biztosított a gyulafehérvári gyűlésre utazók számára. A küldöttek mintegy fele-fele arányban érkeztek a 26 erdélyi vármegyéből, valamint a Román Királyságból és annak hadseregéből. Hozzájuk csatlakozott több tízezer környékbeli lakos. A gyűlés reggel 7 órakor kezdődött istentisztelettel, melyet követően a jelenlévők kivonultak a vármezőre. Itt felolvasták a gyulafehérvári határozatot, melyet egyhangúlag elfogadott mind az 1228 hivatalos delegált. A határozat első pontja kimondta Erdély, a Bánság és Magyarország összes románjának és az általuk lakott területeknek az egyesülését Romániával. Egyben rögzítette a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, a Tisza és a Duna folyók által határolt Bánságra. A végső szövegbe bekeült az Erdély területén élő nemzetek és felekezetek számára teljes szabadságot ígérő pont is, amely a magyarság számára a későbbiekben általános hitvitkozási alap lett.

Találkozunk mi még Fehérvár kapuinál

Úgy tűnik, az erdélyi magyar sajtó először nem ismerte fel a gyulafehérvári nagygyűlés jelentőségét, az eseményről többnyire nem főhírként számoltak be. Az egyik meghatározó kolozsvári napilap, az *Ellenzék Nem volt egységes a román nemzetgyűlés* címmel közölt beszámolót december 2-i számának második oldalán, s arra helyezte a hangsúlyt, hogy a román szocialista küldöttek nem álltak feltétlenül az elszakadás mellett. A marosvásárhelyi *Székely Napló* december 2-i tudósításában szerepelnek a gyulafehérvári határozatok, azonban itt is mérsékelt horderejűnek vélték azokat: „*a jelenlegi állapot fennmarad, a közigazgatást illetőleg is, csupán az alispánok mellé osztanak be egy román megbízottat*”, s azt állították, „*megegyezés jött létre a kormány és a románság vezetői között*” arról, hogy a béketárgyalásokig minden változatlan marad. Hasonló tájékoztatásról és a helyzet teljes félreértéséről tesz tanúbizonyságot az *Ellenzék* december 4-i számában megjelent publicisztika, melyben „megnyugtatták” a kedves olvasót, hogy a „*román nemzetgyűlés határozata nem lehet más, csak egy óhajtás*” vagy utópisztikus megfogalmazása annak, hogy mit szeretnének megvalósítani.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS

A gyulafehérvári gyűlés nyomán kettős hatalom teremtődött Erdélyben. A delegáltak még december 1-jén 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választottak, amely másnap kijelölte a megszállt területeken végrehajtó szervként működő 15 fős Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) tagjait. A testület élére Iuliu Maniut állították. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány december

7-én kinevezte Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárt, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnökét kelet-magyarországi főkormánybiztossá. Fő feladata a közigazgatás zavartalan működésének biztosítása volt.

A román hadsereg viszont a megszállt területeken azonnal intézkedett a fegyverek beszolgáltatásáról, továbbá sajtócenzúrát és éjszakai kijárási tilalmat vezetett be. Ez az állapot több-

nyire a román hadsereg bevonulását követő hetekre-hónapokra volt jellemző. Az ellenségesnek minősített elemeket a román titkosrendőrséggel (Siguranța) együttműködve eltávolították, így például Paál Árpádot, a Székely Köztársaság szervezőjét letartóztatták.

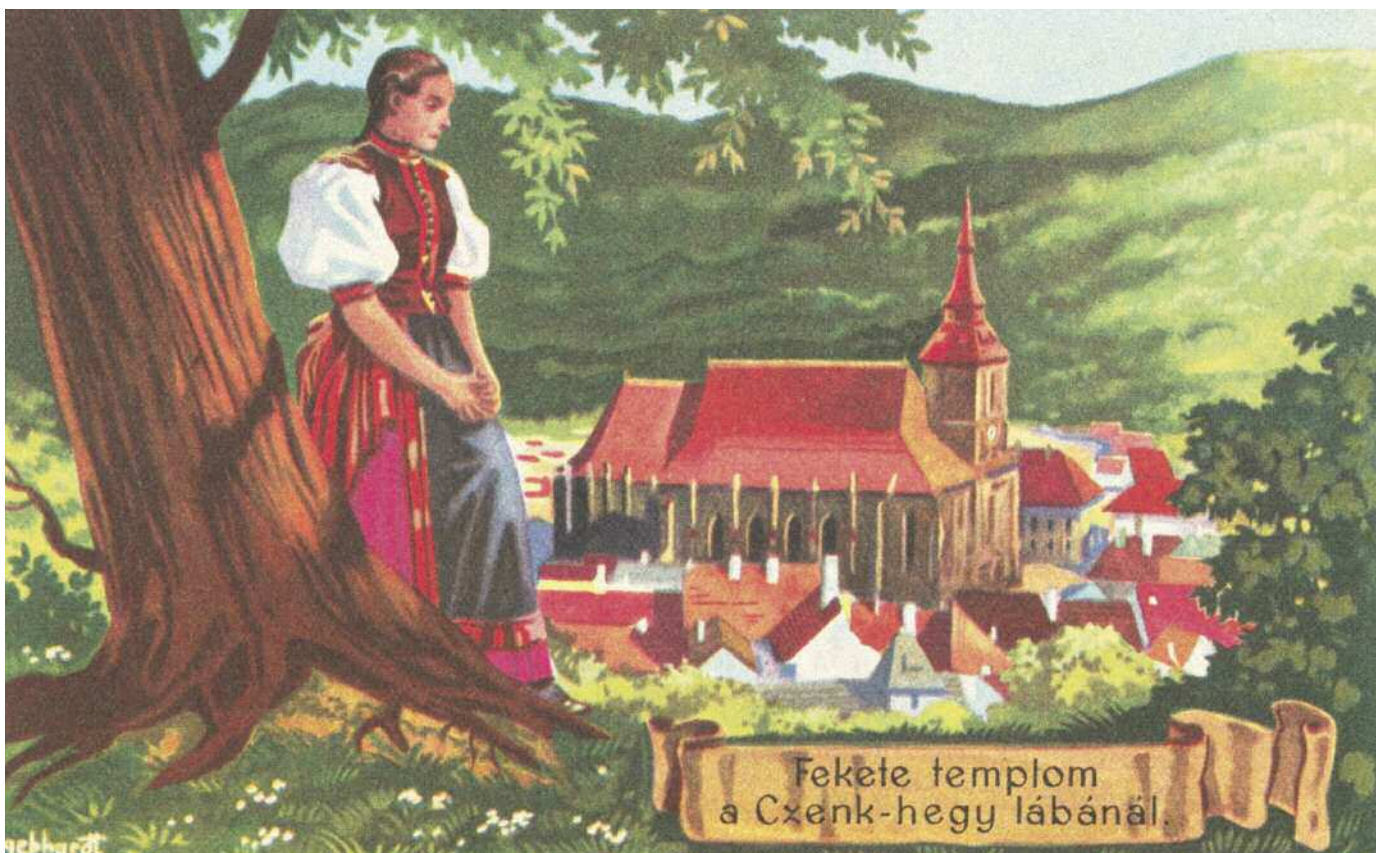
Folytatódott a román hadsereg bevonulása: december 2-án Marosvásárhelyre, 4-én Besztercére, 6-án Székelyudvarhelyre, másnap pedig Brassóba és Sepsiszentgyörgyre vonult be. A román hadsereg több ponton átlépte

a belgrádi egyezményben meghatározott demarkációs vonalat is, sőt december 12-én Henri Berthelot tábornok önhatalmúlag engedélyezte a Szatmárnémeti-Nagyárvoly-Nagyvárad-Arad vonalig történő előrehaladást.

A román megszállás a legtöbb esetben békésen történt. Marosvásárhelyen például december 2-án dél körül a román és a magyar nemzetőrség a városi vezetőséggel együtt fogadta a Szászrégen felől érkező előőrsoket. Az okkupáció jeleként a megyeházára a

magyar zászló mellé felkerült a román zászló is. A lakosság – akárcsak Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában vagy később Kolozsváron – semmilyen ellenállást nem tanúsított. A helyi újságok a lakosság nyugalmanak megőrzése érdekében a román csapatok csíkszeredai, majd szászrégeni bevonulásának problémamentességéről közöltek írásokat, s igyekeztek a román parancsnokokról pozitív képet festeni. Emellett ismertették a megszállás idejére vonatkozó teendőket. A marosvásárhelyi *Ellenőr* kiemelte, hogy „ne hősködjék senki, ok nélkül ne csináljon bajt”, és hogy „a román járőrökre, katonákra megjegyzést ne tegyenek, azokkal ne gúnyolódjanak, mert nagyon kellemetlen következményekkel járhat”. Továbbá azzal is próbálták fenntartani a köznyugalmat, hogy a megszállást ideiglenes, néhány hónapos állapotként festették le.

1918. december 22-én Kolozsvárott Apáthy István kormánybiztos, valamint a székely és magyar nemzeti tanácsok szervezésében 28 megye magyarságának részvételével rendezték meg a kelet-magyarországi magyarság nagy nemzetgyűlését. A gyűléshez a bánsági svábok és a román szociáldemokraták képviselői is csatlakoztak. A Kolozsvár főterén összegyűlt több tízezres tömeg előtt önrendelkezési

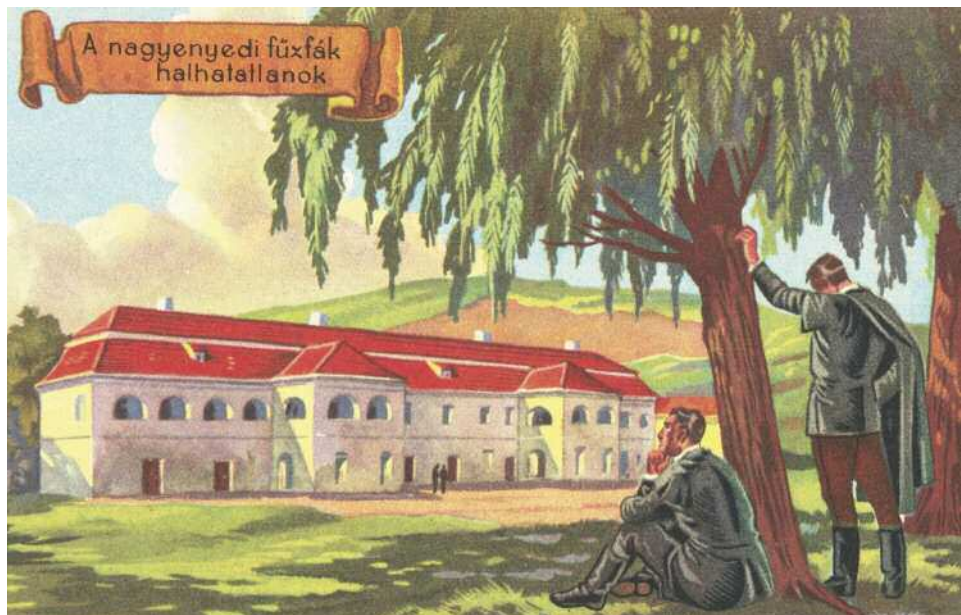

jogot követeltek az erdélyi magyarság számára, s kimondták, hogy nem kívánnak elszakadni Magyarországtól. A román önrendelkezési kísérletre válaszként szervezett kolozsvári gyűlés azonban hatástalan maradt, december 24-én Kolozsvárra is bevonult a román hadsereg. Sőt, 1919. január 8-án medgyesi gyűlésükön az erdélyi szászok is kinyilvánították csatlakozásukat a Román Királysághoz. A román hadsereg pedig 1919. január közepére eljutott a Máramarosziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá vonalig, s áprilisban Nagyváradra is bevonult.

A KÖZIGAZGATÁS EINSTANDOLÁSA

Az impériumváltás következő fázisát az jelentette, hogy a román Kormányzótanács saját ellenőrzés alá vonta az erdélyi helyi közigazgatást. Ennek megakadályozására, illetve a hatalmi helyzet átalakulására adott válaszként próbálkozások történtek önálló helyi hatalmi központok kialakítására: ilyen volt a Bánáti Köztársaság Temesvár központtal, a Székely Köztársaság Székelyudvarhely központtal, illetve Bánffyhunyadon a Kalotaszegi Köztársaság. Azonban ezek kérészerű kísérletnek bizonyultak, megvalósításuk hadsereg és önálló szervezeti háttér nélkül a lehetetlenséggel volt határos.

Megkezdődött a szimbolikus térfoglalás is: 1919 első felében Erdély nagyvárosaiban ledöntötték, eltávolították vagy megrongálták a Monarchia idején állított köztéri szobrokat, valamint rendre átnevezték az utcákat, köztérket. A közigazgatásban a román nyelvet tették hivatalossá, a köztisztviselőket pedig levizsgáztatták román nyelvből. A köztisztviselőknek és ügyvédeknek hűségesküet kellett tenniük a román államra, s azokat, akik ezt nem vállalták, menesztették állásukból. A magyar kormány viszont a békeszerződés aláírásáig informális csatornáin keresztül tiltotta a hűségeskü letételét. Így sok tisztviselő, aki attól tartott, hogy egy újabb határváltoztatás esetén hazaárulónak tekintik, visszavonta hűségesküjét, mások pedig felmondtak munkahelyükön. A hűségesküet nem vállaló, de még állásban maradt tisztviselőket és iskolai oktatókat Magyarországról segeélyezték. Az impériumváltás folyamata az 1920-as évek közepéig elhúzódott. Ekkor fejeződött be a nagyobb erdélyi városok vezetőinek és a megyei politikai elit nagy részének lecserélése a román kormányhatóság által kineve-

zett román nemzetiségű tisztviselőkre. 1923-ban Románia parlamentje új alkotmányt fogadott el. 1925-ben új közigazgatási törvényt dolgoztak ki, s ennek alapján bonyolították le 1926-ban az első helyhatósági választásokat.

Kisebbségi sorba kerülve az erdélyi magyarság két lehetőség közül választott: elfogadja a romániai fennhatóságot, leteszi az esküt, és romániai magyarként (de román állampolgárként) boldogul tovább addigi lakóhelyén, vagy megtagadja a romániai fennhatóságot, a hűségeskü letételét, és Magyarországra költözik. 1918 és 1924 között az Országos Menekültügyi Hivatal kimutása szerint mintegy kétszázezren repatriáltak. Az Erdélyből elvándorlók jelentős része a köztisztviselői és közalkalmazotti középosztályhoz tartozott. Egy részüknek – többnyire azoknak, akik megfelelő kapcsolatokkal rendelkeztek – sikerült elhelyezkedniük korábbi állásuknak megfelelő munkakörben. De a legtöbb erdélyi menekült hosszú időn keresztül a budapesti vagonlakások viszonylagos viszonyai között élt.

Választás elé kerültek az erdélyi magyar politikai elit tagjai is. Egy részük Magyarországra települt, és itt folytatta politikai tevékenységét. Ilyen volt például Bethlen István, Teleki Pál és ifj. Ugron Gábor. Mások viszont amellet döntöttek, hogy Erdélyben maradnak és a román állam keretei között folytatják életüket. Ebbe a csoportba tartozott többek között Bethlen György, Bernády György, Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Kós Károly és Ugron István.

1919 novemberében a román hatóságok által megszállt területeken or-

szággyűlési választásokat tartottak. Válaszul az erdélyi magyarság politikai passzivitásba vonult. A passzivitást azzal indokolták, hogy a Párizsban zajló békekonferencia területi változásokat hozhat, így meg kell várni annak eredményét. A passzivitás ellenére voltak olyan csoportok, amelyek indultak volna az 1919-es választásokon. Maurer Béla, a nagyszebeni *Új Világ* című lap szerkesztője levélben fordult valamennyi erdélyi magyar politikai személyiséghez, hogy meggyőzze őket a választásokon való részvétel szükségességéről. Javaslata udvarias visszautasításra talált. Maurert és csoportját ezután az erdélyi magyarság a román kormány bábjának tartotta. Hasonlóan passzív maradt az erdélyi magyarság az 1920. évi romániai választásokon is.

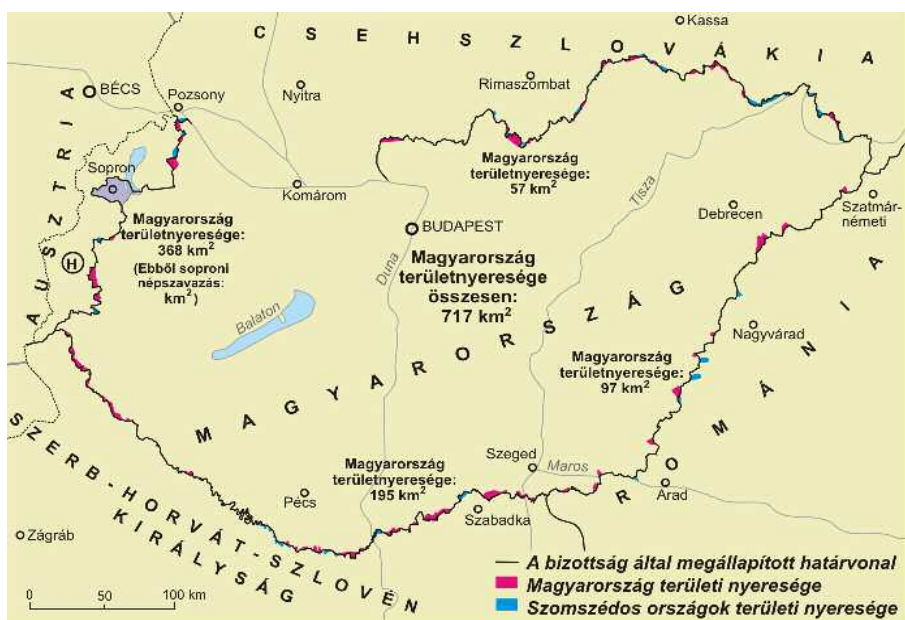
A trianoni békeszerződés aláírását követően Bernády György, Gyárfás Elemér, Kós Károly és többek röpiratai hatására kezdett kimozdulni az erdélyi magyarság a politikai passzivitásból. Az 1922-es országgyűlési választásokon már részt vettek, és ezzel sikerült kisserű képviselést biztosítani a román parlamentben. Bernády György első beszédében nyomatékosította, hogy az erdélyi magyarság békében kíván élni Romániában. 1922 decemberében pedig megalakult a romániai Országos Magyar Párt, amely 1938-as betiltásáig a romániai magyarság politikai érdekvédelmi szervezete volt. ♦

A szerző a Babeş-Bolyai Tudományegyetem társult oktatója (PhD)

Kettévágott települések

KOMÁROM, SÁTORALJAÚJHELY, SZABADKA

A Trianon-kérdés szakirodalmában előkelő helyet foglal el a határrendezések kérdésköre és ezen belül a határ által kettévágott (vagy megcsonkított) települések sorsa. Az ilyen jellegű könyv- és tanulmányrengetegben azonban alig található olyan, amely a népesség megoszlásának konkrét számszerűségével foglalkozna. A források alapján megállapítható, hogy a határváltozások jóval száz feletti esetben érinthették a települések lakosságszámát is. Az alábbiakban négy kisebb terület mutatok be mintának: egyet a néha nem is olyan könnyen áttekinthető helyzet illusztrálására, egyet a klasszikus vasúti érdekelttségű elcsatolásra, kettőt pedig azért, mert ezek voltak a legjelentősebbek.

Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés 27. és 28. cikkelyei nagy általánosságban írták le Magyarország új határvonalát. Ennek részletes megállapítását a békeszerződés 29. cikke a bizottságokra bízta, amelyek a szövetséges és társult hatalmak, valamint az érdekelt államok képviselőiből álltak fel. A tényleges terepbejárási és bizottsági munkálatok végül 1921–23 között zajlottak le – számos esetben és helyszínen meglehetősen feszült légkörben. Ám hiába volt az óriási ellenszél, a határ-megállapító bizottságok magyar tag-

jai meglehetősen jó eredményeket értek el.

Közismert, hogy Sopron és a körülötte fekvő 8 falu az 1921-es népszavazás eredményeképpen Magyarországon maradt, de az osztrák határszakaszon történt egy másik, hasonló eredménnyel járó, mára szinte elfeledett népszavazás is! A Vas vármegye szombathelyi járásában kitört zendülés, illetve tiltakozás nyomán az eredetileg Ausztriának ítélt területrezen tíz, főleg németek és horvátok lakta falu – Felsőcsatár (akkor még Alsó- és Felsőcsatár), Horvátlövő, Narda (akkor még

Kis- és Nagynarda), Ólmod, Pornóapáti, Szentpéterfa, Vaskeresztes (akkor még Német- és Magyarkeresztes) – az osztrák fennhatóság alatt 1923. január 10. és március 9. között megtartott népszavazás után átkerült Magyarországhoz, s Szentpéterfa ezzel kiérdemelte a „leghűségesebb magyar község” címet. Cserébe viszont Magyarország lemondott a németek lakta Rendek és Rótfalva községekről.

Hosszas viták és csatározások után a Salgótarján melletti Somoskő is kiharcolta, hogy 1924-ben visszakerüljön Magyarországhoz.

A községek kettéválasztásakor a kisebb, általában alig lakott településeket más településekhez csatolták, a jelentősebb lakosságú leválasztott településrészek azonban a határ mindkét oldalán számos esetben önálló települések lettek: például ettől kezdve volt Nagylak Romániában és Magyarországon is (!), Nagyszalontából pedig az itt maradt rész ugyanezen a néven 1924-től önálló község lett, majd 1940-től a neve Újszalonta lett, mert az eredeti Nagyszalonta is visszakerült 1938–44 között. Nem messze ettől a Romániához került Ottlakából itt maradt (1133 lakossal) Medgyespuszta „exklávé” [azaz területileg az anyaközséggel nem érintkező, attól távolabb található településrész] 1928-ig Medgyesegyházához tartozott, majd Pusztotaotlaka néven önálló községgé vált.

DUNASZIGET KÖRNYÉKE

A csallóközi települések közül meglehetősen soknak nagyon apró részei magyar oldalon maradtak, ezekből alakultak 1921-ben és lettek önállóak:

- ✿ Cikolasziget: 627 fő Vajkától (Cikolasziget 335, Galambosziget 113, Nagysziget 121, Nyárassziget 23) és 35 fő Sülytől (Öregsziget);
- ✿ Sérfenyősziget: 397 fő Keszölcéből;
- ✿ Doborgaszsziget: 198 fő Doborgasztól, 1927-ben Sérfenyőszigethez csatolták;
- ✿ Tejfalusziget: 201 fő (Tejfalutól 172, Csölösztőtől 29), de 1927-ben Dunakiliti része lett.
- ✿ Rajkához került 24 fő: 22 Somorjától és 2 Gutortól, de utóbbi rész 1947-ben Dunacsúnnal együtt átkerült Csehszlovákiához.
- ✿ Cikolasziget és Sérfenyősziget Dunasziget néven egyesült 1969-ben.

KOMÁROM

Komárom területének és lakosságának nagyobb része Csehszlovákiához került, Magyarországon pedig csak a rév, a vasútállomás és egy ipartelep, valamint Pusztamonostor külterület maradt. Csehszlovákiához került 19 391 fő, ebből 17 088 magyar, és Magyarországnál maradt 2946 fő (2836 magyar). Az itt maradt részt már 1919-ben Komáromújváros néven törvényhatósági jogú várossá nyilvánították és idecsatolták Szőnytől a szinte teljesen magyar anyanyelvű, 577 fős Kiszőnytelepet, hogy a város súlyát növeljék. Az újraegyesítési törekvés kinyilvánítása céljából 1923-tól Komárom lett a város neve.

Jelentős ipari fejlesztések és közlekedési csomóponttá történő kiépítése következtében 1930-ra a hazai Komárom népessége megduplázódott (5963 fő lett), a csehszlovákiaié viszont csak néhány száz fővel növekedett, majd 1938–44 között a két város ismét eggyé vált – 30 ezres középvárosként. Ma a szlovákiai Révkomárom 34 ezer fős, a hazai Komárom pedig 20 ezer fős járasszékhely, és egyik város területe sem ugyanaz, mint 1920-ban.

Élég furcsa helyzetet eredményezett, hogy bár a várost évszázadokon át Révkomáromként is emlegették, a 20. század elejére az északi és déli részt inkább Öregkomárom és Újkomárom néven különböztették meg. Mivel a komáromi rév a déli részen volt, a mind gyakrabban használt Révkomárom megnevezés egy ideig azonosítási problémákat okozott.

SÁTORALJÁÚJHELY

A sátoraljaújhelyi vasútállomás környékét (hivatalosan Karlatanya külterületet 113 fővel) – a kárpátaljai vasúti összeköttetés biztosítása céljából – hosszas vita után elcsatolták, s ezen a területen új község alakult Csehszlovákiában: Szlovákújhely (Slovenské Nové Mesto). A település lakosságszáma már 500 fő felett volt, amikor 1938–44 között átmenetileg ismét visszakerült az anyavároshoz. Ezt azért fontos megemlíteni, mert az 1938–41 közötti területvisszacsatolásokról a kettévágtott településekhez – a közhiedelemmel ellentétben – alig nyúltak, általában különálló települések maradtak Sátoraljaújhely és Komárom kivételével, amelyeknél újraegyesítés történt.

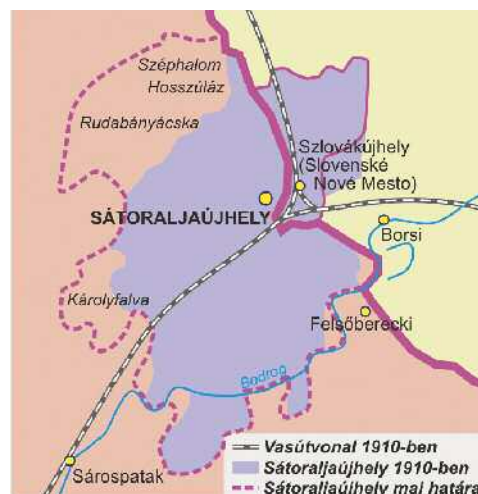
SZABADKA

A város történetéből az első világháború utáni időszakot érdemes egy kicsit közelebről megnézni, mert nagyon tanulságos: a határ által megcsonkított települések szinte minden visszassága megfigyelhető Szabadka esetében.

A szerb csapatok 1918 végén a padovai fegyverszünetet megszegve megszállták a Baja–Szeged vonaltól délre fekvő területeket. A trianoni békeszerződés eredeti határozatával szemben a szerbek több javaslatot is tettek a magyar kormánynak, hogy bizonyos területeket „közvetlen megegyezés útján” engedjenek át, mert ragaszkodtak Szabadka egészéhez. Kérték továbbá Sárok, Katymár községeket, cserébe Horgos község egy részét és Bácsmadaras általuk megszállt részét ürítették volna ki.

A szerb követelések kivédésére a magyar hatóságok egy ügyes huszárvágással 1922. március 21-én Tompa és Csikéria néven az akkor már magyar megszállás alatti két tanyacsoport (pusztát) önálló nagyközséggé nyilvánították. Erre hivatkozva legalább ezeket a területeket sikerült Magyarországra számára megmenteni és ezt a határrendező bizottsággal elfogadtatni. Bizonyítékul megmutatták nekik a községi jegyzői hivatalokat, ahol hamarjában odaszállított hivatalnokok szorgalmas munkát végeztek a nem létező képviselő-testületek megbízásából, mivel azokat csak 1924-ben alakították meg – ekkor vált ki Tompából Kelebia. ♦

A szerző társadalomkutató,
térképész

12/106

KRISCH
ANDRÁS

Az elveszett Órvidék

Fotó: Bognár Béla

Nyugat- Magyarország elcsatolása az első világháború után

Az első világháború vége Ausztria–Magyarország katonai veresége mellett a birodalom végleges megszűnését és a történelmi Magyarország szétdarabolását is magával hozta. A győztes antanthatalmak hadicéljai között eredetileg nem szerepelt az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolása. A háború utolsó éveiben azonban a győztesek célravezetőbbnek látták a dualista állam felosztását. Nyugat-Magyarország, a későbbi Burgenland elcsatolásának kérdése az Anschluss-tilalommal összefüggésben merült fel. A Németországtól elzárt Ausztria életfeltételeit a győztes hatalmak úgy kívánták javítani, hogy biztosították számára a többségében németek lakta nyugat-magyarországi térséget. Ez a terv egyben a déli és északi szláv területeket összekötő korridor létrehozására irányuló csehszlovák elképzelés megghiúsítását is jelentette.

A burgenlandi németiség önszerződése a Nyugat-magyarországi Német Néptanács létrejöttével már 1918 novemberében megkezdődött. Nemzeti körök és osztrák szociáldemokraták kezdeményezésére egy hónap múlva, december 6-án Nagymartonban (Mattersburg) kikiáltották a Heanzenland Köztársaságot, hogy segítsék a terület Ausztriához csatolását. Az új államképződmény csupán néhány órát élt meg, mivel a fegyverszállítmányok fennakadtak az osztrák–magyar határon. Az osztrák felkelőket a magyar hatóságok letartóztatták, a német települések pedig nem reagáltak az új köztársasághoz való csatlakozási felhívásra. A rosszul előkészített akciótól az osztrák kormány is elhatárolódott. A németiség elszakadási törekvéseit érzékelve a magyar kormány 1919 januárjában a terület német lakosságának önrendelkezési jogot adott, amely a Tanácsköztársaság kikiáltásáig megmaradt. Osztrák részről viszont egyre többen fogalmazták meg az elcsatolás konkrét elképzeléseit. A nyugat-magyarországi terület kérdését Karl Renner kancellár 1919 májusában terjesztette elő Párizsban, az elcsatolás indokál elsősorban az etnikai elvet hozta fel.

ÚJ HATÁR NYUGATON

1919-ben a magyarországi németiség szellemi és politikai vezetője, Bleyer Jakab egyetemi tanár az elcsatolás ellen lépett fel. Bleyer és köre azon az állásponton volt, hogy a terület elcsatolásával csökkenne a hazai németiség száma és aránya, ezáltal politikai súlya. Az 1919 augusztusában nemzetiségi miniszternek kinevezett Bleyernek azonban azzal kellett szembesülnie, hogy őt csupán „cégérnek” használják: a kormány az ő személyével akar becsületes nemzetiségi politikát színlelni, ezáltal kedvezőbb határhúzást elérni, ezért 1920. november 26-án benyújtotta lemondását. Teleki Pál miniszterelnök marasztalta, hisz Burgenlandról éppen akkor folytak a tárgyalások. Bleyer maradt, de a december 16-i kormányátalakításkor már nem jelölték miniszternek.

A békekonferencia végül egy 4335 km²-nyi területet ítelt Ausztriának, az átadás azonban nem következett be a békeszerződés aláírásáig. Erre 1921. augusztus 27-én került volna sor, az átadás helyett azonban felkelés tört ki:

augusztus 27-én Pinkafőnél (Pinkafeld), 28-án pedig Ágfalvánál állították meg a magyar felkelők a bevonuló osztrák csendőröket. Szeptember elejére Nyugat-Magyarország a kormány hallgatólagos támogatását élvező irreguláris erők kezére került.

A magyar kormány, bár segítette a felkelők fegyverhez jutását, nyíltan nem támogatta őket. A felkelők többségét alföldi és erdélyi fiatalok tették ki, de közöttük voltak a Selmecbányáról menekült soproni főiskolások és leszerelt katonák is. A felkelés másfél hónapig tartott, ennek során a Prónay Pál által vezetett felkelők október 4-én Felcsőrön (Oberwart) kikiáltották a független, ám senki által el nem ismert Lajtabánságot. A protoállam a kezdetektől anyagi gondokkal küszködött: a felkelők által kifosztott terület adóbevételre nem számíthatott, ráadásul a lakosság egy része ellenségesen szemlélte a megszállónak tekintett felkelőket.

Ugyanakkor világossá vált, hogy Ausztria csendőrökkel nem tudja a területet megszállni, így a két fél – nagyhatalmi ösztönzésre – tárgyalóasztalhoz ült az itáliai Velencében. Ennek során Ausztria beleegyezett, hogy Sopronban és nyolc környező faluban népszavazást tartsanak, cserébe a magyar kormány megszüntette a szabadcsapatok támogatását. A népszavazás magyar sikere után hátravolt még a határ pontos meghúzása.

A BURGENLAND NÉV KIALAKULÁSA

Burgenlandnak mint önálló tartománynak nem volt előzménye, a terület soha nem alkotott politikai egységet, így saját elnevezése sem létezett. A 20. század elején használt „Német-Nyugat-Magyarország” (Deutsch-Westungarn) elnevezés a többnyire németek által lakott térségre túl körülményes volt, és azok számára, akik a terület elcsatolásáért küzdöttek, erősen utalt a magyar államiságra. Így német nemzeti körök Bécsben létrehozták a „Heanzenland” kifejezést. Erről azonban hamarosan kiderült, hogy a helyi németekre használt „Heanzen” inkább csúfnév, másrészt csak a terület egy részére vonatkozik. Így szükség volt egy újabb elnevezés megalkotására.

Adalbert Wolf, a későbbi tartományi képviselő szoros munkakapcsolatban volt erdélyi német politikussal, Rudolf Brandschsal és Edmund Steina-

ckerral, s a Siebenbürgen (Erdély) mintájára alkotta meg a „Vierbürgen” (Négyvár) elnevezést. Ebből a németül kissé döcögősen hangzó kifejezésből született a „Vierburgenland” (Négyvárvidék). A négy megyét átfogó térségnek területi autonómiát követelő programnyilatkozatokban kezdték el használni ezt a kifejezést, amely a magyar vármegyék német elnevezésére utalt: Pressburg (Pozsony), Wieselburg (Moson), Ódenburg (Sopron) és Eisenburg (Vas).

1919 júniusában Odo Röttig soproni lapkiadó *Vierburgenland* címmel jelentetett meg egy rövid életű újságot. Az elnevezés hivatalos használatát először Renner osztrák kancellár 1919. augusztus 16-án Párizsban feladott táviratában találjuk meg. Pozsony csehszlovák megszállása után a név „Dreiburgenland”-ra (Háromvárvidék) változott, majd Burgenlandra egyszerűsödött. 1919 szeptemberében készült Bécsben egy nyomtatvány, melynek címe: *Verzeichnis der Gemeinden des Burgenlandes (Burgenland településeinek jegyzéke)*, ezzel rögzült a terület elnevezése, melyet az osztrák kormány hamarosan hivatalosan is használni kezdett.

Az elnevezésnek még az 1920-as években is volt utóélete: a sajtóban heves vita alakult ki, kit lehet a szó megalkotójának nevezni. Ennek során Gregor Meidlinger későbbi osztrák keresztényszocialista politikus azt állította, hogy 1919 szeptemberében egy delegációval Renner kancellárnál tett látogatáskor – egy közbeszólás alkalmával – ő használta először a „Burgenland” elnevezést. Meidlinger állítása szerint Renner szóhasználatában ezt

követően, vagyis 1919 őszén honosított ez meg.

Az elcsatolt területek nevei közül a Burgenland terjedt el leginkább idehaza, ennek oka, hogy a térség soha nem alkotott jól elkülöníthető önálló egységet, így magyar elnevezése sem alakulhatott ki. A húszas évek elején Sopronban meghatározó politikai és gazdasági körök következetesen továbbra is Nyugat-Magyarországnak nevezték az elcsatolt területet, esetleg az „úgynevezett Burgenland” kifejezést használták. A rendszerváltás utáni magyar szóhasználatban viszont a „Várvidék” vagy „Őrvidék” megnevezés kezd meghonosodni.

AZ ÚJ OSZTRÁK TARTOMÁNY

Nyugat-Magyarország elcsatolása két tényben döntően különbözött Magyarországtól, első világháború utáni területi veszteségeitől. Az első különbség, hogy Burgenland a békeszerződés megkötésekor sem katonailag, sem közigazgatásilag nem jutott osztrák kézbe. A Felvidék, Erdély vagy a Délvidék már 1918–19-ben idegen megszállás alá került, Burgenland viszont a tényleges átadáskor nem volt megszállt terület. A másik különbség, hogy a területveszteség nem egy első világháborús győztes – vagy annak deklarált – állam javára, hanem egy másik vesztes ország javára történt.

A soproni népszavazás után az osztrák–magyar határ meghúzása maradt hátra. Az új határvonalat egy antantbizottság jelölte ki, mely igyekezett a nemzetiségi arányokat figyelembe venni, illetve megkérdezték a lakossá-

got, hogy hova akarnak tartozni. A térségben a 16. század óta élő horvátok tartottak attól, hogy az osztrák közigazgatás megszünteti a felekezeti iskolákat, ezért 1921-ben memorandummal fordultak a határkijelölő bizottsághoz, hogy falvaik Magyarországnál maradhassanak. Ennek köszönhetően a határmenti horvátok falvai nagyrészt Magyarországhoz kerültek. Észak-Burgenlandban a határvonal sok esetben a nagy uradalmi birtokok határait követte. Az új határ meghúzásakor ritkán támaszkodtak természetes határvonalakra, jól példázza ezt, hogy a Pinka folyócskát hétszer keresztezi az államhatár.

Burgenland létrejöttével egy 358 km hosszú új államhatár keletkezett, mely többnyire mesterséges osztóvonal volt, nem követett természetes vonalakat, nem igazodott korábban kialakult munkamegosztás kereteihez és nem vehette teljes mértékben figyelembe az etnikai határokat sem. Burgenlandban az 1923-as osztrák népszámlálás szerint 15 000 fős magyarság élt, elsősorban Felsőőr környékén, míg Magyarország nyugati részén továbbra is meghatározó számban maradtak a városokban és falvakban németek. Bár ez a megosztás a többi 1918 utáni magyar határhoz képest kedvezőbbnek és tartósnak bizonyult, mindkét fél joggal fogalmazott meg igényeket a másikkal szemben.

1922-ben, a végleges határok meghúzása után megszületett Burgenlandnak több problémával is szembe kellett néznie. Az osztrák kormány még a terület megszerzése előtt ígéretet tett egy önálló tartomány létrehozására, a megszerzése után viszont egyértelmű érvek szóltak ez ellen is. A terület híján volt igazi városi központoknak, a húszas évek elején a 3800 fős Felsőőr volt a legnépesebb település. Az úthálózat nagyrészt Magyarországnál maradt városok, Sopron, Szombathely, illetve Grác (Graz) és Bécsújhely (Wiener Neustadt) felé orientálódott.

E városok Magyarországnál maradása egyben azt is jelentette, hogy Burgenlandban az úthálózat fejlesztése nyugati irányú lesz, miközben meg kell teremteni a tartomány észak–déli összeköttetését is. Nem alkotott egységet a vasútvonala sem, s ez is Magyarország felé vezetett. A soproni népszavazás után a természetes központról is le kellett mondaniuk. A bécsi kormányzat időnként felvetette

a tartomány esetleges felosztását Alsó-Ausztria és Stájerország között. A tartományi gyűlés (Landtag) 1922. június 18-i megválasztása után azonban eldőlt, hogy Burgenland Ausztrián belül önálló tartomány lesz.

Nem volt egyszerű a tartományi főváros kiválasztása sem. A tartományi kormány végül a városi miliót árasztó Kismarton mellett döntött, bár Bécsben sokan klerikális, magyarszimpatizáns Esterházy-fészeknek tartották. A város 1925-ben a „tartományi kormány székhelye” lett, a „tartományi főváros” elnevezést kerülték – azt 1965-ig Sopronnak tartották fenn –, valójában azonban Kismarton minden tekintetben megfelelő székhely volt. Az új tartományi központban jelentős építészeti fejlesztések kezdődtek: tartományház épült, az újonnan érkező hivatalnokoknak nagy számban lakásokat építettek, a lakosságszám növelésére új lakónegyedek jöttek létre, s új középületeket – például székházat a nemzeti bank és a betegpénztár számára – emeltek.

1922. augusztus 1-jén a tartományi parlament elfogadta az új tartományi címerét és a tartományi színeket. A némi vita és módosítás után elfogadott címer két, a középkorban jelentős birtokokkal rendelkező nemzetség – Nagymartoni és Németújvári grófok – címerének szimbiózisa, amely a tartomány egységét és oszthatatlanságát hivatott kifejezni. A tartomány színeinek a vörös-arany színpárt választották.

Az osztrák nemzetgyűlés a terület átvétele után szabályozta az osztrák jog bevezetését. A magyar járási beosztást kisebb változtatásokkal megtartották. A két történelmi szabad királyi város, Ruszt (Rust) és Kismarton (Eisenstadt) megőrizhette különleges jogállását. Megmaradt a községi beosztás, valamint a magyar jegyzői és körjegyzői rendszer. Bevezették az osztrák polgári, kereskedelmi és telekkönyvi jogot. Az osztrák kormány egyetlen új németesített helységnevet sem vezetett be, Burgenland 1921 utáni hivatalos német nevei kivétel nélkül korábban is használatban voltak.

Burgenland elcsatolása az érzelmi hatásokon kívül komoly gazdasági következményekkel is járt. A térség jelentős városai (Sopron, Moson, Szombathely, Szentgotthárd) Magyarországon maradtak, a hozzájuk tartozó vidék került át Ausztriához. Az új határvonal az ott élőket mindkét oldalon nehéz helyzetbe hozta, évszázados kereske-

delmi kapcsolatokat vágott át, amit tetéztek a különböző kiviteli és behozatali tilalmak. A térségben emiatt virágzott a csempészet, főleg a cukor és a ruhák voltak kedvelt árucikkek. Sopron felvevőpiacának háromnegyede került a határon túlra. Azoknak a soproni ipari üzemeknek, amelyek a város elcsatolt agrárhátországát látták el termékekkel, csökkeneniük kellett termelésüket vagy teljesen bezártak.

Az új határ hátrányosan érintette Sopron gabona- és állatkivitelét is. 1913-ban még 130 000 marhát, borjút, lovat és sertést vittek Ausztriába, főleg Bécsbe, 1926-ban ez a szám 4837-re csökkent. Sopron vezető gazdasági körei a népszavazás után követelték a határ minél könnyebb átjárhatóságát és a szabad kereskedelem legalább részbeni biztosítását, s kérték Bécs és Burgenland felé a telefonvonalak helyreállítását. Igényeik azonban nagyon lassan és fokozatosan teljesültek. Sopronnak csak a '20-as évek közepére sikerült az új helyzethez alkalmazkodnia, amikor a korábbi kisipar és kereskedelem helyére a könnyűipar lépett.

A MAGYARSÁG BURGENLANDBAN

A történelmi Nyugat-Magyarország területén évszázadok óta a németek alkották a lakosság többségét. Az itteni németység a zárt német nyelvterület keleti végét képezte, az őshonos lakosság nyelvjárása magyar és szláv elemeket is tartalmazott. A kiegyezés után a közigazgatás kiépítésével, a gazdaság fejlődésével, a magyar iskolarendszer kialakulásával és ezzel párhuzar-

mosan az urbanizálódással főként a térség városaiban nőtt a magyarság aránya. A németek számát az asszimiláció és a tengerentúli kivándorlás is csökkentette. A hivatalnokoktól elvárták a névmagyarosítást, de a magyarosítás folyamata tetten érhető volt a helységnév- és utcanévtáblák cseréjénél is. Ezekkel együtt a városokban általánossá vált a kétnyelvűség, egyes falvakban a háromnyelvűség, ami az együttélés pozitív velejárója volt.

Ezt az időszakot, amelyet az osztrák történészek gyakran a „magyarisierung”, a magyarosítás fogalmával illetnek, a magyarországi németység nehezen élte meg. A magyarság a magyar nyelv hivatali és iskolai használatáért küzdött saját országában, ez pedig a nemzeti kisebbségek hasonló törekvéseit keresztelte. A 19. századtól az értelmiség nyelve a magyar lett. A később Burgenlandnak nevezett terület-sáv összlakossága az 1910. évi magyar népszámlás szerint 291 800 fő volt, közülük német nyelvű 217 072 (74,4%), horvát 43 633 (15,0%), magyar 26 225 (9%), más anyanyelvű 4870 fő (1,6%). Az 1923-ban végzett osztrák népszámlálás az új politikai körülmények miatt jelentős változásokat mutatott. A háborús veszteségek következtében megfogyatkozott a lakosság. A számlálás összesen 285 600 burgenlandi lakost regisztrált, közülük 80% volt német anyanyelvű, horvát 14%, magyar pedig 5%.

A magyarság arányának csökkenése több okra is visszavezethető: az első világháború előtti időszakban volt a legerősebb a burgenlandi németiség asszimilációja. Ennek a nyomásnak a megszüntével, illetve a német nyelv hivata-

lossá válásával ez a folyamat megsza-
kadt, így sok család az új helyzetben
ismét a német nyelv mellett kötelezte
el magát. A hatalmváltás utáni mene-
külthullám – bár csak néhány száz
főről lehet szó, főleg csendőrök, taní-
tók, köztisztviselők, akik nem itt voltak
honosak – szintén csökkentette a ma-
gyarság számát. Ausztria többnyire át-
vette azokat a tisztviselőket, akik tud-
tak németül, és az oktatási törvény le-
hetővé tette, hogy a tanítók nagy része
is az új tartományban maradjon.

A korábbi magyar törvények egy
része 1921 után is érvényben maradt.
A magyar oktatási törvény szerint az
elemi iskolák élén az iskolaszék állt,
amely az oktatás nyelvéről is rendelke-
zett. Bár történtek a kormány részéről
kísérletek az iskola és az egyház szét-
választására, ezek nem jártak sikerrel,
így a magyar iskolatörvény egészen
1937-ig érvényben maradt. 1929-ben
rendeleti úton bevezették a német
nyelv kötelező oktatását. A magyar
nemzeti kisebbség által lakott települé-
seken magyar maradhatott az elemi ok-
tatás, az istentiszteletek és a közigaz-
gatás nyelve, továbbtanulni azonban
magyarul már nem lehetett. A burgen-
landi iskolastatisztikák szerint 1921 és
1931 között minden évben 2300 ma-
gyar anyanyelvű gyereket írtattak be ma-
gyar iskolába. Ehhez képest az 1934-es
népszámlálás már csak 10 442 magyar
lakost talált Burgenland területén.

Jelentős arányban laktak magyarok
Felsőőrön (Oberwart), Alsóőrön (Un-
terwart), Óriszigeten (Siget in der
Wart), illetve Felső- és Középpulyán
(Ober-, Mittelpullendorf). E falvak
lakói magyar határőrök leszármazot-
tai, akik kismemesi kiváltságaikat a 19.
századig megtarthatták.

A második nagy csoportot az észak-
burgenlandi majorok egykori lakói al-
kották. A Fertőtől keletre, a Fertőzug-
ban a 19. század második felében nyolc
nagy majort hoztak létre, amelyeket rá-
baközi és csallóközi bére családdal
telepítettek be. Egy-egy major lélek-
száma elérte a 300 főt, ami gyakran
megegyezett a környező falvak lakos-
ságszámával. Néhány major saját teme-
tővel, iskolával, templommal is rendel-
kezett. Észak-Burgenlandban a majo-
rok magyar nyelvszigetet alkottak a
német falvak között, lakosaik nyelv-
használata jelölte a társadalmi státu-
st, ezért a magyar használata nega-
tív státuszjelként rögzült.

A burgenlandi magyarság harmadik
csoportját a „magyarónok” alkották.

Így neveztek azokat a polgári családból
származó német vagy horvát ajkúakat,
akik a századforduló környékén váltak
magyarrá. Olyan családokról van szó,
amelyek tagjai az első világháború
előtt magyar oktatásban részesültek és
a magyar nyelv számukra a polgári kul-
túrát testesítette meg, sokszor gyerme-
keiket is tanították magyarul.

Burgenland második legnagyobb
nemzeti kisebbségét 1921-ig a horvát-
ok alkotják, akik a 16. század óta, a
törökök elől menekülve kerültek a térség-
be. Az őket fogadó Erdődy, Batt-
hyány és Zrínyi családok horvátországi
és nyugat-magyarországi birtokkal
egyaránt rendelkeztek, ami a betelepít-
ést nagyban segítette. Sokan érkeztek
szervezetlenül, harcok elől menekülve
is. A trianoni békeszerződés során az
osztrák-magyar határ meghúzásával
sikerült leginkább megközelíteni az et-
nikai határt, azonban mint ahogy né-
metek (az ő sorsuk a második világhá-
ború után a kitelepítés lesz) és magya-
rok, úgy horvátok is kerültek, illetve
maradtak a határ mindkét oldalán. A
német, magyar és horvát nyelvcsoport
mellett szlovének és cigányok élnek a
tartományban.

Burgenlandban a többnyelvűség sa-
játos dinamikával rendelkezett. A nyu-
gat-magyarországi németek közül na-
gyon sokan tudtak magyarul, a felsőőri
magyaroknak pedig több mint fele né-
metül. Ennek oka, hogy ők egyfajta
közvetítő szerepet tölthettek be Stájer-
ország és a dunántúli városok között,
elsősorban a fakereskedelemben. A térség-
ben régóta bevett gyakorlat volt a
gyerekcseré. A magyar családot német
falvakba vagy éppen Sopronba küldték
gyerekeiket németül tanulni, és ez for-
dítva is megfigyelhető volt. Bár 1921

után a német lett a tartomány hivata-
los nyelve, a magyar nyelv megőrizte
rangját, presztízsét, annak ellenére,
hogy a tartományi kormány hadjáratot
indított a magyar nyelv hivatalos hasz-
nálata ellen. A terület nyelvi hierarchi-
kus kapcsolatban álltak egymással. A
hierarchia tetején a német és a magyar
állt, a magyarok és a németek a többi
kisebbség nyelvét nem használták. A
horvátok anyanyelvük mellett elsajátí-
tották a magyart és németet, a cigá-
nyok pedig a roma mellett sokszor a
másik három nyelvet is beszélték.

VALLÁSI FELEKEZETEK BURGENLANDBAN

A burgenlandi magyarok egyik sajátos-
sága, hogy négy különböző felekezet-
hez tartoznak. A 16. században a térség
népességének nagy része áttért a
protestáns vallásra. A németek és ven-
dek főleg lutheránusokká váltak, a ma-
gyarok pedig megosztottak az evangé-
likus és a református irányzat között.
A katolikus restauráció akkor vált er-
edményessé, amikor a térség nagybirto-
kosai, a Nádasdyak, Esterházyak, Szé-
chenyiek, Batthyányak rekatolizáltak.
A falvak lakói uruk vallását követték,
így csak kismemesi falvak, kiváltságok-
kal rendelkező területek lakossága, il-
letve Sopron szabad királyi város job-
bágyfalvai maradtak protestánsok. Fel-
sőőr az 1681-es soproni országgyűlés
rendelkezései szerint református arti-
kuláris hely lett.

A Felső-Őrségben három szomszéd-
os magyarlakta falu közül az őriszigi-
etiek evangélikusok, az alsóőriek ka-
tolikusok, a felsőőriek többsége pedig
református. A különböző vallásúak

nem keveredtek, inkább egy azonos vallású, más nemzetiségűvel házasodtak. A negyedik vallásfelekezet az izraelita volt, nagy részük „magyarónak” számított, ezért néhányuk 1921 után elhagyta Burgenlandot. A magyar múltnak köszönhetően az osztrák tartományok közül itt a legmagasabb a protestáns lakosság számaránya (kb. 14%), főleg evangélikusok, kisebb részben reformátusok. A katolikus többség 1960 óta saját burgenlandi püspök irányítása alatt áll, eddig az időpontig Bécsből ún. apostoli adminisztratúráként igazgatták.

A két világháború között a Burgenlandra irányuló figyelem és revíziós aktivitás lényegesen kisebb volt más elszakított területekhez viszonyítva, ráadásul csak kis létszámú magyarság lakta. Ausztriában mégis aggodalommal figyelték a magyar irredentizmushoz, és sokak szerint ezért sem fejlesztette eléggé a bécsi kormány a területet. Közlekedési, logisztikai és kommunikációs zavarok jellemezték az új tartományt, amely addig sohasem képezett egységet. Különböző körök természetesen próbálták megemlékezésekkal az elcsatolást napirenden tartani, de a magyar közvélemény figyelme sokkal inkább Erdélyre, a Felvidékre és a Délvidékre irányult.

MIT VESZTETT MAGYARORSZÁG?

Az osztrák–magyar határ a kalandozásokat követően fokozatosan keletre tolódott, majd a Lajtánál stabilizálódott. A határtérség a 11–16. században kü-

lönböző dinasztiai harcainak színtere volt. A nyugati határon ezek során nemzeti családok várakat, erősségeket emeltek, védve a határt, illetve saját hatalmukat is bizonyítandó. E várak, kastélyok tulajdonosai a magyar történelem legismertebb családjai közé tartoznak.

Az Esterházy család Burgenland északi és középső részén ma is jelentős birtokokkal rendelkezik. Az Esterházyak felemelkedése az 1583-ban született Miklóssal kezdődött. Ebben a két házasságkötés során (Dersffy Orsolya és Nyáry Krisztina) szerzett vagyron és Miklós katolizálása volt a döntő. Az Esterházy birtokokhoz tartozó Doborjánban (Raiding) született a világhírű zeneszerző, Liszt Ferenc.

Borostyánkő (Bernstein) várát Hans von Königsberg lovag és családja zálogjogon birtokolta évszázadokon át, majd átkerült a család tulajdonába. Tőlük szerzte meg 1644-ben gróf Batthyány Ádám, majd 1892-ben gróf Almásy György vásárolta meg a várat. A várban született 1895-ben fia, Almásy László Ede felfedező, Afrika-kutató.

A Batthyány család birtokolta Városzalónak (Stadtschlinging) várát is, 1835-től az erősség tulajdonosa gróf Batthyány Lajos, Magyarország első miniszterelnöke volt. Kivégzése után a vár a magyar kamarára szállt. A szintén Dél-Burgenlandban fekvő Németújvárat (Güssing) Batthyány Baltazár a térség egyik reformációs központjává tette, könyvtárat alapított, fennhatósága alatt működött a reformáció egyik legjelentősebb nyomdája, az ún. Manlius-nyomda. Az Erdődy család is Burgenland meghatározó nemesi famí-

liái közé tartozott, a 17. század elején Vasvörösvárat (Rotenturm) szerezte meg, ami a környék lakosságának rekatolizációját jelentette.

Az 1922-ben létrejött Burgenland területén két egykori szabad királyi város fekszik. Kismarton nemcsak Nyugat-Magyarország és Sopron vármegye szabad királyi városaként, hanem az Esterházy család kismartoni uradalmának székhelyeként is ismert. A település számára ez a kettősség évszázadokon át meghatározó volt. A Bethlen-féle harcokat lezáró nikolsburgi béke (1621) után Kismarton és Fraknó uradalmait II. Ferdinánd király kárpótlásként adta Esterházy Miklósnak, mivel ő az erdélyi fejedelem javára lemondott Munkácsról. A kismartoni uradalom és a vár így a főúri család birtokába került (az uradalom 1649-től a család számára örökölhető lesz), a város viszont a király kezén maradt. A kismartoniakat ezt az állapotot veszélyesnek találták, hiszen a hatalmas uradalom állandó fenyegetést jelentett önállóságukra. Az uralkodó végül is a város kérésének engedve 1648-ban szabad királyi városi rangra emelte Kismartont, s ezt az 1649-es országgyűlés is elfogadta. Ezzel a település két közigazgatási egységre szakadt, a városra és a „Schlossgrund mit der Burg”-ra, vagyis a kastélyra és a hozzá tartozó területekre.

A lakosság számát tekintve Ruszt a történelmi Magyarország egyik legkisebb szabad királyi városa volt, lakosainak száma az 1780-as években alig haladta meg az ezer főt. Lakossága elsősorban szőlőműveléssel és borkereskedelemmel foglalkozott. Ruszt az 1681. évi soproni országgyűlésen kapott szabad királyi városi rangot az ország és az uralkodó szolgálatáért. A többségében evangélikusokból álló tanács 60 000 Ft-ért és 500 akó borért vásárolta meg a privilégiumot. A város ügyeit a bíró, a nyolcfős belső tanács és a szintén nyolcfős külső tanács intézte. A 18. század folyamán kiteljesedtek a privilégiumok, és terjedt a ruszti bor híre. Az itt termelt bort tartották – a sopronival együtt – tokaji és a ménesi után a legnemesebbnek. Az uralkodó szőlőfajta, akárcsak az akkori Sopronban, a fagyos, más néven furmint, németül Zapfner volt, amelyet általában későn szüreteltek. ♦

A szerző a Soproni Evangélikus Gyűjtemények vezetője (PhD)

Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919-1944)

KERESZTÉNY NEMZETI PÁRT

1919. szeptember-október

Polgártársak! Keresztény magyarok! [...] Mindnyájan jól tudjátok: az ezeréves Magyarország – az imént még Európa egyik legvirágzóbb és legszebb reményekkel kecsegtető országa – a külső és még inkább belső ellenségeinek csapása alatt azért omlott össze, mert polgárságát – minden ország egészséges fejlődésének tartóoszlopát – a nagy idők vihara teljesen szervezetlenül, önmagával meghasonulva, romboló erőktől megfertőzve, jóformán ellenálló erő nélkül találta, és így egy szervezett, jól felkészült ortámadás játszi könnyedséggel taszította le arról a polcra, ahonnan az ország sorsát békés évtizedekben eredményesen és sikeresen intézte.

Helyét a munkásuralom, a proletárdiktatúra kalózbogója alatt idegen, ellenséges faji uralom foglalta el és a legborzalmasabb terrorral, a pénz hatalmával, az osztálygyűlölet felszításának szörnyű mérgével sikerült négy hónapra át ennek a szerencsétlen országnak sorsát kezében tartva hazánkat a sír szélére taszítania.

KERESZTÉNY FÖLDMÍVES- ÉS POLGÁRI PÁRT

1922. január 21.

A párt a trianoni béke becikkelyezéséről szóló törvényt és az 1921: LXVII. törvénycikket az antant kényszerítő nyomása alatt létrejöttéknek és függetlenségünket erősen sértőnek tartja s majd ha annak ideje eljön, erőszak nélkül, csupán alkotmányos úton mindent el fog követni, hogy ez az önérzetünket megalázó két törvény revízió alá vétessék.

MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

1922. június 28.

Külpolitikai téren elő kívánunk segíteni minden olyan komoly és célszerű törekvést, amely az igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját lehetővé teszi, de ellenezni fogunk minden újabb bonyodalommal fenyegető, tehát céltalan, kalandos és veszedelmes vállalkozást.

KERESZTÉNY-KERESZTYÉN KISGAZDA FÖLDMÍVES ÉS POLGÁRI PÁRT (EGYSÉGES PÁRT)

1922. tavasz

Tántoríthatatlanul ragaszkodunk ezeréves hazánk régi határaihoz. A ránk kényszerített békét, ha el is fogadjuk, régi hazánk egy talpalatnyi földjéről sem fogunk soha lemondani.

ORSZÁGOS KERESZTÉNYSZOCIALISTA PÁRT

1923. május 20–21.

[...] követeli a párt [...] Titkos nemzetközi szerződések kizárása mellett a külügyi politikának parlamenti ellenőrzését. Kül- és belpolitikánk minden ténykedésének a területi integritás visszaszerzésére való összpontosítását.

MAGYAR NEMZETI FÜGGETLENSÉGI (FAJVÉDŐ) PÁRT

1923. május 20–21.

Követeljük az öncélú és cselekvőképes magyar politikát, amely megvalósuláshoz segíti a politikailag és gazdaságilag független, életképes Magyarországot. E cél elérésére a szlávság túlsúlyra irányuló törekvésével szemben a velünk azonos érdekű nemzetekkel való szoros barátságot és együttműködést. A legélesebben elutasítunk magunktól minden, a volt Osztrák–Magyar Monarchia vagy Duna-konföderáció létesítésére irányuló gondolatot, mely Magyarországot végeredményben szláv többségű államok befolyásának vetné alá és a magyar nemzeti akaratot többségi szóval teljesen elnémíthatná.

Követeljük a wilsoni elveket megcsúfoló és erőszakkal ránk kényszerített igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját

és szembehelyezkedünk minden politikával, mely a trianoni határok közé szorított, életképtelen Csonka-Magyarországot jelen helyzetében megmerevíti.

Követeljük a békeszerződés és a kisebbségi szerződések becsületes végrehajtását a trianoni határokon túl élő magyarság kisebbségi jogainak hatásos védelme és katonai leszerelés általános és egyforma végrehajtása és ellenőrzése tekintetében. Élesen elítéljük a jelenlegi kormányzati politikát, mely a Népszövetség egyoldalú s a győzők hatalmi érdekeit részrehajlóan kiszolgáló eljárásaival szemben a nemzeti szempontokat nemcsak hogy megvédelmezni, de kifejezésre juttatni sem képes.

MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

1925. április 14.

A trianoni békeszerződés a rabló antant-imperialisták békediktátuma a trianoni Magyarország dolgozói ellen és az utódállamokban nemzeti elnyomásba taszított magyar dolgozók ellen. A trianoni rablás ellenére a magyar uralkodó osztályok uralmuk fönntartása és megerősítése érdekében szövetkeztek Trianon hatalmasságaival. A szövetkezett burzsoázia és nagybirtok a szanálási törvényben a győztes külföldi tőke hajcsárának szerepét vállalja és a magyar dolgozókat a gyarmati rabszolga sorára kárhóztatja.

A magyar uralkodó osztályok ellen vívott osztályharcon át vezet tehát az út a trianoni szerződés összetöréséhez, a szanálási törvény revíziójához. A magyar „nacionalista” uralkodó osztályok a szanálási törvény révén a külföldi uralkodó osztályokkal szövetkeztek a magyar dolgozó osztályok ellen, ezek tehát szintén csak nemzetközileg vívhatják meg győzelmesen a maguk osztályharcát Trianon ellen, a gyarmati nyomorúságot termelő szanálás ellen s az utódállamokban a nemzeti és szociális elnyomás kettős jármát nyögő magyar dolgozó tömegek felszabadításáért.

KERESZTÉNY GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS PÁRT

1926. április 17.

Pártunk a történelmi joghoz és az igazsághoz szigorúan ragaszkodva elszántsággal és a mérsékelt bölcsességével akarja mérlegelni külső és belső problémáinkat, hogy az országnak erőszakos rázkódtatásoktól ment fejlődést biztosíthasson. Mert szeretjük a békét az országban és a külső hatalmakkal, de a békének sem áldozzuk fel a jogot, az igazságot és a nemzet életét. [...] A ma feladatainak megoldásával készítjük elő a legbiztosabban azt a jövőt, amelyben újra Szent István koronájának örököse vezetheti tovább történelmi hivatásának rögzös útján a magyar nemzetet.

NEMZETI PÁRT

1930. augusztus-október

Mit akarunk? Röviden csak ennyit: a Szent Korona fölséges tanítását teljes egészében a mai idők követelményeinek megfelelően érvényre juttatni. Minden, minden programpont, amiért nekünk küzdenünk kell, mind a Szent Koronából fakad. [...] Akarunk kell elsősorban azt, hogy a Szent Korona teste egy, megoszthatatlan legyen. Hogy tagjai ne nyöghessenek idegen brutális járma alatt. Akarunk kell, hogy a test, lehetőleg véráldozatok nélkül, okos politika mellett újra szétszakíthatatlan egységbe forrjon össze.

FÜGGETLEN NAGYATÁDI (KISGAZDA, FÖLDMÍVES ÉS KISIPAROS) PÁRT

1930. szeptember-október

Pártunk népies nemzeti politikájának pontjaiként követeljük [...] Olyan általános külpolitikai irányzatot, mely a trianoni szerződés revízióját állandóan a világ elé vigye...

FÜGGETLEN KISGAZDA-, FÖLDMUNKÁS ÉS POLGÁRI PÁRT

1930. október 12.

A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt a nemzetek közötti békekesség híve, de tartós békét csak igazság alapján tart lehetőségek. Ezért minden erejével, áldozatkész hazafiságával küzd a trianoni terrorbéke megváltoztatásáért. A párt a magyar nemzet öncélúságának és teljes függetlenségének alapján áll s olyan külpolitika folytatását tartja szükségesnek, amely új ezer évében teljesen megőrzi az ország önállóságát s nem teszi más országok politikájának tehetetlen függvényévé.

ORSZÁGOS FÜGGETLENSÉGI KOSSUTH PÁRT

1931. június

Törekedni kell úgy a nagyhatalmak, mint a szomszédos államok barátságának megnyerésére és annak alapján békés úton az igazságtalan trianoni béke megváltoztatására, a magyar többségű területek békés visszaszerzésére és a kölcsönös szellemi és gazdasági forgalom szabad tételére a szomszédos államokkal, azokban lakó magyar véreinkkel. A nem magyar lakosságú elszakított területekre a népszavazás követelése.

NEMZETI SZOCIALISTA MAGYAR MUNKÁSPÁRT

1932. július 19.

Követeljük Magyarország 1914. évi területének haladéktalan visszaállítását, valamennyi magyarnak egyesítését és visszatelepítését Nagy-Magyarországra. Nem ismerjük el a békeszerződéseket, nem ismerünk győzött és legyőzöttet. Követeljük a megszállott területeken elkövetett óriási károknak megtérítését. Követeljük és biztosítjuk hazánk egész területén minden más anyanyelvű őslakosság teljes kulturális szabadságát és autonómiáját.

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA (NEMZETI MUNKATERV)

1932. október 24.

Külpolitikánk feladatának tartjuk biztosítani a magyar nemzeti állam részére azt a szerepet, amely nemzetünket múltjánál, földrajzi helyzeténél és történelmi hivatottságánál fogva megilleti. [...] Minden békés eszközzel arra törekszünk, hogy a békeszerződések a jog és az igazság szellemében revízió alá vétesse. Súlyt helyezünk a kisebbségi jogok teljes érvényesítésére és nem zárkózunk el a dunai államok együttműködése elől.

NEMZETI RADIKÁLIS PÁRT

1930. október

249. Minden igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet Duna-völgyi világtörténelmi szerepének visszavívása és biztosítása, amiről az utánunk következő nemzedékek sem mondhatnak le. A lemondás, ha őszinte: történelmi öncsonkítás volna; és nyilvánvaló átlátszó hazugság, tehát hiábavaló is, ha opportunítás sugallná [...]

250. A magyar külpolitikának a csonka nemzet és ország belső megerősítésén és a tör-

ténelmi végső célon kívül ez idő szerint még két vezérlő elve lehet, amelyeket okosan elegyítve és kombinálva kell felépíteni a nagyvonalú és széles szemhatáru cselekvő magyar külpolitikát. Ezek:

a) A dunai népek természetes és a lehetőségig menő szolidaritása. Erre a gondolatra nekünk kell rávezetnünk központi helyzetünknel, nagyobb történelmi iskolázottságunknál és gyökeresebb, nagyvonalú szervezőerőnkkel fogva a dunai népeket, s ránk hárul a dunai népek felsőbb meg-

szervezésének irányítása is. A dunai népek szolidaritása egy nagyobb német- és oroszközi közép-európai természetes érdekközösségbe ágyazódik bele, amiből a gyakorlati politikával annyi érvényesítendő, amennyit a helyzet és a pillanatot megenged.

b) A magyar-olasz barátság gyakorlati tengelye a mi európai politikánknak, s a magyar eljövendő politikai és diplomáciai tehetségek feladata lesz elsősorban, hogy összehangolják valahogy egyfelől a horvát-magyar újjáéledő érdekközös-

séggel és testvériséggel, másfelől a dunai népek érdekközösségével és a közép-európai gondolattal. [...]

259. [...] A revízió aktualitása már beállott; megoldását minden erővel napirendre tűzni: a magyar külpolitika feladata elsősorban. Úgy a kisebbségi kérdésnek, mint a revízióknak s általában az egész évszázadokra, előre be rendezkedő magyar külpolitikának örökkön kéznél levő fegyvertára legyen a diadalmas és hódító erejű magyar művelődés.

EGYESÜLT NEMZETI SZOCIALISTA PÁRT

1933

Szomszédainkkal békében akarunk élni és legfőbb törekvésünk az, hogy a Kárpátok által határolt ideális gazdasági és területi egységet a nemzetiségekkel együtt, Budapest székesfővárosunkból egységesen vezessük és irányítsuk s a nemzetiségeknek vallás- és fajkülönbség nélkül saját kultúrát és tisztességes megélhetést tudjunk biztosítani.

Követeljük, hogy a megszállt területeken lakó, odaváló születésű testvéreink pártatlan népszavazással döntsék el, hogy hová akarnak tartozni.

A békeszerződéseket nem ismerjük el, ezért a Népszövetségből kilépünk és a konferenciákon többé részt nem veszünk. A világtörténelem legnagyobb igazságtalanságába, a 3 millió magyarnak az anyaországtól való elszakításába nem nyugszunk bele.

A hárommillió magyar testvérünk által lakott területnek az anyaországhoz való azonnali visszacsatolását minden eszközzel követeljük.

A háborús jóvátételi kötelezettségeket nem ismerjük el.

NEMZETI SZOCIÁLIS MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA

1933. december 15.

Olyan külpolitikát követelünk, mely egyenes irányban halad Nagy-Magyarország területi integritásának helyreállítására, a győző és legyőzött államok közötti különbség, fegyverkezési egyenlőtlen-jogság, valamint a jóvátételi és más háborús adósságok megszüntetése felé. Ezen adósságok leírandók, sőt a már fizetett részletek és kamatok is visszakövetelendők. Követeljük, hogy a külpolitikai kormányzatunk hazánk egész területéhez, az integritáshoz s a revízióhoz való jogunkból semmiféle vám, kereskedelmi és hitelkedvezmény ellenében engedményt ne tegyen és elszakított magyar kisebbségeink nemzeti jogait a mainál hatóságosan védje meg.

NEMZETI AKARAT PÁRTJA

1935. március 4.

Az Ősföld hivatásából megalkotta a NAP az államcél: A Kárpátokkal övezett területen – átnyúlva az Adriai tenger partvidékéig – magyar fennhatóság alatt álló, az új alkotmányban lefektetett önkormányzatokkal ellátott Részfölkék egyesüléséből megalkotott Hungária Egyesült Fölkék politikai, gazdasági és társadalmi, szervesen egymásba kapcsolt állami felségterület felépítése, megszervezése, központi irányítása és vezetése [...] A Hungária Egyesült Fölkék magasabb rendű államrendszert képeznek, melyet a közvetlenül érdekelt Részfölkék: Magyarföld, Tótföld, Ruténföld, Erdélyföld, Horvát-Szlavónföld és Nyugat-Gyepű együttes érdeke hozza létre.

KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

1936. június 23.

Meg kell magyarázni a magyar nép tömegeinek, hogy a jelenlegi kormány politikája, amelynek célja a trianoni szerződés erőszakos katonai revíziója, háborúhoz vezet és ezzel veszélyezteti a magyar nemzet függetlenségét. Csakis a békéért vívott harc és az európai békeszerető erőkkel való együttműködés útján vívhatja ki a magyar nép a trianoni szerződés felülvizsgálását és az e szerződés okozta összes igazságtalanság megszüntetését.

FÜGGETLEN KISGAZDA-, FÖLDMUNKÁS- ÉS POLGÁRI PÁRT

1936. március

Az összeomlás óta a Független Kisgazdapárt volt az első politikai mozgalom, amely teljes határozottsággal és félreérthetlenséggel programjába vette, agitációja során élesen és állandóan hangsúlyozta a revízió szükségességét. Nem volt népgyűlése, amelyen ez a kérdés ne került volna előtérbe. Célul tűzte ki és fáradhatatlanul munkálta széles magyar néprétegek öntudatosodását e kérdésben és bekapcsolását a revíziós mozgalomba, abban a tudatban, hogy a világgözelemény meghódítását a magyar igazság számára csak e tekintetben egységes akaratú s határozott meggyőződésű nép érheti el. [...]

Mi a magyar nemzetnek pártok felett álló nemzeti külpolitikája? A Független Kisgazdapárt vezére, Eckhardt Tibor nemrégiben – ismételtelen – megadta a feleletet e kérdésre: „A békeszerződések igazságtalanságainak revíziója, amely nem háborút és gyűlölködést jelent, hanem békés eszközökkel való meggyógyítását azoknak az igazságtalanságoknak, amelyeket az elhibázott békeszerződés kényszerített ránk.”

Ezt a nemzeti külpolitikát azonban nem a nagyhatalmak ellenére, hanem az általános európai politikába beleilleszkedve kell csinálnunk s nemzetközi együttműködéssel kell törekednünk nemzeti céljaink előbbrevitelére. Nem lehetünk csak az egyik vagy a másik nagyhatalom felé barátságosak, megfélemezve a többiekéről. Barátságosak és korrektek vagyunk Olaszország felé, de lojalitással és korrektséggel kell viseltetnünk a hatalmas és velünk szemben jóindulatú Brit birodalommal és a Népszövetséggel szemben is, mert ez az az út, amelyen keresztül a magyar nemzet a népek társaságában tekintélyt, tiszteletet és oltalmat tud a maga számára biztosítani. Ez az a külpolitikai irány, amelyet minden magyar kormánynak követnie kell.

NEMZETI FRONT (MAGYAR SZOCIALISTA NÉPPÁRT)

1936

A Nemzeti Front követeli [...] A Magyar Birodalom visszaállítását. A trianoni béke megsemmisítését és azt becikkelyező törvénynek a magyar törvénytárból való törlését. A külföldön élő magyarság védelmét, valamint azoknak a Haza földjére való visszatelepítését.

NEMZETI LEGITIMISTA NÉPPÁRT

1936 nyár

Törött történelmi gerinccel nem vehetjük fel a harcot a jövő Magyarországért. Nem adhatjuk fel tehát azt a jogi álláspontot és történelmi bázist, amely összeköt bennünket elszakított testvéreinkkel. A Szent Korona törvényhozása nem ismer Trianont és soha nem vett tudomásul semmiféle békediktátumot. Minél esetesebb helyzetben élünk, minél kevesebb az anyagi és fizikai erőnk történelmi hivatásunk teljesítéséhez, annál szívósabban kell ragaszkodnunk ahhoz az erkölcsi tökéhez, amelyet a sors nem tudott elrabolni tőlünk.

Az ősi Magyarország egyetlen épen maradt szimbóluma Szent István koronája. Ez foglalja jogi egységbe a határon belül és kívül élő testvéreinket, akiket megkérdésük nélkül kényszerítettek idegen impérium alá. A Szent Korona a rajtunk elkövetett erőszakkal szemben ma is reprezentálja és képviseli Szent István birodalmának közjogi egységét. A legitimizmusban tehát a történelmi Magyarország eszméjét ápoljuk, erősítjük szolgáljuk, s így a legbecsületesebb és legszükségesebb hazafias munkát végezzük.

Aki nem akar a trianoni életstílusba belenyugodni, annak legitimistának kell lennie, ha teljesen betölti szívét, agyát a magyar múlt minden fájdalomra, dicsőségre, joga és aspirációja és egy legyőzhetetlen vágy ennek a múltnak méltó folytatására. Ilyen tömeglelkület és népmeggyőződés, közhangulat és közakarat kitermeléséért minden alkotmányos eszközzel síkra szállunk.

MÁRCIUSI FRONT

1937. március 15.

Követeljük [...] A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.

NEMZETI FÖLDMÍVES ÉS MUNKÁSPÁRT

1938. március 23.

Az integer, független, keresztény-nemzeti állam elvi alapján állunk!

KERESZTÉNY NEMZETISZOCIALISTA FRONT

1939. március

1. A Berlin-Róma-Varsó tengely hívei vagyunk, a szomszédos államokkal a megértés politikáját kívánjuk erősíteni.
2. Minden erőnkkel követeljük a trianoni békeszerződés végleges megszüntetését és a még megszállás alatt szenvedő testvéreink mielőbbi felszabadítását!
3. Követeljük a külföldi magyarság visszatelepítését.
4. A magyar kisebbségek arányos védelmét és a magyarországi kisebbségekkel szemben méltányos kisebbségi politikát!

NYILASKERESZTES PÁRT

1939. március 15.

I. Szabad magyar hazában mint szabad magyarok akarunk élni és meghalni.

Sohasem felejtett és minden tettünket irányító szent célnk a trianoni bilincs teljes széttréése, a minden magyar testvérünket egyesítő, mindnyájunknak nagyobb kenyeret nyújtó, magyar népi munkaállam megteremtése az alkotmányos magyar államfő, Magyarország Főméltóságú kormányzójának uralma alatt.

II. Tudatában vagyunk annak, hogy egyenesen a Teremtőtől származó nemzeti erőnk a Szent István-i birodalom megsemmisíthetetlen geopolitikai egysége, mely nemzeti létünknek és függetlenségünknek még alkotmányunk ősiségénél is szilárdabb alapja. Ezért a Szent István-i birodalom területén feloldhatatlan sorsközösségben élő testvérnépek unióját akarjuk.

Másrésről világosan látjuk, hogy létünket csak a közép-európai népekre egységesen alkalmazható s azok együttműködését általánosan szabályozó elvek érvényesülése biztosíthatja. Ezért mint a Szent István-i birodalom népeinek egyetemes érdekeit ápolni hivatott nemzet elismerjük a zárt egységben élő nemzetek önrendelkezési jogát.

III. Nem felejtjük, hogy a néprajzi határok nem örökéletűek, hanem a népi erők gyarapodásával vagy apadásával tágnak vagy szűkülnek. A magyarság a Szent István-i birodalom testvérnépei között súlyát és vezető szerepét csakis a nemzeti munkakifejtés nemes és alkotó versenyében biztosíthatja. A nemzetközi verseny egyre fokozódó ütemében minden elvesztett munkaóra a magyar jövő helyrehozhatatlan vesztesége, az elvesztett munkaórák tömegjelensége, a munkanélküliség pedig nemzethalál.

SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

1939. AUGUSZTUS

Magyar külpolitika legfőbb céljának tartjuk, hogy Magyarország a nemzeti és történelmi elv összhangzatos érvényesülésével jogainak teljes birtokába jusson, és így a trianoni igazságtalanság véglegesen megszűnjék. A magyar külpolitika másik fontos feladata országunk függetlenségének és önállóságának védelme, valamint az, hogy itt a Duna-medencében a népek békés együttélését elősegítse, biztosítsa s a magyarságnak történelmi szerepét megillető helyet vívjon ki és szabadon tartsa az utat a magyar nép számára minden nép felé, amely hajlandó barátságban, békében és egészséges gazdasági és kulturális kapcsolatban élni a magyar néppel.

FAJVÉDŐ NEMZETI SZOCIÁLISTA PÁRT

1939 vége

1. Követeljük Nagy-Magyarország visszaszerzését. Ennek első lépéseként az irredentizmus erőteljesebbé tételét. Törvényhozásilag a trianoni béke határozatainak megszüntetését. A külföldön élő magyarság megszervezését s azoknak a nemzetépítő faji öntudatba való szerves bekapcsolását.
2. Nemzeti és faji önállóságunk, véren szerzett jogaink csorbíthatatlan fenntartásával, a kisebbségi jogok maradéktalan elismertetésével, a Duna-medencében politikai és kulturális felsőbbségünk hangoztatása mellett, a dunai államokkal való együttműködést óhajtjuk.
3. A Berlin-Róma tengelyen nyugvó külpolitika tántoríthatatlan hívei vagyunk.

ERDÉLYI PÁRT

1941. május 28.

I. Az ezeréves Magyarország testéről leszakított és két évtized idegen uralmának tűzpróbáját kiállott erdélyi magyarság megtanulva, mit jelent a magyar hazán kívül élni, a kisebbségi sors megpróbáltatásaiban megacélozott erkölcsi erejét és elszánt akaratát az erős és független Magyarország felépítésének szolgálatába kívánja állítani, hogy az méltóképpen tölthesse be a földrajzi adottságai és történelmi múltja folytán öt megillető hivatását a Duna völgyében.

A most dúló háborúban a magyar honvédség ereje egymás után hódítja vissza Szent István birodalmának elszakított darabjait. Semmi áldozattól sem riadunk tehát vissza, hogy felszabadító honvédségünk Magyarország örök jogait érvényesíthesse.

II. A Kárpátok koszorúzza ezeréves magyar földet magyar életérnek tekintjük és legelső kötelességünknek azt tartjuk, hogy ezen a földön minden magyar számára otthont, munkát, kenyeret és magyar műveltséget biztosítsunk.

1. Testvéri ragaszkodással gondolunk a kisebbségi sorsban velünk együtt szenvedett dél-erdélyi magyarokra, és nem nyugszunk addig, amíg sorsuk végleges megoldást nem nyer.

2. Az otthonukból kiűzött és hozánk menekült véreinkkel a magyar kenyeret testvériesen megosztjuk.

3. A Kárpátokon-túli magyarokat sürgősen haza kell telepítenünk.

4. A visszacsatolt magyarság számára új honfoglalást követelünk s a két évtized alatt anyagi és erkölcsi javaiból kismimizett magyarságot az öt megillető jogaiba akarjuk visszahelyezni.

5. Magyarországon belül minden építő magyar erőt össze kell fogni, meg kell szervezni és olyan nemzeti munka szolgálatába kell állítani, amelynek eredményeképpen megszületik a minden magyar életet és értéket magába foglaló, védelmező és megtartó megújult magyar állam.

NEMZETI TÁBOR, MAGYAR SZOCIALISTA MOZGALOM

1940

Eszmevilágunkban a testvéri közösségi gondolat már fogalmilag is kizár mindenfajta imperialista törekvést vagy szándékot; távol áll tehát tőlünk más népelemeken való erőszakos uralkodnivágyás, de: ezeréves történelmi műhelyünk minden talpalatnyi földjéhez természetesen ragaszkodunk, azaz: a Szent István-i Magyarország maradtalan visszaállítását követeljük.

SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

1943. tavasz

1. A magyar nép állandó békében, jó barátságban és biztonságban akar élni minden szomszédjával;

2. a Duna-medencében élő népek békés együttélését államszövetségi alapon, önállóságuk, szabadságuk és nemzeti jellegük fenntartásával kell biztosítani;

3. szoros kapcsolatot kell teremteni politikai, gazdasági, kereskedelmi, társadalmi és kulturális téren egyaránt.

FÜGGETLEN KISGAZDA-, FÖLD-MUNKÁS ÉS POLGÁRI PÁRT

1943. május 7.

[...] a magyar célkitűzés csak ez lehet: a történelmi Magyarország határai között nagy nemzeti erőfeszítéssel, minden jó szándékú erő összefogásával és munkába állításával felépíteni az egész magyar nép Magyarországot, az egész népet tenni nemzetté, minden embert igazán tagjává és részévé a nemzetnek, nemcsak kötelességekben, hanem jogban, szabadságban, anyagi jókban teljes és szabad életlehetőségben is, hogy az így lélekleben és javakban is megerősödött magyar nép biztosítsa a jövőndő erős Magyarországot.

KOMMUNISTA PÁRT

1944. október 2.

A Népköztársaság külpolitikailag a Szovjetunióval és valamennyi szomszédos demokratikus állammal békés viszonyban és a legszorosabb gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésben kíván élni. Célja a Duna-medence és a Balkán népei egyetlen demokratikus népcsaládjának megvalósulása, összhangban a Szovjetunióval. Addig is vitás területi kérdéseinket, az államhatárok megvonását a legteljesebb nemzeti jogok tiszteletben tartása és megadása mellett a kölcsönösség alapján békés úton rendezzük szomszédos államainkkal.

A válogatás megjelent: Trianon. Szerkesztette Zeidler Miklós. Második, javított kiadás. Budapest, Osiris, 2008. 329–336. o.

UJVÁRY GÁBOR

A BÉKEKÖTÉS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

*„Trianon elítélésében és a revízió kívánságában
mindnyájan egyek vagyunk”*

A magyar történettudomány már a dualizmus idején is a legfontosabb nemzeti bölcsészdiszciplínának számított. 1918 és 1920 között azonban addig is kiemelkedő szerepe tovább erősödött, hiszen Magyarország 1918 ősze előtti államkereteinek szétesése, korábbi területe román, csehszlovák és délszláv csapatok általi megszállása, majd a trianoni békeszerződés kényszerű aláírása következtében szinte nem élt olyan család „Csonka-Magyarországon”, amelyet valamilyen módon ne érintettek volna a nehezen földolgozható, traumatikus változások. Emiatt – szakmájától függetlenül – csaknem az egész értelmiséget, de a szélesebb nagyközönséget is erősen izgatta a kérdés: mi volt a nemzeti tragédia kiváltó oka, mennyiben találhatók annak gyökerei az előző két évszázad magyar históriájában?

Minden idők egyik legnagyobb magyar historikusa, Szekfű Gyula 1919 karácsonyától csaknem fél éven át írta, majd több hónapon keresztül – a kiváló irodalomtörténész, Horváth János segítségével – stilizálta és módosította a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb hatású, hét kiadásban megjelent nagyesszéjét, a történeti Magyarország felbomlására reagáló *Három nemzedéket*. Saját bevallása szerint már 1918 végén megkezdte a munkát, az alcímében „hanyatló kornak” nevezett, az 1840-es évekkel kezdődő és végül Trianonhoz vezető időszak históriájának szubjektív, érzelmektől sem mentes bemutatását.

Utóbbi miatt nem tekinthetjük művét szigorúan szaktudományos munkának – maga sem gondolta annak –, ám önmarcangolással teli sorait sokan mégis félreértelmezték és félreértelmezik mindmáig. Annál is inkább, mert keletkezésekor ez volt az egyetlen olyan, széles nyilvánosságot nyert állásfoglalás, amely Trianon okai között nem elsősorban a haza elleni nemzetközi összeesküvésre, hanem a magyarság belső hibáira helyezte a súlyt. A legtöbben éppen ezt nem vették és veszik észre.

Bár nyilvánvaló, hogy Szekfű akkori megállapításainak többsége ma már nem állja meg a helyét, nem szabad felednünk, hogy ez a hang eltért az akkoriban megszokottól. A könyv utolsó soraira – „*vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, a bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakítás segíthet*” – az 1934-es – egy új, ötödik „könyvvel” (*Trianon óta*) bővített – harmadik kiadás előszavában is visszaemlékezett a szerző. Ebben kijelentette: „*A feldarabolás gonosztétével szemben a magyarság most kétségtelenül egységesebben reagál, semmint a török korszakban. [...] Trianon területi rendelkezéseivel szemben a forradalmak elbuktaival egységes közvélemény alakult ki, mely a nemzet minden társadalmi vagy pártpolitikai tagoltságától függetlenül él, s mint ilyen, ma is egyik legnagyobb biztosítéka a magyar nemzet jövő felemelkedésének.*”

*Szekfű Gyula a revízió
törekvésekről, 1934*

„[...] abban mindnyájan megegyezünk, hogy nemzeti céljaink között legelső helyen áll Trianon eltüntetése, s területi épségünknek valamilyen módon

helyreállítás. [...] Eltérés itt nem objektív nézetekben mutatkozik, hanem pusztán vérmérsékletek szerint. [...] A Trianon elleni publicisztikai mozgalomnak nagyjában egy tévedése van: önmagunkat, magyarokat akar meggyőzni, s módszerei és érvei egyaránt csak ennek a célnak felelnek meg, holott önmagunk meggyőzésére, hála Istennek, semmi szükségünk nincs, hiszen Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk. [...] ez a holnapvárás, mely fájdalomszobrok felállításában s hasonló külsőségekben merül ki, anélkül, hogy a nemzetet naponkénti munka és áldozat elé állítaná, csak akkor nem veszedelmes, ha a revízióval tényleg mint igen közeli eredménnyel számolhatunk. Ellenkező esetben a tétlen optimizmus nemzeti veszedelmet jelenthet.”

A Szekfűvel állandó levelezésben álló Angyal Dávid, a dualizmus kori történetírás két világháború között is ereje teljében alkotó egyénisége már 1917 elejétől egy új Mohács bekövetkezését jósolta leveleiben, s az 1526-os tragédia és a jövendő béke után várható helyzetet hasonlóságairól szolt 1920. február 8-án, a Kisfaludy Társaság közgyűlésén is. *„Nem bírtuk magunkat soha felfegyverezni azzal a kritikai szellemmel – jelentette ki –, melytől a népszerű jelszavakkal kereskedő izgatók visszaborzadnak, mint Mefisztó a kereszt jelvényétől.”* Ugyanekkor a társaság elnöke, a konzervatív irodalomtudomány legjelesebb képviselője, Beöthy Zsolt a szellemi integritás fontosságáról szónokolt.

Angyal Dávid Mohács című előadásából, 1920. február 8.

„Hányszor állottunk mi is az utóbbi évtizedekben népszerű jelszavak varázsa alatt! Nem is tudtuk, honnan keletkeztek s miképp terjedtek el, de egyszerre elhomályosították előttünk legbölcsebb vezéreink alkotásainak értékét és elfordították figyelmünket a nemzeti lét legjelentékenyebb kérdéseitől. Erkölcsi bátorságunk soha sem állott arányban a magyar vitézi erényekkel.”

Beöthy Zsolt a Kisfaludy Társaság közgyűlésén, 1920. február 8.

„Országunkat ám eldarabolhatják, de nemzetünket nem. Amíg egyebet nem tehetünk, védenünk és erősíteniünk kell a szellemi integritást; hirdetniünk, éltetniünk, munkálniunk minden ma-

gyarnak lelki összetartozását, egységes érzését és akaratát. Ez a szellemi integritás, melynek térképe a szívekbe van írva s a melyen sem fegyvernek, sem börtönnek hatalma nincs, ez a magyar szellemi integritás vissza fogja szerezni a területit is. [...] A legéberebb figyelemre, a legkitartóbb szellemi és anyagi munkára lesz szükségünk, hogy további minél gyorsabb és minél intenzívebb kulturális haladással felsőségünket s ebben jövő győzelmünk föltételét megőrizhessük. Ha területünk szűkebbre szorul, semmi akadálya nincs, hogy arra haladjunk, amerre szabad az út: fölfelé s egyelőre szellemünkkel maradjunk urai régi országunknak.”

Angyal Dávid a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának leköszönő dékánjaként az előbbi eseménynél jóval szűkebb körben, a fakultás 1920. június 1-jei tanácsülésén ismét összegezte tapasztalatait. A Mohács utáni időszakról érzékelhető történelmi párhuzamokat újra hangsúlyozta, és a néhány napon belül aláírandó trianoni diktátumra is utalt. Figyelmeztetett rá, hogy *„a magyar közvélemény e szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti”*, ami komoly veszélyeket rejt magában, mivel a történelmi példák Trianon esetében mégsem igazán találóak. Határozottan óvott az indokolatlan csodavárástól, amivel Szekfű 1920 végén megjelent kötetének mondanóját előlegezte.

Angyal Dávid a békediktátum történelmi analógiáiról, 1920. június 1.

„A török korszakban szét volt ugyan darabolva területünk, de a török nem volt ellensége a magyar nyelvnek, sőt terjesztette. A magyar királyi trónon a német császárok ültek, akik kötelességeik közé sorolták a magyar terület felszabadítását. Lassú nehézkességgel, sok akadállyal küzdve fogtak kötelességük teljesítéséhez, de törekvéseik iránya elég világos volt és egész Európa színe-java óhajtotta a magyar terület felszabadítását, sőt vérét is ontotta érte. Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiben gyöngye a rokonszenv irántunk. [...]”

A másik történelmi példa, a sikeres védekezés a Habsburgok abszolútizmusa ellen, szintén nem találó. A Habsburgok ellen többnyire külföldi szövete-

ségekkel együtt harcoltunk. A Habsburg császárok, mint magyar királyok, területünket, ha különböző neveken nevezték is el, el nem zárhatták előlünk s végül abszolútizmusuk szerencsénkre ügyetlen volt. [...] Most azonban valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül körülzártak, fogyasztanak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai politika ezen nem botránkozik meg. [...]”

Szóval a történelmi példákban és az európai helyzetben nincsenek olyan momentumok, melyek feljogosítanának a mostani helyzet gyors vagy könnyű megváltozásának reményére. [...] A magunk katonai erejével vissza nem szerezhetjük azt, amit elvesztettünk. Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre és igen erős szövetségesekre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekinteniük.” A magyarok számára kedvező döntés „[...] sok időt, több nemzedékre terjedő korszakot kíván. És ezt a hosszú időt, a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell tölteniük, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban.”

1920. május 8-án az MTA elnöke, a (művészet)történész, kultúrpolitikus Berzeviczy Albert szintén a nemzeti katasztrófáról szolt a tudós testület közgyűlésén. A jelennel – igaz, csak részben – hasonlónak vélte *„a tatárdúlás, a mohácsi vész, a reá következőt több mint másfél százados török hódítással és a szabadságharcunk leveretése után ránk nehezedett abszolút uralom korát”*. A különbségek kapcsán viszont kiemelte, hogy *„területéből az ország a tatárjárás következtében semmit sem vesztett; a nemzet alig egy-két évvel a vész után már képes volt hadat viselni nyugati és délnyugati ellenségei ellen”*. Az oszmán hódítás idején pedig *„egy dolog csodálatos módon érintetlen maradt, sőt most érte el csak igazi kifejlődését: a nemzet szellemi egysége a magyar nyelvben és irodalomban”*. Az abszolútizmus korában pedig a négy részre szakadt országnak – *„amennyiben nemcsak Horvátország és Erdély, hanem még a szerb vajdaság és temesi bánóság is külön tartományként szerveztetett, a Muraköz és Fiume elszakított”* – mégiscsak *„közös ura volt: az osztrák császár és közös legfőbb kormányja”*.

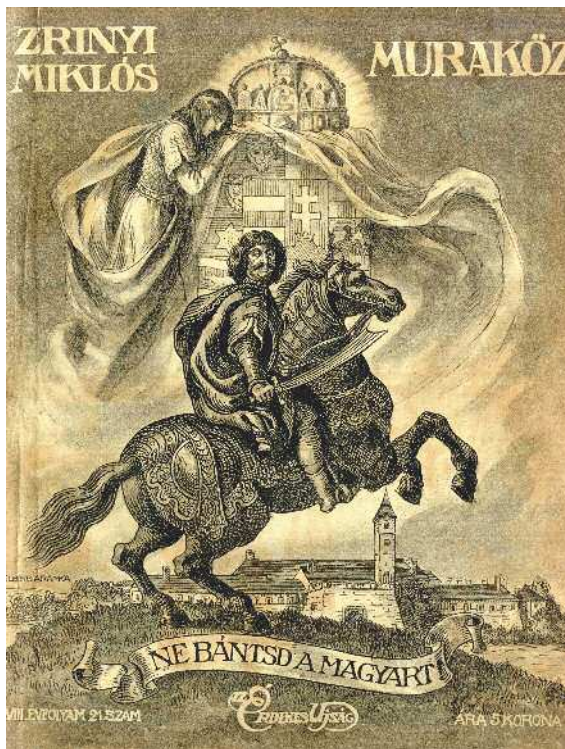
Következtetésként megállapította: *„Ha jelenlegi katasztrófánkat a nekünk*

szánt békeszerződés rendelkezései szerint mérlegetjük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az, elmúlt nagy nemzeti katasztrófáinknak majdnem összes jellegzetes vonásait egyesíti magában, s így a legnagyobb és legsúlyosabb válság, mely életerőnket eddig próbára tette.” Egyben – mintegy Beöthy Zsolt szavait ismételve – felhívta a figyelmet, hogy a magyar kultúra támogatásával lehet a legsikeresebben küzdeni az újbóli fölemelkedésért, ha úgy tetszik: így lehet meghaladni (a Berzeviczy beszédének elhangzásakor még alá sem írt) Trianont. Ez az igény és elképzelés Klebelsberg Kuno nagy ívű, ambiciózus és komoly eredményeket fölmutató kultúrpolitikájában 1922-től részben meg is valósult.

Berzeviczy Albert a veszteségekről, 1920. május 8.

„Most hazánk területének akkora része, amekkora soha a nemzeti élet közösségéből kiszakadva nem volt, idegen uralom alatt nyög, mely feladatául látszik tekinteni százazrekre menő magyarokat vagy nemzeti jellegükből kivetkőztetni, vagy vagyonuktól megfosztva kiüldözni; s nyugaton még további elszakítás van tervbe véve. Hogy a monarchia felbomlásával visszanyertük teljes állami függetlenségünket, ez szomorú vigasz azzal a ténnyel szemben, hogy ugyanakkor megfosztattunk anyagi függetlenségünk minden föltételeitől. [...] Másfél év óta igyekszik Magyarország a művelt világot a rajta elkövetett igazságtalanságról, a reáerőszakolt békeföltételek lehetetlenségéről, az ellene szórt vádak alaptalanságáról, a különösen néprajzi és politikai viszonyainkat elferdítő adatok és állítások tarthatatlanságáról meggyőzni s a maga igazának érvényt szerezni. [...] Fájdalom, tapasztalnunk kellett, hogy Európa mai areopagjában számunkra nincs igazság. [...]

„Akik ezer év óta fennálló határokat játékszerként tologatnak idestova, legkevésbé követelhetik, hogy az általuk vont határokat bárki állandóknak tekintse. Európa keletén a békét, a civilizáció uralmát a békeszerződésekben tervezett államalakulatokkal megóvni nem lehet. [...] Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elvesztett nagy-

sága magaslatára. E téren korszakos feladat vár a tudomány és irodalom művelőire. [...] A szellemi téren én a legnagyobb erőforrásunkat történelmünkben látom; meggyőződésem szerint történelmünk még sohasem volt olyan nemzeti kincsünk, mint a minő lesz hazánk e nagy szerencsétlensége után, mikor belőle kell merítenünk önismeretet, önbizalmat, vigasztalást, nemzeti érzést, hitet és reményt.”

Berzeviczy arra is utalt, hogy az MTA a szörnyű igazságtalanság megakadályozása érdekében megtette, amit lehetett, hiszen részt vett a Területvédő Liga munkájában, „mindjárt a háború befejeztekor szózzal fordult területi integritásunk érdekében a társakadémiákhoz, s midőn arra a prágai akadémia a történeti tényeket sok részben elferdítő választ adott, nem maradtunk a viszontválasszal sem adósok”. 1918. decemberében az MTA „a művelt világ összes akadémiaihoz” intézett szövegét a testület tisztségviselői (elnöke és másodelnöke, főtitkára, osztályelnökei és osztálytitkárai, valamint jegyzője) írták alá. Már ebben a történelmi áttekintést nyújtó dokumentumban is megtalálhatóak azok az ország felszabadulását ellenző érvek, amelyeket aztán 1919–1920-ban, illetve a két világháború közötti időszakban rendszeresen ismételték, a magyarság államszervező képességét, Kárpát-medencei kul-

turális fölényét, az 1918 november előtti állam – amelyben a „soknyelvű Magyarország népei hosszú évszázadokon át boldog egyetértésben éltek” – „csodálatos földrajzi egységét”, a „kereszténység védőbástyája” szerepet, a nemzetiségi agitátorok 20. század eleji bomlasztó munkáját hangoztatva.

Szóba került az a szintén sokszor említett tény is, hogy a magyarságnak a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején bekövetkezett térnyerését nem elsősorban a nemzetiségek által sokszor sérelmezett magyarosítás, hanem sokkal inkább a városok asszimiláló ereje okozta. Bár ezek az állítások számos – máig elfogadható – részigazságot tartalmaztak, figyelmen kívül hagyták, hogy az ország feldarabolása elsősorban a vesztes háború és a nemzetiségek – nem pusztán a nemzetiiségi izgatók kártékony tevékenységében megnyilvánuló – elszakadási törekvéseinek következménye volt. És megfélekeztek a felbomlás „szákcács” fejlődéséből adódó belső előzményeiről, amelyekre pedig nem sokkal később Szekfű is rámutatott.

Az MTA szövege a művelt világ összes akadémiaihoz (részlet), 1918. december

„El akarják Magyarországtól szakítani a derék tótokat, akiknek itt külön nemzeti irodalmuk keletkezett [...]; el akarják szakítani a szerbeket, akik az odaadott drága földekért hálás fiaik voltak az anyaországnak; és el akarják szakítani azokat a románokat, akiket az erdélyi magyar fejedelemség a reformáció szellemében először buzdított nemzeti nyelvük irodalmi művelésére és akik nálunk olyan teljes szabadságban részesülnek, aminőt romániai rokonaik még ma sem élveznek.

Ezért fordul a Magyar Tudományos Akadémia a magyar állam szellemi életének legfőbb képviselőjében a művelt emberiség minden külföldi tudományos akadémijához, hogy e szövegű tudomástul véve, tudós tagjaik belátása szerint emeljék fel szavukat az ellen a hallatlan merénylet ellen, melyet most az eszközökben nem válogató magyarországi nemzetiségi politikusok és agitátorok kívánnak szomszédos rokonnépeik segédkezésével az ezeréves magyar állam területi integritása ellen

elkövetni. [...] Szabad-e hát akkor a művelt emberiségnek újra bűnbe esni és feldarabolni azt a földrajzilag és politikailag is tökéletesen egységes Magyarországot, mely félezer éven át védőbástyája volt a nyugati keresztény egyháznak, kelet felé pedig előharcosa volt a reformációnak, a nyomában sarjadt nemzeti kultúráknak és minden nyugati szellemi mozgalomnak?”

Az MTA szózatára a Cseh Tudományos Akadémia kemény válasza – miként Angyal Dávid erre adott (Herczeg Ferenc és Heinrich Gusztáv által aláírt) felelete fogalmazta – „*a huszita háborúk korára emlékeztető szenvedélyességgel támadja meg a magyarság régiebb és újabb történetét s végül kifejezi azt a reményét, hogy a történetírás Magyarország szétदारabolását megérdemelt büntetésnek fogja tekinteni*”. A cseh pamfletben olyan kijelentés is szerepelt, hogy a magyarok voltak a világháború fő előidézői.

Angyal joggal cáfolta a hasonló vádakát, s kiemelte, hogy Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia egyik birodalomfeleként „*azzal az elhatározással fogott a háborúhoz, hogy még a győzelem esetén sem foglal el jelentékenyebb idegen területet, ellenben szomszédjai, köztük a csehek is, akikkel háborút nem is viselt, kezdettől fogva Magyarország szétदारabolására törektek*”. Érvelésében új és valós szempont volt, hogy „[...] Magyarországon a nemzetiségi nyelvhatárok ma is ott vannak, a hol száz évvel ezelőtt voltak. Az állítólagos erőszakos magyarosításnak nem voltak tehát számba vehető eredményei.” Angyal egyébként – nem is túl finoman bizonyítva a viszontválasz politikai vonatkozásait – a Területvédő Liga Irodalmi Bizottságának 1920. január 21-i ülésén, a budapesti Vármegyeház dísztermét színültig megtöltő közönség előtt olvasta fel az általa végső formába öntött szöveget.

Az MTA első, 1918. decemberi szózatát követően már 1919-ben is egymást követték a Magyarország szomszédjainak túlzott igényei ellen tiltakozó, többnyire historikusok írta felhívások, mint Rugonfalvi Kiss István tollából a debreceni tudományegyetem háromnyelvű kiáltványa a „*művelt világ egyetemeihez*”, illetve a budapesti univerzitás orvoskarának hasonló irata, amelyet az orvosok mellett a bölcsészkar professzorai is aláírtak. A pozsonyi tudományegyetem nyilatkozta-

tát (*Pro Hungaria. Magyarország igazsága, szózat a békekonferenciához*) a ruténok történetével és a szláv–magyar kapcsolatokkal foglalkozó Hódinka Antal jegyezte (de szignójával látta el Kovács Ferenc, Lukinich Imre, Polner Ödön és Princz Gyula is). A nagyváradi jogakadémia magyar és angol nyelvű kiadványa (*Magyarország függetlensége és területi épsége*) a Horthy-korszak neves diplomáciatorténésze, Horváth Jenő – az angol publikum igényeihez is igazodó – munkája volt. Az már más kérdés, hogy – persze nem a szerzők hibájából – a hasonló dokumentumokat a megcélzott nyugat-európai olvasóközönség szinte azonnal a papírkosárba dobta, hiszen propagandát gyanított bennük. Horváth aztán 1923-ban *A trianoni béke megalkotása 1915–1920* című hosszabb tanulmányában elsőként elemezte a diktátum létrejöttének történeti hátterét és körülményeit.

Horváth Jenő a trianoni szerződésről, 1923

„A trianoni békeszerződés volt az egyetlen, mely csaknem az egész világ részvétele mellett alkottatott meg.

E részvétele okai között az első mindenestre Magyarország ismeretének abszolút hiánya volt. [...] Csonka-Magyarország határai tehát a cseh, szerb és román annexiók tervei szellemében, egyoldalú kényszer útján jöttek létre. Magyarország nagy része idegen államok zsákmányává lett. Mit az osztrák abszolutizmus négy évszázadon át és a török uralom másfélszázad alatt elérni nem tudtak: Magyarország fegyveres hódításnak esett áldozatul – egy nagy háború befejezése után megkötött béke szellemében – meg nem engedett nemzetközi eljárás eredményeként.”

1919-ben elsősorban a néprajzosként ismert Bátky Zsigmondnak és a hadtörténész Tóth Zoltánnak volt köszönhető az a kiváló térképeket tartalmazó, négy nyelvű szöveggel kísért gyűjtemény (*La Hongrie*), amely a nemzetiségek térbeni elhelyezkedését öt mappán mutatta be, a honfoglalástól a 15. századig. Mintegy ezt a kezdeményezést folytatta a jeles statisztikus, Kovács Alajos a *Budapesti Szemlében* (majd különnyomatban is) megjelent tanulmányában (*Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta*). Kovács az 1720. évi összeírást, illetve az 1787. évi népszámlálást hasonlította

össze az újabbakkal, s megállapította, hogy a 20. század elején Magyarországon élő nemzetiségek csaknem fele (46,7%-a) a 18. század óta bevándoroltakból származott. Márpedig ezen betelepültek nélkül – állította a megbízható számításairól ismert szerző – 1910-ben a lakosság legalább háromnegyede magyar anyanyelvű lett volna.

1919 legvégén Hóman Bálint tárgyi-lagos előadásban ismertette a magyarság megtelepedését és az ország nemzetiségi viszonyainak változásait. A fő tanulságot azonban ő is a 19. század végétől – és a későbbiekben szintén – sokszor ismételt toposzban vélte megtalálni: „[...] ezen a természettől egységnek alkotott területen történetileg belátható időben csak egy nép, egy nemzet – a magyar – tudta a politikai, gazdasági és kulturális egységet megteremteni és fenntartani. [...] az ország területének természet adta földrajzi és gazdasági egysége, az ország népének történetileg kialakult kulturális egysége megbonthatatlan, s a politikai egységet – a legrövidebb időn belül – ismét létre fogja hozni a természeti és történeti törvények hatalmas ereje.”

Ugyanebben az esztendőben született Iványi Béla korábbi levéltáros, debreceni jogtörténész-professzor *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországért* című kiadványa, amelyben a hazai (elsősorban felvidéki) levéltári kutatások fontosságát hangsúlyozva igyekezett bizonyítani, hogy Árva vármegye és Trencsén északi része kivételével „*a Felvidék minden zugában a magyarok és utánuk a németek voltak a honfoglalás utáni első letelepülők*”. (Karácsonyi János már 1916-ban közölte címében is beszédes művét: *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig*, melyben kilenc fejezetben taglalta a „*megdönthetetlen igazságot*”, mely szerint a Kárpát-medence első foglaloí a magyarok voltak.)

Hóman Bálint Magyarország etnikai viszonyainak változásáról, 1919. december

[A tatárjárás előtt:] „Az ország lakosságának túlnyomó része, mondhatjuk 90%-a magyar volt. [...] A XV. század közepén ismét a tatárjárás előtti kép áll előttünk. Magyarországnak a XII. század végén fennálló magyar nyelvhatárokon belül eső része [...] ismét sűrűn lakott színmagyar lakosságú terület. [...] az ország összlakosságának, mely minimális számítással is négy-öt

millióra tehető, 75-80%-a magyar volt. Az erőskezű Hunyadiak korában már újra létrejöttek az előfeltételek, melyek – ha a természetes fejlődés útja érvényesülhet – szükségszerűen az etnikai egység kialakulásához vezettek volna. [...] Fájdalom, a fejlődésnek ismét útját állta egy nagy nemzeti katasztrófa, mely hatásaiban még károsabb, még végzetesebb volt, mint a tatárjárás. [...] A *pragmatica sanctio* korában – 1720-ban – megejtett népszámlálás eredménye szerint Magyarország összlakossága csak két és félmillió lélek volt, fele a 300 év előtti számnak. Az egykor színmagyar lakosságtól sűrűn lakott vidékek kihaltak. [...] Az össznépességnek már csak 45%-a, 1 160 000 lélek volt magyar, s az ország legnagyobb része alig lakott terület.

A XVIII. században azután a nagy méreteket öltő bevándorlás még kedvezőtlenebb arányszámokra vezetett. [...] Az egykori magyar nyelvhatár szűkebbre szorult s még e szűk határon belül is erős idegen nyelvszigetek keletkeztek. Az 1787-i népszámláláskor az ország nyolcmillió lakosának csak 39%-a, 3 120 000 lélek volt magyar, pedig e számban már bennfoglaltatnak a magyarok közé telepedett és már az első két emberöltő alatt elmagyarosodott bevándorlók ivadéka.

A török idők pusztításait s az azt követő bevándorlások nyomán támadt bajokat teljesen máig sem heverte ki népünk. [...] Mindennek dacára a magyarság bámulatos fejlődésen ment keresztül az utolsó kétszáz évben. [...] Nem is szólva a teljesen elmagyarosodott városi lakosságról, a svábok, szepesi szászok, tótok, rácok, rutének intelligenciája csekély kivétellel teljesen beolvadt a magyar középosztályba s részesévé lett a magyar kultúrájának. A magyarság arányszáma – hála kedvező természetes szaporodásának és beolvasztó erejének – 1787-től 1910-ig 39%-ról 54%-ra emelkedett [...].”

Iványi Béla „Felsőmagyarországról”, 1919 tavasza

„[...] a tót nemzetiséget a magyarság soha el nem nyomta; magyar földön, a magyarság hegemoniája alatt a tót nyelvet mindenki és mindenütt szabadon használhatta úgy a köz-, mint a magánéletben. A tót kultúra, az irodalom, a tudomány szabadon és zavartalanul élhetett és fejlődhetett magyar földön [...]. Folyóirataik és újságjaik egész sora szidhatta szabadon azt a magyarságot, amely kultúrájuk meg-

maradása felett örködött, s amely attól őket megfosztani sohasem engedte. [...] a pánszláv agitátorok, a cseh erőszakoskodással párosult »felszabadítás« és a tót nemzetiség két nagyon is ellentétes fogalom, amely semmiképpen nem fedi egymást. [...]

Nem is a tótság csatlakozott a csehekhez, akikhez csatlakozni sohasem akart, hanem a csehek erőszakolták magukat a tótokra, ama hosszas aknamunka alapján, amely sok rubelbe, sok dollárba, sok energiába került, de amelynek tójtainkra semmi komolyabb hatása nem volt. [...] Nincs nálunk a Felvidéken a szláv létnek folytonos láncolata, [...] hanem igenis előtünk állanak tisztán, Ietagadhatatlanul a magyarságnak e földhöz való ősi szerzett jogai. [...] Íme tehát, senki kétségbe nem vonhatja, hogy a múlt a mienk, magyaroké. Magyarország felsőrésze mindig a magyarságé volt, nemcsak a nemzetiségek kegyelméből. Nincs ahhoz senkinek másnak jussa, csak a magyarnak.”

A nagyszerű historikus és tudomány-szervező, Domanovszky Sándor külföld számára készült – mindenekelőtt szintén a nemzetiségi kérdésre koncentráló – elemzése (*A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*) már 1920-ban hagyta el a nyomdát, szintén a Területvédő Liga kiadásában. Így még az egyébként igen megfontolt tudós sem mentesült a politikai befolyástól.

Az idősebb generáció jeles képviselője, Marczali Henrik pedig *A béke könyvében* (1920) – másokhoz hasonlóan – hangsúlyozta, hogy „[...] *mióta Szent László és Kálmán ezt a területet egyesítették, azt háromszor csonkították meg oly alaposan, hogy a magyarnak végső veszéllyel kellett megküzdenie: 1241-ben a tatár, 1541-től 1699-ig a török, 1849-ben az osztrák. Mindháromszor ismét helyreállott az ország az ősi határok között.*” Emellett kiemelte, hogy egy modern nemzetet „*még a legvéresebb és legszerencsétlenebb*” háború sem tehet tönkre, csak abban az esetben, ha „*korhadat organizmusra*” talál. Ezért: „*Minden állam tehát ura sorsának és felelős érte. A magyar éppúgy, mint más.*”

A békekötések tanulságait összefoglalva végül megállapította, hogy csak azok a szerződések lehetnek hosszú életűek, „*melyek a szerződő felek igaz kölcsönös erejére vannak alapítva*”. Az a béke viszont, „*melyben az egyik fél diktál, a másik kész megsemmisítő fel-*

tételt köteles szó nélkül elfogadni [...], mely minden nemzetközi jognak és emberi érzésnek egyaránt ellentmond, az 1914-ben alakult Antantnak volt fenntartva. Eddig a háború volt pokoli, ők a békét is azzá tették.”

Marczali Henrik a nemzetiségek iskoláztatásáról, 1920

„[...] a magyar, sajnos, éppen a tőle lakta vidék kivételével, mindenütt nemcsak teljes autonómiát engedett a másnyelvű iskolák felállítására, hanem, legalább a kiegyezést követő években, éppen e területen alapított legtöbb állami iskolát. [...] Maguk a romániai történetírók kiemelik, hogy nyelvüket, irodalmukat, némileg még nemzeti tudatra ébredésüket is az erdélyi intelligencia bevándorlásának köszönik. A szerbektől pedig Temperley, kiváló angol történetíró megjegyzi, hogy a török elnyomás idejében nemzeti öntudatukat Montenegró tartotta ébren, a műveltség világosságát ellenben a Dunától északra, magyar uralom alatt álló testvéreik élesztették náluk. Amit átvettek, magyar kultúra volt. [...]

Röviden: a magyar átment a nyugati népek valamennyi fejlődési stádiumán. Későbbben náluk, sokat átveve tőlük, de nem viszonzatszolgálat nélkül. Volt lovagkora, reneszánsza, reformációja, ellenreformációja, átment a felvilágosodás korán és kivette becsületesen részét a XIX. század eszméinek megvalósításából. Kultúrája tehát összehasonlíthat[at]lanul szilárdabb alapon nyugodott azokénál, kik úgyszólván a XIII. századból egyszerre jutottak be a huszadikba. Kimondhatjuk azt is, hogy az igazi magyar tradíciónak, a Széchenyi, Deák és Eötvös valódi szabadelvűségének megfelelt a nemzetiségeknek is lehető magas művelése. Megfelelt volna magának a magyarság érdekének is.”

Az 1919–1920-ban megjelent, az ország szétszakítását elfogadhatatlannak vélt történeti tanulmányok, brosrák és propagandaanyagok színvonalára, szakmai megalapozottsága rendkívül eltért egymástól. Abban azonban megegyeztek, hogy az érzelmeket, a nagyfokú igazságtalanság miatti felháborodást még az egyébként legvisszafogottabb szerzők sem tudták magukba fojtani. Az ezeréves államkeret megszűnésének, a legnagyobb nemzeti katasztrófának – egyben pedig sorskérdésnek – tartották a készülő,

majd elfogadott békét, amellyel szemben szinte mindegyikük fölemelte a szavát. Annál is inkább, mivel közülük többen az elszakított területekről származtak vagy ott éltek egy ideig, rokonságuk – vagy a „csonkahazába” menekült családtagjuk, ismerősük – szintén odavalósi volt. Ráadásul azon – addig sajátjuknak érzett – „történelmi helyek” jó része is elveszett számukra, amelyekről nemzeti történelemtől szóló munkáikban írtak.

Mivel Budapesten és néhány további településen kívül a magyar kultúrájú városok többsége idegen uralom alá került, megfosztották őket korábbi olvasóközönségük – a felvidéki, erdélyi és délvidéki, jórészt magyar anyanyelvű polgárság – javától. Mindehhez még az is hozzájárult, hogy éppen az állami és önkormányzati alkalmazottakat – a történészek többsége ezekbe a kategóriákba tartozott – érintette a legérzékenyebben a már 1918-ban kezdődő hatalomváltás, hiszen a határokon túlra kerültek csak akkor maradhattak helyükön, ha hűségüket letéve igazodtak az új helyzethez. Az anyaországban élők viszont osztoztak a középosztály – szabad értelmiségiekén kívüli – sorsában, hiszen a háború és az állam felbomlása következtében az ő életnívójuk csökkent a legnagyobb mértékben.

A historikusok elkeseredettsége tehát teljesen érthető volt – azonban ekkor keletkezett műveik higgadtságát, alaposágát és szakmaiságát az érzelmek túltengése jelentősen gyengítette. Ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a békediktátum elutasításáról szóló értekezéseiket nem a kényes ítéletű szaktudománynak, hanem a lehető legszelebb – sokszor egyenesen a külföldi – nyilvánosságnak szánták. Hatásuk – furcsa módon és szándékaik dacára – ezért is maradt korlátozott. Bár Magyarországon szinte mindenki egyetértett soraikkal – Szekfűn, később a népi írók némelyikén kívül alig akadt valaki, aki a köldöknézés, önmagunk meggyőzésének veszélyeire figyelmeztetett volna –, külföldön viszont senki sem vette igazán komolyan azokat. Pedig ez lett volna a valódi cél...

Az olykor a nagyközönség igényeit (pontosabban igénytelenségét) kiszolgálni vágyó, 1919–1920-ban Magyarországon feldarabolására reflektáló írásoknak azonban mégiscsak komoly következményei lettek. Hiszen azok a 19. század végétől alkalmazott sémák, amelyek jellemezték őket, nemcsak a

A TRIANON KAPCSÁN LEGTÖBBSZÖR HANGOZTATOTT TÖRTÉNELMI TOPOSZOK

✿ A magyar nemzet történelmi jogon birtokosa „a Kárpátoktól le az Adriáig” terjedő területnek, amelyen egyedül a magyarság volt képes tartós államalakulatot létrehozni, mivel csak ő rendelkezett valódi politikai szervezőképességgel.

✿ A Kárpát-medence ideális földrajzi és gazdasági egység, amely csak dél és nyugat felé nyitott, ezért is tartoznak a magyarok (keleti és délkeleti szomszédaitól eltérően) a nyugat-európai keresztény kultúrkörhöz.

✿ A Magyar Királyság hosszú évszázadokon át töltötte be a „kereszténység védőbástyája” szerepet, védte a Nyugatot a Kelet felől érkező támadásoktól és a nyugati civilizáció utolsó bástyája volt keleti irányban.

✿ A Kárpát-medence területén a magyarok az „elsőfoglalók”, akik az itt talált idegeneket a tatárjárásig – a városi lakosság és egy-két néptörzék kivételével – sikeresen beolvasztották.

✿ A nemzetiségek csak a 13. század közepétől jelentek meg nagyobb számban a Magyar Királyságban, számuk az oszmán hódoltság, majd különösen a 18. századi betelepítések nyomán vált igazán jelentőssé.

✿ A magyarok a „Szent István-i álameszmét” követve mindig örömmel fogadták be az idegeneket, s türelmes nemzetiségi politikát folytattak a nacionalizmus 19. század eleji megjelenését követően is (1868-ban például elsőként fogadtak el a kisebbségek védelmét célzó nemzetiségi törvényt Európában).

✿ A nemzetiségek is megelégedetten éltek Magyarországon, csak az idegenből pénzelt nemzetiségi izgatók és agitátorok – elsősorban az első világháborús cseh emigráció vezetői, Eduard Beneš és Tomáš Garrigue Masaryk – aknamunkája lázította föl őket, s ez végül a történelmi Magyarország széthullásához vezetett.

✿ Az elszakított nemzetiségek is visszakívánkoznak a történelmi Magyarországra.

✿ A Kárpát-medencében könnyen kimutatható a magyarok kulturális fölénye (a németeket kivéve) a más anyanyelvűekkel szemben.

publicisztikát, a Trianonra emlékező eseményeket és tárgyi kultúrát alakították, de erős befolyást gyakoroltak a két világháború közötti magyar történetírásra is. A gyakran hangoztatott tételek döntő többsége ugyan igazolható, ám egyben félrevezető és veszélyes volt, mivel a magyarok saját kiválóságának, illetve mások – főleg a nemzetiségi vezetők – állandó ármánykodásának kiemelésével éppen a magyarság önmagával való szembenézését, hibáinak felismerését gátolták. Gyakran pedig végzetesen téves következtetésekhöz – például a nem magyar anyanyelvűek 1918 előtti Magyarországra visszavágyódásának teljesen hamis és indokolatlan hangoztatásához – vezettek. A történelmi érvek állandó ismétlése mégis fontos és megalapozott volt. Hiszen ezeket lehetett a legkevésbé kifogásolni – kivéve ha aktualizálásra használták az argumentumokat.

Másrészt viszont – megint csak paradox módon – a magyar történettudományra rendkívül pozitív hatást gyakorolt Trianon. A szinte minden magyar számára elviselhetetlen veszteséget jelentő változások okait ugyanis elsősorban a történészek kutatták. Arra pedig mindenki kíváncsi volt, milyen út vezetett Trianonhoz, mennyiben volt az külső, illetve belső tényezők eredménye, mikor torzult el a magyar fejlődés és így tovább. Az alapkérdések megválaszolását a historikusokra bízta, akik azt gondolták, hogy az új helyzetben újra kell írni és újra kell gondolni a nemzeti történelmet, elsősorban a szatmári békekötés utáni két évszázad történetét. Ezért jöttek létre – Klebelsberg Kuno, a Magyar Történelmi Társulat elnöke (1917–1932), 1922 és 1931 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszter hathatós segítségével – a történettudomány szakszerűségére kényesen ügyelő új kutatóműhelyek és egyetemi „iskolák”, a kiváló forráskiadvány- és egyéb sorozatok, illetve periodikák, s emiatt vált az 1920-as évek első felében Magyarországon a történelem az egyik kulcstudománnyá. Kiváló szaktudósok aktív közreműködésével a két világháború közötti időszakot a magyar történetírás egyik aranykoraként tartjuk számon. Trianon nélkül valószínűleg nem így lett volna. De mit nem adtak, mit nem adnának érte még ma is, ha nem így történik... ♦

A szerző a VERITAS Történetkutató Intézet intézetvezetője (CSc habil.)

Egy művelt konzervatív gondolkodó Trianonról

BERZEVICZY ALBERT ÉS A REVÍZIÓ

19-20. századi történelmünk méltánytalanul elfeledett alakjai közé tartozik berzevicsei és kakaslovnici Berzeviczy Albert (1853-1936), holott az egyik legrégebbi – a 13. századból eredeztetett – magyar nemesi családból származó politikus művészeti, tudományos és tudománypolitikai szempontból is meghatározó személyisége volt korának. Hosszú és igen változatos közéleti karrierje során Berzeviczy olyan sorskérdésekről foglalt állást, mint az Ausztriához fűződő közjogi viszony, a nemzetiségi kérdés, a zsidókérdés, a királykérdés, továbbá a trianoni békeszerződés és annak revíziója.

Adualizmus időszakában három évtizedet felölelő parlamenti pályafutása alatt Berzeviczy Albert a '67-es közjogi alapon álló kormánypartok (Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) tagjaként foglalt helyet az országgyűlésben, ahol kultuszminiszterként (1903-1905) és képviselőházi elnökként (1910-1911) a politikai élet főszereplői közé tartozott. Parlamenti szerepvállalása mellett számottevő írói és művészettörténeti munkásságot is kifejtett: írt többek között itáliai útikönyveket, életrajzot Aragóniai Beatrix magyar királynéről, valamint az érett olasz reneszánszt bemutató művet. Mindezeket túl a magyar sport hőskorában aktív sportvezetői tevékenységet is vállalt: 1895-ben alapító elnöke lett a Magyar Olimpiai Bizottságnak.

A politikától a Horthy-korszakban sem távolodott el – hiszen felsőházi tag (1927-1936), illetve az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának elnöke (1921-1934) volt –, ám ekkor már inkább történetírói és tudományszervezői területen jeleskedett. 1922 és 1937 között négykötetes monográfiát jelentetett meg a neoabszolútizmus időszakáról. 1923 és 1936

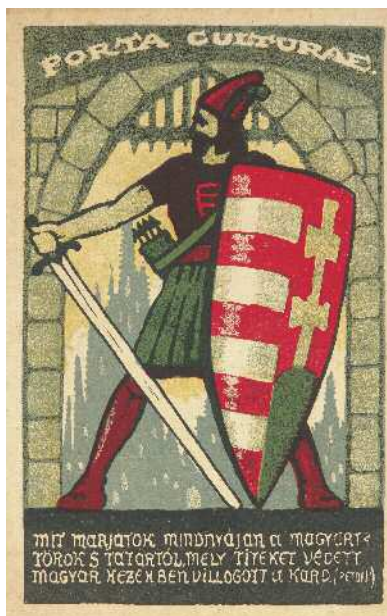
között a Kisfaludy Társaságnak, 1905-től 1936-ban bekövetkezett haláláig pedig a Magyar Tudományos Akadémiának volt az elnöke.

A SZELLEM FEGYVERE

Az 1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon-palotában aláírt békemegállapodás a magyar történelem egyik leg-

nagyobb sorstragédiája. Berzeviczy Albert az Akadémia 1920. május 9-i közgyűlésén – amikor az aláírásra váró békeegyezmény súlyos feltételei már ismertek voltak – Trianont a tatárjárással, a mohácsi vésszel, valamint az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő újabszolúta idősakkal állította párhuzamba. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez a békeszerződés lesz „a legnagyobb és legsúlyosabb válság, mely életerőnket eddig próbára tette”. Sajnálatát fejezte ki, amiért az ország, valamint a gróf Apponyi Albert vezetésével Párizsba küldött magyar béke delegáció nem tudta meggyőzni „a művelt világot a rajta elkövetett igazságtalanságról, a ráerőszakolt békefeltételek lehetlenségéről, az ellene szőtt vádak alaptalanságáról, a különösen néprajzi és politikai viszonyainkat elferdítő adatok és állítások tarthatatlanságáról”.

Az MTA elnöke úgy vélte, hogy az elhibázott területi rendezések következtében a kelet-közép-európai térség békéjét képtelenség lesz hosszabb távon fenntartani. Mivel pedig a modern Magyarország fegyveres hódító háborút sohasem indított, az elszakított országrészeket a magyar „kultur-

VÁDBESZÉD A BÉKESZERZŐDÉS 10. ÉVFORDULÓJÁN

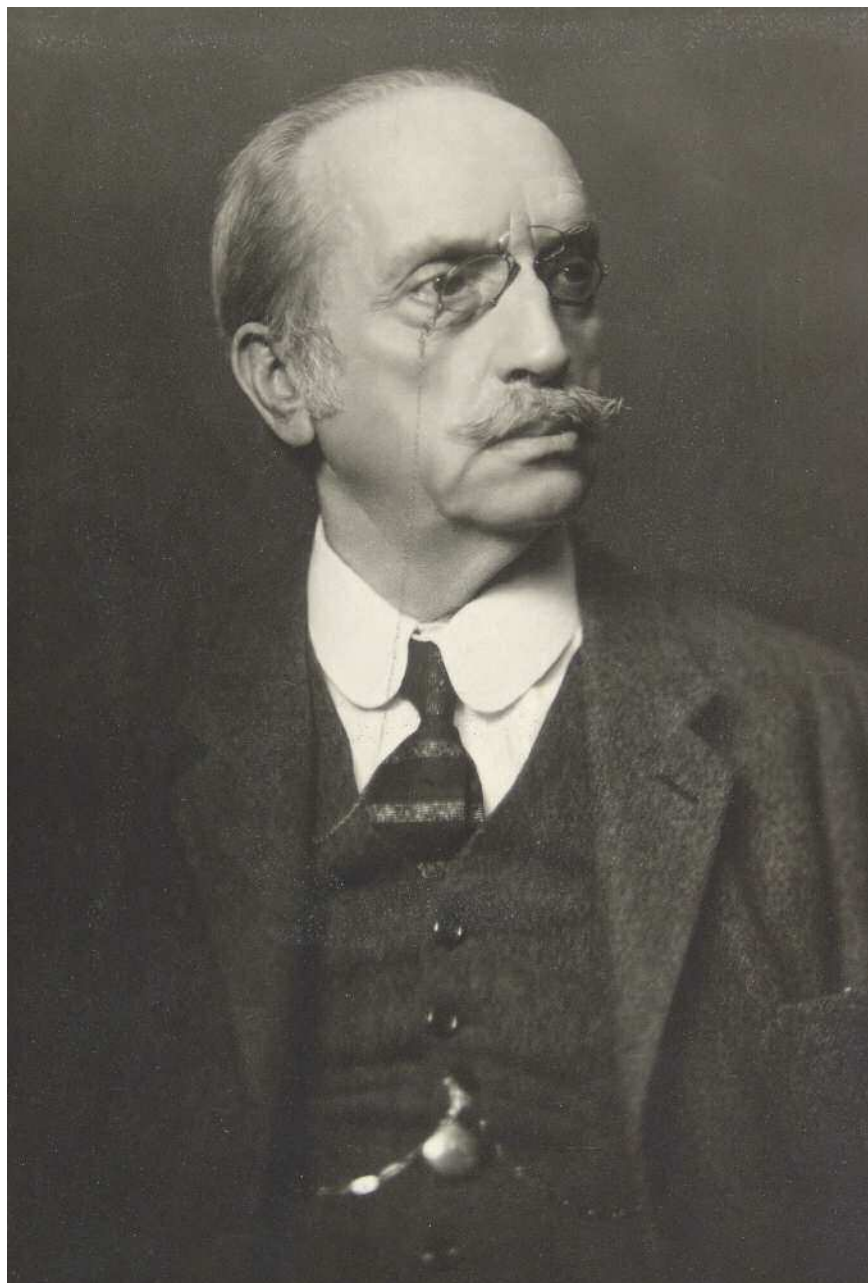
*Napirend előtti felszólalás az országgyűlés felsőházában a békeszerződés 10. évfordulója kapcsán
1930. június 20-án*

„A trianoni úgynevezett békeszerződés magában hordozza veszendőségének csíráit már azért is, mert két olyan hamis felvetésre, két olyan balítéletre van felépítve, amelyeknek mindketteje ma már teljesen tarthatatlan. Ezen balítéletek egyike az, hogy a háborút a központi hatalmak idézték volna elő, és pedig a büntetés mértéke után ítélve, legkülönösebben Magyarország. [...]

A másik ilyen hamis felvetés és balítélet, amelyre a trianoni szerződést alapították, az volt, hogy Magyarországot fel kell darabolni, mert a nemzeti kisebbségeket elnyomta, azokat szabad fejlődésükben akadályozta, és így ezeket, hogy felszabaduljanak, más uralom alá kellett helyezni. [...]

A trianoni békeszerződés a veszendőség csíráit hordja magában [...] azért is, mert nem az államférfiúi bölcsesség, előrelátás, mérséklet és higgadtság, hanem a győzelmi elbizakodottság, a féket nem ismerő gyűlölet és a bosszú műve volt.

Azok a volt ellenfeleink, akik a szerződések segítségével óriási módon megnövelték a maguk birtokterületét, ne bennünket vádoljanak azért, mert mi országunknak igazságtalan megcsonkításába és a Duna-medence forgalmi viszonyainak teljes felforgatásába belenyugodni nem tudunk, vádolják ők magukat, hogy a helyett, hogy valamilyen, irántunk kíméletesebb, rájuk nézve előnyös, állandóságra számító változást igyekeztek volna előidézni, mértéktelen követeléseikkel oly képtelen állapotokat teremtettek Európa földabroszának ezen a részén, amely állapotok sem a béke visszatérését, sem a gazdasági konszolidációt, sem a nemzetek jó szomszédi viszonyának helyreállítását nem engedik meg. És ami e mellett a legsajátságosabb jelenség, az az, hogy mindezek után ők bennünket sokkal jobban gyűlölnék, mint mi gyűlöljük őket. Csak olvasni kell az ő sajtójuknak s felelőtlen politikusaiknak megnyilatkozásait, hogy meggyőződünk arról a tajtékoz dűhről, ingerültségről és bosszúvágyról, amely ott velünk szemben megnyilatkozik, és mely azt mutatja, hogy ha tehetnék, legszívesebben elpusztítanának bennünket a föld színéről.”

fölény” segítségével kell majd visszaszerezniünk. *„Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elveszett nagysága magaslatára. [...] Ha valamivel, ezzel a hódító háborúval nyerhetünk vissza mindent, amit elvesztettünk.”*

Berzeviczy birtokai a Felvidéken, Sáros vármegyében feküdtek, így közvetlenül is szembesült az igazságtalannul meghúzott határok és a kisebbségi magyar lét problémáival. Útlevélhez, mellyel Budapestről berzevicei uradalmára utazhatott, csak komoly nehézségek árán jutott. 1920 őszén a cseh-szlovák földreform keretében a prágai kormány kísérletet tett birtokainak kárpótlás nélküli kisajátítására, ami Berzeviczy ügyvédjének erélyes fellé-

pése miatt csak részben sikerült. Mindezekon túl a hatóságok megtiltották neki és családjának, hogy Berzevicén tartózkodva nyilvánosan megemlékezzenek bármilyen magyar nemzeti ünnepről.

Az 1920-as évek első felében Berzeviczy beszédeiben és írásaiban nem szerepelt a revízió nyílt hangoztatása. Rendkívül pragmatikusan többnyire amellett érvelt, hogy bármennyire méltánytalan is hazánkra nézve a trianoni békeszerződés, nehéz gazdasági helyzetünkben, illetve nagyhatalmi támogatás hiányában tudomásul kell vennünk a status quo-t. 1925 októberében a Magyar Külügyi Társaság nyíregyházi vándorgyűlésén úgy fogalmazott, hogy a versailles-i rendezés erőszakos meg-

változtatása helyett inkább arra kellene törekednünk, hogy „okos békepolitikával” magunk mellé állítsuk Nagy-Britanniát, valamint a Párizs környéki békékkal hozzánk hasonlóan elégedetlen Olaszországot.

A következő évben a konzervatív szellemiségű *Budapesti Hírlapban* *Legitimizmus és irredentizmus* címmel közölt cikkében képtelenségnek nevezte az irredentizmust, az elvesztett országrészek visszaszerzésére indult mozgalmat. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy a magyarság a Szent István-i államkeret helyreállítása nélkül sem fog elpusztulni. Reményei szerint „a trianoni határok között is élünk és élni fogunk, még pedig sokkal tovább, mint a trianoni mű. Józan és okos politikával s összetartással mostani határaink között is lehet olyan megszilárdulást és jólétet elérnünk, amely bennünket a szomszéd államok fölé emeljen.” Ez az állásfoglalás nagyon hasonlított a klebelsbergi kormánypolitika törekvéseire.

A REVÍZIÓ NYÍLT VÁLLALÁSA

Berzeviczy Albert revízióval kapcsolatos nézeteiben 1927-től következett be változás, ami a magyar külpolitika

aktívabbá válásával volt összefüggésben. A Népszövetség 1926-ban enyhített Magyarország gazdasági ellenőrzésén, a nagyhatalmak pedig egy évvel később feloldották hazánk 1920-ban bevezetett nemzetközi katonai felügyeletét. 1927. április 5-én gróf Bethlen István magyar miniszterelnök magyar–olasz barátsági szerződést írt alá Rómában. Az egyezmény megkötését Benito Mussolini olasz kormányfő kezdeményezte, aki Jugoszlávia bekerítéséhez keresett magának szövetségeseit. Ettől kezdve az olaszok lettek Magyarország első számú külpolitikai partnerei. Bethlen pedig egy nagyhatalom támogatását megnyerve elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erőgyűjtés korszakát lezárva új, tevékenyebb szakaszt nyisson a magyar külügyekben. Ismét nyíltan vállalta legfőbb külpolitikai célkitűzését: a revíziót.

A kétoldalú egyezmény megkötését Berzeviczy az országgyűlés felsőházában – melynek az MTA delegáltjaként volt tagja – „benső örömmel és megelégedéssel” üdvözölte. 1927 novemberében a *Budapesti Hírlapban* *A revíziós gondolat* címmel publikált cikkében megelégedéssel adott számot arról, hogy az utóbbi hónapokban Magyarországnak sikerült elnyernie a revíziót pártoló Olaszország támogatását, mi-

közben Angliában a versailles-i rendezést bíráló sajtómágnás, Lord Rothermere „a bárgyú gyanúsításokkal szembeállva nemes idealizmussal karolta fel méltatlanul letiport hazánk ügyét”.

Elszomorítónak tartotta ugyanakkor, hogy a francia diplomácia továbbra sem hajlott a békeszerződések felülvizsgálatára, és kitartott a kisantant államainak szövetsége mellett. Véleménye szerint Franciaország – amelynek jóváhagyása nélkül a revízió bármilyen formája elképzelhetetlen volt – „voltaképen kis szövetségeseinek rabja [az] Európa békéjét érdeklő fontos kérdésekben”. Írásában a revíziót minden magyar ember közös ügyének nevezte, melynek elérése érdekében az egész nemzetnek össze kell fognia.

A VILÁG KÖZVÉLEMÉNYÉNEK MEGNYERÉSE

A területi revízió mértékét és módját illetően többféle elgondolás létezett a két világháború közötti Magyarországon. A közvélemény túlnyomó része mindvégig az integrális revízióban, azaz az összes elcsatolt terület visszaszerzésében reménykedett. Az ún. nagyrevízió eszméje mellett létezett az etnikai elvű határkiigazítás prog-

ramja, melyet elsősorban az ellenzékben lévő liberális-demokrata csoportok képviseltek. Voltak hívei a „köztes” területi megoldásoknak is, mint például a népi mozgalom, melynek politikai gondolkodói szerint a határok légiesítésére, illetve a dunai népek együttműködésére volna szükség.

Berzeviczy a magyar társadalom többségéhez hasonlóan az integrális revíziót tekintette ideálisnak. 1929. január 18-án a *Budapesti Hírlapban* *A kormány és a revízió* címmel írt cikkében is amellet érvelt, hogy a Bethlen-

kormányának az etnikai helyett nagyrevízióra kell törekednie. Ellenkező esetben „*a miniszterelnököt a magyar közvélemény valószínűleg elsöpörmé a helyéről*”. Berzeviczy a békés határmódosítások híve volt. Úgy vélte, a kormányzat elsődleges feladata e téren az, hogy a magyarság ügyének megnyerje a világ közvéleményét, de legalábbis a lehető legnagyobb részét. Írásában ismételtén méltatta Lord Rothermere munkásságát, aki szerinte az első helyen áll azok között, akik Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban azért

küzdenek, hogy a nyugati társadalmak végre felismerjék a magyarok ellen Trianonban elkövetett igazságtalanságot.

Alig egy hónappal ezután a Magyar Külügyi Társaság *Magyar Külpolitika* című folyóiratában Berzeviczy már arról értekezett, hogy a kormány külpolitikájának végcélja nem is lehet más, mint hogy „*az erőszakolt békemű szélesebb keretekben is revízió alá*” essen. Cikkében szükségesnek nevezte, hogy a békemegállapodások területi rendelkezéseinek felülbíráltása mellett sor kerüljön arra is, hogy a békeegyez-

A NEMZETI FÜGGETLENSÉG „ÁRA”

Részlet Berzeviczy Albert *Nemzeti katasztrópháink* című elnöki megnyitó beszédéből a Magyar Tudományos Akadémia 1920. május 9-i közgyűlésén.

Hogy a monarchia felbomlásával visszanyertük teljes állami függetlenségünket, ez szomorú vigasz azzal a ténnyel szemben, hogy ugyanakkor megfosztattunk anyagi függetlenségünk minden föltételeitől. A nekünk meghagyandó terület a határvédelem biztonsága, az ipari nyersanyagok és egyes elsőrendű fogyasztási cikkek, valamint a közlekedési vonalak fölötti rendelkezés szempontjából teljesen nélkülözi az életképesség kellékeit s a terhek, melyeket volt ellenségeink ránk akarnak háritani, a gyámkodás, melynek gazdasági és pénzügyi ténykedésünket alávetni kívánják, nemzetünket nemcsak koldussá, hanem szomszédaink és pártfogóink rabszolgájává is tenné, mindenkorra megfosztaná az anyagi megerősítés és fellendülés lehetőségétől. [...]

A történelem és a természet törvényeit nem lehet békeszerződésekkel megdönteni; az évezredek összetartozás kötelekeit nem lehet mértéktelen hatalmi vágyak érdekében szétszaggatni. A kik ezer év óta fennálló határokat játékszerként tologatnak idestova, legkevésbé követelhetik, hogy az általuk vont határokat bárki állandónak tekintse. Európa keletén a békét, a civilisatio uralmát a békeszerződésekben tervezett államalakulatokkal megóvni nem lehet. Nem mi vittük erőszakos túlzásba a nemzeti eszmét, hanem azok, a kiket fölöttünk diadalmaskodni hagynak; mi csak most tanuljuk meg saját sorsunkból, hogy mi az az elnyomása a nemzeteknek, a melylyel bennünket vádoltak ellenségeink.

AZ IRREDENTIZMUS HIÁBAVALÓSÁGA

Szemelvény Berzeviczy Albert *Legitimizmus és irredentizmus* címmel a *Budapesti Hírlapban* 1926. augusztus 29-én megjelent írásából.

Képtelenség az irredentizmusnak az az intranzigens formája, mely a kétségkívül igazságtalanul és erőszakkal ránkukmált tényeket egyszerűen nem létezőnek akarja tekinteni. Ha valaki önmagát kiközösíti a valóság világából s az illúziók világában akar élni, az tekintheti Trianont nem létezőnek és odaírhatja az elszakított területekbe címzett leveleire, hogy „megszállott terület”. Akit valami reális érdek vagy viszony köt azokhoz a területekhez, az bizony kénytelen lesz az adott tényekkel számolni és az illúziókról lemondani. [...]

Azonban az irredentizmusnak valamennyi közt a legveszedelmesebb megnyilatkozása az, mely hiú ábrándnak mondván minden békerevízió útján elérhető orvoslását sérelmeinknek, az erőszakos visszafoglalás egyedül üdvözítő voltát hirdeti, ami nemcsak hogy szomszédaink folytonos fegyverkezésére s a fölöttünk gyakorolt ellenőrzés fenntartására szolgáltat ürügyet, hanem csakugyan alkalmas lehet kalandos és könnyelmű természeteket, az ellenfél százsoros fegyveres ereje ellenére, végzetes vállalkozásokba kergetni.

AZ OLASZORSZÁGHOZ FÜZŐDŐ VISZONYRÓL

Benito Mussolini és Olaszország méltatása az országgyűlés felsőházának 1929. június 27-i ülésén. A Duce egy évvel korábban, 1928 júniusában az olasz szenátusban nyíltan is állást foglalt a trianoni magyar határok revíziója mellett.

Olaszország vezető államférfia, akit én a mi mai korszakunk legnagyobb államférfiának tartok, volt az egyedüli felelős államférfiú Európában, aki nyíltan vallotta és vallja azt, hogy igenis Magyarországnak van igénye arra, hogy a békeszerződés rávonatkozólag revideáltassék és hogy határaink megváltoztattassanak. Ebben az elfogulatlan felfogásban és nyilatkozatában Mussolini miniszterelnök urat egyáltalában nem akadályozta az a körülmény, hogy a békeszerződéseknek vannak kétségkívül olyan rendelkezései, amelyekhez Olaszország a maga szempontjából senkit hozzányúltni nem enged; ő bölcsen disztíngvált a békeszerződések megváltoztathatatlan és megváltoztatható alkatrészei között. Ezek a körülmények hozták létre azt a benső baráti viszonyt köztünk és Olaszország között, amely egyébiránt tapasztalható abban is, hogy bármely kérdésben, bármely incidens előfordulásakor az egész olasz közvélemény az egész olasz sajtó mindig mellénk áll. Aki sokat érintkezik olaszokkal, mint én is, az tapasztalhatja, hogy a magyarok iránti barátság, mondhatnám szeretet, a legmélyebben gyökerzik az olasz nemzet széles rétegeiben. Így csak természetes, hogy ez a baráti viszonyunk Olaszországhoz a mi politikánknak bizonyos tekintetében szinte tengelyévé vált.

ményekből kikerüljenek azok a passzusok, amelyek értelmében az első világháború kirobbantásáért az egykori központi hatalmakat, tehát Németországot és Ausztria–Magyarországot terheli a felelősség.

Az olasz kultúra és történelem iránt szenvedélyesen érdeklődő Berzeviczy – aki 1920 és 1936 között elnöke volt a Korvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesületnek – a revíziós célok legfőbb támaszát mindvégig Olaszországban látta. A Párizs környéki békék-

kel úgyszintén elégedetlen Németország szövetségétől ellenben már óva intette a magyar politikai vezetést. Az volt az álláspontja, hogy az ellenétes érdekeltségek miatt hazánknak a revízió ügyétől eltérően inkább a fegyverkezési egyenjogúsítás kérdését illetően szükséges együttműködnie a németekkel.

Az olaszbarátság, illetőleg a magyar külpolitika olasz orientációja Berzeviczy külügyi elképzeléseinek egyik fontos sarokkövét képezte. 1936 tavaszán bekövetkezett halála miatt azonban már nem szembesülhetett azzal, amit Ju-

hász Gyula történész sok évvel később – a történelmi események ismeretében – oly szemléletesen írt le: „*Olaszország csak a két világháború közötti európai erőviszonyok torz tükrében látszott komoly hatalmi tényezőnek*”, mert valójában „*Mussolini ereje nem volt több, mint a cirkuszi artistáé, aki tömör acélnak látszó papírmasé súlyozók emelgetésével szédíti közönségét*”. ♦

A szerző a VERITAS Történetkutató Intézet tud. segédmunkatársa

LORD ROTHERMERE MÉLTATÁSA

Lord Rothermere érdemeiről a *Budapesti Hírlap* 1929. január 18-i kiadásában.

Ha annak a nemzetnek, amely hozzájárult a gyilkos trianoni szerződés rendelkezéseire, egy kiváló képviselője ma nyíltan és törhetetlen buzgalommal azt a meggyőződését hirdeti, hogy rajtunk nagy igazságtalanság történt, amelyet jóvá kell tenni az elszakított területek egy nagy részének visszacsatolásával: ez nagy vívmány, nagy haladás a múlthoz képest, ezért mi annak a kiváló férfiúnak hálával, elismeréssel, munkájának – ahol tehetjük – támogatásával tartozunk. [...]

Ma már a volt ellenséges nemzetek körében is, Európában és Amerikában hatalmas propaganda folyik a békeszerződések revíziója érdekében, főképp tekintettel Trianonra. Rothermere lord érdeme e téren első helyen áll.

A NÉMET ORIENTÁCIÓ VESZÉLYEIRŐL

Berzeviczy Albert elemzése a revízió esélyeiről a Magyar Külügyi Társaságban 1933 nyarán, Adolf Hitler hatalomra jutását követően. A teljes beszédet közli a *Külügyi Szemle* 1933. évi 3. száma.

Nekünk a revízió s a leszerelés kérdése az, amely külpolitikai szempontból legfontosabb. [...] A revízió kérdésében éppúgy, mint a lefegyverzés kérdésében tagadhatatlan, hogy a helyzet rosszabbodott a németországi viszonyok miatt. Sem a németországi politikai helyzetben beállott változás irányával részletesebben foglalkozni, sem a német állam belügyeibe avatkozni nem kívánok, de megállapíthatjuk, hogy ez a legutóbbi fordulat: a nacionalizmus hatalomra jutása Németország iránt elhidegítette a közvéleményt olyan államokban is, amelyek Németországgal szemben, mint például az Északamerikai Egyesült Államok és Anglia, barátságot tanúsítottak. Ez már magában véve is megrontja a békerevízió sánczeit. És van valami alapja annak, hogy nekünk magunkat a revízió kérdésében nem szabad Németországgal azonosítanunk, mert nekik is mások az érdekeik és nekünk is mások.

HAHNER PÉTER

A bécsi kongresszus

Als Balancent .

Il observe

Il ballotte...

Az 1919-20-ban kötött Párizs környéki békeszerződések nem bizonyultak különösebben eredményesnek, hiszen nem sikerült tartós békét biztosítaniuk. Felvetődik a kérdés, hogy vajon az európai történelem korábbi békeszerződései tartósabbak voltak-e. Az 1648-as vesztfáliai békekötések után a spanyol-francia háború folytatódott,

tizenegy év múlva a pireneusi béke zárta le, de hat év múlva máris újabb spanyol-francia háborúra került sor. A spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti, rastatti és badeni békékkel (1713-14) Nyugat-Európában mindössze negyedszázadra sikerült elkerülni a tartósabb konfliktusokat. Volt azonban az európai törté-

A táncoló kongresszus.
Forceval metszete, 1815

nelemben egy olyan békekongresszus, amelynek aláírói csaknem negyven évre biztosítani tudták a békét, és nagyobb háborúra csupán száz év múlva került sor államaik között. Ez volt a bécsi kongresszus, amelyet a 19. század nacionalista történetírói oly gyakran kritizáltak – s csak a 20. század két világháborúja után ismerték el eredményeit.

A lipcsei csata után, amely megsemmisítette I. Napóleon birodalmát, a nagyhatalmak vezető politikusai elhatározták, hogy európai kongresszusnak kell rendeznie a kormányaik által vitatott kérdéseket. Az 1814-es, első párizsi békeszerződésben ennek helyszínét is kijelölték. 1814 szeptemberétől mintegy száz ezer külföldi vendég árasztotta el a Habsburg Birodalom 250 000 lakosú fővárosát, több mint kétszáz államot és fejedelmi családot képviselve.

A KÖZJOG NEVÉBEN

Klemens Wenzel Lothar von Metternich herceg, az Osztrák Császárság külügyminisztere volt a házigazda, aki arra törekedett, hogy számtalan díszszemlével, koncerttel, színházi előadással, ünnepséggel és bállal szórakoztassa vendégeit. Mégsem jellemezhetjük a történeteket az öreg Ligne herceg oly sokszor felidézett megjegyzésével: „A kongresszus nem halad, hanem táncol.” A bécsi kongresszus nagyon is komoly munkát végzett.

A nagyhatalmak céljait nem volt könnyű összeegyeztetni. Metternich minél nagyobb befolyást kívánt biztosítani az Osztrák Császárság számára a német államokban és Itáliában. I. Sándor orosz cár nagylelkűen és liberálisan bánt a vesztes Franciaországgal, viszont minden lengyel területet a birodalmához akart csatolni. A porosz diplomácia támogatta ezt, abban a reményben, hogy megkapja Szászországot (a szász király ugyanis a Francia Császárság összeomlásáig Napóleon szövetségese maradt). A brit külügyminiszter, Castlereagh őrgróf célja a hatalmi egyensúly helyreállítása volt, és megerősített államokkal kívánta körülvenni Franciaországot, hogy az ne zárhassa meg újra az európai békét. Ennek érdekében kész volt visszaszolgáltatni korábbi tulajdonosaiknak a háborúk során elfoglalt gyarmatokat egy részét. Az 1812-ben kirobbant amerikai–brit háború azonban egy ideig még lekötötte a brit kormányt.

XVIII. Lajos francia királynak és külügyminiszterének, Charles-Maurice de Talleyrand-nak a fő célja az volt, hogy a legyőzött Franciaország visszatérhessen a nagyhatalmak közé. Szívesen megakadályozták volna, hogy Poroszország bekebelezze Szászországot, Oroszország pedig Lengyelországot, s hogy a Habsburgok túlságosan nagy

← Bonaparte Napóleon 1797. április 18-án előzetes békét ír alá a Habsburg Birodalommal Leobenben. Guillaume Guillon-Lethière festménye, 1805

befolyásra tegyenek szert Itáliában. Ez a program lehetővé tette, hogy Talleyrand a brit delegációhoz közeledjen, s közösen lépjenek fel a fontosabb viták során.

A négy győztes nagyhatalom arra törekedett, hogy a legfontosabb kérdéseket a többi delegáció megkérdezése nélkül oldják meg. Talleyrand-nak azonban (Duff Cooper megfogalmazása szerint) „sikerült a lábát odafeszítenie Európa parlamentjének ajtaja és a küszöb közé”. Amikor szeptember 30-án a négy nagyhatalom delegációjának ve-

zetői a spanyol követtel együtt meghívták Metternich dolgozószobájába, hangot adott meglepetésének, hogy nem látja ott a svéd és a portugál nagykövetet, holott ők is aláírták a párizsi békeszerződést. Majd aziránt érdeklődött, miért emlegetnek „szövetségeseket” a diplomáciai iratokban. „Szövetséges hatalmak? Ki ellen? Már nem Napóleon ellen; ő Elba szigetén van. Nem Franciaország ellen; vele békét kötöttek. Nem a francia király ellen; ő a tartós béke záloga. Uraim, beszéljünk őszintén: ha még vannak szövetséges hatalmak, akkor én itt felesleges vagyok!”

Végül Talleyrand feltette a legkényelmetlenebb kérdést: milyen jogon készítették el a diplomáciai protokollt a kongresszus október 1-jére időzített hivatalos megnyitása előtt? „Ha néhány kiváltságos állam diktatórikus hatalmat kíván gyakorolni a kongresszus fe-

lett, ahogy már beszélük, meg kell mondanom, hogy nem fogadhatok el semmilyen legfelsőbb hatalmat e gyűlésben, s nem foglalkozhatok semmilyen javaslatával sem.” Ügyes fellépésével Talleyrand elérte, hogy ezután a francia és a spanyol nagykövetet is meghívják a fontosabb tárgyalásokra, s az október 12-i jelentést már nem négy, hanem nyolc hatalom képviselői tették közzé. Persze a négy nagyhatalom képviselői ezután is tartottak titkos tanácskozásokat, s bár néha meghívták a francia, spanyol, svéd és portugál nagyköveteket, a legfontosabb döntéseket a „négyes bizottságban” hozták meg.

A nagyhatalmak közötti konfliktust az orosz és porosz kormány törekvései váltották ki. Talleyrand kiállt Napóleon utolsó szövetségese, I. Frigyes Ágost szász király mellett, s a konfliktust olyan színben tüntette fel, hogy terjeszkedési igényével Poroszország uralomra tör a német államok, Oroszország pedig egész Európa felett. Majd azt követelte, mondják ki, hogy a kongresszust a közjog elveinek megfelelően szervezik meg. Hogy mit értett a „közjog” fogalmán, azt Talleyrand a francia diplomaták számára készített utasításokban fogalmazta meg: „Európa nemzetei egyáltalán nemcsak az erkölcsi vagy a természeti törvény szerint élnek, hanem olyan törvény szerint is, amelyet maguknak készítettek, s amely szankcióval sújtja megszegőit. E törvényt egyetemesen és kölcsönösen tiszteletben tartott írásos egyezmények vagy folyamatos gyakorlat hozza létre, mindig a kifejezett vagy hallgatólagos kölcsönös egyetértésen alapul, és mindenki számára kötelező. Ez a közjog.”

Jean-Baptiste Duroselle, a nemzetközi kapcsolatok egyik legtekintélyesebb francia szakértője így értékelte Talleyrand idézett megállapítását: „Talán nem is lehet ennél nyomatékosabban képviselni azt a felfogást, hogy létezik egy alapvető európai szolidaritás, és hogy ez a legitimitáson és egyensúlyon alapuló szolidaritás a béke legbiztosabb záloga.” Thierry Lentz francia történész pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a bécsi kongresszus óta eltelt kétszáz év során „a Talleyrand által a porosz meghatalmazottak arcába vágott közjog eszméje egyre jobban megerősödött, s egyre pontosabb tartalmat kapott. [...] Bécsben a népek jogának komplex és kusza fogalmától eljutottak a kollektív akaraton alapuló és az egyensúlyt megőrző, modern nemzetközi jog kezdeményéig.”

A nagyhatalmak konfliktusa azonban annyira kiéleződött, hogy 1815. január 3-án Talleyrand a brit és az osztrák külügyminiszterrel titkos szövetségi szerződést írt alá, melybe szükség esetén Bajorországot, Hollandiát és Hannovert is bevonták volna. Még egy katonai bizottságot is létrehoztak. Ez jelentős sikernek számított egy háborúban vesztes ország diplomatája részéről. Mindazonáltal a külügyminiszter kissé eltúlozta saját sikereit, amikor január 4-én azt írta XVIII. Lajosnak, hogy „Felség, a koalíció mindörökké felbomlott”. Nagy-Britannia és a Habsburg Birodalom számára ugyanis e szerződés nem volt más, mint „blöff”, engedmények kikényszerítésére szolgáló eszköz. Persze a francia kormányzat is „blöffölt”, hiszen egyáltalán nem tudta volna felszerelni azt a 150 000 katonát, akít a szerződés szerint hadba kellett volna vetnie. A konfliktust Nagy-Britannia újabb győzelme zárta le. Amikor megérkezett a hír, hogy a Gentben 1814. december 24-én megkötött béke-

szerződéssel véget ért az amerikai-brit háború, s ezzel a brit haderő felszabadult, az orosz és a porosz kormány is belátta, hogy engednie kell.

AZ EGYSÉG HELYREÁLLÍTÓJA

Februárban rendkívüli felhatalmazással Bécsbe érkezett „őfelsége első teljhatalmú megbízottja”, Wellington hercege, s az ő közreműködésével sikerült kompromisszumot kötni. A szász király megtarthatta országa 40%-át, a porosz állam pedig a Rajnánál kapott kárpótlást. Az egykori Lengyelország nem került teljesen orosz kézre, területéből Poroszország és a Habsburg Birodalom is megtarthatott bizonyos tartományokat. S miután Oroszország és Poroszország engedett, szóba sem került többé a hármas szövetség terve. Talleyrand tehát nem szétbomlasztotta a koalíciót, hanem önkéntelenül is segített a tagjainak leküzdeni a

belső válságot. Csak annyit sikerült elérnie a francia kormány céljai közül, hogy Poroszország nem kapta meg egész Szászországot, a Szárd Királyságot megerősítették, Napóleon egykori marsallja, Joachim Murat nápolyi királyságát viszont nem.

A nápolyi kérdést Napóleon visszatérése oldotta meg. 1815. március 7-re virradó éjszaka Metternich megkapta a livornói konzul levelét, melyben értesítették, hogy Napóleon megszökött Elbáról. A türelmetlen Murat már Napóleon szökése előtt is leveleket küldött Elba szigetére, majd miután tudomást szerzett a történetekről, meghirdette Itália egyesítésének programját,

A három monarcha szövetsége 1814-ben Bécsben: III. Frigyes Vilmos porosz király, I. Ferenc osztrák császár és I. Sándor orosz cár. Johann Nepomuch Höchle után Franz Wolf metszete

I. Ferenc osztrák császár. Johann Peter Krafft festménye, 1816

és március 18-án hadat üzent a Habsburg Birodalomnak. Elfoglalta Rómát, Bolognát, Modenát, Ferrarát, de május 3-án az osztrákok Tolentinónál legyőzték. A bécsi kongresszus visszaültette a nápolyi trónra Bourbon Ferdinándot, aki a következő évtől I. Ferdinánd néven a Két Szicília királyának címezte magát. Murat néhány hónap múlva visszatért Dél-Itáliába, de elfogták és agyonlőtték.

Ha Napóleon megvárta volna a bécsi kongresszus szétoszlását, londoni, berlini, bécsi és szentpétervári ellenfelei sokkal lassabban tudtak volna reagálni szökésének hírére, és sokkal nehezebben tudták volna összehangolni lépéseiket. Így azonban Talleyrand azonnali mozgósítást sürgett, hogy ne vádolhassák cinkossággal. A nyolc hatalom bizottságával március 13-án elfogadtatta a következő nyilatkozatot: *„Meggzegve az egyezményt, amely szerint Elba szigetéen telepedhetett le, Buonaparte megsemmisítette az egyetlen legális címet, amely létezését biztosította. Franciaországban felbukkanva a zavargások és a felfordulás terveivel önmagát fosztotta meg a törvények védelmétől, és az egész világegyetem előtt kinyilvánította, hogy sem békét, sem fegyverszünetet nem lehet kötni vele. [...] A hatalmak ezért kimondják, hogy Napóleon Buonaparte kívül helyezte magát a polgári és társadalmi kapcsolatokon, és átadta magát a nyilvános megtorlásnak, mint a világ nyugalmanak megzavarója és ellensége. Ugyanakkor azt is kimondják, hogy szilárdan elhatározták az 1814. május 30-i párizsi szerződés érintetlen fenntartását...”*

Napóleon tehát visszatérésevel helyreállította a bécsi kongresszus egységét. Talleyrand valamennyi Bonaparte törvényen kívül helyezését szerette volna biztosítani, hogy a hatalmak ezzel elkötelezzék magukat XVIII. Lajos mellett. Metternich azonban a császárra korlátozta a büntetést, hogy ne zárják ki Mária Lujza régensségének (és az osztrák befolyás megnövekedésének) lehetőségét.

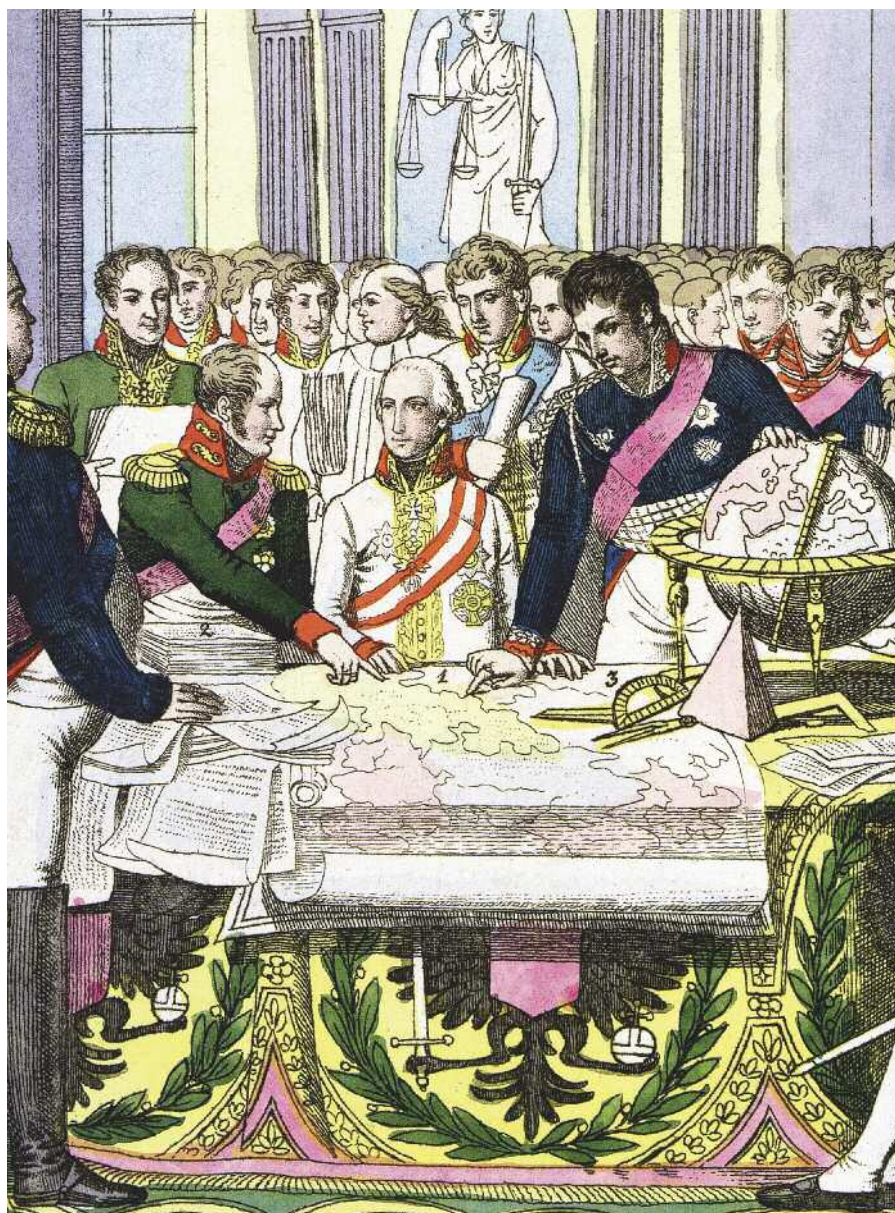
Napóleon visszatérése alaposan meglehezítette Talleyrand helyzetét Bécsben, ezért javasolta éppen ő, hogy helyezték törvényen kívül az egykori

francia császárt. A diplomatákat meglehetősen felháborította, hogy XVIII. Lajos újra csak elmenekülni volt képes országából. Sándor cár nyíltan arról beszélt, hogy ha a Bourbonok idősebb ága nem tudja megőrizni királyi rangját, akkor Orléans herceget (a majdani Lajos Fülöpöt), az ifjabb ág képviselőjét kellene trónra ültetni. Talleyrand már csak egy száműzött kormányt képviselt Bécsben, helyzete meggyengült, s ezért egyelőre arra sem tudta rávenni a nagyhatalmakat, hogy álljanak ki XVIII. Lajos mellett. A hadműveletek megbeszélésétől a francia delegáció távol tartotta magát, mert tagjai úgy érezték, bármennyire is elítélik Napóleont, nem vehetnek részt a hájuk ellen irányuló akciók tervezésében. Párizsban pedig Napóleon közzétette az addig titokban tartott, 1815.

január 3-án aláírt francia–brit–osztrák szövetségi szerződés szövegét, amely alaposan felháborította az orosz és orosz diplomatákat.

Bár Napóleon miatt az egész rendezés veszélybe került, a kongresszus folytatta munkáját. Talleyrand javaslatára szabályozták a diplomáciai protokoll normáit, s ezzel lefektették egy új nemzetközi jog alapjait. Biztosították a szabad hajózást a több államot érintő európai folyókon, s ezzel megkönnyítették a kereskedelmet. Ennek volt köszönhető, hogy az 1831-es mainzi konvencióval létrehozták az állam-

A bécsi kongresszus helyreállítja a békét és a szabadságot Európában

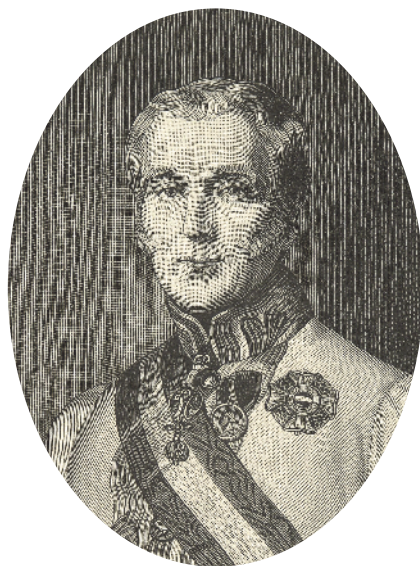
közi Rajnai Központi Bizottságot a házasság szabályozására. Charles Zorgibe francia történész szerint „így jött létre, egyelőre kezdetleges és szimbolikus formában az első azok közül az államközi szervezetek közül, amelyek száz év múlva túllépnek majd a klasszikus diplomácián. A kongresszus ugyanakkor nemcsak államközi kapcsolatokkal foglalkozott, hanem megvitatta az államok belpolitikája szempontjából jelentős, nemzetek feletti kérdéseket is, nemzetközi jogállamiságra törekedve. [...] Anglia fel akarta számolni a rabszolga-kereskedelmet, de az egyetértő államoknak – Ausztriának, Poroszországnak, Oroszországnak – nem voltak gyarmataik, a közvetlenül érintett államok pedig – Portugália, Spanyolország, Franciaország – nem adtak pozitív választ, és öt-nyolc év haladékot kértek, hogy bevezessék a tilalmat. A záróokmány csak elvi nyilatkozatra korlátozódott.”

A százhuszonegy cikkelyből álló záróokmányt 1815. június 9-én írták alá. (Az államfők közül csak a pápa és a szultán nem volt hajlandó erre.) A legyőzött Franciaországgal igen nagylelkűnek bizonyultak: még a Napóleon visszatérése után megkötött második párizsi békében is csupán jelentéktelen területvesztéseket szenvedett 1792-es határaihoz képest. A francia terjeszkedést a brit terveknek megfelelően a szomszédos államok megerősítésével kívánták megakadályozni. Hollandia megkapta Belgiumot, s felvehette az Egyesült Németalföldi Királyság nevet. Svájcnak örökös semlegességet biztosítottak. A Szárd Királyság területét Savoyával, Nizzával és Genovával növelték meg. Svédország annektálhatta Norvégiát. A Franciaországgal szomszédos rajnai német területeket pedig az erős Poroszországhoz csatolták.

A győztes nagyhatalmak kielégíthették területi igényeiket. Poroszország az említett tartományok mellett megkapta Észak-Szászországot, Svéd-Pomerániát, valamint a Lengyelország első és második felosztása során általa megszerzett területeket. A Habsburg Birodalom minden elvesztett birtokát visszakapta, s mivel Belgiumról lemondott, itáliai és adriai tartományokkal kárpótolták (Lombardia, Velence, Isztria, Dalmácia). Oroszország megkapta Besszarábiát, Finnországot, valamint a Varsói Hercegséget más lengyel területekkel. Nagy-Britannia tengeri fölényét és kereskedelmi érdekeit biztosította egyes elfoglalt gyarmatok meg-

Klemens Venzler Lothar von Metternich herceg 1814-ben. Thomas Lawrence festménye

A bécsi kongresszuson a feltételeket diktáló angol küldött: Arthur Wellesley, Wellington első hercege (1769–1852), aki Waterloonál győzelmet aratott Napóleon felett

tartásával (Málta, Ceylon, Fokföld, Helgoland, Jón-szigetek, Guyana, Tobago, Saint-Lucia). Visszakapta Hannover t is, királyi családja ősi birtokát.

A rendezés vesztesei a függetlenségre törekvő lengyelek, valamint az egységes államról álmódó olaszok és németek voltak. Létrehoztak egy liberális alkotmánnyal rendelkező, 127 000 km²-es Lengyel Királyságot 3,3 millió

lakossal, amelyet a lengyelek megvetően csak Kongresówka (Kongresszuska) néven emlegettek. Krakkót önálló köztársasággá nyilvánították, Sándor cár lett a Kongresszusi Lengyelország „alkotmányos királya”, a három megszálló nagyhatalom pedig Krakkó védnöke. Vagyis 1815-ben több lengyel került orosz uralom alá, mint a korábbi felosztások idején, s Oroszország továbbnyomult nyugat felé: megtartotta az 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben bekebelezett területeket, Lengyel Királyság néven pedig megszerezte az akkoriban porosz és osztrák kézre került tartományok egy részét is.

A Német-római Birodalom helyén létrehozott Német Szövetséget pedig 34 fejedelemség és 4 szabad város alkotta. Mivel így a Habsburg uralkodó német befolyása csökkent, lehetővé tették itáliai szerepének megnövekedését: a birodalomhoz csatolt Lombardián és Velencén kívül Toscanát, Modenát és Pármát is a Habsburg-dinasztia tagjai kapták meg. Nagy-Britannia ugyanis azt szerette volna, hogy az erős Habsburg Birodalom képessé váljon a nyugat felé irányuló orosz terjeszkedés feltartóztatására.

EGY SIKERES BÉKEKONGRESSZUS

Egyes francia történészek felrótták Talleyrand-nak, hogy engedte porosz kézbe juttatni a Rajna melletti német területeket. Jean Orioux szerint arra kellett volna törekednie, hogy a franciabarát szász király kapjon kárpótlást a Rajna mentén országáért, nem pedig lehetővé tenni, hogy „a jénai csata óta gyűlölettől részeg nemzet [vagyis Poroszország] meglepedhetett kapuink előtt. [...] Ismerjük a következményeket: Bismarck, Sadowa, Sedan, Elzász-Lotaringia annexiója, az 1914-es háború, Hitler. A legyilkolt Európa.”

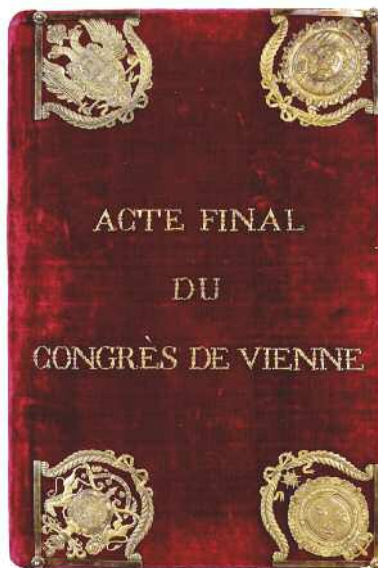
Csakhogy enyhén szólva túlzás lenne Talleyrand-t tenni felelőssé Poroszország gyors iparosodásáért, III. Napóleon külpolitikai kudarcaiért és a 20. század két világháborújának borzal-

A bécsi kongresszus központi alakja: Talleyrand herceg (1754–1838). A francia külügyminiszter egy legyőzött állam képviselőjeként is nagyhatalmi pozícióban tudta tartani Franciaországot.

maiért. Ráadásul a brit kormány mindenképpen el akarta kerülni, hogy egy hagyományosan Franciaországot támogató német fejedelem telepedhesen le a Rajna túloldalán. Wellington ezt írta Castlereagh-nak: „Az a célunk, hogy a szász király Ausztria és Poroszország között maradjon, hogy megakadályozza a lehetséges konfliktust e két hatalom között.” A brit kormány törekvései ellen Talleyrand semmit sem tehetett. Ráadásul sokan úgy vélekedtek 1814–15-ben, hogy Poroszországot nem a Rajna-vidék, hanem a teljes Szászország birtokba vétele erősítette volna meg igazán.

A kongresszus célja az európai béke és a nagyhatalmi egyensúly megteremtése volt. Sok történész bírálta a bécsi kongresszus résztvevőit, mert nem vettek tudomást a nemzetekről, nemzeti törekvésekről, hanem kizárólag az államokkal és uralkodókkal voltak hajlandók foglalkozni. Csakhogy az ő szemükben – Majoros István megfogalma-

A bécsi kongresszus döntéseit tartalmazó mappa borítója

zása szerint – „a nemzeti elv, a népszuverenitás jelentette a rend, a hatalmi egyensúly felborulását, ezért nehéz lett volna elvárni a kongresszustól, hogy a katasztrófát okozó elvet tegye ismét a rendezés alapjává”.

Henry Kissinger azt hangsúlyozta diplomáciatörténeti kötetében, hogy Metternich és vendégei tevékenysége a nemzetközi kapcsolatok szempont-

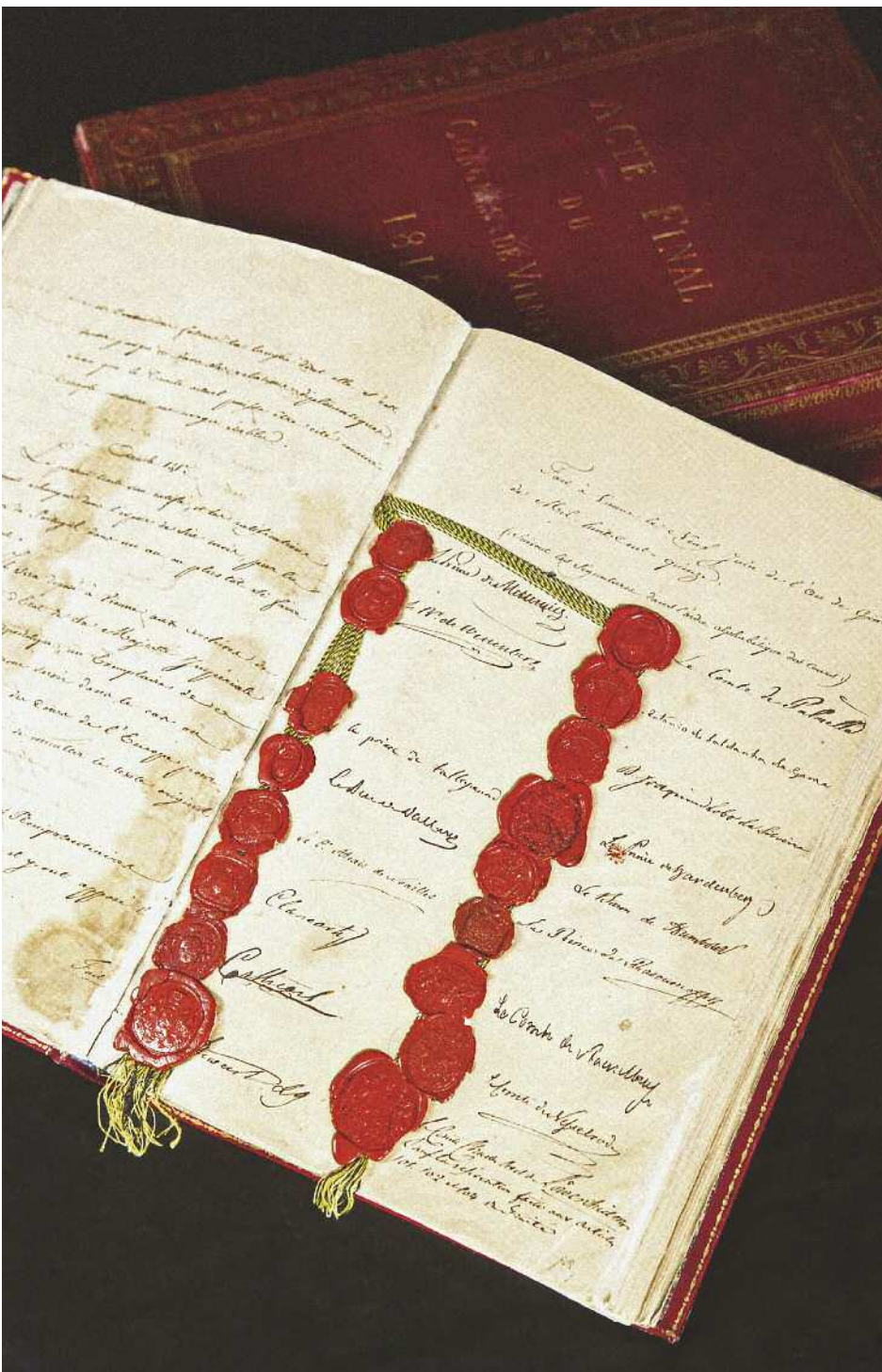
jából rendkívül sikeresnek bizonyult. „A bécsi kongresszus után Európa addigi leghosszabb békés korszakát élte meg. A nagyhatalmak között negyven évig egyáltalán nem volt háború, és a [...] krími háborút követően további hatvan évig nem került sor kiterjedt háborúra.” Ráadásul „ez a nemzetközi rend, amelyet minden addigi és azóta létrehozott rendnél határozottabban a hatalmi egyensúly nevében alkottak meg, paradox módon a legkevésbé támaszkodott fennmaradása érdekében az erő alkalmazására”.

A tartós béke soha nem látott gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést eredményezett a napóleoni háborúk és az első világháború közötti évszázadban. A konzervatív és legitimista elvek, melyeken a rendezés nyugodott, természetesen gyorsan elavultak, s a területi rendezés sem volt különösebben tartós, a nagyhatalmi együttműködés szervezete, a nemzetközi kongresszusok és konferenciák rendszere azonban meglehetősen sikeresnek bizonyult.

Talleyrand-nak hatalmas szerepe volt abban, hogy létrejött ez a rendszer, amelyben – Kissinger szavaival – „megkísérelték erkölcsi és jogi kötelekkel enyhíteni a nemzetközi viszonyokat, ezáltal mérsékelni a nyers erőpolitikát”. Neki sikerült elfogadtatnia azt

Ünnepség a bécsi kongresszus alatt a lipcsei csata I. évfordulója alkalmából a Práterben, 1814. október 18. Franz Wolf és Johann Nepomuch Höchle festménye

tesség eszméjét alárendelje egy tartós béke megalapításának.”

Vajon miért nem sikerült ugyanilyen tartós békét létrehozniuk valamivel több mint száz év múlva egy másik európai békekongresszus résztvevőinek? Mi akadályozta meg ebben az 1919–1920-as párizsi békekonferencia humanista eszméken nevelkedett és a modern tudományok minden eredményével rendelkező küldötteit? Erre a kérdésre egyetlen szóval válaszolhatunk: a demokrácia.

Bár a forradalmi és napóleoni háborúkban legalább hárommillió katona esett el, s a civil áldozatok száma is minden bizonnyal elérte az egymilliót, Európa uralkodóinak és az általuk kinevezett minisztereknek a bécsi kongresszus idején egyáltalán nem kellett „elszámolniuk” a történetekkel alattvalóik előtt. Sajnálkozhattak a háború áldozatainak nagy száma miatt, de senki sem kérte számon rajtuk, hogy miért kellett ilyen sok embernek meghalnia, és azt sem kellett bizonyítaniuk, hogy a győzelem megért ekkora áldozatot. I. Sándor cár, I. Ferenc császár, Metternich, Wellington és Talleyrand arisztokratához illő nagylelkűséggel viselkedtek a legyőzöttekkel, kizárólag a hűvös észre hallgatva, mert senki sem követelhetett tőlük más magatartást.

Száz-egynéhány év múlva azonban egyrészt az áldozatok száma volt felmérhetetlenül nagyobb, másrészt pedig az államok már többé-kevésbé demokratikusan megválasztott politikusok és nem isteni jogra vagy öröklődésre hivatkozó uralkodók irányítása alatt álltak. A választott vezetőknek pedig igazolniuk kellett a nacionalista gyűlölködéstől áthatott társadalmak előtt, hogy nem ők tehetnek az áldozatok nagy számáról, s azt is megpróbálták bebizonyítani, hogy a győzelem gyümölcsei valamilyen módon mégiscsak ellensúlyozzák a veszteségeket. Ezért sújtották olyannyira kemény és igazságtalan megtorlással a veszteseket, hogy azzal elkerülhetetlenné tették a második, jóval több áldozatot követelő világháború kirobbanását. ♦

A szerző egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem

az elvet, mely szerint a veszteseknek is joguk van arra, hogy meghallgassák őket. Azt hangoztatta, hogy nem az ideális és végső célok elérésére, nem tökéletes megoldásokra kell törekedni, hanem pragmatikus, optimális és megvalósítható kompromisszumok elfogadtatására.

Ezt a nézetet Talleyrand így fogalmazta meg XVIII. Lajoshoz írott levelében: „Mióta az elfogultságaikkal felhagyó hatalmak megérezték, hogy a dolgok szilárd rendjének megalapításá-

hoz arra van szükség, hogy e rendben minden állam megtalálja azokat az előnyöket, melyekre jogot formálhat, jóhiszeműen azon tevékenykedtek, hogy valamennyi megkapja azt, amivel nem árthat másnak. E vállalkozás óriási volt. Az volt a célja, hogy kijavítsa, amit húszéves zűrzavar megsemmisített, hogy egyenlő bánásmóddal kiegyenlítse az elmentmondásos érdekeket, hogy nagyobb előnyökkel kárpótoljon a hátrányokért, s hogy a politikai intézmények és az erők eloszlása terén az abszolút tökéle-

MAGYARICS TAMÁS

Háború és béke

FORDULATOK
WOODROW WILSON
AMERIKAI ELNÖK GONDOLKODÁSÁBAN

A Párizs környéki békeszerződések – világpolitikai szempontból – legnagyobb vesztese az eredeti wilsoni vízió volt egy háború utáni világról. Az amerikai elnök elméleti konstrukciója egy törvényeken alapuló liberális világrendről, amelyben a – fokozatosan demokratikussá váló – államok közötti vitás ügyeket a Nemzetek Szövetsége fogja békés keretek között eldönteni, utópisztikusnak bizonyult a győzők önös érdekeivel szembeállítva. Valójában Woodrow Wilson már a háború alatt engedett az eredeti elveiből, így – többek közt – a nemzeti önrendelkezésről vallott nézetéből. A béketárgyalásokra így már egy erkölcsileg meggyengült amerikai elnök érkezett, akinek helyzete a tárgyalások során tovább romlott a hagyományos nagyhatalmi érdekérvényesítésben sokkal tapasztaltabb partnereivel szemben, ezért a béketárgyalások a nyers hatalmi érdekek győzelmét hozták. Woodrow Wilson nagyszabású víziójából és dogmatikus gondolkodásának hibáiból egyaránt tanultak a későbbi évtizedekben felnövő amerikai politikusnemzedékek, amelyek sikerrel valósították meg az Egyesült Államok globális hegemóniáját.

Wilsontól
csak wilsoni
békét..!

Az Egyesült Államok vezetői bő száz éven át követték George Washington és Thomas Jefferson tanácsait, akik óva intették a nemzetet a nemzetközi kötelezettségek vállalásától, s gyakorlatilag a kereskedelmi kapcsolatokra szűkítették volna az érintkezést a külvilággal. A két kiemelkedő politikus realista szemléletet tükröző álláspontja a 19. század végére kezdett idejétmúlttá válni. A kontinentális terjeszkedés véget ért, és az 1898-as spanyol–amerikai háborúval Amerika „bejelentkezett” a nagyhatalmi játszmába. Az amerikai érdekek egyre szerteágazóbbak lettek földrajzilag, geopolitikailag, stratégiaileg és gazdaságilag egyaránt, és bár voltak olyan szegletei a világnak a 20. század elején, mint például Afrika, ahol Washingtonnak még közvetett érdekei sem igen léteztek, az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán térsége nem tartozott ezek közé.

KORLÁTOZOTT KATONAI KAPACITÁSOK

Az Egyesült Államok, más feltörekvő hatalmakhoz, így Németországhoz hasonlóan, „helyet követelt magának a nap alatt”. A németek kendőzetlen bi-

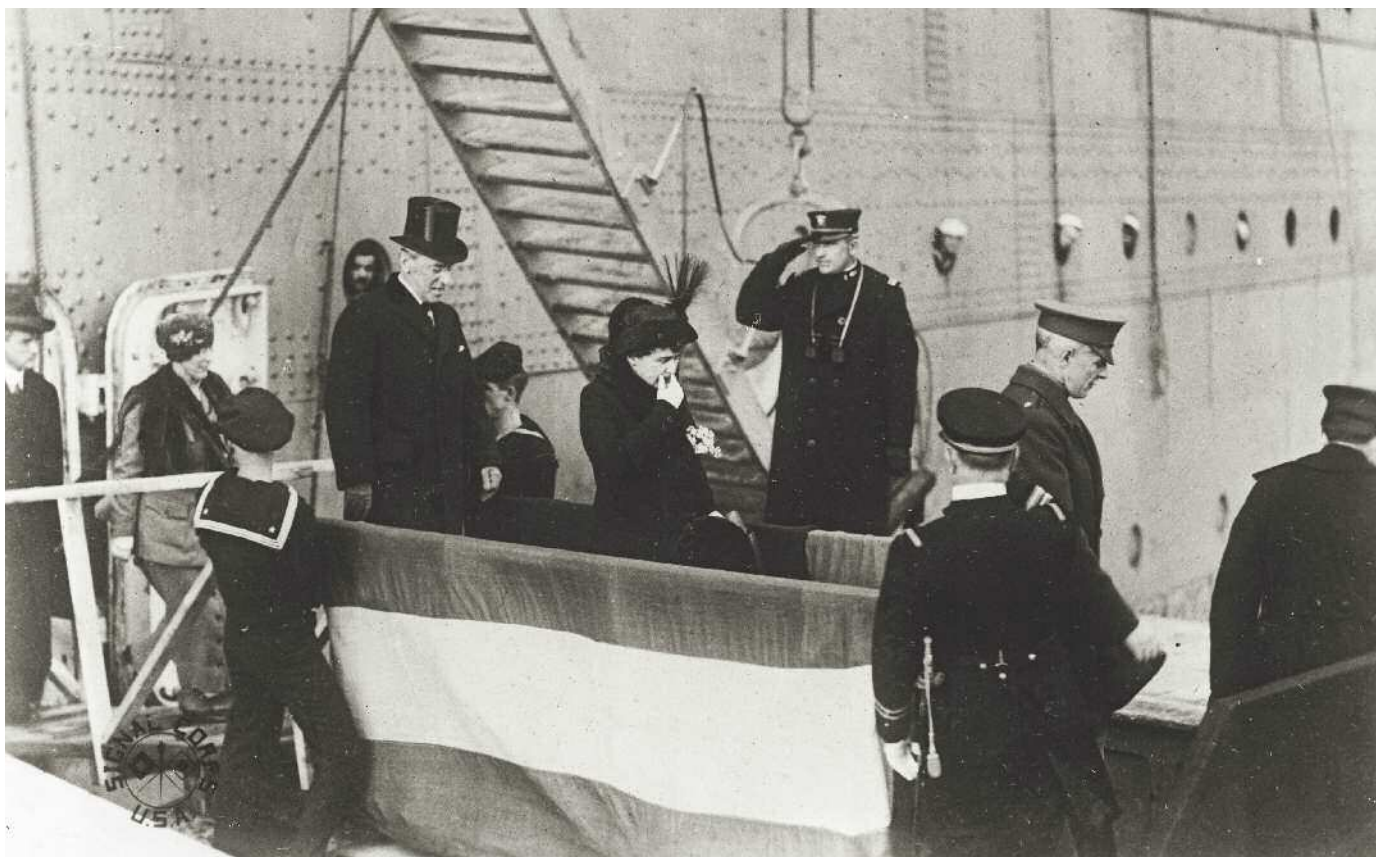
rodalmi aspirációival szemben Amerika az ún. nyitott kapu elvével elsősorban Ázsiában kívánta kitégítani befolyási övezeteit. Ugyanakkor az amerikai regionális hegemonia nyersebb formákat öltött: az 1823-as Monroedoktrína fokozatos egyoldalú módosításaival az amerikaiak gyakorlatilag kizorítottak minden potenciális riválist az amerikai földrésről, és ha a szükség úgy hozta, erőszakkal szereztek érvényt az érdekeiknek akár külső hatalmak ellen (például Spanyolország ellen 1898-ban), akár helyi ellenérdekelt kormányok ellen (például Mexikóval szemben 1914–1917 között).

A századelő amerikai külpolitikáját az amerikai érdekek képviselőjét nyíltan vállaló Theodore Roosevelt elnök (1901–1909) szabta meg. Utódja, William Howard Taft is nagyjában-egészében ezt a szellemiséget képviselte, ám az 1912-es választások eredményeként a republikánus adminisztrációt demokrata váltotta fel Woodrow Wilson vezetésével (1913–1921). Wilson – külügyminiszterével, William Jennings Bryannel együtt – a nemzetközi kapcsolatokat alapvetően meghatározó erőegyensúlyi elveket „liberális internacionalista” megközelítéssel kívánta felváltani, amelynek középpontjában az erkölcsi értékek, továbbá a törvény

uralma állnának. Ennek szellemében 1913–1914-ben közel két tucat országgal kötöttek ún. lecsillapodási (*cooling off*) szerződéseket, amelyekkel lényegében annak szerették volna elejét venni, hogy az egyes országok az egymással szemben felmerülő vitás kérdéseket erőszakkal oldják meg.

A még Wilsonnál is dogmatikusabban gondolkozó Bryan 1915-ben lemondott, miután a Lusitania óceánjáró elsüllyesztése miatt a német kormánynak címzett tiltakozó jegyzékben az amerikai adminisztráció a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetett, ha hasonló esetek a jövőben előfordulnak. Wilson elnök pedig kijelentette, hogy létezik olyan, amikor egy nemzet „túlságosan büszke ahhoz, hogy harcoljon”. Az elnök megjegyzése rávilágított a nagyszabású elvek és az Egyesült Államok kezében lévő eszközök közötti szakadéokra is; egy adott szinten a deklaráció egyszerűen azt jelentette, hogy Washington képtelen lenne érvényt szerezni az elnöke által hirdetett elveknek, egyebek mellett a megfelelő képességek hiánya miatt.

1915 őszétől Wilson elnök elindított ugyan egy gyors hadseregfejlesztést (*preparedness movement*), ennek ellenére az Egyesült Államok hadserege 1917 elején mindössze a 17. leg-

nagyobb létszámú volt a világon a maga 107 000 katonájával. De hiányoztak az ún. erőketvitéshez szükséges eszközök is, noha a Theodore Roosevelt által a század elején beindított haditengerészeti fejlesztés némileg javított a helyzeten. Emiatt aztán az 1917. áprilisi hadüzenet utáni egy évben mindössze nagyjából 300 000 katonát tudott az Egyesült Államok átszállítani Franciaországba. Igaz, utána ugrásszerűen megnőtt a szállítóképesség: 1918 augusztusára 1,3 millió amerikai katonára segítette a brit-francia csapatokat a nyugati hadszíntéren.

A SEMLEGESSÉG FIKCIÓJA

A „nagy háború” kirobbanásakor Woodrow Wilson elnök kiáltványban kérte az amerikai népet, hogy legyen semleges „gondolatban és tettben”. Azonban az amerikai kormányzat az elvi nyilatkozat ellenére olyan pénzügyi és kereskedelmi tranzakciókat engedélyezett a következő hónapokban és években, amelyek nagymértékben megkérdőjelezték a semlegesség fenntarthatóságát. Az adminisztráció már 1914 októberében engedélyezte a magánbanki hiteleket az európaiaknak, majd a következő év szeptemberében

kölcsönkötvények kibocsátása is lehetővé vált az amerikai piacon. Az antant hatalmak kölcsönfelvétele elérte a 2,5 milliárd dollárt, míg a központi hatalmaké ennek körülbelül egytizedét. A Nagy-Britanniába és Franciaországba irányuló amerikai kivitel 1916-ra négy milliárd dollárt tett ki. 1917-ig a Nagy-Britanniának eladott amerikai fegyverek értéke 2,2 milliárd dollárra rúgott. A számok egyértelműen igazolják, hogy az Egyesült Államok gazdasági-pénzügyi kapcsolatai jelentős mértékben megerősödtek a nyugati antant hatalmakkal.

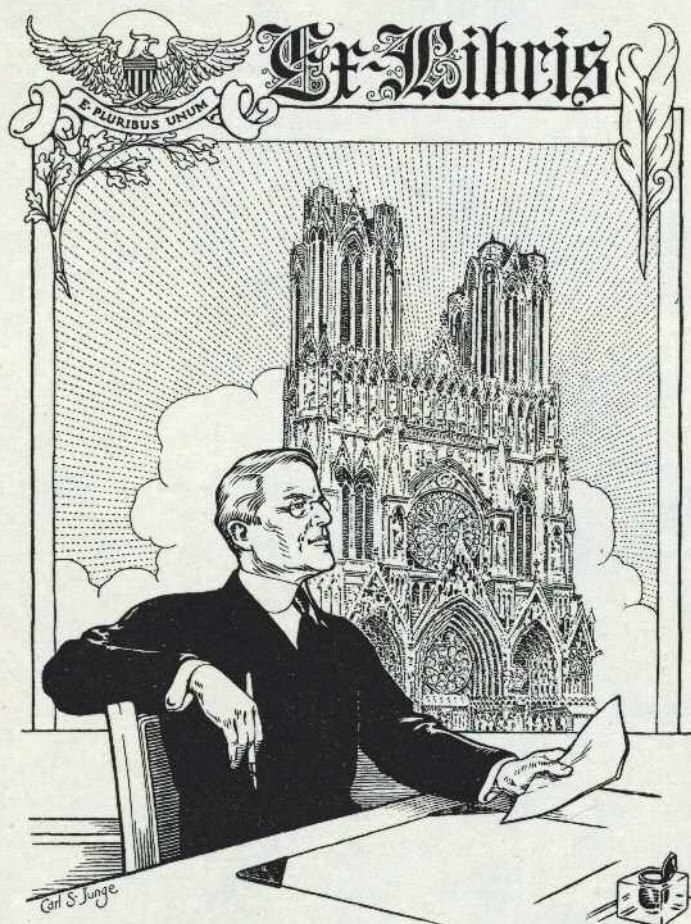
Az üzleti haszon túl mindenek talvolabb mutató stratégiai értéke is volt. Ahogy Edward House „ezredes” fogalmazott: „Amerika a háború után a többiekre kényszerítheti az akaratát, mert azok pénzügyileg a zsebünkben lesznek.” Egy 1918-as törvény aztán lehetővé tette az amerikai bankoknak, hogy külföldi vállalkozásokba fektessenek be, addig ugyanis ez tilos volt. Mindezek a tényezők egyértelműen abba az irányba mutattak, hogy Washington gazdaságilag egyre inkább érdekeltté vált a szövetségesek győzelmében. Ez a szimbiotikus gazdasági viszony aztán az 1930-as években a Gerald P. Nye szenátor vezetésével működő kongresszusi bizottság érdeklő-

désének középpontjába került. A testület egyik megállapítása szerint az egyre erősebb gazdasági érdekek miatt adta fel az Egyesült Államok a semlegességet 1917-ben, és csatlakozott „társult” államként a szövetségesekhez (Wilson elnök ezzel a distinkcióval kívánta jelezni, hogy az Egyesült Államok nem osztja mindenben a szövetségesek céljait).

A gondolati semlegesség is kezdett változni. A sajtóban és az adminisztráció retorikájában a központi hatalmak – mindenekelőtt Németország – egyre negatívabb színben tűntek fel. Az amerikai közbeszédbe is átszivárgott a brit-francia háborús propaganda nyelvezete a háborús atrocitásokat elkövető németekről, a vilmosi Németországban uralkodó „elmáradott” állapotokról, a császári rendszer önkényéről és így tovább. A háború elején, 1914 novemberében a britek az egész Északi-tengert hadizónának nyilvánították, hogy megakadályozzák a német kikötőkbe tartó és onnan jövő hajók forgalmát. A németek válaszul 1915. februárban a Brit-szigetek körül hirdettek blokádot.

Még abban az évben a Lusitania eleni torpedótámadás 124 amerikai életét követelte és érthetően nagy visszhangot váltott ki az Egyesült Álla-

"Behind the clouds the sun is still shining"
 "But of the darkness unity must come."
Woodrow Wilson

To Ruthven Deane

Carl S. Jungé '19

mokban. Kevesebb szó esik arról, hogy minden valószínűség szerint a britek is megszegették a háborús törvényeket, amikor hadianyagot szállítottak az óceánjárón, és részben ez okozta a hajó szokatlanul gyors elsüllyedését. Amikor pedig a következő év márciusában a Sussex nevű hajó esett áldozatul a La Manche csatornán egy német tengeralattjáró támadásának, az amerikai elnök „embertelennek” nevezte a tengeralattjáró használatát, miközben mindkét harcoló fél egymás után vetette be az újabb és újabb haditech- nikákat, köztük a mérges gázokat.

HÁBORÚ VAGY BÉKE?

1916 azonban választási év volt, és az amerikai közvélemény döntő többsége még mindig háborúellenes érzelmeket

táplált. Így a demokraták egyik fő kampányjelszava a „Távol tartott bennünket a háborútól” volt, miközben azzal vádolták a republikánus elnökjelöltet, Charles Evans Hughes-t, hogy ő viszik a háborúba vinné az Egyesült Államokat. Woodrow Wilsont újraválasztották, és 1917 januárjában – még mielőtt március elején megkezdte volna második elnöki ciklusát – a Kongresszus előtt ismertette az akkori főáramtól eltérő világgépének legfontosabb pontját: a Nemzetek Szövetsége felállításának gondolatát.

Az államok közötti vitás kérdések kezelésének fórumaként létrehozandó nemzetközi szervezet ötlete egyébként a britektől, személy szerint Sir Edward Grey külügyminisztertől (1905–1916) ered, mégis az amerikai elnök „védjegyévé” vált az első világháború és az azt követő béketárgyalások

alatt. Wilson elnök a továbbiakban még kifejtette, hogy az Egyesült Államoknak nem fűződik anyagi érdeke a háborúhoz, és a célja a „győzelem nélküli béke” – amit a már másfél éve háborúban álló, hatalmas ember- és anyagi veszteségeket szenvedett hadviselő felek szkeptikusan fogadtak, miként Woodrow Wilson egyik elődje és kemény kritikusa, Theodore Roosevelt is, aki az elnöki beszédet „hányingert keltő képmutatásnak” tartotta.

Időközben a német hadvezetés úgy határozott, hogy döntő offenzívát indít a szövetséges hatalmak ellen szárazföldön és vízen egyaránt. A központi hatalmak döntésre kívánták vinni a háborút még azelőtt, hogy az Egyesült Államok hadba lépne. Erre azért kellett felkészülnie Berlinnek, mert Vilmos császár felújította az amerikai tiltakozásra korábban leállított korlátlan tengeralattjáró-háborút. Ez a fajta hadviselés amerikai állampolgárok életét is veszélyeztette, és egy szuverén országnak elsődleges kötelességei közé tartozik állampolgárainak védelme. Másodsorban a nemzetközi jog megsértésével korlátozták semleges államok szabad mozgását a nyílt tengeren; márpedig az Egyesült Államok számára, részben földrajzi fekvéséből adódóan, a tengerek szabadsága létfontosságú nemzeti érdek volt.

A német kormány a várható amerikai belépést azzal kívánta ellensúlyozni, hogy szövetséget ajánlott Mexikónak arra az esetre, ha az Egyesült Államok hadba lépne. Az elgondolás nem nélkülözte a logikát: 1914–1917 között az USA hadüzenet nélküli háborút folytatott Mexikóval. A wilsoni liberális internacionalizmus erőszakkal történő terjesztése némileg megelőlegezte a 20–21. századforduló neokonkervatív eszmeiségét. A mexikóiak nagy része még mindig nem nyugodott bele, hogy az 1848-as háborúban az ország elvesztette észak-amerikai területeit, nagyjából az Egyesült Államok mai délnyugati államait.

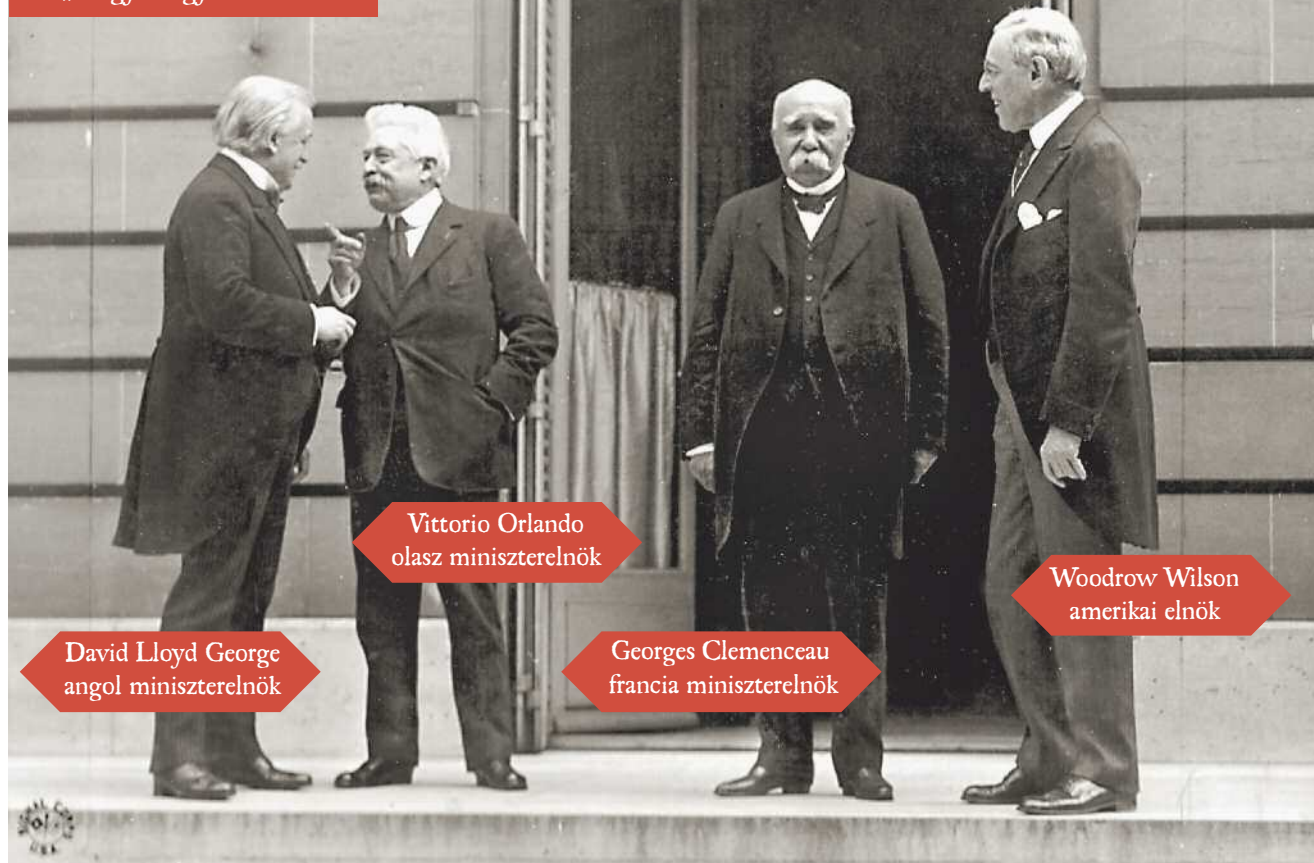
Arthur Zimmermann német külügyminiszter egy rejtjeles táviratában odaigért Mexikónak az 1848-ban elvesztett területeit. A britek azonban megfejtették a titkos üzenetet, és előzékenyen átadták azt az amerikaiaknak. A „felháborodott” Wilson elnök 1917. április 2-án kérte a Kongresszust a hadüzenet megszavazására, ami négy nappal később meg is történt (50 képviselő és 6 szenátor szavazott a javaslat ellen). A Kongresszus több vo-

Képes Krónika

Szépirodalmi, Művészeti és Társadalmi hetilap
Megjelenik szombaton

Szeptember 6-ikán New-Yorkban a magyarok óriási tüntetést rendeztek, amely a második és ötödik Avenuen keresztül a Madison-squarei parkba vonult, ahol gyűlést tartottak a magyar béke érdekében. Képünk a nagyarányú monstre-tüntetésnek csak egy kis részletét mutatja be.

nakodó tagját azzal sikerült megnyer-
ni, hogy tulajdonképpen nem is kerül
sor katonai akcióra, mert a szövetsé-
geseknek immár szabadon és korláto-
zások nélkül juttatandó gazdasági se-
gítség elegendő lesz. (Zárójelben meg
kell jegyezni, hogy az Egyesült Álla-
mok csak 1917. december 7-én üzent
hadat az Osztrák–Magyar Monarchiá-
nak, miután kiderült, hogy a Monar-
chiát nem lehet leválasztani a német
szövetségről.)

A hadba lépést egy újabb tényező is
megkönnyítette az Egyesült Államok-
nak. 1917. márciusban forradalom tört
ki Oroszországban, aminek követke-
zményeként a cárr, II. Miklós (1896–
1917) lemondott. Ezzel egyfajta erköl-
csi akadály hárult el Woodrow Wilson
elől: immár nem kellett egy autokrata
uralkodóval azonos oldalon harcolni,
így az amerikai részvételt a háborúban
be lehetett állítani a parlamenti de-
mokráciák (bár az Egyesült Királyság
monarchikus berendezésű volt) és a
„retrográd” örökletes uralkodók által
irányított államok közötti küzdelem-
nek. A morális dimenzióánál talán fon-
tosabb volt a geostratégiai ok: ha Né-
metország megszabadul a kétfrontos
háborútól, kizárólag a nyugati frontra
koncentrálna a maga javára döntheti el
a háborút, és egy győztes – területileg,

gazdaságilag és önbizalmában megerő-
södött – Németország globális verseny-
társa lehet az Egyesült Államoknak. (A
két állam között már korábban adód-
tak nézeteltérések a Csendes-óceánon
és Latin-Amerikában is.)

A HÁBORÚ UTÁNI RENDEZÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

A katonai intézkedések (nagyarányú
fegyverkezés, az ipari termelés, elosz-
tás és szállítás szövetségi ellenőrzés alá
helyezése, a sorozás bevezetése stb.)
mellett az amerikai kormányzat 1917.
szeptemberben Woodrow Wilson
„szürke eminenciása”, Edward House
„ezredes” névleges vezetésével létreho-
zott egy földrajztudósokból, történé-
szekből, társadalomtudósokból álló
kutatócsoportot, a The Inquiryt –
melynek tényleges irányítója a filozó-
fus Sidney Mezes volt – a háború utáni
rendezés előkészítésére. A csoport ta-
nulmányozta a konfliktuszónákba eső
területeken a határkérdéseket, az etni-
kai, politikai és gazdasági viszonyokat,
és ajánlásokat tett a megoldásokra. A
nagyjából 150 tagú testületből végül
21-en az elnökkel együtt elutaztak a pá-
rizsi békekonferenciára is, de a javasla-
taikat gyakorlatilag nem vették figye-

lembe: a „tudományos” igényű rende-
zést háttérbe szorította a politikai ala-
pon történő döntéshozatal.

Még a The Inquiry életre hívása
előtt megalakult az eufemisztikusan
Tájékoztatási Bizottságnak (Commit-
tee on Public Information, CPI) neve-
zett propagandaszervezet George
Creel vezetésével. A bizottságnak egy-
bek mellett feladatul szabták számos –
pontosabban tizennégy – az Egyesült
Államokban élő etnikai csoporttal a
kapcsolattartást, amelynek egyik kéz-
zelfogható eredménye az Ignacy Pade-
rewski és Tomáš Masaryk vezetésével
létrehozott Ausztria–Magyarország
Elnyomott Népeinek Kongresszusa
(Congress of Oppressed Peoples of
Austro-Hungary) volt 1918-ban. Creel
visszaemlékezéseiben leírja, hogy a
kongresszus „befolyásos propaganda-
eszközzé vált, s különösen azért vettük
nagy hasznát, mert a CPI munkatársai
e szervezet révén kerültek kapcsolatba
a Közép-Európában működő földalatti
mozgalmakkal”.

George Creel később a párizsi ame-
rikai béke delegáció tagjaként 1919. ja-
nuárban négy országot, így Magyaror-
szágot is érintő közép-európai körutat
tett, de az ő javaslatai is süket fülekre
találtak a küldöttség vezetőinél. Creel
később a memoárjában megjegyezte,

hogyan benyomása szerint Wilson elnök átmenetinek gondolta az akkori magyar határokat, és a kommunista „közjáték” után szándékában állt megváltoztatni azokat. Az amerikai elnök az 1918. januárban ismertetett *Tizennégy pontjával* kapcsolatban egy ízben azt mondta, hogy annak X. pontjával – „*Ausztria–Magyarország népei részére, amelyeknek a helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét*” – mindössze a Monarchia federalizálására szeretne volna rávenni IV. Károlyt. A washingtoni francia követnek, Jules Jusserand-nak ellenben kijelentette, hogy a X. pont a Monarchia feldarabolását jelenti. Josephus Danielsnek viszont megint úgy értelmezte a saját szavait, hogy „*az Egyesült Államoknak nem lehet célja más országok államformájának meghatározása vagy azok feldarabolása*”.

A NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS FIKCIÓJA

Hasonló kétértelműség övezte a nemzeti önrendelkezéssel kapcsolatos wilsoni elképzelést. A wilsoni világkép szerint a demokratikus nemzetek közössége lehet – a kollektív biztonság mellett – a világbéke alapja. Az amerikai elnök úgy gondolta, hogy a „nagy háborút” a demokratikus nemzetek hiánya okozta, tehát a megoldást az ilyen típusú államok térhódítása jelentené, ahol a demokratizálódás alapját a nemzeti önrendelkezés képezné. Ám joggal merül fel a kérdés, hogy ezt az elvet mikor és hol próbálta érvényesíteni az amerikai adminisztráció és személy szerint Woodrow Wilson.

A jelek szerint a nemzeti önrendelkezést meglehetősen sajátosan értelmezte Woodrow Wilson és általánosságban az adminisztráció. Henry Ford alapelve volt, hogy a vásárlók bármilyen színben rendelhetnek autót, feltéve, hogy az fekete. Henry Kissinger is felhívja a figyelmet, hogy a nemzeti önrendelkezésnek az amerikai elnök értelmezése szerint köztársasági államformát kell eredményeznie. George Creel hasonló következtetésre jutott: „*Igaz, hogy minden népnek joga van megválasztani az államformát, de utaltunk rá, hogy a köztársaság a lehető legjobb.*” Érdekességként meg lehet jegyezni, hogy Wilson elnök április 2-án a Kongresszushoz intézett üzenetében egyebek mellett a Monroe

elvre hivatkozott. Az 1823-ban született külpolitikai doktrína egyik sarkalatos pontja az volt, hogy senki ne törekedjen kiterjeszteni a befolyását más nemzetekre, amit úgy is lehetett értelmezni, hogy a saját államformáját ne kényszerítse rá másokra.

A wilsoni világháborús politika egyik kulcskérdése, hogy a 14 pont mennyire jelentett távlati célokat, és mennyire szolgált mindössze válaszul az adott háborús helyzetre. Visszatekintve megállapítható, hogy lényegében Georges Clemenceau-nak volt igaza. A sokat látott francia miniszterelnök állítólag sejtelmesen megjegyezte a 14 pont hallatán: „*Isten tíz parancsolatot adott nekünk, és mindegyiket megszegyük. Meglátjuk, mi történik majd a 14 ponttal.*”

Az 1918. január 8-án közzétett pontokról kezdettől fogva megoszlottak a vélemények, és talán nem is paradox módon a szövetségesek voltak azok, akik kezdetben tartózkodóbbak, később kendőzetlenül elutasítók voltak a dokumentumban foglaltakkal szemben. A brit és a francia közvélemény és politikai elit olyan békét akart, amely egyszer s mindenkorra megfosztja Németországot attól a lehetőségtől, hogy újabb kihívást intézzen a dominanciájuk ellen. A wilsoni „győzelem nélküli béke” nem illett az elképzeléseikbe; ellenben az egyre reménytelenebb helyzetbe sodródó központi hatalmak hivatkozási alapnak akarták felhasználni az amerikai elnök elképzeléseit.

A WILSONI ELVEK BUKÁSA

Henry Kissinger – többekkel együtt – úgy vélte, hogy a 14 pontból nyolc volt „elengedhetetlen”, míg a másik hat „nem kötelező” jelleggel bírt. Az amerikai diplomata, történész és politológus az Ausztria–Magyarországra vonatkozó X. pontot az utóbbiak közé sorolta. Ezt a pontot Budapesten szó szerint szerették volna értelmezni. Az egyik népszerű korabeli szlogen szerint „*Wilsontól csak wilsoni békét*” kívántak a magyar politikusok. Az amerikai elnök azonban nem volt hajlandó exponálni magát a magyarok által vitatott határkérdésekben, noha George Creel 1919. januári közép-európai útja végén tett ajánlásai között szerepelt az is, hogy a Károlyi-kormányra nehezedő kommunista nyomást egyebek mellett a román határsértések megszüntetésével lehetne enyhíteni.

A wilsoni gondolkodás ívét a „nagy háború” kirobbanásától a békeszerződések papírra vetéséig az elvont idealisztikus elképzelésektől a kemény és hagyományosnak számító realista külpolitikai megoldások elfogadásáig lehet meghúzni. Az amerikai elnök fokozatosan távolodott el a nagypolitikában a liberális internacionalizmusnak nevezett világképtől. A hangsúly itt a „nagypolitikán” van, mert az Egyesült Államok ún. hátsó udvarában, Közép-Amerikában a Wilson-adminisztráció azt a hegemonisztikus politikát folytatta, amely Theodore Rooseveltre is jellemző volt, mindössze több retorikai körettel.

A wilsoni elvek bukását 1919–20-ban természetesen több tényező is előidézte. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy bár az Egyesült Államok a világ első számú ipari hatalmává vált, a különbség közte és a potenciális versenytársak között nem volt akkora, mint a második világháborút követően, amikor Amerika adta a világ ipari termelésének közel felét. Másodszor, a gyarmatbirodalmakra támaszkodó hagyományos nagyhatalmak – az Egyesült Királyság és Franciaország – meggyengültek ugyan, de nem olyan mértékben, hogy annyira ki legyenek szolgáltatva az Egyesült Államoknak, mint a második világháborút követően, amikor gyakorlatilag nem voltak abban a helyzetben, hogy nemet mondjanak az amerikai rendezésre. Az Egyesült Királyság például 1946-ban jelentős amerikai kölcsön fejében kénytelen volt megnyitni az ún. sterlingövezetet, és – a „nyitott kapu” elve alapján – az Egyesült Államok óriási új piacokhoz jutott.

Az amerikai közvélemény még nem állt készen arra, hogy globális kötelezettségeket vállaljon, elsősorban a Népszövetség Alapokmányának X. cikkelye alapján. Woodrow Wilson a kül- és belpolitikai realitások kompromisszumokra kényszerítették; az elvont elveket képtelen volt átültetni a gyakorlatba. Az öröksége azonban beépült az amerikai külpolitikai gondolkodásba, és utódai az Egyesült Államok fokozatos erősödését és a potenciális versenytársak fokozatos gyengülését kihasználva később eredményesebben valószínűsítették meg a gyakorlati politizálásban nem sok sikert elérő Woodrow Wilson elveit. ♦

A szerző habilitált egyetemi docens,
ELTE BTK Amerikanisztika Tanszék

A német delegáció érkezése
a Trianon Hotel nagytermébe,
1919. május 7.

NÉMETH ISTVÁN

Versailles

A DIKTÁLT BÉKE

Az első világháború végére alapvetően megváltozott Európa politikai topográfiája: megszűnt az 1914-ig öt hatalomra támaszkodó európai rendszer. A háború kimenetelét végül is nem valamilyik európai hatalom, hanem az Egyesült Államok döntötte el. Ausztria–Magyarország és az Oszmán Birodalom felbomlott, s a győztes Franciaországgal szemben nem állt ütőképes kontinentális nagyhatalom. A közép- és kelet-közép-európai nagyhatalmak helyén megalakult közepes és kisebb államok csak növelték a konfliktusok számát, mert egymás közötti feszültségeik inkább veszélyeztették az egyensúlyt, mintsem hozzájárultak volna megszilárdításához. A kialakult hatalmi vákuumot pedig két évtized múlva a Német Birodalom és a Szovjetunió töltötte be.

Az 1918–1919-es évek európai kihatású sorsfordulót, rendszer- és értékváltozást jelentettek Németország történetében. Az első világháború győztes szövetségeseinek nyomására 1918 nyarán előbb rendszerváltás kezdődött, majd békeszerződési tárgyalások és nemzetgyűlési választások zajlottak, s Weimarban a nemzetgyűlés alkotmányozott.

A weimari alkotmány és a versailles-i békeszerződés alapvetően befolyásolta a weimari köztársaság sorsát. Az előbbi alkotmányos kibúvóival hozzájárult a rendszer felőrlődéséhez, utóbbival pedig már aláírása pillanatában megszületett a revízió vágya. A versailles-i határozatok kódolták a második világháborút. „Ez nem békeszerződés, hanem bűsz évre szóló fegyverszünet” – vélekedett róla Ferdinand Foch marsall, a fegyverszüneti megállapodás francia aláírója. Danzig szabad város frissen megrajzolt térképére bökkve pedig hozzáfűzte: „Itt kezdődik a következő háború!”

A német kormány Wilson amerikai elnök békeprogramját csak az 1918 tavaszán nyugaton indított offenzíva összeomlása után fogadta el tárgyalási alapul. Az Erich Ludendorff császári főszállásmester körüli körök arra törekedtek, hogy felülről végrehajtott fordulattal áttérjenek a parlamenti demokráciára, s a katonai vereség ellenére is megőrizték a nemzet politikai egységét.

RENDSZERVÁLTÁS SZÖVETSÉGES NYOMÁSRA

1918. október elején a liberálisnak tekintett Max von Baden herceg vette át a kancellári posztot. Október 4-én a birodalmi kormány a legfelső hadvezetés sürgetésére fegyverszünet közvetítésére kérte Wilson elnököt. Az ezt követő jegyzékváltásból kitűnt, hogy a szövetségesek csak a nép bizalmán nyugvó kormánnyal hajlandók tárgyalni, amely felváltja a monarchiát.

A belügyekbe való beavatkozás ekkor még a német szociáldemokraták számára sem volt elfogadható. Max von Baden ismét megkísérelte tárgyalásra ösztönözni az Egyesült Államokat, de Wilson – aki a német katonai vezetést és a monarchikus köröket tartotta felelősnek a háborúért – kemény maradt: *„Ha nem számolják fel a monarchiát [...], Németország nem tárgyalhat békéről, hanem meg kell adnia magát”* – jelentette ki 1918. október 23-án. Ezért új kormány alakult, amelybe beléptek a többségi koalíció pártjainak (Centrum, Haladó Néppárt és Németország Szociáldemokrata Pártja) parlamenti képviselői.

A fegyverszüneti tárgyalásokra tekintettel 1918. október 22-én összeülő Reichstag jelentős alkotmányreformot határozott el: a hadüzenet és a békekötés többé már nem a császár és a Bundesrat (Szövetségi Gyűlés) kizárólagos joga volt, hanem a Reichstag jóváhagyása is kellett hozzá; a kormánytagok Reichstag-képviselők lehettek; a birodalmi kancellár és az államtitkárok kinevezését a Reichstag bizalmához kötötte; a császár valamennyi politikai tettéért a birodalmi kancellár felelt; a tisztekre és a tábornokokra vonatkozó döntésekhez kancellári hozzájárulásra volt szükség. A reform 1918. október 28-i életbe lépésével a német hercegek által „Isten kegyelméből”, a nép részvétele nélkül 1871-ben alakított császárság alkotmányjogilag

is nyugati típusú, parlamenti-demokratikus monarchiává vált. II. Vilmos október 29-én elhagyta Berlint, és Spába, a német főhadiszállásra utazott. Hivatalosan 1918. november 28-án mondták le a trónról.

Az antanthatalmak a német monarchia felszámolását nem a német népek szánt jótéteményként szorgalmazták, hiszen a brit birodalom, Olaszország, Belgium, Japán, Románia, Portugália szintén monarchikus államformával rendelkezett. A győztes hatalmak ismerték a monarchia integráló hatását a nagy államokra, ezért is hozták létre 1918. december 1-jén a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, a későbbi Jugoszláviát. Követelésüktől sokkal inkább a Német Birodalom meggyengítését, kedvező esetben széthullását remélték.

November 5-én megérkezett Berlinbe az amerikai államtitkár közleménye, hogy a szövetségesek elfogadják tárgyalási alapul Wilson 14 pontját. A német fegyverszüneti delegációt Matthias Erzberger államtitkári rangban lévő centrum párti politikus vezette. A másik oldalon a francia főparancsnok, Foch marsall vezette a szövetségesek fegyverszüneti bizottságát. A szövetségesek igyekeztek megakadályozni a Német Birodalmat abban, hogy a fegyverszünetet kihasználva a tárgyalások meghiúsulása esetén folytassák a harcot.

A fegyverszünetet – amelynek feltételei kapitulációval voltak azonosak – 1918. november 11-én Foch marsall szalonkocsijában, a compiégne-i erdőben írták alá. De a szövetségesek to-

vábbra is fenntartották a német kikötők élelmiszerblokádját, ami a harci cselekmények lezárulása után is pusztító hatású maradt. A brit flottaparancsnokok még a keleti-tengeri halászatot is megtiltották. Ezek az intézkedések 800 000 német lakos éhhalálát eredményezték.

Az SPD két szárnya (a többségi és független) a császári dokumentumok nyilvánosságra hozásával megkísérelt elébe menni a háborús felelősség megállapításának s elhatárolódni a császári kormány felelősségétől. De végül is Philipp Scheidemann kancellár nyomására nem történt határozott erkölcsi szakítás a császársággal.

A BÉKESZERZŐDÉS

Wilson a népek önrendelkezési jogára alapozta álláspontját, s a németek igazságos békére számítva letették a fegyvert. Wilsonnak azonban nem sikerült érvényesítenie a békére vonatkozó elképzeléseit Clemenceau ellenében, aki Franciaország jövőbeni biztonságát és országa újjáépítését helyezte előtérbe Németországgal szemben. Lloyd George Nagy-Britannia birodalmi érdekeit tartotta szem előtt, de gyakran közvetítő, Németországnak szinte kedvező

Foch marsall, a szövetséges csapatok főparancsnoka az antanthatalmak nevében fogadja a német fegyverszüneti delegációt, Compiégne-i erdő, 1918. november 11.

pozíciót foglalt el. A végeredmény így csak kompromisszum lehetett. Wilson hajlott a kompromisszumra, mert úgy vélte, hogy a Nemzetek Szövetségének felállításával megteremtette a szerződés jövőbeli revíziójának eszközét. A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya a békeszerződés részét képezte.

Az első helyen tárgyalt német szerződést több hónapos tárgyalások (1919. januártól áprilisig) előzték meg a békekonferencia különböző grémiumain. A legfontosabb döntések a nagyhatalmakat képviselő „három nagy” körében születtek, akikhez Woodrow

←
A Versailles-ba érkezett német tárgyalódelegáció, 1919. április 29.
→

Wilson, David Lloyd George és Georges Clemenceau tartozott.

A pártonkívüli Ulrich Brockdorff-Rantzau gróf külügyminiszter vezette német delegációt Versailles-ban kész tények elé állították. 1919. május 7-én a német béke delegációnak – a tárgyalásokba való előzetes bevonása nélkül – Versailles-ban átnyújtották a szövetséges és társult hatalmak békefeltételeit. A békeszerződés a nemzetközi gyakorlattól eltérően nem paktált, hanem diktált béke volt. A győztesek a szöveg szóbeli tárgyalását nem engedélyezték, az írásbeli német ellenjavaslatok pedig csupán részleges eredménnyel jártak: Felső-Sziléziában népszavazás biztosította a terület egy részét Németország számára.

Mivel a birodalmi kormány nem igazán készítette elő a közvéleményt a

várható súlyos áldozatokra, a lakosság rendkívül csalódottan reagált. A németek többsége ugyanis abban reménykedett, hogy a fiatal demokrácia elviselhető békeszerződést harcol ki, amely inkább támaszt és nem elviselhetetlen nehézséget jelent az újrakedéshez. Hiszen hozzáigazítottuk kormányrendszerünket a győztesekéhez – vélekedtek sokan. Mindez azonban illúzióknak bizonyult.

TERÜLETI RENDELKEZÉSEK

Az Európára vonatkozó politikai rendelkezések sorában a területi elcsatolások feltételei nem voltak azonos súlyúak. A Rajna-vidék masszív belga nyomás alá került. Németország elismerte Belgium felségjogát az ún. semleges

Aus Versailles.

Die deutschen Unterhändler. Von links nach rechts: Leinert, Melchior, Giesberts, Brockdorf-Rantzau, Landsberg, Schücking.

BIBÓ ISTVÁN A NÉMET MILITARIZMUSRÓL

„Egy dolgozó társadalom, amilyen a német is, csak különleges és súlyos élmények hatása alatt, a lefegyverzettség, a kiszolgáltatottság, a hadsereg-nélküliség élményének hatása alatt kerül abba a lelki torzulásba, hogy nagy, félelmes, erős hadseregét önmagáért, öncélúan csodálja. A német militarizmus nem abban áll, hogy az átlag német jobban szeretne verekedni, mint az átlag angol, hanem abban, hogy öntudata feldagad, ha a katonaság végigvonul az utcán, és abban, hogy elhiszi: hazaárulók azok a pártok, amelyek a hadikiadásokat nem akarják megszavazni. [...]

Abból a lelki beállítottságból született meg az a német történelemszemlélet, amely a katonai vereséget érzi a legnagyobb rossznak, ami egy nemzetet érhet, amely eldisputálja a katonai vereség tényét, s a vereséget belső bomlasztó erőnek, a katonai szellem aláaknázódásának tulajdonítja. Ezért oktalanság a mai német militarizmust egyszerűen a porosz militarizmusból származtatni. Formáiban, frazeológiájában örökölhette tőle egyet s mást, azonban a versailles-i lefegyverzés körüli politikai lecsúszás és eszmei zűrzavar magában is elég lett volna valamiféle német militarizmus létrehozására. [...]

A hitleri militarizmus nemcsak a feudális poroszok, a nyers pomeránok és a prepotens brandenburgok ügye, hanem legalább annyira az iparosodott szászoké, az idillikus élet-szemléletű türingiaiaké, a konzervatív Hansa-városiaké, a franciás rajnaiaké, a demokrata württembergieké, a katolikus bajoroké, a szabadságszerető tiroliaké és – horribile dictu – a kedélyes osztrákoké is. Azaz mindazoké, akik átéltek és átéreztek Németország 1918–1919. évi egyidejű lefegyverzését és megaláztatását.”

(Bibó István:

Az európai egyensúlyról és békéről)

Moresnet egész vitás területe felett. Az élelmiszerjegyek megvonásával fenyegetett Eupen-Malmedy (989 km², 60 924 lakos, közülük 50 387 német) és Saint-Vith városok – ahol a lakosok népszavazással dönthettek e területek fennhatóságáról – 33 726:270 arányban a Belgiumhoz tartozás mellett döntöttek.

Németország elismerte, hogy Luxemburg Nagyhercegség 1919. január 1-jével megszűnt a német Zollverein tagja lenni, lemondott a vasutak üzemben tartására vonatkozó minden jogáról, hozzájárult a nagyhercegség semlegességének megszüntetéséhez s a szövetségesekkel kötendő nemzetközi megállapodásokhoz.

Fájdalmasabban érintette a németeket a Rajna-vidékkel kapcsolatos határozat: „*Németországnak tilos akár a Rajna bal partján, akár annak jobb partján e folyótól keletre 50 km-es távolságban megvont vonaltól nyugatra erődítményeket fenntartani vagy létesíteni.*” Fent nevezett területeket, valamint a kölni, koblenzi, mainzi és kehli hídfőket a szövetséges csapatok 15 évre megszállták.

Több ellenállást váltott ki, hogy az észak-franciaországi szénbányákban okozott károk fejében Franciaország 15 évi hasznosításra megkapta a Saarmedence szénbányáinak „*teljes és korlátlan tulajdonjogát*”. A terület Németországtól történt elszakítása azonban nem volt végleges, mert 15 év után a lakosság dönthetett, hogy melyik állam szuverenitása alá helyezi magát. 1935. január 13-án a lakosság 90,8%-a a Német Birodalomhoz való visszatérést választotta.

A nyugati határon Franciaország népszavazás nélkül visszakapta Elzász–Lotaringia birodalmi tartományt (14 522 km², 1 874 014 lakos, közülük 1 634 260 német), s Németországot kötelezték a területre vonatkozó levéltári és egyéb iratok átadására. Az 1870 után bevándorolt németeket elűzték, és a németet a mai napig nem ismerik el kisebbségi nyelvként. E terület elvesztése mégsem rázta meg különösebben a német közvéleményt, mert visszacsatolása már Wilson 14 pontjában is szerepelt. Belgium területi kártalanítása esetében is leginkább a végrehajtás sértő formája zavarta őket.

Azt is elfogadták, hogy Észak-Schleswig (3983 km², 166 895 lakos, közülük 40 428 német) dánul beszélő lakossága a népszavazás után ismét Dániához került, jóllehet Dánia nem vett részt a há-

boruban. (Észak-Schleswiget két szövetségi övezetre osztották. Az északiban a lakosság 74,2%-a a Dániához, míg a déliben a lakosság 80%-a a Németországhoz csatlakozást választotta. A kisebbségek jogairól azonban csak 1955-ben született döntés.)

Németország a békeszerződés aláírásával elismerte a „*Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.*” 1920-ban népszavazás nélkül és lakossága tiltakozása ellenére Csehszlovákiához csatolták a köszénbányái miatt fontos sziléziai tartomány részét képező Hultschiner Ländchent (286 km², 45 396 lakos, közülük 6480 német) és az ún. leobschützi kerület felét. Előbbi területet két különböző közigazgatási körzetre osztották, s két intézmény kivételével valamennyi német iskolát bezárták. Németországban családottság uralkodott az önrendelkezési jog megsértése miatt, amely főleg a Posen és Nyugat-Poroszország városaiban élő németeket érintette.

A németek a jóvátételhez hasonlóan dühösen fogadták a keleti határmegvonásokat. A keleti és délkeleti részen a független lengyel állam helyreállítása és szabad tengeri kijárása érdekében Lengyelország népszavazás nélkül megkapta Posen tartományt, Kelet-Felső-Sziléziát és Nyugat-Poroszország nagyobbik részét (46 136 km² 3 927 000 lakossal, közülük 1 500 000 német), amelyet folyosóval (az ún. korridor) választottak el Kelet-Poroszországtól. Felső-Sziléziában a lakosság mintegy 61%-a a Németországnál maradás mellett döntött.

A Németország számára kedvező szavazati eredményt Wojciech Korfanty lengyel szavazási biztos megkísérelte megtorpedózní. Szabadcsapatai a Höfer német tábornok vezette önvédelmi egységek elkeseredett ellenállásába ütköztek. A brit csapatok 1921. júniusi bevonulása után a győztes német egységek és a vesztes lengyelek kiindulási pozícióikba húzódtak vissza. A Nemzetek Szövetségének 1921. október 12-i genfi döntése értelmében azonban a népszavazás eredményétől függetlenül Felső-Szilézia nagy részét elszakították Németországtól. Német többségű városok (Kattowitz: 57%, Königschütte: 75%), valamint a Német Birodalom közszénermelésének 75%-a, ólom- és cinktermelésének 80%-a, illetve 1,4 millió német került lengyel fennhatóság alá.

A nyugat-poroszországi provincia részét alkotó, szinte kizárólag németek lakta Danzig városát (1920 km², 330 322 lakos, ebből 315 021 német) 1920. január 10-én népszavazás nélkül kivonták a birodalmi kötelékből, a lakosság kívánsága ellenére a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álló „szabad várossá” nyilvánították. Danzig mégis szoros gazdasági kapcsolatba került Lengyelországgal, mivel besorolták a lengyel vámterületbe.

Lengyelország a következő években megkísérelte teljes ellenőrzése alá vonni a várost. 1921-ben a Nemzetek Szövetsége engedélyezte számára egy támaszpont kiépítését a stratégiailag fontos danzigi Westernplattén. A kivéreztetett városnak kellett kifizetnie a lengyel lőszerraktár építési költségeinek felét, hárommillió guldent. 1925-ben Lengyelország Danzig belvárosában lengyel postai levélszekrényeket helyezett el, azzal az indoklással, hogy a belváros a kikötői területhez tartozik, ahol Lengyelország az illetékes. Németország keleti határa az úgynevezett „lengyel korridorral” ezután szinte „nyitott seb” volt, s a németek lengyelellensége nyílt ellenségességgé fajult, ami a következő években megvetette

a lengyelelles szovjet-német együttműködés alapját. (1939. szeptember 1-jén a lengyelek által megszállt Westernplatte lövetésével kezdődött el a Lengyelország elleni háború.)

A túlnyomórészt német lakosú Északkelet-Poroszországot (Memelvidék, 2708 km², 140 746 lakos, közülük 71 156 német) 1920-ban hivatalosan francia közigazgatással a Nemzetek Szövetsége felügyelete alá helyezték, 1923. február 16-án azonban Litvánia erőszakos annexióval autonóm tartományként bekebelezte.

Németországtól összesen 70,5 ezer négyzetkilométernyi területet (összterületének 13%-át) csatoltak el, ahol 6,4 millió lakos (összlakosságának 10%-a) élt, de ennek közel fele nem volt német nemzetiségű.

Németország elveszítette összes gyarmatát, amelyek nagyrészt népszövetségi mandátumok lettek. Kamerun és Togo mandátumát Anglia és Franciaország osztotta fel egymás között, Német Délnyugat-Afrika a Dél-afrikai Unió mandátuma lett. Német Kelet-Afrika mandátumát Nagy-Britannia, kisebb részben Belgium és Portugália, Új-Guinea és Nauru mandátumát Ausztrália, Nyugat-Szamoáét Új-Zéland, a csendes-óceáni szigeteket és a kínai koncessziós területeket Japán szerezte meg.

Németország tiltakozott a területelcsatolások és a gyarmatok elvétele

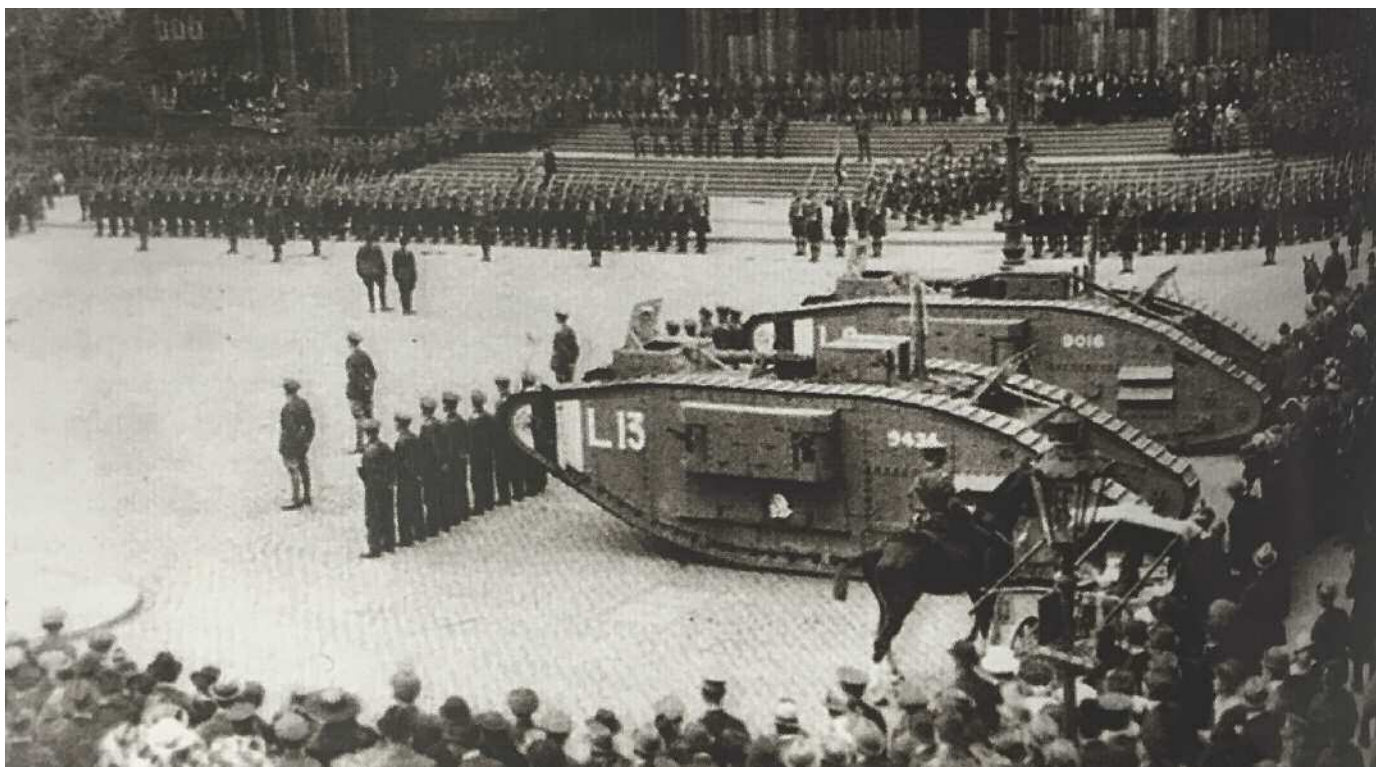
ellen, de úgy tűnt, ezeken később viszonylag könnyen túltette magát.

A LEFEGYVERZÉS

A nemzetek kilátásba helyezett általános fegyverkezési korlátozásának bevezetéseként Németország legfeljebb 100 ezer főből álló hivatásos haderőt, 4000 fős tisztikart és 15 ezer fős hadiflottát tarthatott fenn. Megtiltották a nehézfegyverek, harci repülőgépek, tengeralattjárók és nagyobb hadihajók gyártását, s néhány kivétellel elrendelték utóbbiak kiszolgáltatását. A redukált német tengeri haderő 6 Deutschland vagy Lothringen típusú csatahajóból, 6 könnyűcirkálóból, 12 rombolóból, valamint 12 torpedónaszádból állhatott. A nyugati határnál minden erődöt le kellett rombolni, a keleten lévők megmaradhattak.

Megtiltották az általános hadkötelezettséget, feloszlatták a nagyvezérkart, 12 évre korlátozták a szolgálati időt, betiltották a katonai egyesületeket, katonai missziókat és mozgósítást, a vegyi fegyvereket, korlátozták a fegyverek és lőszer raktározható mennyiségét. Demilitarizálták a Rajnavidéket, s tilos volt a folyó jobb partján 50 km-es távolságban megvont vonaltól nyugatra erődítményeket fenntartani, erődítményeket építeni a német határ mentén, továbbá erődít-

Angol csapatok és tankok a kölni dóm előtt, 1919

ményeket építeni és tüzérséget telepíteni a Keleti- és az Északi-tenger közé. Tilos volt háború előkészítésére alkalmas intézkedéseket tenni. Még a Német Vöröskereszt lehetőségeit is korlátozták. Drasztikusan korlátozták Németország légi- és hajózási kutatásait is. A potsdami Haditechnikai Akadémia örökre bezárta kapuit. A határozatok betartásának felügyeletére Szövetségi Ellenőrző Bizottságot állítottak fel.

AZ ANSCHLUSS MEGTILTÁSA

A békeszerződés 80. cikke szerint „Németország elismeri és szigorúan tisztelgetben fogja tartani Ausztria függetlenségét azon határok között, amelyeket az ezen Állam és a Szövetséges és Társult Főhatalmak közötti szerződésben megfognak állapítani”. A békeszerződés tehát megtiltotta Ausztria és Németország egyesítését. A német egység ügye korábban háromszor merült fel.

Az 1848 májusától a frankfurti Páltemplomban üléselő német nemzetgyűlés 530, többségében liberális-polgári képviselője az ország egyesítésének kérdésében három részre szakadt. A nagynémetek Ausztria vezetése alatt, a kismémetek viszont Ausztria kizárásával és Poroszország vezetésével akarták megteremteni Németország egységét. Csupán a délnémet államok egyik csoportja állt Németország demokratikus föderációvá alakítása mellett. Mivel a forradalom elbukott, ekkor nem született megoldás.

Az 1866. június 14-én megkezdődött „német (porosz-osztrák) háború” előtt Bismarck újabb javaslatot tett a Német Szövetség Ausztria nélküli újraszervezésére, s a szövetség tagjaitól általános mozgósítást kért. A porosz győzelmet követően, 1866. augusztus 23-án Prágában megkötött békeszerződés megszüntette a Német Szövetséget, kizárta Ausztriát Németország újjaalakításából, s némi hadisarcra is kötelezte. A békefeltételek viszonylag enyhék voltak, mert Bismarck nem akarta Ausztriát és a vele szövetséges német államokat teljesen eltávolítani Poroszországtól.

1871. január 18-án a német fejedelmek a versailles-i kastély tükörtermében I. Vilmos porosz királyt a Német Birodalom császárának kiáltották ki. A délnémet államok Bismarck nyomására már korábban beléptek az 1867-

ben alakult Északnémet Szövetségbe, amelynek nevét a Reichstag Német Birodalomra változtatta. 1871. március 3-án tartották meg az első választásokat a most már Ausztria kivételével egész Németországot képviselő Reichstagba. Ausztria másodszor is kiszorult a német egységből.

Az 1918–1919. évi forradalom és demokratikus átalakulás után, 1919 márciusában Otto Bauer osztrák szocialista külügyminiszter Berlinbe utazott, ahol Brockdorff Rantzau birodalmi külügyminiszterrel aláírták Németország és Ausztria unióját. Az antant hatalmak azonban, értesülve a megállapodásról, 1919-ben nem engedték demokratikusan egyesülni Németországot és Ausztriát. Így Ausztria és Németország harmadik, békés egyesülési kísérlete is kudarcot vallott, mert az antant geostratégiai megfontolásai értelmében „nem lehet Németországot Keleten kárpótolni Ausztriával, ha Nyugaton elveszük tőle Elzász-Lotaringiát”.

A negyedik egyesülés kísérlet a Hitler-kormány külpolitikai lépése volt. 1938. március 12-én 8 órakor megkezdődött a német csapatok bevonulása Ausztriába. A lakosság mindenütt elképzeltetlen üdvözléssel fogadta őket, ezért később „virághadjárról” beszéltek. A leírhatatlan ovációk hatására Hitler megváltoztatta Ausztriával kapcsolatos szándékát – eredetileg hosszabb átmeneti szakasszal és perszonálunióval számolt –, s az ország gyors betagozásáról döntött a Német Birodalomba. Seyß-Inquart szövetségi kancellár kihirdette, hogy érvényteleníti a saint-germani szerződés Anschlusstilalmát. Március 15-én Hitler a Hofburg erkélyéről így szólt a Heldeplatzon összegyűlt százezrekhez: „Jelentem a történelemnek hazám csatlakozását a Német Birodalomhoz.”

A HÁBORÚS FELELŐSSÉG

A békeszerződés 231. cikke kimondta: „A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik és Németország elismeri, hogy Németország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgárai a Németország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek.” Németország és szövetségesei háborús felelősségének megállapítására

azért volt szükség, mert ennek bázisán lehetett teljes körű jóvátételeket követelni.

A háború bűnöseinek keresése kezdetben nem az egész német nép ellen irányult, hanem csak a kardcsörtető császár, a feudális junkerek és a militarista tábornokok ellen, de minél több terhet kellett a háborúskodó demokráciáknak elviselniük, annál inkább megnövekedett országaikban a bűnös-kereső indulat. A háborús bűnösséget pedig azzal a formulával lehetett megkonstruálni, hogy a német nép, még ha egészsében nem is akarta a háborút, mégis felelős, mert olyan rezsimit tűrt el maga felett, amely őt és végül Európát is háborúba vitte – írta Bibó István 1945-ben. II. Vilmos felelőssége átszállt a még nem demokratikus berendezkedésben élő német népre, amely ekkor még nem tanulta meg, hogy a hatalmukat Isten kegyelméből eredeztető uralkodókat egyáltalán el lehet távolítani.

A németek számára az egész háborús felelősség kérdése abszurd volt, és azzal együtt abszurdá vált az a demokratikus ideológia is, amelynek nevében ez a felelősségre vonás történt. Pedig a németek már akkor rengeteg beadványt készítettek annak bizonyítására, hogy a háborúért Raymond Poincaré francia elnök vagy Alekszandr Izvolszkij orosz külügyminiszter legalább annyira vagy még inkább felelős, mint II. Vilmos császár és Leopold Berchtold gróf, osztrák-magyar külügyminiszter. A német nép a későbbiekben ezt az erkölcsi megbélyegzést és a hozzá kapcsolódó jóvátételeket viselte el a legnehezebben, s revíziós törekvése főleg a jóvátételek enyhítésére és a fegyverkezési egyenjogúság elérésére irányult. Jóllehet már akkor számos kísérlet történt a háborús felelősség többoldalú tisztázására, a bélyeg a németeken ragadt.

Pedig Hans Delbrück német hadtörténész és politikus már az első világháború kitörésétől kiemelt figyelmet szentelt e kérdésnek. Ekkor megjelent katonapolitikai és diplomáciai elemzésében kimutatta, hogy az antant katonai és demográfiai vonatkozásban egyaránt jelentős fölényben volt, s a szárazföldi haderőt tekintve Oroszország és Franciaország egyaránt megelőzte Németországot, ahol a hadsereg békelétszáma a lakosság alig több mint egy százalékát tette ki. A fenti két ország katonai költségvetése is végig fölényben volt a központi hatal-

makével szemben. A teljes orosz mozgósítást követően Németország a francia–orosz szövetség miatt nem tehetette meg, hogy egész erejét az orosz haderő feltartóztatására összpontosítsa, mivel a nyugati hadszíntéren kellett semlegesítenie a francia hadsereget.

A weimari köztársaság vezetői felismerték, hogy a versailles-i szerződés enyhítéséhez felül kell vizsgálni a központi hatalmak kizárólagos felelősségét. A célkitűzés szinte nemzeti prioritássá lépett elő, a német háborús felelősség tézisének a társadalom valamennyi ereje, köztük Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) is elvetette.

Mai szemmel nézve teljesen világos, hogy a háborús bűnösség kimondása nem erőssége, hanem gyengesége volt a versailles-i békeszerződésnek. Eleendő csak a nagyhatalmak világháborús céljait összegyűjtenünk ahhoz, hogy valamennyit elítéljük háborús készülődés miatt. 1914. július végén a négy nagyhatalom (a Német Birodalom, Ausztria–Magyarország, Franciaország és Oroszország) – különböző gyarló megfontolásokból – tudatosan vállalta az európai háborút, s azért valamennyien felelősek voltak. Alapvető érdekeik kölcsönösen kizárták egymást, s ez vezetett az általános háborúhoz.

A Monarchia úgy érezte, pusztá léte forog kockán. Szentpéterváron attól tartottak, hogy Oroszország nagyhatalmi státusza válik komolytalanná, ha nem reagál Szerbia megtámadására – de szemet vetettek Konstantinápolyra és a török tengerszorosokra is. Németország úgy vélte, hogy a Monarchia nagyhatalmi pozíciójának megőrzése számára is létkérdés, amelyet a hármas antant veszélyeztet. Poincaré Franciaország biztonságát hozta fel in-

A versailles-i békeszerződés.
Világdráma két részben.
Filmplakát, 1923

doknak az oroszokkal való szövetségkötésre. A háborúból Nagy-Britannia sem maradhatott ki, hiszen Európa hatalmi egyensúlya, azaz saját biztonsága forgott veszélyben.

A két szemben álló szövetségi rendszer (a központi hatalmak és az antant) elsődleges célja nem kisebb-nagyobb területi gyarapodás volt, hanem az ellenfél szétzúzása. A tömeghadsegek katonai mozgósításának új logikája pedig a háború világméretűvé szélesedéséhez vezetett.

A 20. század „öskatasztrófája” halatlan áldozatot követelő s mély változásokat kiváltó esemény volt. Megrázkódtatta és lerombolta a civilizált világ

egy részét, összesen 20 millió halottat és 21 millió sebesültet és rokkantat hagyott maga után. A korábbi Európa politikailag, gazdaságilag és kulturálisan összeomlott.

Európa – s talán a világtörténelem – alakulására azonban legnagyobb hatást az első világháborúból kinövő és hatalomra jutó totális ideológiák és mozgalmak gyakorolták: a bolsevizmus (1917), a faszizmus (1922) és a nemzetiszocializmus (1933), amelyek a világtörténelem legnagyobb emberáldozatával járó második világháborúba sodorták a népeket.

JÓVÁTÉTELI HATÁROZATOK

A győztes hatalmak pontosan tudták – s ezt a 232. cikkben el is ismerték –, hogy Németország jövedelemforrásai nem elegendők a károk teljes jóvátételére, mégis megkövetelték azt. Így már előre látható volt, hogy a jóvátételek ügye súlyos feszültségekhez vezet.

A Jóvátételi Bizottságnak 1921. május 1-jéig kellett előterjesztenie a fizetési tervezetet a harminc évig tartó törlesztésről. A jóvátételi igények nagyságának végleges megállapításáig azonban 1919 és 1920 folyamán, valamint 1921 első négy hónapjában a követelésekbe beszámítandó 20 milliárd aranymárka nagyságú összeg fizetésére, kereskedelmi hajók kiszolgáltatására és szénszállításokra kötelezték Németországot.

Az 1921. február–márciusi londoni jóvátételi konferencia végül 132 milliárd aranymárkában állapította meg a német jóvátétel nagyságát, amelyből Németország 1931-ig, a Hoover amerikai elnök által meghirdetett fizetési moratóriumig 23 milliárd aranymárkát fizetett ki. (Az aranymárka az inflációtól független elszámolási egység volt: egy font finomarany 1395-öd része.)

A köztársaságnak rendkívüli pénzeszközökre volt szüksége a 132 milliárd aranymárka jóvátétel kezelésére, a békeszerződés előírásainak teljesítésére, valamint az új állam és szociálpolitikájának kiépítésére. Erzberger pénzügyminiszter ezért 1919–1920-ban a birodalomnak saját pénzügyi igazgatást dolgozott ki az 1918-ig érvényes rendszerrel szemben, amely a szövetségi tartományok pénzügyi befizetéseitől függött. Az adóbevételeket birodalmi, tartományi és községi adókra bontotta. A birodalom megkapta többek között a jövedelemadó és a fo-

A TELJESÍTÉSI POLITIKA

A teljesítési politika a weimari köztársaság külpolitikai stratégiája volt az 1921. évi londoni ultimátumtól a Ruhr-vidék 1923. évi megszállásáig. A német kormány a jóvátételi szolgáltatások maximális teljesítésével igyekezett bizonyítani a követelések teljesíthetőségét. A weimari koalíció politikusai ebben az értelemben használták a fogalmat, míg velük szemben a jobboldaliak többnyire eltérően emlegették: e stratégia hívei „teljesítési politikuskoknak” bélyegezve politikai gyilkosságok célpontjai lettek. A „teljesítési politika” révén polgári és kispolgári egzisztenciák tömegeinek vagyona, megtakarított pénze vagy jövedelme vált semmivé, s úrrá lett rajtuk a bűnös keresés rettenetes indulata. Keresték azt, aki a pénzüket ellopta, s megtalálták őket a békeszerződés és az infláció nyerteseiben, odakint a győztesekben, bent pedig a spekulánsokban és a zsidókban. A stratégia azonban kétélű fegyvernek bizonyult, mert tovább fokozta a növekvő inflációt és céljaira nyilvánosan nem lehetett hivatkozni.

gyasztási adó 100%-át, a forgalmi adó 85%-át és az újonnan bevezetett örökösödési adó 80%-át. A vagyonok egy-szeri megadóztatásával Erzberger azt demonstrálta, hogy célja nem egyszerűen az államkassza feltöltése, hanem a háborús nyereség lefölözése és az igazságos adózás. A birodalom az adók 39%-át kapta, a tartományoknak 23%, a községeknek 38% jutott.

A nélkülözhetetlen adóreform per-sze nem volt problémamentes, mert a tartományok és községek adórészesedésének lefaragása pénzügyi nehézségeket okozott és függő viszonyba kerültek a birodalomtól. Az infláció tovább nőtt, mert a birodalom az indulási kiadások áthidalására újabb eladósodást vállalt, illetve a jövedelem és vagyonadó áremelkedést okozott.

Még nem zárult le a hadigazdaságról a békegazdaságra való átállás és a háború résztvevőinek ismételt beillesztése a munkafolyamatokba. A terület-elcsatolások lerombolták a korábban jól működő belső gazdasági kapcsolatokat, illetve menekültek és kiutasítottak árasztották el az országot. Az állam súlyosan eladósodott, s rendkívül kevés pénzzel rendelkezett. Mivel a császárság az első világháborút nemcsak hitelekkel, hanem a készpénz megsokszorozásából finanszírozta, a háború után mindez jelentős inflációt okozott.

A rendkívül kemény jóvátételi feltételek kezdeményezője a szövetséges jóvátételi bizottság francia elnöke, Ray-

FRUSZTRÁLÓ BÉKE

A legyőzöttek az eléjük terjesztett súlyos feltételeket diktátumként kezelték, s csak ultimatív nyomásra fogadták el azokat. Már az aláírás órájában megszületett a revízió vágya, amely főleg Németországban és Magyarországon bizonyult erősnek. De Nagy-Britannia kivételével a győztes európai hatalmak sem érték el teljesen hadicéljaikat. Olaszországban volt a legnagyobb a csalódottság, de Franciaország nagyhatalmi beállítottságú polgári-katonai köreinek várakozását sem elégítették ki a szerződések. Az újjászületett Lengyelországban is vitatták az új keleti és nyugati határokat. A németeknél pedig a jobboldali ellenzék pártjai Németország elárulásával vádolták a kormányt.

mond Poincaré volt, aki a húszas években országa miniszterelnökeként és külügyminiszterként a német jóvátételekkel igyekezett leküzdeni országát háború utáni válságát és kiegyenlíteni az amerikai hitelezőkkel szembeni tartozásokat. A francia közvélemény is Németország tartós meggyengítését és háborúra való tartós alkalmatlanná tételét sürgette. Főleg ezért igyekezett Poincaré a jóvátételi igényeket a versailles-i szerződés területi revíziója esz-

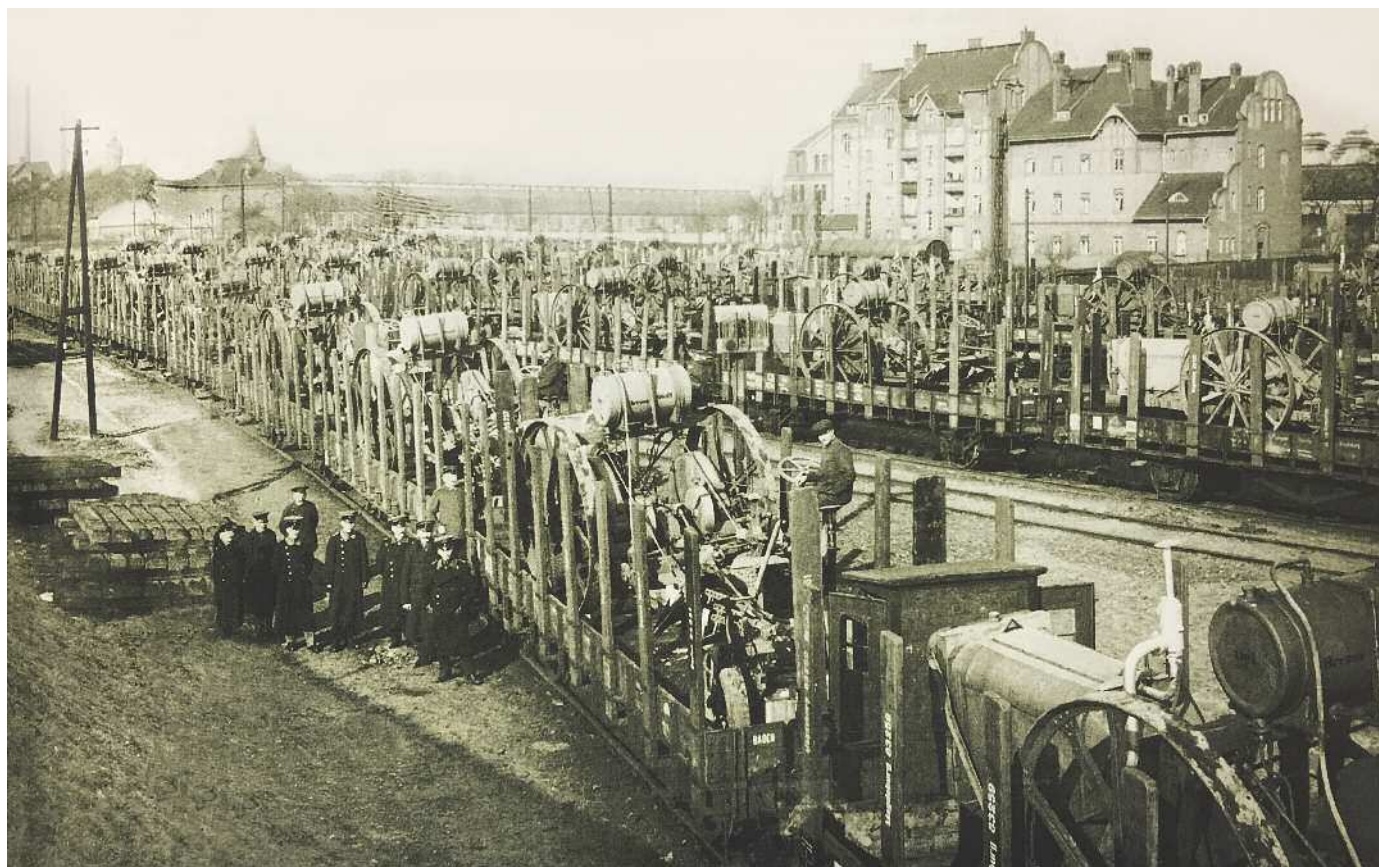
közének használni: ha Németország képtelen a magas követelések teljesítésére, kihirdetik a szerződésben rögzített szankciókat, nevezetesen a Rajna- és a Ruhr-vidék ipari területeinek megszállását, amellyel Franciaország a Rajnáig terjeszti ki keleti határát és ellenőrzése alá vonja a Ruhr-vidék nehézségi és hadiiparát.

Mivel Németország politikailag, katonailag és gazdaságilag túlságosan gyenge volt a versailles-i szerződés revíziójának kikényszerítésére, a német vezetés a „teljesítési politika” jegyében megkísérelte a jóvátételi fizetéseket pontosan végrehajtani.

VITA AZ ALÁÍRÁSRÓL

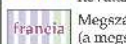

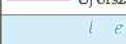
A szerződés nyilvánosságra kerülésekor általános kiábrándultság és csalódottság tört ki Németországban. Az utcákon szenvedélyes gyűlésekre került sor. Berlinben a diákok elégették az 1870–1871-ben zsákmányolt francia zászlókat, amelyeket most vissza kellett volna szolgáltatniuk. Az angol Scapa Flow kikötőjében Ludwig von Reuter ellentengernagy megparancsolta az internált német flotta önel-süllyesztését, mivel feltételezte, hogy

A versailles-i szerződés értelmében leszerelt
gyárak berendezéseit szállítják, 1920

NÉMETORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN, 1918–1921

A versailles-i békeszerződés (1919. jún. 28.):

- Területek, ahol a lakosság népszavazással dönthetett az állami hovatartozásáról
- Megszállási zónák (a megszálló hatalommal)
- Nemzetközi vízi út
- Új országhatárok, 1921

a hadihajókat bevethetik egy Németország elleni háborúban.

A szerződést Németország valamennyi politikai irányzata erőszakos békének, a tartós megbéklyőzés eszközeinek, súlyos gazdasági terhei miatt pedíg teljesíthetetlennek tekintette. Philipp Scheideman miniszterelnök a

nemzetgyűlésben 1919. május 12-én kijelentette: „Ha ez a szerződés valóban aláírásra kerülne, akkor nemcsak egyedül Németország hullája fekszne a versailles-i csataterén. Mellette hasonlóan nemes hullák fekédnének, mint a népek önrendelkezési joga, a szabad nemzetek függetlensége, az összes szép

eszmébe vetett hit, amelyek lobogója alatt ürügyül az antant hadonászik, s főleg a szövetségesi hűség hite szenvedne csorbát.”

Ilyen nyilatkozatokkal igyekeztek a szövetséges államférfiakat a tárgyalások újbóli felvételére és a békeszerződés módosítására rávenni. De a három

A TÖRDÖFÉSLEGENDA

A weimari köztársaság nehézségei és tartós népszerejlensége alapvetően összefüggtek a vesztes világháború utáni külpolitikai helyzettel. A nagyhatalmi politikához szokott és a császárság alatt világhatalmi pozícióba került német társadalom felső rétegei vonakodtak elismerni a háború utáni vereséget. Az ún. tördöféslegendával a „weimari rendszert” tették felelőssé a külpolitikai helyzetért. Eszerint a német hadsereget nem győzték le a harcmezőn, hanem a haza csődje és a novemberi forradalom okozta az összeomlást: a haza hátulról ledöfte a frontot. 1919 novemberben a nemzetgyűlés vizsgálóbizottsága előtt tett tanúvallomásaiban maga Hindenburg is szószólója lett a legendának, amely később széles körben elterjedt. A háború azonban katonailag már jóval a forradalom kitörése előtt elveszett.

nagy nem hajlott egész művük megkérdőjelezésére. A német kormányt választás elé állították, hogy a szerződést elfogadják-e jelenlegi formájában vagy elutasítják. Erről szenvedélyes vita folyt a nemzetgyűlésben, a sajtóban és a német lakosság körében. A két álláspont képviselői minden pártban és társadalmi csoportban szóhoz jutottak.

Aki az aláírás megtagadására szólított fel, a lakosság többségét képviselte. A hadijog szerint ekkor ismét háborús állapot köszöntött volna be, s német területeket lehetett volna megszállni. De az elutasításra szavazók többsége egy sokkal kedvezőbb fejleményre számított: arra, hogy a párizsi államférfiak és az ellenséges kormányok az ellenállás szándékát látva előbb-utóbb hajlandók lennének feltételeik enyhítésére.

Elképzelhető volt azonban egy teljesen más kimenetel is: a francia kormány azt fontolgatta, hogy a békeszerződés aláírásának megtagadását a birodalom külön államokra osztására használja ki. Csapataik benyomulnának Németországba; Ferdinand Foch marsall tervei szerint a megszállt Rajna-vídekről kiindulva a Majna mentén keletre nyomulnának előre, hogy a legrövidebb úton elérjék a cseh határt, s így

elszakítanák egymástól Észak- és Dél-Németországot. Válaszul Adolf Batocki kelet-poroszországi kormányelnök köreiben a békeszerződés feltételeinek maradéktalan elutasítására készültek tervek, melyek szerint Nyugat-Németországot harc nélkül át kell engedni a benyomuló győzteseknek, s Kelet-Közép-Európában kellene egy keleti államot alakítani az antanttal szembeni ellenállás központjaként, ahol a Reichswehr még viszonylag erős.

A két lehetőség mérlegelése után az SPD és centrum párti képviselők – főleg Erzberger – arra az álláspontra jutottak, hogy a szerződés elfogadását a kisebbik rossznak kell tekinteni. Még a tábornokok is – élükön Groenerrel és Hindenburggal – értelmetlennek tartották a fegyveres ellenállást. A Noske véderőminiszter kezdeményezésére összehívott tiszti konferencia határozata szerint az aláírás megtagadása esetén a legkisebb esélyük sincs a sikeres katonai ellenállásra. Az ellátásiügyi miniszter sem tartotta lehetségesnek az ellenállást. Úgy vélték, hogy az ellenállás minden bizonnyal az ország megszállásához és felosztásához vezetne. Ebben a helyzetben lemondott Philipp Scheidemann miniszterelnök, sőt ideiglenesen még Ebert birodalmi elnök is. A fegyverszünet és

a bevonulással fenyegetés mellett a továbbra is fennálló tengeri blokádnak, illetve az ellátási helyzet drámai kiéleződése miatt a nemzetgyűlés 1919. június 22-én 237 szavazattal 138 ellenében megszavazta a békeszerződés aláírását, de kifejezetten elutasította a háborús felelősség paragrafusának elfogadását és az ún. háborús bűnösök kiszolgáltatását. Felhatalmazta az SPD és a Centrum Párt által újjáalakított, Gustav Bauer és Matthias Erzberger vezette birodalmi kormányt a szerződés aláírására. 1919. június 28-án Versailles-ban Hermann Müller (SPD) külügyminiszter és Johannes Bell (Centrum) közlekedésügyi miniszter írta alá a szerződést, a nemzetgyűlés pedig július 9-én ratifikálta.

Az Egyesült Államok képviselői ugyan aláírták a békeszerződést, de az amerikai kongresszus nem ratifikálta azt. 1919. november 19-én, majd 1920. március 19-én ismét elutasították a békeszerződést és az Egyesült Államok belépését a Nemzetek Szövetségébe. Ezért az Egyesült Államok 1921. augusztus 21-én Németországgal megkötötte a berlini szerződést. ♦

A szerző
nyugalalmazott egyetemi tanár

NÉMETH ISTVÁN

MAGYAROK ÉS NÉMETEK (1914–1934)

NÉMETH ISTVÁN MAGYAROK ÉS NÉMETEK (1914–1934)

A monográfia a weimari köztársaság komplex magyar–német kapcsolatrendszerét (gazdasági, politikai, katonai, kulturális és kisebbségi) kínálja, elsősorban német külügyi dokumentumok alapján. A gazdasági és politikai szférát éveken keresztül egymástól elkülönítve kezelő s ebből következően a magyar gazdasági érdeken részvétlenül átsikló német álláspont csupán a Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezését követő hónapokban változott meg. Az olasz-osztrák–magyar gazdasági megállapodás veszélye mozgósította a hagyományosan térségi politikában gondolkodó német kormány válaszcsoportját, s régi befolyási övezete visszaszerzése érdekében vonzó gazdasági konstrukciókat dolgozott ki a dunai országok, elsősorban Magyarország számára. Az 1934. február 21-én aláírt magyar–német kereskedelmi szerződés második pótegyezménye a második világháború kitöréséig kölcsönös előnyöket biztosított a két ország számára.

A szerző magánkiadása.

A Párizs környéki béke-
rendszerek sokak szerint
nem lezárták az első világ-
háborút, hanem állandósí-
tották Európa politikai
válságát. Az 1920 utáni
történelmet szemlélve va-
lóban azt láthatjuk, hogy
a vesztesek különböző for-
mában, más hangsúlyokkal,
de 1945-ig megpróbálták
napirenden tartani a revízió
kérdését. Törökország sze-
repe ebben az összefüggés-
ben ellentmondásos és
– különösen magyar szem-
mel nézve – figyelemre
méltó. Jóllehet a Fényes
Porta képviselői igen,
az ankarai török kormány
viszont sosem írta alá a
sévres-i békét. Csaknem
három év kitartó katonai
és politikai ellenállás kel-
lett ahhoz, hogy 1923-
ban Lausanne városában
egyenrangú partnerként
ülhessenek tárgyalóasztal-
hoz. Hogy volt mindez
lehetséges? Hogy sikerült
több nagyhatalom érdekei-
vel szemben revízió alá
vonni az első világháború
utáni rendezést?

→
Kemál pasa
→

KÖVECSI-OLÁH PÉTER

Sévres-től Lausanne-ig

TÖRÖKORSZÁG HARCA A BÉKEDIKTÁTUM ELLEN

EURÓPA BETEG EMBERE

„Európa beteg embere” a 20. század elején már több mint egy évszázados belső reformfolyamatot tudhatott maga mögött, melyet összefoglaló néven a *tanzimat* korának nevezünk. A folyamat két kiemelkedő dokumentuma az 1839-ben proklamált (gülhanej) *Hatti Serif*, valamint az 1856-ban kihirdetett *Hatti Hümajun*. Mindkét szultáni rendelet célja a birodalom és a társadalmi kohézió erősítése volt. Az oszmán megújulási folyamat az élet minden részére kiterjedt. Alapjaiban érintette a tulajdonjog, a vallási kisebbségek – görögök, örmények stb. –, az adó- és bankrendszer, valamint a hadsereg helyzetének alakulását. Bizonyos időszakokban – 1876-ban rövid ideig, majd 1908-tól a háború végéig – az alkotmányos kormányzás is megvalósult.

Az összes muszlim vezetőjének címét viselő mindenkori oszmán szultán, a padisah pontosan érzékelte, hogy az európai tudományos, oktatási és technikai fejlődéshez képest a birodalom lemaradt. Ezt természetesen az öreg kontinens nagyhatalmai is észlelték, hisz gazdasági érdekeiknek megfelelően olyan megállapodásokat (ún. kapitulációkat) erőltettek az oszmán vezetésre, amelyek külpolitikai védelemért cserébe súlyos károkat okoztak az oszmán társadalom és pénzügyi világ szövetében.

Tetézte a bajokat, hogy Konstantinápolyban az orosz terjeszkedéssel és az egyre erősödő balkáni nacionaliz-
mussal is szembe kellett nézni. 1878-

ban Kars, Ardahan és Batum területei Moszkva fennhatósága alá kerültek. Boszniát az Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban annektálta. A szerb, görög, román, bolgár függetlenségi törekvések eredményeként az egykor Budáig érő oszmán fennhatóság a világháború előestéjén – 1913-ban – Edirnéig szorult vissza. Az utolsó bástyának számító Albánia 1912-ben vált hivatalosan is független állammá. Optimizmusra az észak-afrikai térség sem adott okot a Portának. Algéria 1830-ban, Egyiptom 1882-ben, Líbia pedig 1912-ben vált francia, brit, illetve olasz protektorátussá. Kréta Görögországhoz csatlakozása 1913-ban jelezte: az oszmánok mozgástere a Földközi-tengeren is beszűkül.

A nemzetközi politikában a folyamatos területi veszteségeket elszennvedő egykori világhatalom problémáira és az ezekkel kapcsolatos fejleményekre 1815-től kezdődően csak keleti kérdésként (*question d'orient*) hivatkoztak. Az Oszmán Birodalom kénytelen volt alkalmazkodni az új erőviszonyokhoz, és megtanulni, hogy saját érdekeit a nagyhatalmak egymás elleni kijátszásával tudja leginkább megvédeni.

Az oszmán társadalomban a 19. században gyorsult fel az a folyamat is, mely a birodalom nem muszlim vallású vagy nem török etnikumú népeit kezdte elidegeníteni a központi hatalomtól. A 19. század közepétől egyre bővült azoknak a köre, akik mentesültek a katonáskodás, az adófizetés és az igazságügyi felelősségre vonás alól. A folyamat elsősorban a görög és ör-

Enver pasa

politikai palettán. A cikk szerzője, Jusuf Akcsura a cári Oroszország területén látta meg a napvilágot volgai tátráként, ám 1905 után sok társához hasonlóan oszmán földre menekült. Világnézetét nagyban befolyásolta a cári politikában is érezhető európai nacionalizmus és az a körülmény, hogy török ajkú muszlimként a kisebbségi lét minden hátrányát átélhette. Akcsura és társai törekvései egy török (és muszlim) többségű, viszonylag homogén állam kialakítására irányultak.

A korszak politikai életének taglalásakor nem feledkezhetünk meg a különféle ellenzéki csoportokból – főleg katonatisztekéből, orvosokból és értelmiségiekből – álló ún. ifjútörök mozgalomról sem, melynek tagjai 1902-től az Oszmánli Ittihát ve Terákki Dzsemi-jeti elnevezésű párt keretében fejtették ki tevékenységüket. Az ifjútörökök a szultáni titkosszolgálatot kikerülve sok esetben külföldön, többnyire Nyugat-Európában szervezték meg sejtjeiket. A heterogén csoport egy dologban egyetértett: az oszmánok megmaradásához gyökeres változásokra van szükség. A mozgalom sikeres volt, lépésről lépésre haladt a hatalom felé. 1908-tól kezdődően a szultánt alkotmányos kormányzásra kényszerítve de facto átvették az ország vezetését. Jóllehet a kezdeti időszakot tekintve soraikban sok liberális, konzervatív és nacionalista elem is megfér egymás mellett, a világháború kitöréséhez közeledve az utóbbi elem egyre hangsúlyosabbá vált. A francia és német műveltséget megismerő, majd hazatérő ifjútörökök szeméi előtt a birodalmi gondolat helyett a török nemzeti kultúra határai kezdtek kirajzolódni.

TÖRÖK-NÉMET BARÁTSÁG

1914. augusztus 2-án a Német Császárság és az Oszmán Birodalom titkos szerződést kötött egymással. A megállapodás második pontja kimondta: „Abban az esetben, ha Oroszország aktív katonai lépésre szánná el magát, s ez Németország számára casus foederis lenne Ausztria–Magyarország irányában, ez a casus foederis [kölcsonös segítségnyújtás] Törökországra is érvényes.” A nemzetközi politikában vibráló feszültséget és a török-német ba-

mény közösségeket érintette. Mindkét kisebbség milliós nagyságrendben, fontos gazdasági és politikai pozíciókat birtokolva, vallási közösségein belül viszonylag szabadon, az ún. millet-rendszerben élt a kalifa fennhatósága alatt.

Nem segítette a társadalmi együttélést az sem, hogy az elsősorban amerikai és francia szellemi tőke igyekezett minél nagyobb hatást gyakorolni az országban. Hogy ez nyugati szempontból mit jelentett, érdemes idézni a harputi amerikai konzul, David J. Hill 1901-ben írt gondolatait az Eufrátesz Kollégiumról: „Jelen pillanatban az Amerikából idehozott legfontosabb dolog, hogy a kollégium minden osztályában megtanítsuk az amerikai kereskedelmi szellemiséget és információt adjunk az amerikai gazdaságról és kényelemeiről. Ennél is fontosabb, hogy az amerikai életideát, a munkához való viszonyt, az időkezelést és az ehhez hasonló dolgokat elültessük Ázsia eme termézetes kertjében. Ez a kollégium az

amerikai gondolkodásmódot és életfilozófiát minden osztályban, széles körben jeleníti meg és tanítja.”

A birodalom megmentésére és legalább az éppen aktuális status quo megőrzésére tett kísérletek közül három szellemi áramlatot kell kiemelnünk. Az oszmán identitás kialakításának hívei abban hittek, hogy a közös érdekek képesek összefűzni a birodalom népeit. A cél elérése érdekében a tulajdonjog, a katonai szolgálat és az adózás területein igyekeztek egyenlőséget bevezetni az állampolgárok között. A másik elmélet képviselői egy iszlám megújulási mozgalomban, a muszlim gyökerekhez való visszatérésben gondolkodtak. A II. Abdülhamid (1876–1909) szultán által is támogatott politika a birodalom határain kívüli muszlim világgal keresett kapcsolatot, így próbálva meg ellensúlyozni a brit dominanciát Ázsiában. 1904-ben egy Kairóban megjelent cikkkel egy új eszme, a pánturkizmus is megjelent a

rátság kialakulását a szeptember 9-én az oszmán kormány által kihirdetett, a kapitulációk eltörléséről szóló körlevél is kiválóan jelezte. A szöveg stílusa és tartalma beszédes. Míg kormányzati oldalról a gülhanei *Hatti Hümajunra* visszautalva a tanzimat sikerességét hangsúlyozta, addig a jogharmozás kisiklásáért, a közigazgatási és gazdasági sikertelenségekért a „külföldieket” okolta. „A birodalom egészében a haladás akadályozói”, vagyis a kapitulációk eltörlése ennél fogva a „baldogabb jövő” zálogát jelentette az ifjútörök vezetés szemében.

Mindezek folyamánaként az Oszmán Birodalom 1914. november 11-én Oroszországnak, Franciaországnak és Angliának hadat üzenve belépett az első világháborúba. A központi hatalmak mellett felsorakozó szultán rögvest *dzsihád-i mukáddeszt*, vagyis szent háborút hirdetett, melytől azt remélte, hogy az egyiptomi és indiai muszlimok segítségével Anglia dolgát jelentősen megnehezíti.

Ennek megfelelően rögtön el is kezdődött a katonai erők összehangolása és a hadszíntereken történő elosztása. Ezzel párhuzamosan természetesen a politikai együttműködés is szorosabbá vált. A szárazföldi összeköttetést nagyban megkönnyítette, hogy Bulgária 1915 őszén szintén csatlakozott a Berlin, Bécs, Budapest és Isztambul alkotta szövetséghez. Török katonák érkeztek a galíciai frontra, osztrák-magyar és német kiképzőtisztek, tüzérek és Otto Liman von Sanders vezetésével tábornokok mentek Gallipoliba és az iraki, palesztin harcterekre. Az oszmánok számára három kiemelkedő jelentőségű frontvonalról beszélhetünk. A cári Oroszország a Kaukázus felől fenyegette Anatóliát, a brit, ausztrál és új-zélandi csapatok a Dardanelláknál próbálták partra szállni, míg az erős brit támogatással megalakult arab fellelő csoportok főleg a mai Irak és Szíria területéről kiindulva helyeztek nyomást a központi hatalmak egységeire.

Enver pasa 1914. december 20-án Szárikámisból indulva átfogó támadást indított II. Miklós cár csapatai ellen a csaknem 35 éve oroszok által megszállt területek (Kars, Ardahan és Batum) visszaszerzéséért. A orosz fel-

szerelésű, kimerült, mintegy 120 ezres hadsereg azonban 1915 januárjára megsemmisítő vereséget szenvedett és mintegy 60 ezer embert veszített. Az orosz csapatok ezek után az 1917-es bolsevik forradalomig Kelet-Anatólia jelentős területeit – Erzurum, Van, Erzincan és Trabzon városait is beleértve – ellenőrzésük alatt tartották. A bolsevik forradalom sikere után ezen a fronton oszmán szempontból pozitív változások következtek be. Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki egyezmény az Oszmán Birodalom utolsó területi nyereségét rögzítette. Mintegy negyvenévi orosz megszállás után Kars, Artvin, Ardahan és Batum ismét török fennhatóság alá került, az ország keleti területeiről kivonultak a cári csapatok. A területi gyarapodás, vagyis török olvasatban az 1878-as határok helyreállítása azonban nem elégitette ki Isztambul. A kaukázusi és oroszországi muszlimok ügyét is igyekeztek felkarolni, de Breszt-Litovszkban sem Németország, sem pedig az

Osztrák–Magyar Monarchia nem támogatott egy Baku felé indítandó oszmán offenzívát.

Az ország nyugati határán, a Dardanellák bejáratánál 1915 februárjában – az orosz és a brit flotta egyesülése, valamint a boszporuszi török aknazár feltörése végett – megjelent az angol flotta. A harcok során kitént Musztafa pasa nagy véráldozat árán, de megállította a brit partraszállási kísérletet, melyben ausztrál és új-zélandi csapatok is részt vettek. A délkeleti hadszíntéren, Palesztinában, a Sínai-félszigeten, Szíriában és Irakban a britek sokkal sikeresebbek voltak, bár a Bagdad irányába nyomuló brit csapatok 1915 őszén megtorpanak. Charles Townsend tábornok indiai ezrede Kut városáig volt kénytelen visszavonulni. A Colmar von der Goltz német vezértábornagy (az oszmán katonák körében Goltz pasa) vezette oszmán egységek a város ostroma során súlyos veszteségeket okoztak az indiai–brit csapatoknak, s 1916 áprilisára felszámolták

Goltz német vezértábornagy,
azaz Goltz pasa

a Kutban állomásozó antanterőket. Ám az 1916-ban kezdődő arab felkelések eredményeként 1918 őszére az angolok kezébe került Amman, Bejrút, Damaszkusz és Aleppó is. A birodalmat háborúba vezető V. Mehmed szultán 1918 őszén meghalt. Helyét testvére, Vahdettin vette át, aki VI. Mehmed néven az oszmán történelem utolsó szultánja lett.

Az oszmán seregek 1918. október 30-án kötöttek fegyverszüneti megállapodást az égei-tengeri Mudrosz szigetén. A győzők elsőként a Boszporusz és a Dardanellák megnyitásáról – vagyis megszállásáról – határoztak. Ennek értelmében Isztambul nemzetközi csapatok léptek el. A határok és a belső rend fenntartásához szükséges egységeken kívül a szultánt a fegyveres erők leszerelésére kötelezték. Mindkét határozat növelte a lakosság és a tisztis réteg ellenállását. A hadsereg felszámolása lassan és szervezetlenül haladt, a török ellenállási mozgalom későbbi vezéralakja, Musztafa Kemál még hivatalos katonai utasítással a zsebében hagyta el a török fővárost. A 9. hadsereg leszerelését kellett volna felügyelnie, a fiatal tisztnek azonban esze ágában sem volt a szultáni kormány rendelkezéseit betartani. Samsun városába érve 1919. május 19-én szervezkedni kezdett VI. Mehmed és az országba érkező idegen csapatok ellen. A dátum ma hivatalos nemzeti ünnep Törökországban.

Az antantcsapatok érkezését a padisah városában sem fogadták nagy örömmel. Kiss Sándor szófiai magyar ügyvivő 1922 márciusában írt jelentésében – egy „feltétlenül szavahihető, bizalmi emberre” hivatkozva – így számolt be az aktuális állapotokról: „Az ember alig hinné, hogy Konstantinápoly még a török birodalom fővárosa. Perában a törökök szinte eltűnnek az Entente-katonaság s a görög, örmény és zsidó lakosság tömegében. Még magában Sztambulban is, a hol a török hivatalok és laktanyák vannak elhelyezve, a szövetségesek dominálnak. A török kormánynak úgyszólván semmi hatalma, teljesen az Entente-főmegbízottak ellenőrzése alatt áll. Az igazi török kormány egyébként Angorában van és úgyszólván semmi kétség aziránt, hogy a konstantinápolyi kormánnyal egyetlenleg működik.”

A mindennapokról és a megszálló csapatok viselkedéséről érdemes kissé hosszabban idézni: „A katonák lopnak, árut fizetés nélkül visznek el, s az eset-

V. Mehmed szultán

leg ellenkező vagy panaszkodó kereskedőt revolverrel és szuronnal fenyegetik. Legrosszabbak e tekintetben az amerikaiak; az amerikai matrózok rossz hírű nőkkel összefogódzva részegen düllöngélnék az utcákon és lökdösisik a közönséget. Az angolok és franciák követik példájukat. A városi lakosság sokat szenved a szoldateszkától, és viszaszárják a német és osztrák-magyar régimé-et, mely alatt a rend és a közbiztonság példás volt. Mindezek mellett még az Entente-hatalmak képviselői sincsenek mindig jó viszonyban egymással, és a súrlódások levét megint csak a lakosság issza meg.”

Az országban kettős hatalom alakult ki. Hivatalosan az isztambuli kormány és a szultáni hatalom vezette az országot, ám ezzel párhuzamosan Anatóliában széles társadalmi támogatottságon alapuló ellenpólus jött létre.

A BÉKEDIKTÁTUM

Az oszmán területek jövőjét – vagyis egy esetleges győzelem után azok felosztását – illetően már 1915-től titkos tárgyalások kezdődtek. Az Oszmán Birodalomhoz tartozó Mezopotámia, Hedzsász, Szíria, Palesztina, Szudán és Észak-Afrika sorsa 1918-ra lényegében eldőlt. A fegyverszünet értelmében az ott állomásozó oszmán tiszték és csapatok letették a fegyvert és hazaindultak. Az igazi kérdés a többségben törökök lakta területek hovatartozása volt. Az isztambuli törvényhozás, vagy-

is a medzslisz 1920 januárjában elfogadta az ún. *Nemzeti paktumot (Misak-ı Millî)*, mely igyekezett kijelölni a jövődö török nemzeti határokat. Ez az elképzelés az anatóliai ellenállási mozgalom számára is elfogadhatónak látszott. Ennek értelmében Törökországnál maradt volna a ma görög és bolgár területnek számító Nyugat-Trákia, Ciprus, az alexandrettai szandzsák (mai nevén Hatay), valamint Moszul és környéke csakúgy, mint a kaukázusi térség fontos kikötővárosa, Batumi. A vitatott területeken a török kormány hajlandó volt a helyi népszavazások döntésének alávetni magát. A győztesek elképzelése azonban egészen más volt. Nemhogy a *Misak-ı Millî* által kijelölt vidékeket, de Mersint, Adanát, Antalyát, Konyát vagy Izmirt sem kívánták az új török állam határain belül hagyni.

Az egyeztetések végső formáját, tehát a békefeltételeket 1920 tavaszán közölték az isztambuli kormánnyal. A békeszerződés végső változata az amúgy angolbarát híreben álló szadzarázám (miniszterelnök), Damat Ferit pasa számára is elfogadhatatlan volt. Mindezt írásban is közölte az érintettekkel. Ezen a véleményen volt a Párizsba érkezett, mintegy harminctagú oszmán békedelegáció is. A törökök nyíltan elutasították a békeszerződés aláírását. Csakhogy az antanthatalmak 1920. július 16-i ultimátuma nem sok cselekvési lehetőséget hagyott VI. Mehmed szultánnak. Az ultimátum a szerződéstervezet elutasítása esetére kilátásba helyezte Isztambul görögök általi megszállását is.

A padisahnak nem maradt más választása, 1920. július 22-én elfogadta a párizsi szerződéstervezetet. A tulajdonképpeni békediktátum aláírására 1920. augusztus 10-én Sèvres városában került sor. A szerződést a török költészetből is ismert Riza Tevfik pasa (1869–1949), a korábbi berni követ, Resat Halisz pasa (?–1945) és a korábban közoktatási miniszterként tevékenykedő Hadi pasa (1861–1932) látta el kézjegyével. Ők 1924 nyarán – további 147 társukkal együtt – felkerültek az ún. „százötvenek” listájára, akiket hazaárulás vádjával kiutasítottak az új Török Köztársaságból.

Sèvres a brit, görög, francia, olasz, örmény és kurd érdekek figyelembevételével a tulajdonképpeni török magterületek felosztását tartalmazta. A győztesek csak azt a belső-anatóliai vidéket

kívánták meghagyni a legyőzött félnek, amely délen a Tuz Gölünél, nyugaton Bursánál kezdődik és keleten Tokatig, északon pedig a Fekete-tenger partjáiig terjed.

Izmir, Edirne és környéke, az összes égei-tengeri sziget görög, Délnyugat-Anatólia Konya központtal olasz, a Földközi-tenger keleti partvidéke francia, Moszul brit fennhatóság alá került. Az örmények a keleti megyékből kihásvítva – Erzincan, Erzurum, Trabzon és Muş városokkal – önálló államot kaptak, míg a kurdok az iraki mandátumon belül váltak autonóm terület birtokosaivá. A kurdok lakta törökországi régiók először autonómiát, később – igény esetén – teljes függetlenséget kaptak volna. A békeszerződés kimondta: *„Egy Konstantinápolyban székelő, három tagból álló bizottság, amelynek tagjait a brit, a francia és az olasz kormány nevezi ki, a jelen szerződés hatályba lépésétől számított hat hónapon belül tervezetet dolgoz ki a túlnyomórészt kurdok lakta területek helyi autonómiájáról.”* A tengerszorosok nemzetközi fennhatóság alá vonása látszólag demokratikus megoldásnak tűnik. A korabeli tengeri flották nagyságát és erejét figyelembe véve azonban azt látjuk, hogy ez a döntés gyakorlatilag a brit gyarmatbirodalom zavarlatlan összeköttetésének biztosítása érdekében került a békeszerződésbe.

A sèvres-i diktátum kilencedik részének 261. cikkelye szerint a kapitulációk fenntartása továbbra is szükséges, sőt, azok rendelkezései a győztes hatalmak érdekei szerint bővítendők. Látható tehát, hogy a győztesek nemcsak területi csonkításra, de olyan gazdasági függés kialakítására is törekedtek, mely hosszú időn át szavatolhatta volna London vagy akár Párizs és Róma érdekeinek érvényesülését.

Ami a kisebbségek konkrét jogait illeti, a békeszerződés negyedik fejezet 147. cikkelyének értelmében az oszmán államnak a „nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek” számára független igazgatási és ellenőrzési jogokat kellett biztosítania. A 149. cikkely szerint *„az oszmán kormány minden törökországi nemzeti kisebbség esetében elismeri azok egyházi és oktatási függetlenségét, és tiszteletben tartja azt”*. A 151. cikkely azonban ezen túlmenően kötelezte a török államot arra,

hogy amennyiben nem tartja be vállalt kötelezettségeit, Isztambul aláveti magát a Népszövetség iránymutatásának. A térséget érintő, főleg brit és francia nagyhatalmi terveknek megfelelően a szóban forgó kisebbségek ekkor még a „nem keresztény” csoportokat is magukban foglalták.

A TÖRÖK FÜGGETLENSÉGI HARC

Sèvres Trianonhoz hasonló reakciót váltott ki a török közvéleményből. Csakhogy az országban aktív politikai és katonai ellenállási mozgalom működött. Az ún. Karakol kezdetben arra próbált összpontosítani, hogy az antant által letartóztatni kívánt katoná-

tiszteket és politikusokat kimenekítse az antant látóköréből, bújtassa vagy éppen megfelelő információval lássa el. A Samsunból induló ellenállás 1919 végén már ankarai központtal működött. A legitim politikai tömörüléssé alakuló mozgalom élén szinte kizárólag katonatisztek álltak. A gallipoli csatában hírnevet szerző Musztafa Kemál Kjazim Karabekir és Ali Fuat (Dzsebeszaj), a 15. és a 20. hadtest parancsnokai elsőként biztosították lojalitásukról. Az első ankarai kormányfő, Hüsejtin Rauf (Orbaj) a haditengerészetnél szolgált, a belügyminisztériumot kialakító Ibrahim Refet (Bele) korábban ezredesként, majd a csendőrség parancsnokaként tevékenykedett.

Kemálék jól tudták, hogy az ország török jellegének túlhangsúlyozása a

harc ezen fázisában visszaüthet. Ugyanakkor az első világháború, az örményeket ért atrocitások és Sèvres okán az is jól látszódott, hogy a nem muszlim csoportokkal az együttműködés csődöt mondott. Éppen ezért 1919 májusától a függetlenségi mozgalom nem tett különbséget a muszlim közösségek tekintetében. A Nagy Nemzetgyűlés (*Büyük Millet Meclisi*) proklamációjából az olvasható ki, hogy a *Nemzeti paktum*ban kijelölt határokért törökök, kurdok, cserkeszek, lázok és arabok együtt küzdöttek. Az ankarai kormány ugyanakkor igenis kiemelte, hogy lemond a pántörök eszmék támogatásáról, és nem segíti a szovjetellenes azerbajdzsáni és közép-ázsiai felkeléseket. Ezzel párhuzamosan az ország területén maradt nem muszlim és/vagy nem török kisebbségek sorsa is megpecsételődt. 1914-ben nagyjából 1,2 millió örmény és több mint 1,7 millió görög élt az országban. Rajtuk kívül jelentős zsidó, örmény katolikus, szürjáni és protestáns közösségekről is tudunk. Ezen kisebbség döntő többsége 1923-ra elpusztult, elmenekült

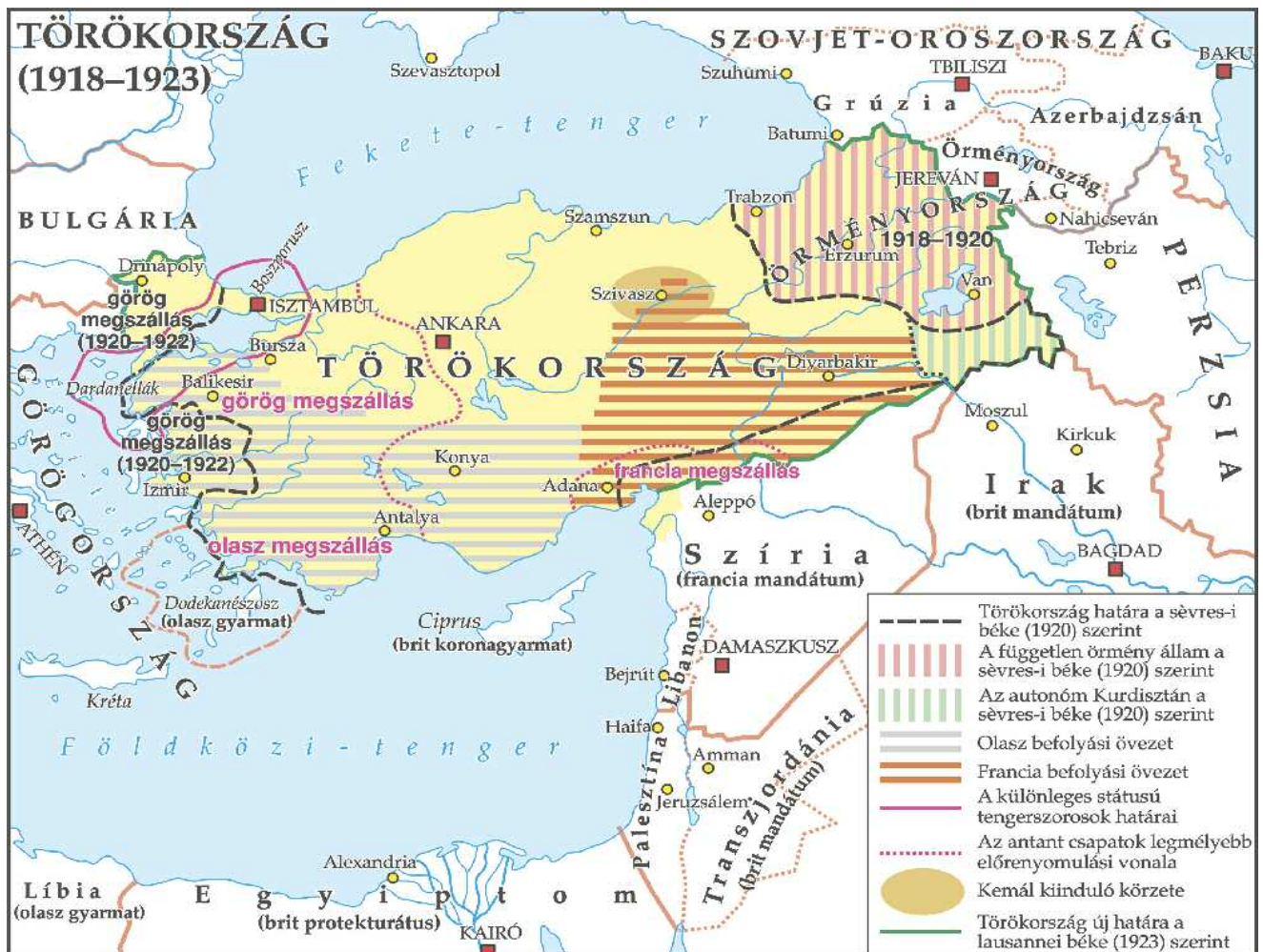
vagy lakosságcsere-egyezmény keretében hagyta el hazáját. A Török Köztársaság megalakulásakor az országon belül élő muszlimok háború előtti 81%-os aránya 98%-ra emelkedett.

Kemál pasa nagyhatalmi támogatást is talált. A szovjethatalom az intervenciók erővel való küzdelmében azonnal felismerte, hogy – az ellenségem ellensége a barátom logika alapján – a török ellenállási mozgalom célkitűzései könnyen összeegyeztethetők saját érdekeivel. A törökök keresték a megegyezést Csicserin szovjet külügyi népbiztossal, de a tárgyalások ideje alatt igyekeztek északkeleti határaikat biztosítani. Kjazim Karabekir pasa csapatai elfoglalták az oroszok, majd a britek után az örmények fennhatósága alá került kelet-törökországi vilajeteket. A magukra hagyott örmény csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. 1920. december 2-án a gümrüi békével létrejött a ma is ismert örmény–török határ.

A szovjet–török barátsági szerződés megkötésére 1921. március 16-án – az antant hivatalos isztambuli bevonulásának évfordulóján – került sor. Ebben

Moszkva nem ismerte el a Sèvres-ben elfogadott diktátumot, és a török határookra vonatkozóan a kemalista *Nemzeti paktum* irányelveit tartotta mérvadónak. A törökök cserébe lemondtak Batumról és Nahicsevánról. A bolsevik vezetés ezek után még több fegyvert és pénzt küldött a Nyugat-Anatóliába behatoló görög hadtestek ellen harcoló Musztafa Kemál csapatainak. Bár a szovjetek elvben támogatták déli szomszédjuk bolsevizálását, az ankarai kormány hamar elébe ment az eseményeknek és csírájában elfojtott minden kommunista szervezkedést. Moszkva ennek ellenére – a pragmatizmust előtérbe helyezve – folytatta a nyugati hatalmakkal szembeni török törekvések támogatását.

1921 tavaszára a franciák és az oroszok egyezsége jutottak az ankarai kormánnyal, és jövőbeli gazdasági befektetések reményében lemondtak törökországi aspirációikról. Ennek következtében egyedüli fegyveres erőként a britek támogatta görögök maradtak az országban, akikre Afyon körzetében a török haderő 1922. augusztus 30-án

Kemál pasa Ismet İnönüvel,
aki a török delegáció vezetője volt
a lausanne-i tárgyalásokon

megsemmisítő csapást mért. Alig több mint egy héttel később, szeptember 9-én Kemál pasa csapatai bevonultak Izmir városába. 1922. október 11-én a mudanyai fegyverszünet megkötésével a fegyveres cselekmények befejeződtek, eljött a politikai tárgyalások ideje.

MIÉRT SIKERÜLHETETT?

Sèvres első revíziójára 1923. július 24-én, a lausanne-i békeszerződés aláírásával került sor. A *Nemzeti paktum*ban foglaltak nagy része teljesült, bár Moszul tekintetében Ankara végül kénytelen volt meghátrálni és a vitatott, kőolajban gazdag területet a brit mandátumhoz tartozó Iraknak átengedni. Hatay csak 1939-ben került Törökországhoz, a tengerszorosok pedig az 1936. évi montreaux-i megállapodásig nemzetközi felügyelet alatt maradtak. Mégis elmondható, hogy a törökök lakta terület döntő többségét és a stratégiai szempontból fontos vidékeket

(Dardanellák, Edirne, a Tigris és az Eufrátesz forrásvidéke) sikerült az új török államnak megtartania.

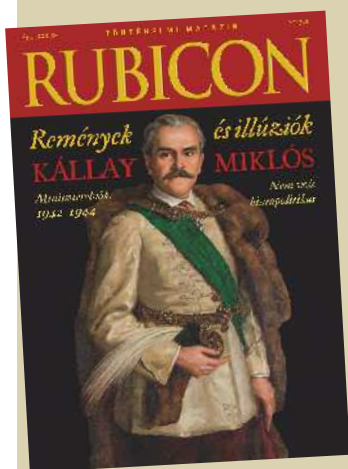
Hogy volt mindez lehetséges? Hogy sikerült több nagyhatalom érdekeivel szemben revízió alá vonni az első világháború utáni rendezést? Ezek a kérdések a török függetlenségi harcot leplezetlen szimpátiával szemlélő korabeli magyar közvéleményt is foglalkoztatták. Friedrich István járt is Törökországban, és egy díszkard átadásával tolmácsolta a magyar nép tiszteletét Kemál pasának. Az MTI beszámolója szerint Horthy Miklós így fogalmazott egy 1922 őszén tartott beszédében: *„Közeledik a pillanat, amikor Magyarország visszakapja valamennyi elszakított területét, és az ellenség kiűzésével Magyarország újból felszabadul. Ebben a komoly pillanatban a törökök adják a legjobb példát. Fegyvert ragadtak hazájuk felszabadításáért, és elkergették valamennyi ellenségüket.”* A magyar kormány inkognitóban Törökországba küldött embere, Ruzsokay

Jenő 1923. február 15-én – tehát jóval a lausanne-i béke aláírása előtt – Izmirben kifejezte Horthy és *„a magyar nemzet testvéri érzületét és lelkes örömmüket a török győzelem felett”*.

Ami a miértekre adandó válaszokat illeti, több szempontot is érdemes figyelembe venni. Elsőként érdemes megvizsgálni, hogy a fegyveres ellenállást választó törökök milyen reakcióra számíthattak szomszédaiktól. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a nagyhatalmi érdekek mennyiben teljesültek Lausanne-ban. A szomszédok esetében nyilvánvaló, hogy a görögöket leszámítva más ütőképesebb katonai erő nem volt Anatóliában. A jelen lévő olasz, francia és örmény csapatok harcértéke erősen kérdéses. Sőt a szovjetek révén Kemálék egy szomszédos nagyhatalom hathatós támogatását is magukénak tudhatták. A térségben leginkább érdekelt franciák és britek Arábia, Szíria, Palesztina, Irak kapcsán már nagyrészt sikerrel jártak; területéhségük csökkent. Anatóliáért sem Párizs, sem London nem akart több vért ontani. Kiseb mértékben, de ugyanez igaz Rómára is. Az olasz állam ugyanis a Dodekanészosz-szigetek birtoklásával kijutott az Égei-tengerre és ezáltal közös határa lett Törökországgal. Róma a Kelet-Mediterráneum felé kacsintgatott.

Mindezek persze semmit sem vonnak le a törökök érdemeiből, akik látványos sikert értek el a Párizs környéki békerendszer revíziójával. Atatürk Törökországa azonban nem követte el azt a hibát, hogy a kitűzött célok elérése után tovább szítsa az ellenségeskedés tüzét. 1930-ra, vagyis hét évvel Sèvres láncainak összetörése után az összes szomszédjával jónak mondható, közvetlen kapcsolatot alakított ki. Törökország két világháború közötti történetéből ugyanakkor – minden reform és újítás mellett – az is kiolvasható, hogy a nagyhatalmak közötti lavírozás hagyományos oszmán módszereit a köztársaság is előszeretettel alkalmazta. ♦

A szerző történész, turkológus,
az ELTE Történelemtudományi
Doktori Iskola doktorjelöltje

JESZENSZKY GÉZA

ELMARADT LEHETŐSÉGEK 1943 ŐSZÉN

REFLEXIÓ A RUBICON 2017/5.,
KÁLLAY-SZÁMÁRA

Közhelyes tévedés, hogy hazánk és egész Közép-Európa szovjet uralom alá kerüléséért („elárulásáért”) az 1945. februári jaltai értekezlet a felelős. A tájékozottabbak Rooseveltt, Churchill és Sztálin 1943 végén tartott teheráni találkozásában, illetve az addigra kialakult hadi helyzetben és a normandiai partraszállás melletti döntésben látják az okot. Teheránban nem cinikus cserbenhagyás történt, csupán annak tudomásulvétele, hogy brit és amerikai részvétel nélkül a Vörös Hadsereg fogja kiűzni a Wehrmachtot Európa keleti feléből. Pedig néhány hónappal korábban jó esély volt rá, hogy a szövetséges angol-amerikai erők ott lesznek a magyar határ közelében. Ebben az esetben lett volna realitása annak, hogy megvalósuljon Kállay miniszterelnök szándéka fegyverszünetet kötni, sőt akár csatlakozni a győzelem felé tartó szövetséges Egyesült Nemzetekhez. Sajnos azonban sem a nyugati politikusok, sem a katonák nem reagáltak megfelelően Mussolini bukására, Olaszország megadási készségére, így elszállt az esély, hogy egész Olaszországot birtokba vegyék, mielőtt még a németek néhány nap leforgása alatt megszállták. Ez nemcsak Magyarország, de az egész Balkán, sőt Lengyelország sorsát is eldöntötte.

Jóó András Kállay Miklós külpolitikájáról 2008-ban megjelent kitűnő monográfiáját (a *Magyar Szemle* 2009. júniusi számában tíz oldalon elemeztem) sajnos kevesen olvasták, ezért is öröndetes, hogy a *Rubicon* idei 5. száma végre méltó helyére tette a sorsfordító évek miniszterelnökének személyét és működését. A megjelent írások remélhetőleg végérvényesen megcáfolták, hogy Kállay kétkulacos, opportunisták politikusa lett volna – engedmények a németeknek és szóbeli gesztusok a szövetségeseknek –, hanem annak fordítottja: üres beszédek a bolsevizmus elleni közös harcról, a tényleges katonai hozzájárulás minimalizálása. Az a vád sem tartható, hogy célja a Horthy-korszak elavult társadalmi berendezkedésének átmentése volt.

Ez a bátor, koncepciózus, Hitlerrel és a náci eszmékkel szemben álló hazafi következetesen arra törekedett, hogy hazáját megkímélje azoktól a tragédiáktól, amelyek végül bekövetkeztek: a német megszállástól, a zsidó származású állampolgárok elhurcolásától és megölésétől, az ország hadszíntérré válásától, a fenyegető bolsevizmustól és a

trianoni határok visszaállításától. A kísérlet nem sikerült, a fronton, a gázkamrákban és a szovjet hadifogságban elpusztult a nemzet egytizede, az ország romhalmazzá vált és kifosztották, a várt jobb társadalmi, politikai és gazdasági rendszer helyett több mint négy évtizedig tartó diktatúra nyomorította meg a magyar társadalmat. Érthető a kérdés, nem lehetett-e mindezt – legalább részben – elkerülni? „*Sic fata volunt*”, így fonták a párkák a magyar nemzet sorsát?

Utólagos bölcsességgel persze könnyű kijelenteni, hogy voltak más, jobb opciók is, mindenekelőtt 1941-ben nem lett volna szabad csatlakozni a Jugoszlávia, még kevésbé a Szovjetunió elleni német támadáshoz. De az adott pillanatban ezek alternatíváinak súlyos következményeit lehetett előre látni. Ha nincs korlátozott együttműködés a németekkel, akkor már a háború elején jöhetett volna a német megszállás vagy egy németek által szervezett puccs, lett volna egy kollaboráns bábkormány. Az végrehajtotta volna a totális mozgósítást, a doninál jóval több áldozatot követelt volna az orosz front, a Nyugat-

barát polgárságot és arisztokráciát üldözték és gyilkolták volna, az összes zsidó származású lakost deportálták volna, az ország gazdasági erőforrásait pedig még hosszabb időn át, még jobban kiaknázták volna. Ott volt az ijesztő és nálunk nagyon jól ismert példa, a lengyelországi német rémuralom. És 1944-ben ugyanúgy megérkezett volna Sztálin hadserege, előkészítve azt a kommunista hatalomátvételt, amely a győztesnek minősülő Lengyelországban és Csehszlovákiában is bekövetkezett.

KÉT ELSZALASZTOTT ÜGY

Nem a „mi lett volna, ha...” fölötti céltalan merengés, hanem a „másként is alakulhatott volna” nehezen cáfolható érvelése jelent meg magyarul már 17, illetve 10 évvel ezelőtt két amatőr, „nem céhbéli” történetírótól. A Svájcba emigrált jogász Czettler Antal *A mi kis élet-halál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig és A II. világháború rejtett erővonalai* című könyve lelkiismeretesen feldolgozta a szakirodalom javát és ennek alapján tett elgondolkodtató megállapításokat.

Fenyvesi Károly, az '56-os forradalomban aktív, ezért az Egyesült Államokba menekült és ott magának jó nevet szerzett újságíró *Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna Európát* címmel eddig csak magyarul megjelent, 600 oldalas könyvében pedig nem kevesebbet állít, mint hogy az európai háború már 1943 végén, legkésőbb 1944 elején sikerrel véget érhetett volna. Rooseveltt elnök azonban 1943. január 24-én a Churchill-lel tartott casablancai értekezleten bejelentette, hogy a háborút az ellenséges hatalmak feltétel nélküli megadásáig folytatják. Ehhez ragaszkodva elzárkózott a Hitlerrel szemben álló porosz tisztek, őt vezető Wehrmacht-tábornok és a német hírszerzést irányító Canaris ajánlatától, hogy Hitlert eltávolítva kesszek békét kötni. „*A csatamezőkön, a koncentrációs táborokban, a nagyvárosokban emberéletek százazreit, sőt talán millióit menthették volna meg. Adolf Hitlert saját, a náci diktatúrával szemben fellépő tábornokai tették volna el láb alól*” – kockáztatja meg Fenyvesi, állítását a néhány éve kutathatóvá vált amerikai hírszerzési dokumentumokra alapozva.

Talán mivel két, történészdiplomával nem rendelkező szerző írt alaposan dokumentált, egyben pedig olvasmányos stílusú könyvet, sem a „szakma”, sem a szélesebb közönség nem emésztette meg felzaklató tartalmukat. Czettler nem elsőként és nem egyedül állapította meg, hogy Rooseveltt amerikai

elnök és tanácsadói nem láttak át a ravasz és céltudatos Sztálin hódító céljain, a háború alatti együttműködés bővülésében és annak háború utáni folytatását remélve minden erőforrást a Sztálin által szorgalmazott franciaországi partraszállás szolgálatába állítottak. Ezzel elszalasztották azt az alkalmat is, hogy Olaszország 1943. júliusi fordulatát kihasználva Németország katonai erege jóval hamarabb következzen be. Ez nem Czettler képzelgése, a kiváló brit hadtörténész és stratégiai gondolkodó, Basil Liddel Hart „elpuskázott lehetőségnek” (*fumbled opportunity*) nevezi az 1943-as olasz kiugrás kezelését. Robert Murphy későbbi külügyminiszter-helyettes Rooseveltnél megbízottja volt a Vichy-Franciaországban, majd Afrikában, végül az olasz fronton, az ő memoárja (*Diplomata a katonák között* – az 1970-es években a Kossuth Kiadó kalózkidadásában magyarul is megjelent a megbízható pártemberek számára) teljes mértékben alátámasztja Czettler véleményét.

Az angol–amerikai szövetségesek sikeres 1943. július 10-i szicíliai partraszállása váltotta ki Mussolini 1943. július 25-i bukását. Ez kitűnő lehetőséget kínált nemcsak arra, hogy Olaszország átálljon a szövetségesekhez és így a Német Birodalom határán megjelenjenek a brit és az amerikai csapatok, de hogy ezt Magyarország kövesse és ezzel az egész Balkánon – Romániát is beleértve – megtörjön Hitler uralma, amikor a szovjet Vörös Hadsereg még Kurszknál vívta döntő csatáját a Wehrmachtal.

A fatális hiba Rooseveltnél elnök és Churchill 1943 májusában Washingtonban tartott, „Trident” fedőnevű konferenciáján történt. A Sztálin által régóta szorgalmazott „második front”, az 1944. tavaszi franciaországi partraszállás érdekében a brit miniszterelnök érvei ellenében az a döntés született, hogy az Afrikában győztes szövetséges erőknek csak egy részét vetik be Szicília elfoglalására, a többi Afrikában marad a normandiai, illetve egy dél-franciaországi második invázió céljára. A Mussolinit tartóztató olasz király által kinevezett Badoglio-kormánnyal gyorsan megállapodva megnyílt az út egész Olaszország megszállására, az olasz hadsereg és a hatóságok közreműködésével. De az amerikaiak nem bíztak a fasisztának hitt olaszokban, az elhúzódo titkos tárgyalásokon ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, így időt hagytak arra, hogy Németország 16 hadosztállal lerohanja Olaszországot, s hatékony védelemre rendezkedjen be a nehéz, hegyes Itáliai-félszigeten.

A májusi döntés miatt Eisenhower szövetséges főparancsnoknak nem volt

elegendő ereje ahhoz, hogy akár Trieszt és a Pó között, de mindenesetre Rómától északra szálljon partra, és így az átállt olasz hadosztályokkal együtt a Napoly környékén lévő német főerőket két tűz közé szorítva felszámolja. Szeptember 8-án Rómától jóval délebbre, Salernónál került sor a partraszállásra, és ezzel egyidejűleg hozták nyilvánosságra a fegyverszünetet. Az elégtelen szövetséges erők (köztük a Monte Cassinónál elvérző lengyelek) csak csigatempóban, nagy veszteségeket szenvedve tudták visszaszorítani az elszántan védekező németeket. Már Napóleont megmondta, hogy a csizmába felülről kell belépni, erre azonban Rooseveltnél és tábornokai nem gondoltak.

KÁLLAY KÉSZ VOLT ÁTÁLLNI

Kállay Miklós 1946–47-ben írt, magyarul 1991-ben megjelentetett emlékiratai szerint Horthy 1942 tavaszán még optimista volt, abban bízott, hogy az első katonai vereségek után a porosz tisztikar eltávolítja Hitlert és megegyezéses békét köt, az angolok pedig nem engedik meg, hogy az európai hatalmi egyensúlyt fölborítva az oroszok uralmuk alá vonják Közép-Európát. Kállay ugyan borúlátóbb volt, de a kormányzó ismételt kérésére elvállalta, hogy megpróbálja helyreállítani az ország függetlenségét, ennek érdekében minimalizálja a németeknek nyújtott támogatást, de oly módon, hogy ne váltsa ki a megszállást. Azt remélte, hogy a győztes szövetségesek méltányolni fogják, hogy Magyarország – másokkal ellentétben – nem követ el embertelenségeket a zsidókkal szemben. Már 1942 nyarától próbált kapcsolatba lépni angol és amerikai diplomátákkal a Németországgal történő szakítás és a trianoninál jobb magyar határok érdekében.

Sajnos frázisaival a németeket nem tudta megtéveszteni, a szövetségeseket pedig nem tudta meggyőzni sem szándékai komolyságáról, sem egy németellenes fordulat súlyos korlátairól. 1943. áprilisi római látogatása során megkísérelte meggyőzni Mussolinit, hogy közösen keressék a kiutat a háborúból, a Duce azonban még hitelt adott Hitler fogadkozásának, hogy az ősz folyamán sikerrel fejezi be az orosz háborút. Ezzel együtt Kállay joggal tartotta nagy hibának, hogy a szövetségesek korábban nem álltak szóba az elbizonytalanodott olasz diktátorral. „*Ha egy Sztálinnal tudtak kooperálni, miért ne tudtak volna Mussolinival, ehhez a hozzá képest operettfigurával?*”

Az olaszországi fordulat Budapesten a náciellenes körökben néhány napos eufóriát váltott ki, azt remélték, hogy az angol–amerikai haderő rövidesen ott

lesz Triesztben és Fiumében. „*Katonai, politikai és propagandaszempontról óriási jelentőségű lett volna, hogy Olaszország után kiválik a német blokknak az a tagja is, amelyik az olaszoknál is jobban meg tudta őrizni katonai, politikai és gazdasági függetlenségét, az egyedüli állam, amelyiknek a területén nincsen német katonaság, és nemcsak kiválik, hanem szembe is fordul a németekkel, méghozzá a német szfére kellős közepén. [...] Mindenki azt hitte, hogy az Alpokig nyitva áll az út a szövetséges hadak előtt, és ők nem haboznak majd kihasználni a helyzetet*” – írta emlékirataiban Kállay.

Kül- és belügyminisztere egyetértett az azonnali átállással, s bár Horthynak voltak fenntartásai a németek megtámadásával kapcsolatban, nem ezen múlt az ügy. Csatay honvédelmi miniszter és Szombathelyi, a vezérkari főnök kész volt követni a kormányzó bármilyen parancsát, de figyelmeztettek, hogy a szövetségesek ereje nem elegendő egész Olaszország gyors elfoglalására. Az ellenzéki kisgazdapárt nevében Bajcsy-Zsilinszky Endre július 31-én emelkedett hangú memorandumban követelte a kilépést a háborúból, egyúttal a zsidótörvények hatályon kívül helyezését, a tisztikar megtisztítását a németbarát elemektől, a megegyezést a szomszéd népekkel.

Az ellenzéki pártvezetőkkel augusztus 5-én tárgyalva a német megszállás rizikóját is vállalni kész Zsilinszkynek Kállay azt a kijózanító választ adta, hogy ő nem a megszállástól fél, hanem attól, hogy az maga után vonja a náciellenesek és a baloldaliak elhurcolását, a szélsőjobb hatalomra kerülését, a zsidók deportálását, a bombázásokat, majd a bolsevizmus tartós uralmát. Abban is igaza volt a miniszterelnöknek, amit emlékirataiban részletesen is kifejtett, hogy milyen haszonnal járt volna Hitler számára, ha egy sikertelen kiugrás után katonai beavatkozással náci-barát kollaboránsokat helyez az ország élére. A Nyugat- és demokráciabarát erők felszámolásából pedig hosszabb távon a Moszkva által favorizált szélsőbal és a magyarellenes szomszédok profitáltak volna.

Nem szükséges itt megismételnem, hogyan jött létre a Kállay-kormány diplomataja, Veress László és a törökországi brit követ, Sir Hugh Knatchbull-Hugessen (az 1943-as magyar–brit titkos tárgyalásokat feldolgozó Juhász Gyula szerint John Cecile Sterndale-Bennett diplomata) között szeptember 9-én éjjel a Márvány-tengeren, egy hajón aláírt előzetes fegyverszünet. Ebben – többek között – Magyarország vállalta, hogy szembeszáll minden német kísérellettel országa elfoglalására, ennek érde-

kében újjászervezi a magyar hadvezetőséget, „*hogy a magyar hadsereg képes legyen elszakadni a németektől és megtámadni őket*”. [Saját kiemelésem – J. G.] Néhány napra rá már látszott, hogy Olaszországban az átállás felresikerült, a szövetségesek ugyan elfoglalták Nápolyt, de a további harc hosszú lesz. Kútba esett a remény, hogy egy szövetséges légideszant-alakulat biztosítja a katonai erőt Magyarország átállásához, amelyet Bulgária és Románia követ.

Churchillnek még az első világháborúig visszamenő terve, hogy Németországot „*Európa lágy altete*” felől lehet kiűzni, végleg el lett temetve. Az olasz helyzet alakulása komoly figyelmeztetés volt, mi történik, ha egy ország úgy fordul szembe a németekkel, hogy a szövetségesek nem tudják megvédeni katonailag. Olaszország jó másfél évre hadszíntérré vált, egymillió katonája pedig hadifogolyként rabszolga-munkás lett Németországban. A katonai támogatás nélküli magyar átállást Kállay és hívei joggal tekintették kollektív öngyilkosságnak, ráadásul hiányzott az ellentételezés, az ígéret, hogy a háború után az ország méltányos határookra számíthat és maga dönthet politikai berendezkedéséről.

A szovjet hadsereg ősi nagy sikereit követően a teheráni értekezleten döntés született, hogy Európa keleti feléből – Berlint is beleértve – a Szovjetunió fogja kiverni a németeket. Hogy ez alávétést és szovjet uralmat fog jelenteni, azt Churchill is csak sejtette, Roosevelt pedig el sem képzelte. „*Az érdekszféra nem egyenlő az uralommal*” – mondogatták a nyugati diplomaták, és talán el is hitték ezt. De mi más tehetek? A katonai helyzet adott volt, Közép-Európa sorsát „*vérrel és vassal*” döntötte el a Wehrmacht és a Vörös Hadsereg mérkőzése.

„HIVATALOS ELLENSÉGEK, TITKOS SZÖVETSÉGESEK?”

Fenyvesi – kis túlzással – „*hivatalos ellenségek, titkos szövetségesek*” viszonylatként jellemezte Magyarországot és a nyugati demokráciák viszonyát 1943 ősze és a német megszállás között. Az olasz fiaskó után Kállay azzal vigasztalta magát, hogy a titokban maradt előzetes fegyverszünettel a magyar kormány bebizonyította a szövetségesek melletti elkötelezettségét, azok pedig megértik, hogy Magyarország egyelőre nem vállalhatja a nyílt szakítást Németországgal. Sajnos a Juhász Gyula által publikált brit dokumentumok azt bizonyítják, hogy London részéről csak nagyon mérsékelt volt ez a megértés.

A csehszlovák emigráns kormány követelésére éppen 1943 júliusában állítot-

ták le Macartney professzort, aki addig a BBC magyar adásaiban a magyar politika kényszerhelyzetét megértve magyarázta, mennyire ellentétes Hitler politikája a magyar nemzeti érdekekkel. Ráadásul a Károlyi Mihályt követő angliai magyar emigránsok is a cseh vonalat erősítették, attól tartva, hogy Horthy rendszere sikerrel menti át magát a háború utáni időkre. Az angol mellett az amerikai Voice of America rádió is élesen támadta és Quislingnek nevezte Kállayt – ezzel erősítve a németbarátok érveit, hogy a szövetségesek győzelmétől Magyarország nem várhat semmi jót.

Magyarország nyugati megítélése Teleki halálát követően egyetlen év alatt – a hadba lépés következményeként – gyökeresen megváltozott és teljesen negatívvá vált. Ezt fejezte ki Eden 1941. áprilisi üzenete („*Teleki volt az utolsó, akiben még bízunk, azokkal, akik ma hatalmon vannak, nem fogunk soha többé szóba állni*”) – és 1943. februárig érvényes álláspontja is („*amíg Magyarország a tengelyt támogatja és Nagy-Britannia szövetségesei ellen harcol, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kímélésre*”). Ebben hoztak változást Kállay diplomáciai erőfeszítései.

Az angolnál konkrétabb eredményekkel kecsegtettek az amerikai kapcsolatok. Fenyvesi könyve az amerikai titkosszolgálat levéltári forrásai alapján bebizonyította, hogy Kállay megbízásából – Horthy tudtával – a vezérkari főnök, a náci Németországban a magyar érdekek veszélyeztetőjét látó Szombathelyi Ferenc 1943 októberétől titkos kapcsolatban állt az Egyesült Államok hírszerzésével, az OSS-szel (Office of Strategic Services). A végrehajtás a hírszerzés élére állított „*szükszavú, komor és zárkózott*” Kádár Gyula ezredes feladata lett, aki a konkrét kapcsolattartást az elegáns, „*nőfaló*” korábbi vívóbajnok, Hatz (Hátszegi) Ottó alezredes, szófiai katonai attaséja bízta.

1943. október 1-jén Isztambulban ő vette át a *Megállapodás-tervezet a magyar vezérkar képviselőivel a hírszerzés területén történő együttműködés tárgy-körében* szövegét. Ebben az amerikai fél elismerte, hogy a katonai és politikai hírszerzés terén folytatott együttműködéssel „*Magyarország pozitívan járul hozzá az Egyesült Nemzetek ügyéhez*”, és ez „*a szövetségesek iránti magyar rokonszenv egyetlen kifejeződésének tekintendő mindaddig, amíg Magyarország nem tudja nyíltan kinyilvánítani elkötelezettségét*”. Az elsődlegesen a Hatznak átadott rádióadón keresztül folytatott tárgyalások csak 1944. január 30-án jutottak el a végső „*elvi megállapodáshoz*”. Az Egyesült Államok nem kötött hasonlóan Németország másik két szö-

vetségesével, Romániával és Bulgáriával. Az amerikai–magyar szövetséget a későbbiekben nyilvánosságra kellett volna hozni, amint a szövetségesek magyar katonai támogatással leszálltak volna Budapesten.

1943 októberétől a magyar hírszerzés számos értékes információt adott az amerikaiaknak. Az információk továbbításában – a leadott rejtjeles üzenetek révén – az amerikai fennhatóság alatt álló algiri rádióállomás és a Magyar Rádió is közreműködött. A hosszabb jelentéseket és a térképeket magyar diplomáciai postaszakmban szállították, ehhez a határokon a vámőrök nem nyúlhattak hozzá. Az OSS-iratokban Fenyvesi számtalan magyar jelentést talált az orosz fronton lévő magyar hadosztályok számbeli erejéről, felszereltségéről, a Német Birodalomnak termelő magyar hadiipar statisztikai adatairól, az áthelyezett fegyvergyárakról, a német egységek Jugoszláviába és Oroszországba, német nehézbombázók és katonai egységek Bulgáriába irányításáról. Fontos téma volt Magyarország nyersolajtermelése és olajfinomítása is.

Szombathelyi egyik jelentéséhez négy, gondosan rajzolt vázlat is tartozott „*új és felújított utakról*”, amelyek a budaörsi és a kecskeméti repülőterekről vezettek a fővárosba. Ezek a tervezett amerikai légideszant-akciót voltak hivatottak elősegíteni. 1944. március 12-én, amikor Kádár Gyula már számított a német megszállásra, az OSS-szel való összeköttetés minden bizonyítékát elégette. Ennek ellenére a Gestapo Szombathelyivel és Hatzcal együtt letartóztatta. (Szombathelyit a háború után a magyar kormány az újvidéki mészárlás okán átadta Jugoszláviának, ahol nem tisztességes tárgyalás után halálra ítélték – egyes források szerint karóba lúzták.)

KAPASZKODÁS A SZALMASZÁLKBA

1943 végén, 1944 elején a Magyarország iránti nyugati türelem fogyóban volt. A Londonban működő emigráns lengyel kormány kezelése, a katyni tömeggyilkosság angol és amerikai fogadtatása, csakúgy mint Beneš látható befolyása, már figyelmeztető jel volt, hogy a háború végső szakaszában a két demokrácia nem akar ütközni Sztálinnal. A semleges országokban működő, kitűnő magyar diplomaták és a külföldi sajtót alaposan figyelő külügyminisztérium mellett a *Magyar Nemzet*, a *Külügyi Szemle* és a *Magyar Szemle* olvasói is érzékelték az angol és amerikai külpolitika kedvezőtlen irányba fordulását.

Czettler 2000-ben megjelent könyve az Isztambulba, Svájcba, Svédországba és Portugáliába küldött magyar diplo-

maták (Veress, Barcza korábbi londoni magyar követ, Bakácz-Besseney berni, Ullein-Reviczky stockholmi és Wodianer lisszaboni követ) kapcsolatainak és mondanivalójának részletes bemutatásával bizonyítja, hogy Kállay és a külügyminisztérium minden tőle telhetőt megtett azért, hogy a nyugati szövetségesek pontos képet kapjanak az ország belső és külső helyzetéről, a kormány dilemmáiról. Tárgyalópartnereik, a brit van den Heuvel, az amerikai hírszerzés, az OSS részéről Allen Dulles (a későbbi neves külügyminiszter) és Royall Tyler (korábban a Nemzetek Szövetségnek magyarországi képviselője), valamint a lisszaboni ügyvivő, George Kennan jóindulatot, sőt rokonszenvet tükröző tanácsa az olasz fiaskó után már nem az azonnali szakítás volt a németekkel, hanem minél kevesebbet adni nekik élelmiszerben, nyersanyagban és emberanyagban. A magyar hadsereg hazahozatala mellett tették, szabotázsakciókat követeltek. Kállay memoárjában joggal mutatott rá, hogy a törvényes magyar kormány a német követelések halogatásával, kijátszásával, helyenként pedig elutasításával jobban szolgálta a szövetségesek ügyét, mint katonai célú szállítmányok kisiklása tette volna.

Barcza 1944. februárban, napokkal a német invázió előtt két drámai hangú levélben foglalta össze a nyugati álláspontból fakadó teendőket. Úgy vélte, ha a szovjet hadsereg eléri a magyar határokat, „*létérdekünk ebben az esetben nem az öngyilkossággal egyenlő fegyveres védekezés, hanem az azonnali [...] kapituláció.*” Ellenkező esetben az országot el fogja pusztítani a szovjet haderő. „*Választásunk nem a jó vagy a rossz között áll még nyitva számunkra, hanem a teljes katasztrófa és a kisebb katasztrófa.*” Kállay belátta, hogy a Szovjetunióhoz kell fordulni, és meg is tette az első lépéseket Kollontaj stockholmi szovjet követen keresztül, de még az olyan angolbarátok, mint Ghyczy külügyminiszter, sem álltak készen a teljes fordulatra, hogy a szovjetekkel együttműködve üzenjenek hadat Németországnak.

Ma már tudjuk, hogy brit részről sikeres dezinformációs kampány folyt a német vezetés meggyőzésére, hogy katonai akcióra készülnek a Balkánon. A cél az volt, hogy a franciaországi invázió előtt másfelé tereljék a németek figyelmét – és katonai egységeit. A Hitler szemében megbízhatatlan, de az adott katonai helyzetben stratégiaileg igen fontosá vált Magyarország megszállását Londonban és Washingtonban kifejezetten kívánatosnak [!] tartották.

Ha elmaradt vagy késett volna a német megszállás, ha Horthy és Kállay a németbarát jobboldal és a nyilasok el-

lenére képes lett volna legalább olyan kapcsolatokat kialakítani – még az augusztusi román kiugrás és a szlovák nemzeti felkelés előtt – a szovjetekkel, mint korábban az angolszászokkal, akkor talán kevésbé durván viselkedtek volna a szovjet katonák (ideális esetben úgy, mint Norvégiában), és valószínűleg a határkérdésben is kedvezőbb lett volna Moszkva álláspontja. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy mind az angol, mind az amerikai béketervek a trianoninál méltányosabb határokról szóltak, és mind Rooseveltt, mind Churchill inkább rokon-, mint ellenszenvet táplált a magyarok iránt, akkor reális a feltételezés, hogy ha az események 1943 második felében másként alakultak volna, az 1944/45-ös borzalmak nem vagy jóval enyhébb formában következtek volna be, sőt a magyar határok ügyében is született volna más döntés.

AZ UTÓLAGOS BÖLCSESSÉG

Nem az átállásra kész magyar kormányon múltott, hogy 1943 ősze nem változtatta meg a magyar, sőt a közép-európai történelem alakulását, milliók sorsát. Jobb tervezéssel, több kockázatot vállalva az amerikai és a brit vezetés kihasználhatta volna Olaszország kiugrását és a Hitler-ellenes porosz tábornokok ajánlatát. Budapesten 1943-ban nem tudták, az angolbarátok nem is akarták elhinni, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia számára Közép-Európa jövőjénél mennyivel fontosabb a Szovjetunióval történő további együttműködés, mennyire nem törődnek a zsidóságot fenyegető – pontosan nem ismert – megpróbáltatásokkal, s hogy a háború végén mennyire a Szovjetunió kezében lesz nemcsak Németország szövetségeseinek, de a csöndben meghúzódó cseheknek és a hősiesen ellenálló lengyeleknek a sorsa is. Ekkor még az sem volt világos, hogy a háború végén a területi kérdések eldöntésénél nem fog sokat nyomni a latba a parlamentarizmus és a viszonylagos sajtószabadság magyarországi fenntartása, és hogy bármit követnek el a szlovákok és a horvátok Hitler oldalán, számukra menedékként ott lesz a helyreállított Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia.

Kállay 1943-as diplomáciai erőfeszítései és a vezérkari főnök által a nyugati szövetségeseknek nyújtott fontos és hasznos információk kétségtelenül „jó pontok” voltak, de csak a németekkel történő szakítás és az átállás lehetett volna szomszédainkkal szemben az adu. Ez a lehetőség 1943 szeptemberében – nem a magyar kormány hibájából – elveszett. Az 1944. március 19-i német megszállás azonban kínált még egy utolsó esélyt.

Az aktív, fegyveres ellenállás gyakorlati akadályait – a bevethető katonai erő teljes hiányát – Kállay meggyőzően mutatta be emlékirataiban. Am az 1943. szeptemberi előzetes fegyverszünet előírta a fegyveres ellenállást minden várható német katonai akcióval szemben. Erre fel lehetett volna készülni – nem az érdemi siker reményében, hanem a jövő érdekében. Ausztria, de Csehszlovákia sem állt ellen a német megszállásnak; Románia és Szlovákia pedig 1944 tavaszán még hűséges német csatlós volt. Ha ők is részt vettek volna a megszállásban, amivel a németek fenyegetőztek és amiktől a magyarok tartottak, ez is jó érv lett volna később a határkérdésben.

Tehát egy súlyos hiba róható fel Kállaynak és még inkább Horthynak: nem készültek fel a német megszállásra. Az nem segített volna, ha Horthy nem fogadja el Hitler „meghívását”, és nem megy el Klessheimbe. De miért nem számoltak legalább március közepén egy német invázióval? Ott voltak a hírszerzői jelentések a burgenlandi német csapatösszevonásokról. A katonai ellenállás néhány ezer hősi halottal járt volna és nem tudta volna meggátolni az ország gyors elfoglalását, de Magyarországot Hitler csatlósából Hitler áldozatává változtatta volna. Ország-világ előtt világos lett volna, hogy egy idegen hatalom agressziója megszüntette Magyarország szuverenitását.

Kállay feltételezte, hogy a fegyveres ellenállás a legbrutálisabb német reakciókat váltotta volna ki – de végül nem ez történt, ellenállás nélkül is? A németellenesnek tekintett politikusokat, főispánokat, polgármestereket így is letartóztatták, leváltották, meggyilkolták. Tipikus bábkormányt ültettek a Kállay-kormány helyére – de ellenállás hiányában a látszat más volt.

Manapság sok szó esik arról, hogy Eichmann kevés emberével, de a magyar hatóságok közreműködésével tudott rövid idő alatt félmillió zsidó származású magyart kiszállítani a haláltáborokba. Ha március 19-ét követően lett volna némi harc, ha Horthy nem adja nevét az akarata ellenére történetekhez, az felrázta volna az országot, és figyelmeztette volna a zsidóságot is. Persze mindez csak utólag tűnik logikusnak. Horthy, Kállay, Szombathelyi és Keresztes-Fischer belügyminiszter 1944. március 18. és 20. között az adott pillanatban kisebb rossznak, kevesebb áldozattal járónak látszó magatartást választotta. Ha látták volna a jövőt, biztosan másként cselekedtek volna. ♦

A szerző történész, egyetemi tanár, diplomata, 1990–1994 között külügyminiszter

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐	2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft	☐
2004/8–9	60-as évek	699 Ft	☐	2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐	2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft	☐
2004/12	Az Andrássyvilág	448 Ft	☐	2012/9–10	Klebensberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2006/2–3	Háború a modern korban	789 Ft	☐	2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft	☐	2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2006/8	Che Guevara – Keresztések	545 Ft	☐	2012/1	különszám Boszorkányság	645 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft	☐	2012/2	különszám A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2007/6–7	A magyar bor századai	889 Ft	☐	2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐	2013/2–3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápapasztás	995 Ft	☐
2007/9	Személyi kultusok	595 Ft	☐	2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐	2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2007/1	különszám AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐	2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐	2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2008/2–3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐	2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐	2013/9–10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐	2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐	2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2008/7–8	Fekete krónika	895 Ft	☐	2013/1	különszám A borgiák – Firenze és a Medicek	695 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐	2013/2	különszám Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐	2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2008/1	különszám Titokzatos ókor	595 Ft	☐	2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2009/1–2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐	2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2009/3	A királyiroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐	2014/4–5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐	2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐	2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐	2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft	☐
2009/7–8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐	2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft	☐
2009/9	A téli háború – Kálvin és a reformáció	595 Ft	☐	2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft	☐	2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐	2014/12	Magyar béketörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881–1945	645 Ft	☐	2014/1	különszám Európa	695 Ft	☐
2010/2	Szabadkóművesek	645 Ft	☐	2015/1	A nagy háború, 1914–1918	695 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐	2015/2	Iszlám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐	2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐	2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐	2015/5–6	Örmény genocídium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek – Kulákok	645 Ft	☐	2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft	☐	2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2010/1	különszám Trianon és a revízió	645 Ft	☐	2015/9	A Nádasdyak – Málénkij Robot	695 Ft	☐
2010/2	különszám Ormos 80	595 Ft	☐	2015/10	Koncepciós perek	695 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft	☐	2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐	2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2011/3–4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft	☐	2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft	☐	2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐	2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐	2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐	2016/5–6	Teleki Pál – Báthori István – GULAG	995 Ft	☐
2011/9–10	Bethlen István	995 Ft	☐	2016/7	Honfoglalók	695 Ft	☐
2011/11	Az avarok	645 Ft	☐	2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	☐
2011/12	Gulag	645 Ft	☐	2016/9	Széchenyi István – a legnagyobb magyar	695 Ft	☐
2011/1	különszám Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐	2016/10–11	1956–2016 – Végzetes sorsok	995 Ft	☐
2011/2	különszám Náci örökség	645 Ft	☐	2016/12	Amerikai elnökök – 1789–2016	695 Ft	☐
2011/3	különszám Magyar középkor	645 Ft	☐	2017/1–2	Koronázások Magyarországon 1526–1916	995 Ft	☐
2012/1–2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐	2017/3	A GULAG szomorú világa – Olofsson Placid atya	695 Ft	☐
2012/3	Kitörés	645 Ft	☐	2017/4	Mindszenty – Kádár	695 Ft	☐
2012/4–5	Történelmi tévhitek – Krasznahorka büszke vára	995 Ft	☐	2017/1	különszám SISI – Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft	☐
				2017/5	Kállay Miklós	695 Ft	☐
				2017/6	Jászok és kunok	695 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2017/9-től 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

- 2007-es évfolyam (12 szám)* – 4500 Ft o
- 2008-as évfolyam (11 szám) – 4500 Ft o
- 2009-as évfolyam (11 szám) – 4800 Ft o
- 2010-es évfolyam (12 szám) – 5000 Ft o
- 2011-es évfolyam (15 szám) – 6000 Ft o
- 2012-es évfolyam (14 szám) – 6000 Ft o
- 2013-es évfolyam (14 szám) – 6000 Ft o
- 2014-es évfolyam (13 szám) – 6000 Ft o
- 2015-ös évfolyam (12 szám) – 6000 Ft o
- 2016-os évfolyam (12 szám) – 6500 Ft o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KOZULETI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS:

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ: TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézírással is elfogadjuk.

RUBICON-KÖNYVEK

JOHN LUKACS ELŐSZAVÁBÓL:

Természetes, hogy a nemzetek történelmét általában saját fiaik írják meg. Vannak azonban olyan példák is, amikor egy idegen rokonszenvező, érdeklődő tekintete olyan tisztánlátással hatol be események, bonyolult hajlamok és érzelmek vadonába, hogy többet sikerül elérnie, mint steril „tárgyilagosságot”. Ilyenkor a távlat érdekes módon színezni képes az események megszokott értékelését is.

Ez érvényes Sir Bryan Cartledge *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével* című könyvére is, amely már címében elárulja a szerző legfontosabb felismerését: a magyar nemzet karakterének egyik legjellemzőbb vonása, hogy minden katasztrófa ellenére újra és újra sikerül megmaradnia, majd felemelkednie.

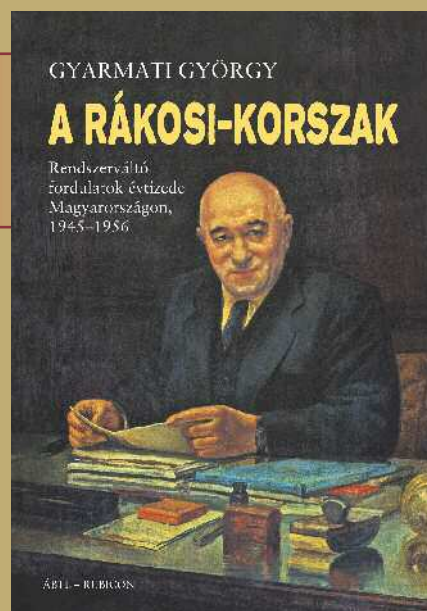
Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás azt állítani: a külföldiek által írt összes magyar történelemkönyv közül valószínűleg Cartledge műve eddig a legkiválóbb.

Könyvesbolti ára: 3980 Ft
Szerkesztőségi ára: 3480 Ft
Postai küldeményként: 3480 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

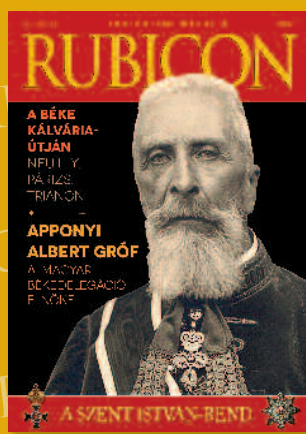
Rendelje meg vagy vásárolja meg a könyveket kedvezményesen a szerkesztőségben!

RUBICON SZERKESZTŐSÉGE

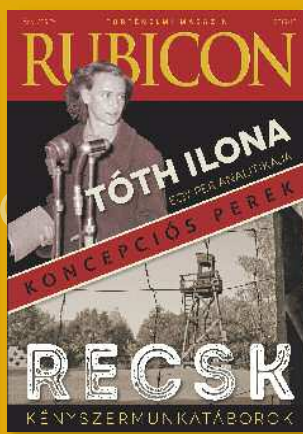
1161 Budapest, Sándor u. 60. • Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu • www.rubicon.hu/konyvek

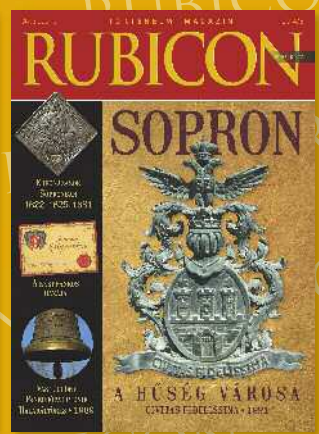
2016/10-11.

2016/9.

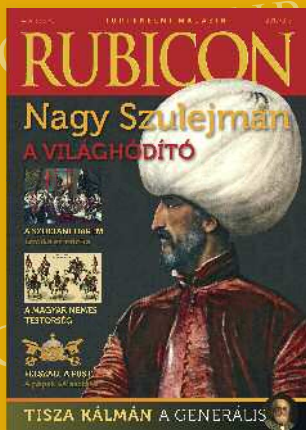

2015/10.

2014/8.

Sikerszámaink!

2013/2-3.

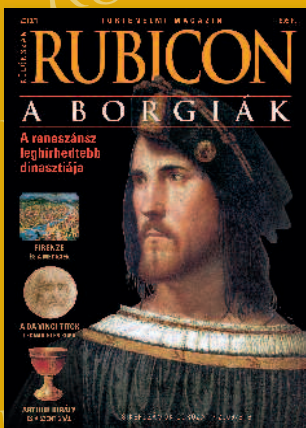
2014/10.

2014/4-5.

2016/7.

2013/1. különszám

2014/6.

2017/1-2.

2012/1. különszám

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

